

କଟକ ପବ୍ଲିଶିଂ ହାଉସ, କଟକ।

ହରିଶଙ୍କର

(ଉପନ୍ୟାସ)

ଶ୍ରୀ ଉପେନ୍ଦ୍ରପ୍ରସାଦ ମହାନ୍ତି, ବି.ଏ., ଡି.ଇଡ୍.

ପ୍ରକାଶକ—
ଟକ ପବ୍ଲିଶିଙ୍ଗ ହାଉସ୍
ନୟାସଡ଼କ, କଟକ

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ
୧୯୪୭
ମୂଲ୍ୟ ଏକଟଙ୍କା ଦଶଅଣା ମାତ୍ର

ମୁଦ୍ରାକର—
ଶ୍ରୀ ଉମାଚରଣ ମହାନ୍ତି
କଟକ ପବ୍ଲିଶିଂ ପ୍ରେସ୍,
ତେଲେଙ୍ଗାବଜାର, କଟକ

ହରିଶଙ୍କର

ଉପନ୍ୟାସ

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ହରିଶଙ୍କର ବିଦେଶ ଯାତ୍ରା କରିବାର ଠିକ୍ ପୂର୍ବଦିନ ମା ତାଙ୍କୁ କହିଲେ—"ହରି, ସତେ କାଲି ଯାଉଛୁ ?"

ହରିଶଙ୍କର ଜବାବ୍ ଦେଲେ—ହଁ, ମା, କାଲି ନ ଗଲେ ଉପାୟ ନାହିଁ । ଚିଠି ଉପରେ ଚିଠି, ତା ଉପରେ ଗୋଟାଏ ଟେଲିଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟ ଆଜି ପାଇଛି । ସେମାନେ ମୋତେ ଅପେକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । ଅନେକ ଗୁଡ଼ାଏ କାମ କରିବାକୁ ଅଛି, ମୁଁ ନ ଗଲେ ସେମାନେ ବିରକ୍ତ ହେବେ । ତା ଛଡ଼ା ଗୋଟାଏ କାମର ଭାର ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ନେଇ ମୋତେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ବସି ରହିବାକୁ ଭଲ ଲାଗେ ନାହିଁ—ତା' ତ ତୁ ଜାଣୁ । ଶୀଘ୍ର ଯାଇ ସେ ସବୁ କାମ ସାରିବାକୁ ହେବ । ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଗୋଟାଏ ମସ୍ତବଡ଼ ପଥରର ବୋଝ ଲଦା ହୋଇ ରହିଥିଲା ପରି ଜଣାଯାଉଛି, ତା ଗଲେ ରକ୍ଷା । ଯେ ଯା ହେଉ, ତୋର କିଛି କହିବାର ଅଛି ମା ?

ମା କହିଲେ—ନାହିଁ, କାହିଁକି ବାବା, ଅନେକ କଥା କହିବାର ଅଛି । ଅନେକ ଦିନରୁ ବି କହିବି କହିବି ବୋଲି ହେଉଛି କହି ପାରି ନାହିଁ । ତୁ ତ ସବୁବେଳେ ବ୍ୟସ୍ତ, ନାନା କାମରେ ହାତ

ଦେଇଛୁ । ଆଜ ଏଠି ଗୋଟେ ତ କାଲି ଆଉ ଏକ ଜାଗାରେ । କହିବାକୁ ଫୁରସତ୍ ମିଳୁଛି କେଉଁଠି ? ପୁଣି ସବୁକଥା ତ ସମାନ ନୁହେଁ । ଏମିତ ଅନେକ କଥା ଅଛି, ଯା ଠିକଏ ବେଳକାଳ ଦେଖି କହିବାକୁ ହୁଏ, ଆଉ ଧୀର ସ୍ଥିର ଭାବରେ ବି ଶୁଣିବାକୁ ହୁଏ । ଏ କାନରେ ଶୁଣି ଆର କାନରେ ବାହାର କରି ଦେବା ଭଳି କଥା ତ ସବୁ ନୁହେଁ ।

ହରିଶଙ୍କର ଅବାକ୍ ହୋଇ କହିଲେ—କେଉଁ କଥାଟା ତୋର ଏ କାନରେ ଶୁଣି ଆର କାନରେ ବାହାର କରି ଦେଇଛି ମା ?

ମା ଜବାବ୍ ଦେଲେ—ତା କଣ ମୁଁ କହୁଛି ରେ ହରି ! ସେ ଭଳି ପିଲା ଆଉ ଯେ ହେଉନା କାହିଁକି, ମୋର ହରିଶଙ୍କର ନୁହେଁ । ଏଇଟା ମୁଁ ବେଶ୍ ଜାଣେ । ମା'ର କଥା ଯେ ଯେ କେବେ ତଳେ ପକେଇ ଦେଇଛି,—ତା ସାତ ଶତ୍ରୁ ବି କହି ପାରିବ ନାହିଁ, ମୋ କଥା ଦୂରେ ଥାଉ । କିନ୍ତୁ ଆଜ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ କଥା କହିବାର ଅଛି ବାବା, ତା ନ କହିଲେ ପ୍ରାଣଟା ବୁଝୁ ନାହିଁ । ତୁ ଠିକଏ ପାଖକୁ ଆ, ମୁଁ କହୁଛି ।

ହରିଶଙ୍କର କୌତୁହଳୀ ହୋଇ ପାଖକୁ ଘୁଞ୍ଚିଯାଇ ବସିଲେ । ମା ଆରମ୍ଭ କଲେ—ହରି, ସବୁ ଦିନେ କଣ ନିଜକୁ ପିଲା ବୋଲି ମନେ କରିଥିବୁ ?

ହରିଶଙ୍କର ମା'ର କଥାଟା ଶୁଣି ହସି ଉଠିଲେ । କହିଲେ—ଏଇଟା କି ତୋର "ବଡ଼" କଥା ମା ? ତୋ ପାଖରେ ମୁଁ ତ ନିଜକୁ ବୁଢ଼ା ବୋଲି କଳ୍ପନା କରି ପାରୁ ନାହିଁ । ଆଜ କଣ ତୋ ଆଖିରେ ମୁଁ ଟୁର୍ ପାକଲ ଦେଖା ଯାଉଛି ?

ମା ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ହସିବାର କଥା ନୁହେଁ ବାବା । ମୁଁ ଯାହା କହୁଛି ଶୁଣ । ସମୟ ଥିଲା, ଯେତେବେଳେ ସମସ୍ତେ ତୋତେ ପିଲା ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ତୁ ସେତେବେଳେ ଇସ୍କୁଲ କଲେଜରେ ପାଠ ପଢୁଥିଲୁ । ଘର ସଂସାର କଣ ଜାଣି ନ ଥିଲୁ । ତୋର ବାପା ଥିଲେ ଘରର ମୁରବି, ସେ ସବୁ ହାଲ ବୁଝୁଥିଲେ, ସବୁ ବିଷୟ ତୁଲାଉଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଭୁଲରେ ବି ତୋତେ କେହି ଘରର ମାଲିକ ବୋଲି କହୁ ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଆଜି ତ ଆଉ ସେ କଥା ନାହିଁ ବାପା, ସବୁ ଦିନେ ତ ସବୁ କଥା ନ ଥାଏ । ତୋର ବାପାଙ୍କର କାଳ ହୋଇଯିବାର ଆଜିକୁ ଗୋଟିଏ ବର୍ଷ ହୋଇଗଲା । ତୁ ଏବେ ଘରର ମାଲିକ । ଆଜି ତୁ ଆଉ ଫାଙ୍କି ଦେଇ ବୁଲିଲେ ଚଳିବ କି ? ତୋତେ ସଂସାରର ଭାର ମୁଣ୍ଡାଇବାକୁହିଁ ହେବ । ସବୁ ଦିନେ ବାବାଜୀ ବୈରାଗୀ ପରି ହୋଇ ରହିବାଟା ସୁନ୍ଦର ଦିଶେ ନାହିଁ ବାବା ।

ହରିଶଙ୍କର ମା'ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଟା ଠିକ୍ ବୁଝି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କହିଲେ—ଘର ସଂସାର କି ଆଉ ଉଜୁଡ଼ି ଯାଉଛି ମା ? ବାପାଙ୍କର ସିନା କାଳ ହୋଇ ଯାଇଛି, କିନ୍ତୁ ତୁ ତ ଅଛୁ ? ତା ଛଡ଼ା ସମ୍ପତ୍ତି ବାଡ଼ି ଦେଖା ଶୁଣା କରିବା ପାଇଁ ତ ଲୋକର ଅଭାବ ନାହିଁ, ଘରେତ ମାମୁ ରହିଛନ୍ତି । ସବୁବେଳେ ସେ ତ ବୁଝାଶୁଝା କରୁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ହାତରେ ତ ସମସ୍ତ ବିଷୟସମ୍ପତ୍ତି ନିରାପଦ । ଆଉ ବାବା ବଞ୍ଚିଥିବା ସମୟରେ ବି ସେ ଯେ ବେଶି କିଛି ବୁଝୁଥିଲେ ତା ନୁହେଁ,—ସବୁ ଭାର ତ ସେହି ମାମୁଙ୍କ ଉପରେହିଁ ଥିଲା । ତେବେ ଆଜି ଏ ଘରଟାର କଥା ଭାବି ତୁ ଏତେ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛୁ କାହିଁକି ମା ?

ମା କହିଲେ—ତୁ ଯାହା କହିଲୁ ସବୁ ଠିକ୍ ବାବା । କିନ୍ତୁ ଏ ଘରଟା କଣ ଆଜି ଘର ଭଳି ଲାଗୁଛି ହରି !

ହରଶଙ୍କର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲେ—କାହିଁକି ମା ? କଣ ହୋଇଛି ?

ମା କହିଲେ—ନା, ବାବା, ଘରର ଶୋଭା ନାହିଁ । ଯାହା ନେଇ ଘରର ଶୋଭା, ତା ଯଦି ଘରେ ନ ଥାଏ ତେବେ ତା ସୁନ୍ଦର ହେବ କାହୁଁ ?

ହରଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—ତେବେ ଘରର ଶୋଭା ଆଉ କଣ ମା ?

ଏହା କହି ସେ ସତୃଷ୍ଣ ନୟନରେ ମା'ର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ । ମା ଟିକିଏ ଚୁପ୍ ମାରି କହିଲେ—ବୁଝିଲୁ ନାହିଁରେ ହରି, ଘରର ଶୋଭା ବଢ଼େ ଘରର ପୁଅକୁ ନେଇ, କିନ୍ତୁ ସେ ତ ଘରେ ଦଣ୍ଡେ ବି ରହିଲୁ ନାହିଁ,—ରହିବା ମଧ୍ୟ ତା ପକ୍ଷରେ ମୁଁ କଠିନ ଦେଖୁଛି । ତା ପରିବର୍ତ୍ତିରେ, ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଘରଟାରେ ଆଉ କିଏ ଅଛି ଯାହାର ମୁହଁକୁ ଅନେଇ ମୁଁ କାଳକାଟିବି ? ଏତେ ଧନ ଦୌଲତ ଥାଇ ସୁଦ୍ଧା ମୋର କିଛି ନ ଥିଲା ପରି ମନେ ହେଉଛି । ତୁ କଣ ଏ ଅଭାବଟା ବୋଧ କରି ପାରୁନାହୁଁ ବାବା ? ଘରେ ଯଦି ଘରର ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଥାନ୍ତା,—କୁଳର ବଧୂ କୁଳବୋହୂ ଥାନ୍ତା, ତା ହେଲେ ମୋର ଏ ସୁନାର ସଂସାରଟା ଏତେ ଦୁଃଖର ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା; ସେଥିରେ ଅନ୍ତତଃ ଟିକିଏ ଆନନ୍ଦର ଢେଉ ଖେଳୁଥାନ୍ତା । ତୋର ଅଭାବ, ମୁଁ ତାର ମୁହଁଟିକୁ ଚାହିଁ କେତେକ ପରିମାଣରେ ଭୁଲି ପାରୁଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତା ବା କାହିଁ ? ତୁ ତ ଯୋଗୀ-ସନ୍ନ୍ୟାସୀଠାରୁ ଅଧିକ ହୋଇ ରହିଲୁ । ଏପରି ହେଲେ କଣ ସଂସାର ଚଳେ ବାବା ?

ଏହା କହି ମା ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘ ନିଃଶ୍ୱାସ ପକାଇଲେ । ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ଅନ୍ତଃମୂଳରେ ତା ଯାଇ ହଠାତ୍ ଗୋଟାଏ ଧକ୍କା ମାରିଲା ।

ହରଶଙ୍କର ବୁଝିଲେ—ମା'ର ବ୍ୟଥାଟିକ ଠିକ୍ କେଉଁ ଜାଗାରେ । ଏକାକିନୀ ବିଧବାର ଅମ୍ବା ଯାହାଲାଗି ଆଜି ଆକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଛି, ତାହା ହେଉଛି ପୁତ୍ରବଧୂ । ଏ ସୁଖଟିରୁ ଯେ ଅଦ୍ୟାପି ତାକୁ ବଞ୍ଚିତ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ କେତେ ଭାବ, କେତେ ସ୍ମୃତି ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ମାତ୍ର ସେ ସବୁ ବିଷୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ନ ଯାଇ ସେ କୋମଳ ସ୍ନେହାର୍ଦ୍ର କଣ୍ଠରେ ପଚାରିଲେ—ମା, ସତେ କଣ ସେଥିପାଇଁ ତୁ ମନରେ କଷ୍ଟ କରୁ ? ତୋତେ କଣ ଏଠା ଖୁବ୍ ବାଧେ ?

ମା ଏ କଥାର ଉତ୍ତର ତୁଣ୍ଡରେ ନ ଦେଇ ଛଳଛଳ ଚକ୍ଷୁରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ହରଶଙ୍କର କହିଲେ ନା ମା, ଆଉ ମନ କଷ୍ଟ କର ନା । ଏଇ ସାମାନ୍ୟ ବିଷୟ ନେଇ ତୋର ପ୍ରାଣରେ ଯେ ଏତେ ବଡ଼ ଗଭୀର ବ୍ୟଥା ରହିଯାଇଛି, ତା ମୁଁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା ଭାବି ନ ଥିଲି । ତୋର ସେ ଅଭାବ ଆଉ ବେଶି ଦିନ ରହିବ ନାହିଁ । ତାହା ଶୀଘ୍ର ଦୂର କରିବାକୁ ମୁଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବି ।

ଏହା କହି ହରଶଙ୍କର ଉଠିଲେ । କହିଲେ—ମା, ଏବେ ମୁଁ ଆସେ । ମୋର ଆଜି ଅନେକଗୁଡ଼ାଏ ଚିଠିପତ୍ର ଲେଖିବାକୁ ଅଛି । ସେ ଗୁଡ଼ାକ ଲେଖି ଆଜି ଡାକରେ ଦେବାକୁ ହେବ ।

ମା ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ବିଦାୟ ଦେଲେ । ଅନେକ ଦିନର ପୁଞ୍ଜୀଭୂତ ହୃଦୟ ବେଦନା ଯେପରି ଆଜି ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସଫା ହୋଇଗଲା । ପ୍ରଜାପତିଙ୍କୁ ମନେ ମନେ ଦଣ୍ଡବତ କରି ସେ ଗୋଟାଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଆଶ୍ୱସ୍ତିର ନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ପରଦିନ ସକାଳ . ଗାଡ଼ିରେ ହରଶଙ୍କର କଟକ ଯାତ୍ରା କଲେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

ପ୍ରହରାଜ ପରିବାର ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଜମିଦାର ବଂଶ । ଏହି ବଂଶରେ ଜଣେ ଅଧେ ଲୋକ ବେଶ ସୁଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରି ଯାଇଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ଅଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଯାଇଛନ୍ତି ଅଧିକାଂଶ । ସାଧାରଣତଃ ଯେଉଁ ଯେଉଁ କାରଣରୁ ଆମଦେଶର ଜମିଦାରମାନଙ୍କର ଅଖ୍ୟାତିଲାଭ ହୋଇଥାଏ, ତାର କୌଣସି ଗୋଟିଏ କାରଣ ଏମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଇତିହାସରେ ଅଭାବ ନ ଥିଲା । ପ୍ରଜାପୀଡ଼କ ହିସାବରେ ଏମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଥିଲା ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚରେ । ପ୍ରଜାର ରକ୍ତ ଶୋଷଣକରି ଏମାନେ ବଢ଼ିଥିଲେ,—ଜମିଦାରୀର କାୟା ମଧ୍ୟ ବଢ଼ାଇଥିଲେ । ଯେତେ ଯେତେ ଉପାୟରେ ପ୍ରଜାର ରକ୍ତମାଂସ ଶୋଷଣ କରିହୋଇ ପାରେ ସେ ସମସ୍ତ ଉପାୟ ଏମାନଙ୍କୁ ସୁବିଦିତ ଥିଲା । ଦରିଦ୍ର-ନିର୍ଯାତନ ବିଦ୍ୟା ଏମାନେ ପିଲାଦିନରୁ ଶିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ସେ ନିର୍ଯାତନ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୃଷ୍ଠା, ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଂକ୍ତି ଏମାନଙ୍କର କଣ୍ଠସ୍ଥ ଥିଲା । ଲୋକେ କହୁଥିଲେ—ବାଘ ମୁହଁରୁ ହେଲେ ଉଦ୍ଧାର ମିଳିବ, ପ୍ରହରାଜବଂଶର ଲୋକ ହାତରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇବା କଠିନ । ହେଲା ଶୋଷୀର ବ୍ୟଥାବେଦନା ଏମାନେ ବୁଝୁ ନ ଥିଲେ,—ବୁଝି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଉଦର ଜ୍ୱାଳାରେ ଛଟପଟ ହୋଇ ଦରିଦ୍ରର ଦୁଃଖମୟ ଜୀବନ କିପରି କଟେ ତାହା ସେମାନେ ଭ୍ରମବଶତଃ ବି ଜାଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁ ନ ଥିଲେ । ବିଳାସବାସନା ଚରିତାର୍ଥ କରିବା ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ଏହି ବଂଶର ଜଣେ ଜଣେ ଜମିଦାରଙ୍କର ପ୍ରଣୟିନୀ ସଂଖ୍ୟା ହିସାବ କରିବାକୁ ଗଲେ ଅଙ୍ଗୁଳିର ରେଖା ନିଅଣ୍ଟ ହେବ । ଏହି ବଂଶର ଲଖିପ୍ରହରାଜ (ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ପ୍ରହରାଜ) ଙ୍କର ଚିତ୍ତବିନୋଦ ପାଇଁ ସୁଦୂର କାଶ୍ମୀର ମୁଲକରୁ ବାଇଜୀ ଦଳ ହୋଇ ଆସୁଥିଲେ । ପ୍ରହରାଜେ ଦିନକୁ ରାତି ଓ ରାତିକୁ ଦିନ

କରୁଥିଲେ । ସାରସ୍ୱତ ବିଳାସବ୍ୟସନରେ କଟୁଥିଲା । ଉଦ୍ୟାନ-ବାଟୀର ସୁପ୍ରଶସ୍ତ କକ୍ଷରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳଆଲୋକ ପ୍ରବାହ ମଧ୍ୟରେ ଅପ୍ସରୀ ନୃତ୍ୟର ଅଭିନୟ ହେଉଥିଲା,—ଅମୃତପାନର ଅନୁକରଣ କରି ଯାଉଥିଲା । ମର୍ତ୍ତ୍ୟମଣ୍ଡଳରେ ସ୍ୱର୍ଗର ସୁଖଭୋଗ କରିବା ଯେ ନିତାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ତାହାର ଗୃଢ଼ୁଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ପ୍ରହରୀଙ୍କେ ଜଗଡ଼ବାସୀଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଏସବୁ ସୁଖୋପଭୋଗ ପାଇଁ ଅର୍ଥର ଅଭାବ ନ ଥିଲା । ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଜମିଦାରୀର ନିରୀହ ପ୍ରଜାମାନେ ସମସ୍ତ ସୁଖୋତ୍ସବର ବ୍ୟୟ ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ । ଜମିଦାରୀ ଖଣ୍ଡିକ ପରମ ଦୁଗ୍ଧବତୀ ଗାଭୀରତ୍ନପରି ଜମିଦାର ବାବୁଙ୍କର ସେବା କରୁଥିଲା । ଯେତେବେଳେ ଯାହା ଦରକାର ସେତେବେଳେ ତାହା ପାଇବାପାଇଁ ଏହି ଗାଭୀ-ରତ୍ନକୁ ଦୋହନ କରି ହେଉଥିଲା । ଅତି ସୁଦାର ଗାଈ ପରି ସେ ତାହା ପ୍ରାଣପଣେ ଯୋଗାଉଥିଲା,—ଜମିଦାରବାବୁଙ୍କର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ତୃଷ୍ଣା ମେଣ୍ଟାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏତେ ଅପବ୍ୟୟ ସତ୍ତ୍ୱେ ଜମିଦାର ପରିବାରର ଅବସ୍ଥା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଥିଲା । ନାନା ଭାବରେ ନାନା ଦିଗରୁ କପରି ଅର୍ଥାଗମ ହୋଇପାରେ, ତାହାର ଉପାୟ ପ୍ରହରୀଙ୍କ-ମାନଙ୍କୁ ବେଶ୍ ଜଣାଥିଲା । ଜମିଦାରୀର କୌଣସି ପ୍ରଜା ନିଜ ବାଡ଼ିରୁ ଶୁଖିଲାଗଛର ସାମାନ୍ୟ ଡାଳ ଖଣ୍ଡିଏ କାଟିଲେ ପଚଶ ପଚିଶ ଜୋରିମାନା ହେଉଥିଲା । କଖାରୁ, କଖାରୁ, ଭେଣ୍ଡି, ବାଇଗଣ, କଦଳୀ ଯାହା କିଛି ଫସଲ ପ୍ରଜା ପ୍ରଥମେ ଅମଦାନି କରୁଥିଲା, ତାହା ଜମିଦାରଙ୍କର ଶ୍ରୀଚରଣରେ ଭେଟି ଦିଆହେଉଥିଲା । ତା ଛଡ଼ା ମୋଟ ଫସଲ ଅମଦାନିର ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶ ଜମିଦାରବାବୁଙ୍କ ଭଣ୍ଡାରକୁ ଯାଉଥିଲା । ଜମିଦାରଘରର ସମସ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚ, ଏପରିକି ତେଲ ହଳଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଜାମାନେ ମୁଣ୍ଡର ଝାଳ ତୁଣ୍ଡରେ ମାରି ଉତ୍ପାଦନ କରି ଦେଉଥିଲେ । ବିବାହ ବ୍ରତ ଇତ୍ୟାଦି ଉପଲକ୍ଷରେ ଜମିଦାରୀର ପ୍ରଜାଙ୍କୁ

କେତେ ଯେ ଶୋଷଣ କରୁ ହେଉଥିଲା, ତାହାର ଇୟତ୍ତା ନାହିଁ । ନୂଆ ଖଦ ବା ନୂଆ ଶାଢ଼ୀ ଖଣ୍ଡିଏ ପିନ୍ଧିବାକୁ ଗଲେ ପ୍ରଜାଙ୍କୁ କିଛି ଦକ୍ଷିଣା ଦେଇ ପିନ୍ଧିବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ନଚେତ୍ ଜମିଦାରଙ୍କ ଚର ତାହା ଗୋପନରେ ବୁଝିନେଇ ମଣିମାଙ୍କ ଶ୍ରୀକର୍ଣ୍ଣଗୋଚର କରି ଦେଉଥିଲେ ଏବଂ ଗରିବ ପ୍ରଜାକୁ ପଇସାକ ଜାଗାରେ ପାଞ୍ଚପଇସା ଦେବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ପ୍ରହରାଜମାନଙ୍କର ପ୍ରଜାଶାସନ ଥିଲା ଏହି ଧରଣର ।

ହରଶଙ୍କର ଏହି ପ୍ରହରାଜ ବଂଶର ବଂଶଧର । ପିତା ଶିବଶଙ୍କରଙ୍କର ପରଲୋକ ହୋଇଯିବା ପରେ ସେ ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତିର ମାଲିକ । ହରଶଙ୍କର ଯୁବକ, ବୟସ ୨୫।୨୬ ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ ନୁହେଁ । କଟକରେ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରି ଆସିଛନ୍ତି । ବି.ଏ. ପାସ୍ କରି ନାନା ଦେଶ ହିତକର କାର୍ଯ୍ୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିଯୁକ୍ତ ।

ଭୂଗର୍ଭରୁ କଳା କୋଇଲା ବାହାରେ, ପଚାପାଣି ବାହାରେ, ବିଷାକ୍ତ ବାଷ୍ପ ବାହାରେ,—ଏହିପରି କେତେ କଣ ଅପଦାର୍ଥ ବାହାରେ; ପୁଣି ସେହି ଭୂଗର୍ଭରୁ ବାହାରେ ସୁନା, ରୂପା, ହୀରା, ମଣିମାଣିକ୍ୟ । ସେହିପରି ଏହି ପ୍ରହରାଜ ବଂଶରୁ କେତେ ଅପଦାର୍ଥ ଅମଣିଷ ବାହାରିଛନ୍ତି । ପୁଣି ସେହି ବଂଶରୁ ବାହାରିଛନ୍ତି—ହରିଶଙ୍କର । ପଙ୍କରୁ ପଙ୍କଜର ଉତ୍ପତ୍ତି । ହରିଶଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଠିକ୍ ଓଲଟା । ପିତୃପିତାମହଙ୍କ ଆଚରଣଠାରୁ ତାଙ୍କ ଆଚରଣ ଏକାବେଳକେ ପୃଥକ୍, ଜମିନ୍ ଆସମାନ୍ ଫରକ; ସେ ଜମିଦାରୀର ଭାର ଗ୍ରହଣ କରିବା ଦିନଠାରୁ ଏକ ଅଭାବନୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି । ପୂର୍ବ ପଦ୍ଧତିର ଅନେକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଅବଶ୍ୟ ହରଶଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ଜମିଦାରୀ ପରିଚାଳନା କେବେ ହେଲେ କରିବାକୁ ଯାଇନାହାନ୍ତି । ଜମିଦାରୀଠାରୁ ସେ ବହୁଦୂର ଦୂରରେ

ରହିଆସିଛନ୍ତି । ଘରେ ସେ ଖୁବ୍ କମ୍ ରହନ୍ତି,—ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ବିଦେଶରେ । ଜମିଦାରୀର କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ କିଛି ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା ପରି ଜଣାପଡ଼େ ନାହିଁ । ପିତା ଶିବଶଙ୍କରଙ୍କ ଅମଳରେ ବିଷୟ ସମ୍ପତ୍ତିର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ ଯେଉଁମାନେ କରୁଥିଲେ ଆଜି ଠିକ୍ ସେହିମାନେହିଁ କରୁଛନ୍ତି,—ସେହି ଗୁମାସ୍ତା, ସେହି ତହସିଲଦାର, ସେହି କର୍ମଚାରୀ । ସର୍ବୋପରି ସେହି ସର୍ବଜନପୂଜ୍ୟ ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବ । ତଥାପି ଏହି ସମସ୍ତ ପୁରାତନ ମଧ୍ୟରେ ଯେପରି ନୂତନତ୍ୱର ବିକାଶ । ଜମିଦାରୀ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ପ୍ରଥମ ଦିନରେହିଁ ହରିଶଙ୍କର ପୂର୍ବନୀତି ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଉଦାରନୀତି ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିବା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ଯେଉଁଦିନ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ପ୍ରଜାରାଜ-ଗାଦିରେ ବସିବାର ସ୍ଥିର ହେଲା, ସେହିଦିନ ସେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ପାଖକୁ ଡାକି କହିଲେ—ମାମୁ, ଏତେ ଗୁଡ଼ାଏ ସମାରୋହର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ! ଏଗୁଡ଼ାକ ମୋତେ ନିତାନ୍ତ ଅନର୍ଥକ ବୋଧ ହେଉଛି । ଏସବୁ କି ବାଦଦେଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ହସି ହସି କହିଲେ—କି ସମାରୋହ, ହରି ? ସମୟ ଥିଲା, ଯେତେବେଳେ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଢେର ଢେର ଛୋଟ ଘଟଣାରେ ବି ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଉଡ଼ିଯାଇଛି । ଏ ତ ପୁଣି ଗାଦିନସିନ୍ ହେବା କଥା, ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ । ସମସ୍ତଙ୍କ ଜୀବନରେ କଣ ଏପରି ମୁହୂର୍ତ୍ତି ଆସେ ? ରାମା, ଶାମା, ଭୀମା, ଭଗିଆ କେତେ କେତେ ଲୋକ ଏ ଦେଶ ଦୁନିଆରେ ବା ନାହାନ୍ତି ? କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ତ ଗାଦିନସିନ୍ ହେବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ,—ସମସ୍ତେ ତ ରଜା ହୋଇ ରାଜଗାଦି ମାଡ଼ି ବସନ୍ତି ନାହିଁ । ବିଧାତା ଯାହା ଭାଗ୍ୟରେ ତାହା ଲେଖିଥାଏ, ସେହି ଏହା ହୁଏ । ଆଜି ସେହି ଭଗବାନଙ୍କ କୃପାରୁ ତୋର ଏ ଯୋଗ ଘଟିଛି । ଏଥିପାଇଁ ଟିକିଏ ଆମୋଦପ୍ରମୋଦ ନ ହେଲେ ଚଳିବ

କପର ? ତେବେ, ମୁଁ ତ ଅଗପର ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ ଯାଉ ନାହିଁ । ଏଇ ସାମାନ୍ୟ ପାଞ୍ଚ ସାତ ହଜାରରେ ସମସ୍ତ ମୁଣ୍ଡ ଲଗାଇବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଛ । ଏଠାକୁ ତୁ ଯଦି ସମାରୋହ ବୋଲି ଧରିବାକୁ ଯାଉ, ତା ହେଲେ ସେଠା ତୋର ଭୁଲ ନୁହେଁ କି ହରି ?

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ନା, ଭୁଲ ନୁହେଁ ମାମୁ । ମୋ ପକ୍ଷରେ ଏଠା ନିତାନ୍ତ ଗୋଟାଏ ନିର୍ଲଜ୍ଜ ବ୍ୟାପାର ପରି ମନେ ହେଉଛି । ଆମ ଆଖି ଆଗରେ ଯେତେବେଳେ ହଜାର ହଜାର ଲୋକ "ହା ଅନ୍ନ ହା ଅନ୍ନ" ହୋଇ ମରୁଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ଏହି ତୁଚ୍ଛ ଘଟଣାଠାକୁ ନେଇ ଏପରି ଆଡ଼ମ୍ବର କରିବାଠା ସାଜେ କି ? ବରଂ ସେତିକି ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟରେ ଲୋକଙ୍କର ତ କିଛି ମଙ୍ଗଳ କରାଯାଇପାରେ । ତା ହେଲେ ଅର୍ଥଠାର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର ହେଲା ବୋଲି ମନେ କରାଯିବ । ତା ଛଡ଼ା ଏହି ଗାଦିରେ ବସିବା କଥାଟା ଗୋଟାଏ ଭେଦ ଭାବର ସୃଷ୍ଟି ନୁହେ କି ? ଅନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ହୀନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବା, ନିଜକୁ ବଡ଼ ବୋଲି ମନେ କରିବା ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୋଲି ଭାବିବା—ଏହି ସବୁ ହୀନ ଆଦର୍ଶ ଉପରେ ଏହାର ପ୍ରାଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପିନା ! ଏ ସମସ୍ତ ପ୍ରଥା ଆମ ଦେଶରୁ, ନା ନା ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରୁ ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ଲୋପ ପାଇବ, ମନୁଷ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ଭିତରେ ସମ୍ପର୍କ ସେତେ ପରିମାଣରେ ଭଲ ହୋଇ ଉଠିବ ।

ଏହା କହି ହରଶଙ୍କର ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ନୟନରେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଅନାଇଁ ରହିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ମନେ ମନେ ଟିକିଏ କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହେଲେ ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ବେଶି କିଛି ଆପତ୍ତି କରିବାଠା ବୁଦ୍ଧିମାନର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେ ଭାବି କହିଲେ—ତେବେ, ଏ ସମସ୍ତ ଆୟୋଜନ କଣ ବନ୍ଦ କରିଦେବାକୁ ହେବ ହରି ?

ହରିଶଙ୍କର କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଭାବ ବୁଝି ପାରିଲେ। କୃଷ୍ଣମାଧବ କେତେ କଣ ଆୟୋଜନ କରି ରଖିଛନ୍ତି, ସମସ୍ତ ଏକା-ବେଳକେ ବନ୍ଦ କରିଦେବାଟା ନିଷ୍ଠୁର ରୂଢ଼ତାର କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ। ସେଥିରେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ମନରେ ଆଘାତ ଲାଗିପାରେ। ଏହାଭାବି ସେ କହିଲେ—ତା କି ବର୍ତ୍ତମାନ ସମ୍ଭବ, ମାମୁ ? ତେବେ, ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଉ କିଛି ମଙ୍ଗଳକର ବ୍ୟବସ୍ଥା କି କରାଯାଇ ନ ପାରେ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଆଗ୍ରହରେ ପଚାରିଲେ—ଆଉ କଣ କରିବାକୁ ଚାହୁଁ, ହରି ? ଯାହା ତୋର ଇଚ୍ଛା, ତାହା ମୁଁ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛି।

ହରିଶଙ୍କର ଟିକିଏ ଚିନ୍ତାକରି କହିଲେ—ଆଚ୍ଛା, ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଏ ଉପଲକ୍ଷରେ ଖଜଣାରୁ କିଛି ଅବ୍ୟାହତି ଦିଆଯାଇ ନ ପାରେ କି ମାମୁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏହା ଶୁଣି ବିସ୍ମିତ ହେଲେ। ଭାବିଲେ—ଏଇ ବୁଦ୍ଧି ନେଇ କଣ ଏ ପିତୃପିତାମହର ଜମିଦାରୀ ରକ୍ଷା କରିବ ! ଜମିଦାରୀ ସମ୍ଭାଳିବା କଣ ଖେଳଘର କଥା ! ଏହା ଭାବି ସେ ପଚାରିଲେ—କଣ କହୁଛୁ, ହରି ? ଖଜଣା ଛାଡ଼ ଦେବାକୁ ଚାହୁଁ ? ସେଟା କି ସହଜ କଥା ! ତାର ପରିଣାମ କଣ ହୋଇପାରେ ତା ଥରେ ଭାବି ଦେଖିଛୁ କି ? କଥା କଥାକେ ଯଦି ଏପରି ଖଜଣା ଛାଡ଼ କରି ଦିଆଯାଏ, ତେବେ ଜମିଦାରୀ ରକ୍ଷା କରିବା ଯେ ଦୁର୍ବିଷହ ହେବ, ବାବା।

ଏହା କହି ସେ ସାଂସାରିକ ଜ୍ଞାନ ବିବର୍ଜିତ ଏହି ଯୁବକର ଭାବପ୍ରବଣତାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ମନେ ମନେ ହସିବାକୁ ଲାଗିଲେ। ଏଟା ନିତାନ୍ତ ଅବାସ୍ତବ ଉଦ୍ଭଟ କିତାବ୍-ପଢ଼ା ବୁଦ୍ଧିର ନମୁନା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ—ଏହାହିଁ ତାଙ୍କୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଲା। ହରିଶଙ୍କର

କହିଲେ ନା, ମାମୁ—ସମସ୍ତ ଖଜଣା ଛାଡ଼ କରିବାକୁ ମୁଁ କହୁ ନାହିଁ। ଏହି ଚଳିତ ବର୍ଷର ପାଉଣାରୁ ସାମାନ୍ୟ କିଛି ଏ ଉପଲକ୍ଷରେ ଛାଡ଼ ଦେବାକୁ ମୋର ଇଚ୍ଛା। ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ଜମିଦାରୀର ଯେ ବିଶେଷ କିଛି କ୍ଷତି ହେବ, ସେପରି ମୁଁ ମନେ କରୁନାହିଁ। ବରଂ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଅନ୍ତଃ କରଣର ଉଦାରତା ପ୍ରକାଶ ପାଆନ୍ତା।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ତଳକୁ ମୁହଁ କରି ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା କଲେ। ଭାବିଲେ —ମାଲିକର ଇଚ୍ଛାହିଁ ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା। ସମ୍ପତ୍ତି ହରିଶଙ୍କରର, ସେ ଯଦି ଖଜଣାରୁ କିଛି ଛାଡ଼ଦେବାକୁ ଚାହେଁ,—ବେଶ୍, ଦେଉ। ସେଥିରେ ବାଧା ଦେଇ କି ଫଳ ? ଏହା ଭାବି ସେ କହିଲେ— ଅଚ୍ଛା ହେଉ, ସେ ଦିନ ଏହି ମର୍ମରେ ଗୋଟାଏ ଘୋଷଣା କରି ଦିଆଯିବ। ଚଳିତ ବର୍ଷର ଖଜଣାର ଛ ଭାଗରୁ ଭାଗେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ମାଫ ଦିଆଗଲା ବୋଲି ଜଣାଇ ଦିଆଯିବ।

ତଦନୁସାରେ ଏ ସୁସମ୍ବାଦ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦିଆଗଲା। ପ୍ରହରିଜ ବଂଶର ଚିରାଚରିତ ଶାସନ ପଦ୍ଧତି ସହିତ ଏହାର ଅମେଳ କେତେକେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ। ଅନ୍ୟ କେତେକ ଏହାକୁ ସନ୍ଦେହ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିଲେ। ଦଶଗୁଣ ଅଡୁ ପଚିଶଗୁଣ ରକମ ଅଦାୟ କରିନେଇ ଶେଷରେ ଦିଇପଇସା ଖଇରାତ କରିଦେବାରେ ସେମାନେ ବେଶି କିଛି ଉଦାରତାର ଅଭାସ ପାଇଲେ ନାହିଁ। ତେବେ ଏହାକୁ ଯଥାଲାଭ ବୋଲି ଧରିନେଇ ମନକୁ ବୋଧ ଦେଲେ।

ମାତ୍ର ହରିଶଙ୍କର ଜମିଦାରୀ ଶାସନର ଏହା କେବଳ ଅଗ୍ରଯାତ୍ରା। ଏ ଘଟଣାର ପରେ ପରେ ଆଉ କେତେକ ଉଦାରତାର ସୂଚନା ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା। ନୂତନ ଜମିଦାର ଅନ୍ୟ କେତେକ ସଂସ୍କାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କଲେ। ସେ ବର୍ଷ ନୂଆଁଖାଇଁ ବନ୍ଦ କରିବାପାଇଁ ଆଦେଶ ଦିଆଗଲା। ଜମିଦାରୀର କର୍ମଚାରୀମାନେ ଏ ଆଦେଶ ଶୁଣି ସ୍ତମ୍ଭିତ ହେଲେ।

ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଧୋକା ପଶିଲା । ନୂଆ ଜମିଦାରବାବୁଙ୍କର ଗତି ପ୍ରକୃତି ନେଇ କେତେ ପ୍ରକାର ଆଲୋଚନା ସମାଲୋଚନା ହେଲା । "ବାବୁଙ୍କର ଏ କି ପାଗଳାମି; ଏମିତି କରି କି ଜମିଦାରୀ ବୁଝାଯାଏ ?" ସମସ୍ତେ ଏହାହିଁ କୁହାକୁହି ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ପ୍ରମାଦ ଗଣିଲେ । ଭଗିନୀ ସୁଧାପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ କଥା ଜଣାଇ କହିଲେ—ହରିର ଢଙ୍ଗ ଦେଖୁଛ ? ଜମିଦାରୀ ଚଳାଇବା ଯେ କି କଷ୍ଟକର ତା ତ ସେ ବୁଝିଲା ନାହିଁ । କାଜେ ତ ସେଥିରେ ପଶିଲା ନାହିଁ—ବାହାରେ ବାହାରେ ରହିଲା । ମୋତେ ଯେ କି ଅସୁବିଧାରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହେଉଛି, ତା ଦେଖିଲେ ସିନା ଜାଣନ୍ତା । ଏଥିକୁ ଉପାୟ କଣ କହିଲ ?

ସୁଧାପ୍ରିୟା ଏ କଥାର ଗୁରୁତ୍ୱ ବୁଝିଲେ । କିଛି କ୍ଷଣ ନୀରବ ରହି ପରେ କହିଲେ—ମୁଁ ଯେ କେତେଦିନରୁ କହୁଛି, ପିଲାଟାର ମନ ଯେପରି ଘରେ ଲାଗିବ, ତାର କିଛି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କର । ତା ତ ତୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଲୁ ନାହିଁ । ତାର ମନ ଉଡ଼ି ବୁଲୁଛି । ହାତକୁ ଦି ହାତ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେୟା ହେଉଥିବ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ସେ ଯେ ଆହୁରି ଏକ ମୁସ୍କିଲ କଥା, ଅପା । ବିବାହ ନାଁ ଶୁଣିଲେ ଯେ ସେ ଡିଆଁ ମାରୁଛି ! ମୁଁ କଣ ସେ ଦିଗରେ ଆଖି ଫେରାଇ ନାହିଁ ? ଏଇକ୍ଷଣି କହିଲେ—ପାଞ୍ଚଗଣ୍ଡା ପାତ୍ରୀ ଯୋଗାଡ଼ କରିପାରିବି । ଜମିଦାର ଘରେ ଝିଅ ଦେବାକୁ କିଏ ନାରାଜ ? ସେଥିପାଇଁ ତ ଚିନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଯା କହନ୍ତି—"ଯାହାର ବାହା ତାର ମନ ନାହିଁ, ନା ଯାଇପଡ଼ଶାଙ୍କୁ ନିଦ ନାହିଁ ।" ମୁଁ କୌଶଳ କରି କଣ ହରିର ମନ ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିନାହିଁ । କେତେ ଖଣ୍ଡରେ ବୁଝିଛି । ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଥମେ ମୁଁ ମନେ କରୁଥିଲି—ପାତ୍ରୀ ବୋଧହୁଏ ପସନ୍ଦ ହେଉନାହିଁ, ସେଇଥିପାଇଁ ସେ ବାହା

ହେବାକୁ ନାରାଜ । କିନ୍ତୁ ପରେ ବୁଝିଲି ତା ନୁହେଁ । ବିଭା ହେବାକୁ ତାର ଆଦୌ ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ । ବିଭା ହେଲେ ଦେଶର କାମ କରିବାରେ କାଳେ ବାଧା ଘଟିବ ! ଆଚମ୍ବିତ କଥା ନାନି ! ଏତେ ଲୋକ ଯେ ଦେଶର କାମ କରୁଚନ୍ତି ସେମାନେ ଯେପରି ଅଭିଆଡ଼ା ପେଡ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି;—ତାଙ୍କର ଯେପରି ଘର-ଦ୍ୱାର, ପୁଅ ଭାରିଯା କିଛି ନାହିଁ । ଏ ପାଗଲାମିର ଉପାୟ କଣ ଅଛି ?

ରାଧାପ୍ରିୟା କଣ କହିବେ କିଛି ଭାବି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ପୁଅର ଏ ବଚନ ସ୍ୱଭାବ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଗୋଟାଏ ଅବୋଧ ପ୍ରହେଳିକା ପରି ପ୍ରତିଭାତ ହେଲା । ସେ ଚୁପ୍ ମାରି ବସି ରହିଲେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ନ ହେଲେ, ତମେ ଥରେ ଚେଷ୍ଟା କରି ଦେଖ ନାନୀ । କି ଜାଣି ବା ତୁମ କଥାରେ ହରିର ମନ ବଦଳିପାରେ । ପିଲାଟାର ଆଉ ଯେତେ ଦୋଷ ଥାଉ ନା କାହିଁକି, ମା'ର କଥାକୁ ଯେ ସେ ସହଜରେ କାଟି ଦିଏ ନାହିଁ,—ଏଟା ତାର ଗୋଟାଏ ମହତ୍ତ୍ୱ ଗୁଣ । ହରି ଏହି ଦୁଇ ତିନି ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଆସିବ ବୋଲି ତ ଲେଖିଛି । ଏ ଗୋଟାଏ ସୁଯୋଗ । ଏହି ସୁଯୋଗରେ ତାକୁ ମନାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ଦେଖ ତ କଣ ହେଉଛି । ତମେ ଯା କହିଲ—ହାତ ଛନ୍ଦାଟା ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହରିକୁ ଧରି ରଖିବା କଠିନ ହେବ । ହାତକୁ ଦ'ହାତ ହୋଇଗଲେ, ଟେଣିକି ସେ ବାଗେ ଛନ୍ଦ ହୋଇ ପଡ଼ିବ । ଯିବ କୁଆଡ଼େ ? ପିଞ୍ଜରାରେ ପକ୍ଷୀ ନ ଥିବା ଯାଏ ସିଏ ଉଡ଼ି ବୁଲୁଥାଏ । ଥରେ ପଶିଲେ ତ ରହିଲା ।

ଏହା କହି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉଠିଲେ । ରାଧାପ୍ରିୟା ବସି ବସି ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଏ ଅଦ୍ଭୁତ ପ୍ରକୃତିର ବିଷୟ ମନେ ମନେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଯେତିକି ଆଲୋଚନା କଲେ, ସେତିକି ବିସ୍ମୟରେ

ଅଭିଭୂତ ହେଲେ । ଏ ଯୁଗରେ କେତେ ଜମିଦାର ପିଲା ପାଠ ପଢ଼ି ମଣିଷ ନ ହେଉଛନ୍ତି ! କିନ୍ତୁ ଏଭଳି ବୈରାଗୀ ହୋଇଯାଉଛନ୍ତି କିଏ ? ହାୟ ରେ କପାଳ !

ଦୁଇଦିନ ପରେ ହରିଶଙ୍କର ଘରକୁ ଫେରିଲେ । ସାମାନ୍ୟ କେତୋଟି ଦିନ ମାତ୍ର ରହି ପୁଣି କଟକ ବାହାରି ଗଲେ । କଟକ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ମା ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ଯାହା କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲା ତାହା ଆଗରୁ କୁହାଯାଇଛି ।

ରାଧାପ୍ରିୟା ଯଥାସମୟରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଭ୍ରାତା କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର କଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାହା ଶୁଣି ଚୁପହେଲେ ।

ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

କିଛିଦିନ ପରେ ଦୁଇଜାଗାରେ ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ପ୍ରଥମତଃ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାର ଜୟରାମ ପାଢ଼ୀଙ୍କ ଘରୁ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ଯାଜପୁରର ଜମିଦାର ସତ୍ୟବ୍ରତ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଘରୁ । ଉଭୟ ଖାନ୍‌ଦାନ୍ ବୁନିଆଦି ବଂଶ; କେହି କାହାରିକୁ ଊଣା ନୁହେଁ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉଭୟଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ଦେବା ନେବା ସ୍ଥିର କରିବାକୁ ଗଲେ । ଉଭୟଙ୍କ ଶକ୍ତି ସାମର୍ଥ୍ୟ ବୁଝିଲେ । ଶେଷରେ କାହାକୁ ଜବାବ ଦେବେ, କାହାକୁ ବା ନ ଦେବେ, କିଛି ଠିକ୍ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଉଭୟ ବଂଶର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସମାନ । ଉଭୟ ପାତ୍ରୀ ମଧ୍ୟ ରୂପଗୁଣରେ ପରସ୍ପରର ସମକକ୍ଷ । ତା ଛଡ଼ା, ଯୌତୁକାଦି ପ୍ରଦାନ ବିଷୟରେ ବି କେହି କାହାରଠାରୁ ହଟିଯିବାର ପାତ୍ର ନୁହନ୍ତି ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ—କଣ କରାଯିବ କହିଲୁ, ନାନି ? ବଡ଼ ମୁସ୍କିଲରେ ପଡ଼ିଲି ଯେ ! କାହାକୁ ଜବାବ୍ ଦେବି, କାହାକୁ ନ ଦେବି କିଛି ଠିକ୍ କରି ପାରୁନାହିଁ । ଏକକୁ ଆରେକ ସରସ ।

ଏହା କହି ସେ ଉଭୟ ପକ୍ଷକୁ ତୁଳନା କରି ଯଥାଯଥ ଭାବରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଗଲେ । ସୁଦକ୍ଷ ଶିଳ୍ପୀଙ୍କର ପରି ଦୁଇଟି ସୁନ୍ଦର ମନୋହର ଚିତ୍ର ସେ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଚିତ୍ତପଟରେ ଅଙ୍କନ କରିଦେଲେ । ଅବଶେଷରେ ଭଗିନୀଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ—ନାନି, ଏ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରୁ ତୋର ଯେଉଁଟି ମନକୁ ପାଉଛି ସେଇଟି ବାଛି ନେ । ତୋହରି ଉପରେ ଏ ମୀମାଂସାର ଭାର ରହିଲା ।

ରାଧାପ୍ରିୟା ବଡ଼ ଅଡୁଆରେ ପଡ଼ିଲେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାଙ୍କର ଏ ଅବସ୍ଥା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କହିଲେ—ଆଚ୍ଛା ନାନି, ଗୋଟାଏ କଥା କଲେ କିମିତିକା ହୁଅନ୍ତା ? ରାଧାପ୍ରିୟା ପଚାରିଲେ—କଣ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଜବାବ ଦେଲେ—ମୁଁ ଭାବୁଛି, କଥାଟା ନେଇ ଏକାବେଳକେ ହରିଶଙ୍କର ଉପରେ ପକାଇଦେବାକୁ । ତା ହେଲେ ସବୁ ଦଗରୁ ରକ୍ଷା ହୋଇଯାନ୍ତା । ତମର ମୋର ବି ଏତେ ମୁଣ୍ଡ ଘୂରାଇବାକୁ ପଡ଼ନ୍ତା ନାହିଁ । ତାର ମନ ଅନୁସାରେ ସେ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିକୁ ବାଛିନିଅନ୍ତା । କନ୍ୟାପକ୍ଷଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଜବାବ୍ ଦେବାକୁ ସୁବିଧା ହୁଅନ୍ତା । ପୁଅର ଯେଉଁଠି ବିଭା ହେବାକୁ ମନ ହେଲା ଆମର ସେଥିରେ କଣ କହିବାର ଅଛି,—ଏହି ଯୁକ୍ତି ଦେଖାଇ ଆମେ ବି ଏଥିରୁ ରକ୍ଷା ପାଇପାରନ୍ତେ; ନା, କଣ କହୁଛୁ ନାନି ?

ରାଧାପ୍ରିୟା ଅନ୍ଧାରରେ ଆଲୁଅ ଦେଖିଲେ । କହିଲେ—ହଁ, ତୁ ଯାହା କହିଲୁ ଠିକ୍, କୃଷ୍ଣ । ତା ଠାରୁ ଭଲ ଉପାୟ ତ ଆଉ କିଛି ଥିଲା ପରି ମୋତେ ଜଣାଯାଉନାହିଁ ।

ଅବଶେଷରେ ତାହାହିଁ ସାର ହେଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ମତାମତ ବୁଝି ଜବାବ ଦେବେ ବୋଲି ଉଭୟ ପକ୍ଷଙ୍କୁ

ଜଣାଇଦେଲେ । ପରେ ସେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ନିକଟକୁ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ସୁବିସ୍ତୃତଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଚିଠି ଲେଖିଲେ ।

ହରଶଙ୍କର ସେତେବେଳେ କଟକରେ ନ ଥିଲେ । ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଏକ ବନ୍ୟାପ୍ଲାବିତ ପଲ୍ଲୀଗ୍ରାମରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ଭୀଷଣ ବନ୍ୟାପ୍ରକୋପରେ ଦେଶସାରା ହା ହାକାର ପଡ଼ିଥାଏ । ବିଶେଷତଃ କଟକ ଓ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାରେ । ମହାନଦୀ, କାଠଯୋଡ଼ି, କୁଆଖାଇ, ଭାର୍ଗବୀ, କୁଶଭଦ୍ରା ପ୍ରଭୃତି ନଦୀମାନଙ୍କର ଉପଦ୍ରବ-ବଶତଃ ଦେଶରେ ସଙ୍କଟମୟ ପରିସ୍ଥିତିର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଅସଂଖ୍ୟ ପରିବାର ଗୃହହୀନ, ଅନ୍ନହୀନ ହୋଇ ଅକୂଳ ସମୁଦ୍ରରେ ଭାସୁଥାନ୍ତି । ବନ୍ୟାଜଳ ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଛାଡ଼ି ଯାଇଥାଏ ସତ, ମାତ୍ର ଲୋକଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ନିତାନ୍ତ ଶୋଚନୀୟ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ସେମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଲାଗି ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ସେବାଦଳ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମକରି ଅର୍ଥସଂଗ୍ରହ କରୁଥାନ୍ତି ଏବଂ ନିଜେ ହରିଶଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ କେନ୍ଦ୍ରଖୋଲି ସାହାଯ୍ୟ ବାଣ୍ଟୁଥାନ୍ତି । ଚୂଡ଼ା, ଗୁଡ଼, ଲୁଗା, ପଇସା, ଔଷଧ ନେଇ ଗ୍ରାମରୁ ଗ୍ରାମାନ୍ତର ଯାଇ ସହାୟ ସମ୍ବଳହୀନ ପଲ୍ଲୀବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୟାର ଅବତାର ସ୍ୱରୂପ ସେବାଧର୍ମ ଆଚରଣ କରି ବୁଲୁଥାଆନ୍ତି ।

ହରିଶଙ୍କର ଯେଉଁ ପଲ୍ଲୀଗ୍ରାମରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥାନ୍ତି ତାର ନାମ କାକଟପୁର । ଗ୍ରାମଟି ଖୁବ୍ ବଡ଼ ନ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ନିତାନ୍ତ ଛୋଟ ନୁହେଁ ।

ସନ୍ଧ୍ୟା ଆସନ୍ନ । କର୍ମୀମାନେ କେତେକ ଫେରିଲେଣି, କେତେକ ଫେରି ନାହାନ୍ତି । ହରଶଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଅର୍ଦ୍ଧଭଗ୍ନ ପକା ଘରର ବାରଣ୍ଡା ଉପରେ ବସି ସହକର୍ମୀମାନଙ୍କ ସହିତ ନାନା ଆଲୋଚନାରେ ନିଯୁକ୍ତ । ଏହିପରି ସମୟରେ ଦୁଇଜଣ କର୍ମୀ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରାମରୁ

ଫେରିଲେ । ହରିଶଙ୍କର ସେମାନଙ୍କୁ ଯେପରି ଗୃହିଁ ବସିଥିଲେ । ସେମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାମାତ୍ରେ ସେ ପଚାରିଲେ—କାଲି ଯେଉଁ ଦୁଃସ୍ଥ ପୀଡ଼ିତ ମହିଳାଟିର କଥା କହୁଥିଲ ଆଜି ତାଙ୍କର ଅବସ୍ଥା କିପରି ?

କର୍ମଚାରୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ଅତି ଶୋଚନୀୟ । କିନ୍ତୁ ସେ ଥରେ ଆପଣଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । ବଡ଼ ବିକଳ ହୋଇ ସେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ହାତରେ ଖବର ଦେଇଛନ୍ତି—ହରିଶଙ୍କର ବାବୁଙ୍କୁ କହିବ,—ଏ ଅଭାଗିନୀ ଆଖି ମୁଦିବା ପୂର୍ବରୁ ଥରେ ଯେପରି ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖାହୁଏ ।

ହରିଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—ଅବସ୍ଥା କଣ ଖୁବ୍ ଗୁରୁତର ?

କର୍ମଚାରୀ ଜବାବ ଦେଲେ—ହଁ ଖୁବ୍ ଗୁରୁତର, ଦେଖିଲେ ଆଖିରେ ଲୁହ ଆସେ । କେତେବେଳେ ଯେ କଣ ହେବ, ତା କହି ହେଉନାହିଁ ।

ହରିଶଙ୍କର ତୁରନ୍ତ ଉଠି କହିଲେ—ତେବେ ଚାଲ ।

କର୍ମଚାରୀମାନେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ପଚାରିଲେ—ଏହିକ୍ଷଣି ? ଏ ଯେ ସନ୍ଧ୍ୟା ହୋଇ ଆସିଲାଣି ! କାଲି ସକାଳେ ଗଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ ?

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ନା, ନା, ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଯିବାକୁ ହେବ । ବିଳମ୍ବ କଲେ, ହୁଏତ ଦୁଃଖିନୀର ଯାହା କହିବାର ଅଛି ତା ଅକୁହା ରହିଯାଇପାରେ ।

ଏହା କହି ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟଗ୍ର ହୋଇ ଉଠିଲେ । ସତେ ଯେପରି ଲକ୍ଷଜନ୍ମର ମମତା ବନ୍ଧନ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ବେଗରେ ଆକର୍ଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ହରିଶଙ୍କର ଚାଲିଲେ ।

ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ

ସନ୍ଧ୍ୟାର ଅନ୍ଧକାର ପଲ୍ଲୀଟିକୁ ଘେରି ଯାଇଛି । ତାହାର ବୃକ୍ଷ-ଲତା, ଗୃହପ୍ରାନ୍ତର ସମସ୍ତ ସେହି ଅନ୍ଧକାର-ପାରାବାରରେ ନିମଗ୍ନ । ହରଶଙ୍କର କର୍ମୀଦ୍ୱୟଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ସେହି ଅନ୍ଧକାର ଭିତରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ଏହିପରି କିଛି ସମୟ ଚାଲି ଚାଲି ଅବଶେଷରେ ସେମାନେ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସମ୍ମୁଖରେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ରାୟତନ ପୁଷ୍କରିଣୀ, ତାହା ଜଳରାଶିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ତାଳତରୁଶ୍ରେଣୀ ନୀରବ ପ୍ରହରୀ ପରି ଦଣ୍ଡାୟମାନ । ବନ୍ୟାଜଳ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେଉଁ କେଉଁ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଛି । ପୁଷ୍କରିଣୀର ଏକ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବୃକ୍ଷବେଷ୍ଟିତ ଗୋଟିଏ ପଲ୍ଲୀଭବନ । ମାଟିର ଘର । ଘରକୁ ଯିବାପାଇଁ ଯେଉଁ ରାସ୍ତା ଥିଲା ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଜଳମଗ୍ନ । ସେଥିରେ ଅଦ୍ୟାବଧି ଜଙ୍ଘେ ପାଣି । ବନ୍ୟା ଫଳରେ ଘରଟିର ଦକ୍ଷିଣ ପାଖ ପାଚେରୀ ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିଛି । କର୍ମୀଦ୍ୱୟ ହରଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଆଣି ଯେତେବେଳେ ଏହି ସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଲେ, ହରଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—"ଏହି ଘର ? ତୁମ୍ଭେମାନେ ଭିତରକୁ ଯାଇ ଖବର ଦିଅ ।"

ଖବର ଦେବାର ଅବ୍ୟବହିତ ପରେ ହରଶଙ୍କର ଗୃହ ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଗୃହର ଏକ କୋଣରେ ଖଣ୍ଡିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଖଟ ପଡ଼ିଛି । ଖଟ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ଦୀପଗଛ ଉପରେ ଡିବିରି ଦୀପଟିଏ ଜଳୁଛି । ଖଟ ଉପରେ ରୁଗ୍ଣା ରମଣୀଟିଏ ଶାୟିତା । ପାଖରେ ବସି ଅନନ୍ତାଙ୍ଗୀ ଗୋଟିଏ କୁମାରୀ ରୋଗିଣୀର ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ଶଯ୍ୟାଟିକୁ ଠାଣି ସଳଖ କରି ଦେଉଛି । କୁମାରୀଟିର ବୟସ ସତର କି ଅଠର । ସୁନ୍ଦର ସଲଜ୍ଜ ମୂର୍ତ୍ତି । ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତର ସୁନେଲି ରଙ୍ଗର କାଚ ଚୁଡ଼ି ଉପରେ ଦୀପାଲୋକ ପଡ଼ି ଚକ୍ ଚକ୍ ଦେଖାଯାଉଛି । ମୁଖଟି ପଦ୍ମ ଫୁଲପରି ଢଳ ଢଳ ।

ଅନେକ ଦିନ ହେଲା ବୋଧହୁଏ କେଶ ବିନ୍ୟାସ ହୋଇ ନାହିଁ । ତଥାପି ମୁଖର ଶୋଭା କ୍ଷୁଣ୍ଣ ନ ହୋଇ ସ୍ପଷ୍ଟ ଫୁଟି ବାହାରୁଛି । ଟିକିଏ ବିଷାଦର ଛାୟା ତା ଉପରେ ପଡ଼ି ତାକୁ ଆହୁରି ମଧୁର କରିଦେଇଛି । ହରିଶଙ୍କର ଗୃହମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଦପ୍ କରି ଛିଡ଼ା ହୋଇଗଲେ । କିଶୋରୀଟି ସଲଜ୍ଜ ନୟନରେ ଗୋଟିଏ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଦିବ୍ୟଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରି ସଙ୍କୋଚରେ ତାହା ଫେରାଇ ନେଲା । ଯୁବକ ଯୁବତୀର ଦୃଷ୍ଟି-ତତ୍ତ୍ୱ ଯେଉଁମାନେ ବିଶଦଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରି ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ସେହିମାନେହିଁ ଏ କ୍ଷଣିକ ଦୃଷ୍ଟିର ମହତ୍ତ୍ୱ ବୁଝିବେ । ଏହି ଆକସ୍ମିକ ଗୃହାଗଣୀଟିରେ କେତେ ଆକର୍ଷଣ ଥାଏ ତାହା ସେହିମାନେହିଁ ଜାଣନ୍ତି ।

ହରିଶଙ୍କର ସଂଯତ କର୍ମପ୍ରିୟ ଯୁବକ । ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ ଜନସେବାହିଁ ତାଙ୍କର ଜୀବନର ବ୍ରତ । ସେହିକାର୍ଯ୍ୟରେହିଁ ସେ ଆତ୍ମନିବେଦିତ ପ୍ରାଣ । କେବେହେଲେ ସେ ସୁନ୍ଦରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପାସନା କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିନାହାନ୍ତି । ପ୍ରଣୟର ତତ୍ତ୍ୱ ସେ କେବେ ହେଲେ ଘାଣ୍ଟି ନାହାନ୍ତି । ସେଥିରୁ କି ଅମୃତ ବାହାରେ ବା କି ବିଷ ନିଃସୃତ ହୁଏ ତାହା ସେ ଜନ୍ମାବଧି ଚାଖିବାକୁ ଆଗ୍ରହାନ୍ୱିତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଜୀବନରେ ରମଣୀ ସମ୍ପର୍କ ତାଙ୍କର ଖୁବ୍ କମ୍ । ବିଳାସବାସନା ତାଙ୍କୁ କେବେହେଲେ ସ୍ପର୍ଶ କରିନାହିଁ । ସେ ବଡ଼ ଘରର ପିଲା ସତ, ମାତ୍ର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବଡ଼ଘରର ପିଲାଙ୍କ ପରି ତାଙ୍କ ଆଚରଣ ନୁହେଁ । ସେ ଯେଉଁ ଘରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ବଢ଼ି ଆସିଅଛନ୍ତି, ସେ ଘରେ ବିଳାସ-ବ୍ୟସନର ଅବାରିତ ଲୀଳା ଖେଳାଯାଉଥିଲେହେଁ ତାହା ତାଙ୍କର ଶୁଦ୍ଧ ଚରିତ୍ରକୁ କଳୁଷିତ କରିପାରି ନାହିଁ । ଯୁବତୀର ସ୍ନିଗ୍ଧଦୃଷ୍ଟିରେ ସହଜରେ ବିଚଳିତ ହେବାର ଜୀବ ସେ ନୁହନ୍ତି ।

ତଥାପି ଆଜ କା ବଚନ ଅନୁଭୂତ ତାଙ୍କ ତରୁଣ ପ୍ରାଣକୁ ଅକସ୍ମାତ୍ ଅଭିଭୂତ କରିଗଲା । ଜୀବନର ସଂଯମ ସାଧନା ଯେପରି ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ ଧୂଳିସାତ୍ ହୋଇଗଲା । କୁମାରୀର ସଙ୍କୋଚମୟ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟିଟି କା ଅନ୍ତରରେ ପ୍ରବେଶ ଦେଇ ପଶିଥିଲା ସେ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ,—କିନ୍ତୁ ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣ ଅମୃତମୟ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଅଗାଧପ୍ରେମତାର ଅନିର୍ବଚନୀୟ ମୋହ ଆଜ ତାଙ୍କୁ ଅକସ୍ମାତ୍ ଗ୍ରାସ କରି ବସିଲା ।

ରୋଗଶଯ୍ୟାଗତା ରମଣୀ କ୍ଷୀଣ କଣ୍ଠରେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ—"ମୋ ଆଖି ଆଗକୁ ଟିକିଏ ଆସ ବାବା । ଦୂରରେ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଅଧିକ ଦୂରକୁ ଯିବାକୁ ଏ ଆଖିର ଆଉ ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ତା ଚିରଦିନ ପାଇଁ ଯାଉଛି । ତେବେ ଏ ଆଖି ମୁଦିବା ପୂର୍ବରୁ ତୁମକୁ ଯେ ଥରେ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲି ସେତିକି ମୋର ଭାଗ୍ୟ ।"

ଏହା କହି ସେ କୁମାରୀଟିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି କହିଲେ—ମା ସୁପ୍ରି ତୁ ଟିକିଏ ଘୁଞ୍ଚି ଯା ମା, ସେ ଏଇ ଖଟ ଉପରେ ଆସି ମୋ ମୁଣ୍ଡ ପାଖରେ ବସନ୍ତୁ । ସେଥିରେ କି ତୁମର କିଛି ଆପତ୍ତି ଅଛି, ବାବା ?

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ନା, ଯାଉଛି । ଏହା କହି ସେ ରୋଗିଣୀର ଶଯ୍ୟା ପାଖରେ ଯାଇ ବସିଲେ । କୁମାରୀଟି ଉଠିଯାଇ ମା'ର ପାଦ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଅବନତ ନୟନରେ ଉପବେଶନ କଲା ।

ମା କହିଲେ—କାହିଁକି ଡାକି ତମକୁ ଆଜ ଏତେ କଷ୍ଟ ଦେଲି, ତା ଜାଣ କି ବାବା ? ନା, ନା, କଷ୍ଟର କଥା ବା କାହିଁକି କହୁଛି ! ସେ କଷ୍ଟକୁତ ତମେ କଷ୍ଟ ବୋଲି ମନେ କର ନାହିଁ, ଚିରକାଳ ତାହାହିଁ କରିଆସୁଛ । ତେବେ ମୁଁ ନିତାନ୍ତ ନିରୁପାୟ ହୋଇ ତମକୁ ଡାକିଛି ବାବା । ଏତେ ଦିନ ହେଲା ତମରି ସାହାଯ୍ୟ ବଳରେ

ବଞ୍ଚି ରହିଛି। ଆଉ ବେଶିଦିନ ନୁହେଁ। ମୋର .ଦିନ ଶେଷ ହୋଇ ଆସିଲାଣି। ଆଉ ଯଦି ବଞ୍ଚି ରହେଁ ତେବେ ବଡ଼ ଘୋର ଦିନ ଗୁଡ଼ିପାଞ୍ଚଟା ବଞ୍ଚିବ !

ଏହା କହି ସେ ଟିକିଏ ନୀରବ ରହିଲେ। କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ପୁନର୍ବାର କହିଲେ—ଦେଖ, ବାବା, ମରିବାକୁ ଯେ ମୋର ଭୟ ତା ନୁହେଁ। ବରଂ ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ମରିପାରେ ସେତେ ଭଲ। କିନ୍ତୁ ମରିବା ପୂର୍ବରୁ ଗୋଟାଏ ବିଷୟରେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ପାରିଲେ ଏ ଆତ୍ମା . ଟିକିଏ ଶାନ୍ତି ପାଆନ୍ତା ! ଏ ସଂସାରରେ ମୋର ବୋଲି କହିବାକୁ ଆଉ କେହି ନାହିଁ,—ଅଛି କେବଳ ଏହି ପ୍ରାଣର ପ୍ରତିମାଟି।

ଏହା କହି ସେ ପାଦମୂଳରେ ଉପବିଷ୍ଟା କୁମାରୀଟି ଆଡ଼କୁ ଅଙ୍ଗୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କଲେ। ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ଗଭୀର ନିଃଶ୍ୱାସ ମଧ୍ୟ ପକାଇଲେ। ହରଶଙ୍କର ଏହି ନିର୍ବାକ ନିଃଶ୍ୱାସଟିର ଅର୍ଥ ବୁଝିଲେ। ମୁମୂର୍ଷୁ ମାତୃପ୍ରାଣ ସେହି ଅରକ୍ଷିତା କନ୍ୟାଟି ପାଇଁ ଯେ ଅବିରତ ଝୁରି ହେଉଛି, ଏହା ସେଥିରୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚିତ ହେଉଥିଲା।

ରୋଗାତୁରା କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ—ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ବେଳରୁ ଏଟି ପିତୃହୀନା ବାବା। ଆଜକି ପୂରା ବାରବର୍ଷ ହୋଇଗଲା—ଏଇ ବାରବର୍ଷ ଧରି କେତେ କଷ୍ଟରେ ଯେ ମୁଁ ତାକୁ ପାଳନ କରିଆସିଛି ତା ମୁଁ ଜାଣେ, କିମ୍ବା ଯେ ଦିନରାତି କରୁଛି ସେ ଜାଣେ। ଆଜି ତାହାର ଭାର ତୁମ ଉପରେ ରଖିଯିବାକୁ ମୋର ଅଗ୍ରା ତାକୁଛି। ଗଲା କେତେଦିନ ହେଲା, ମୋର ପ୍ରାଣେ ପ୍ରାଣେ କିଏ ଯେପରି କହୁଛି—ଏକମାତ୍ର ତାହାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କର ତୁ ଏ ସଂସାରରୁ ବିଦାୟ ନେଇପାରୁ, ଅନ୍ୟ କାହାରି ଉପରେ ନୁହେଁ। ତାହାରି ହାତରେ ସମର୍ପଣ କରି ଯା। ଦୈବବାଣୀ ପରି ଅନବରତ ଏହା

ମୋର ଅନ୍ତରରେ ଆସି ବାଜୁଛି । ମୁଁ ତା ସ୍ପଷ୍ଟ ଶୁଣି ପାରୁଛି । ମିଥ୍ୟା କହୁନାହିଁ, ବାବା ! ଏ ସମୟରେ କାହାର ତୁଣ୍ଡରୁ ମିଥ୍ୟା ବାହାରେ ନାହିଁ । ସୁଷି ତୁମକୁ ଲଗିଲି '

ଏହା କହି ସେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ମୁହଁକୁ ବ୍ୟାକୁଳ ନୟନରେ ଅନାଇଁ ରହିଲେ । ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱୟ ଛଳ ଛଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ମାତ୍ର ସେ ଆତ୍ମସମ୍ବରଣ କରି କହିଲେ—ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ମା, ରୋଗ ଛାଡ଼ି ଯାଇପାରେ । ମୁଁ ଆଜି କଟକରୁ ଡାକ୍ତର ଆଣାଇ ଭଲ ଚିକିତ୍ସାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରୁଛି ।

ରୋଗିଣୀ କହିଲେ—ତା ହେଲେ, ମୋର କଥାଟା ବୁଝିଲ ନାହିଁ ବାବା ! ମୋର ସମସ୍ତ ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଗଲା ।

ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ନା, ମା, ସେପରି ମନେ କରୁଛନ୍ତି କାହିଁକି ? ଆପଣଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କଥାଟି ମୋର ହୃଦୟରେ ଗାଁଥି ହୋଇ ରହିଲା । ଯାହା ପାଇଁ ଆପଣ ଏତେ ବ୍ୟାକୁଳ, ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଭାର ମୁଁ ଆଜିଠାରୁ ନିଜ ଉପରେ ନେଲି ।

ସୁଷିର ମା ଏହା ଶୁଣି ଆଶ୍ୱସ୍ତ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ଦୀପ୍ତିହୀନ ଚକ୍ଷୁ ଦୁଇଟି କ୍ଷଣକ ପାଇଁ ଦୀପ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ପୁନର୍ବାର କହିଲେ—ତେବେ ସେ ଚେଷ୍ଟା କାହିଁକି ବାବା ? ତା କରି କିଛି ଫଳ ନାହିଁ । ମିଛଟାରେ ତା କାହିଁକି କରିବାକୁ ଯିବ ? ମୁଁ ଆଉ ବଞ୍ଚିବି ନାହିଁ,—ଏଟା ନିଶ୍ଚୟ ।

କେବଳ ଏତିକି କହି ସେ ନିରସ୍ତ ହେଲେ ନାହିଁ । ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ହାତଟି ଧରି ସେ କାତରମିନତିପୂର୍ଣ୍ଣ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ—ବାବା, ବଡ଼ ଠାକୁରଙ୍କର ଦୋହି, ସେ ଚେଷ୍ଟା କର ନାହିଁ । ମୁଁ ବଞ୍ଚିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ମୋର ସୁଷିଟିର ଭାର ତ ତୁମେ ନେବାକୁ ରାଜି ହେଲ,—ଏତିକି ମୋର ଯଥେଷ୍ଟ ।

ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ହରଶଙ୍କର ତାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟକେନ୍ଦ୍ର ଏହି ଗ୍ରାମକୁ ଉଠାଇ ଆଣିଲେ । ଏହିଠାରେ କେମ୍ପ ପକାଇ ରହିଲେ ଏବଂ ପୀଡ଼ିତା ରମଣୀର ସୁଚିମତ ସେବା ଶୁଶ୍ରୂଷାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଦେଲେ । ନିଜେ ତାହାର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମାତ୍ର ରୋଗାତୁରା ରମଣୀର ପରମାୟୁ ଭଗବାନ ଆଉ ବେଶି ବାକି ରଖି ନ ଥିଲେ । ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ସେ ସଂସାରଯାତ୍ରା ଶେଷ କରି ଆସୁଥିଲେ । ସଂସାର ସହିତ ତାଙ୍କର ମାୟାମମତାର ଚୁକ୍ତି ଅନେକ ଦିନରୁ ହୋଇ ସାରିଥିଲା,—କେବଳ ଏକମାତ୍ର ବନ୍ଧନ ଥିଲା ସୁପ୍ତି । ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପରେ ସୁପ୍ତିର ଅବସ୍ଥା କଣ ହେବ ତାହାହିଁ ଭାବି ସେ ମ୍ରିୟମାଣ ହେଉଥିଲେ । ଦୁଃଖିନୀର ଧନ, ଏକମାତ୍ର ସନ୍ତାନ, ପ୍ରାଣେର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ସୁପ୍ତି । ତାର ଉତ୍ତର ଜୀବନର ଚିନ୍ତା ଥିଲା ରୋଗିଣୀ ଜନନୀର ଏକମାତ୍ର ଚିନ୍ତା । ତାହାରି ପାଇଁ ସେ ସଂସାର-ମରୁଭୂମି ତ୍ୟାଗ କରି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ତାକୁ ଅକୂଳ ସମୁଦ୍ରରେ ଭସାଇ ଦେଇ ସେ ଆଖି ମୁଦନ୍ତେ କିପରି ? ଆଖି କି ମୁଦିବାକୁ ଚାହେଁ ? ଅରକ୍ଷିତାର ଜୀବନ-ତରଣୀ କୂଳରେ ନ ଲାଗିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାର ନିଦ୍ରା ଅସମ୍ଭବ ।

ଆଜ ସେହି ଭାସମାନ ତରଣୀଟି କୂଳରେ ଲାଗିଛି । କର୍ଣ୍ଣଧାରର ଅଭାବ ନାହିଁ । ଯାହାର ହସ୍ତରେ ସେ ସମର୍ପିତା ସେ ତାର ଗତି ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ପାଇଁ ସର୍ବତୋଭାବେ ସମର୍ଥ । ସେ ବିଷୟରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ସେ ଯେମିତି ଚଳାଇବେ, ସୁପ୍ତିର ଜୀବନ-ତରଣୀଟି ସେହିପରି ଚାଲିବ । ହରଶଙ୍କର ନିଜର ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନ, ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ, ଏପରି କି ସ୍ୱଜାତି-ସଗୋତ୍ର ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସୌଦାମିନୀଙ୍କର ତାଙ୍କ ଉପରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆସ୍ଥା ଥିଲା । ମନୁଷ୍ୟର ଆସ୍ଥା

ଅନେକ ସମୟରେ ନିଜର ଲୋକ ଚିହ୍ନିନିଏ । ସାଂସାରିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ବା ବନ୍ଧୁଜନର ପରିଚୟର ଅପେକ୍ଷା ରଖେ ନାହିଁ । ଦିନକର ସମ୍ପର୍କ, ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତର ଆଳାପ ସେଥିପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ । ଏପରି କି ଆଖିରେ ନ ଦେଖି, କେବଳ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର କଥା ଶୁଣି ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତରାତ୍ମା ଅନେକ ସମୟରେ ସହସ୍ର ଅଜ୍ଞାତ ଅପରିଚିତ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଆପଣାର ଲୋକଟି ବାଛି ନେବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । ସୌଦାମିନୀଙ୍କର ଠିକ୍ ତାହାହିଁ ହୋଇଛି । ଆତ୍ମା ଆତ୍ମାକୁ ଚିହ୍ନି ନେଇଛି । ବାହାରର କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ଏଥିରେ ଦଲାଲି କରିବାକୁ ପଡ଼ିନାହିଁ ।

ସୌଦାମିନୀ ଆଜି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ । ଏହି ନିଶ୍ଚିନ୍ତତା ଦିନକୁ ଦିନ ତାଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗଯାତ୍ରାର ପଥ ସୁଗମରୁ ସୁଗମତର କରିଦେଲା । ସେଥିରେ ବାଧା ନାହିଁ, ବିଘ୍ନ ନାହିଁ । ଅବାଧଗତିରେ ଅନିର୍ବଚନୀୟ କ୍ଷିପ୍ରତା-ସହକାରେ ସୌଦାମିନୀ ସେହି ରାସ୍ତା ଧରି ଚାଲିଲେ । ଦିନେ ଅକସ୍ମାତ୍ ସେହି ପଥର ସମାପ୍ତି ଆସିଗଲା । ଅତୃପ୍ତ ଆତ୍ମା ଶରୀରର ସମସ୍ତ ସମ୍ପର୍କ ଛିନ୍ନ କରି ଚାଲିଗଲା । ତାର ପୂର୍ବ ଦିନ ସୌଦାମିନୀ ହରଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଡାକି ଶେଷ ଆଶୀର୍ବାଦ କରିଗଲେ ଓ ଆଉ ଥରେ ପ୍ରାଣର ନିବେଦନ ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ ସାମାନ୍ୟ ଦୁଇପଦ କଥାରେ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଗଲେ—"ଝୁମ୍ପି ତମକୁ ଲାଗିଲା ବାବା ।" ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ସେ କନ୍ୟାକୁ ମଧ୍ୟ ଶେଷ ଆଶୀର୍ବାଦ କରି କହିଗଲେ—"ମା ଝୁମ୍ପି, ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ଉପଦେଶ ମାନି ସବୁବେଳେ ଚାଲିବୁ । ସେହି ତୋର ଭାଗ୍ୟଧର, ଭଗବାନ୍ ତୋର ମଙ୍ଗଳ କରନ୍ତୁ ।"

ହରଶଙ୍କର ଝୁମ୍ପି ନିକଟରେ ରହିବା ପାଇଁ କିଛି ଦିନ ସକାଶେ ଗୋଟିଏ ପରିଚାରିକା ନିଯୁକ୍ତ କରି ଦେଲେ । ସୌଦାମିନୀଙ୍କର ଦଶାହକ୍ରିୟା ଯଥାବିଧି ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା । ହରଶଙ୍କର ମାତୁଳ

କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ନିକଟକୁ ପତ୍ର ଲେଖି ତିନିଶତ ଟଙ୍କା ଆଣି ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟୟ କଲେ । ଅନାଥିନୀର ଅନ୍ତ୍ୟମକ୍ରିୟା ଯେ ଏପରି ସୁନ୍ଦର ସୁଶୃଙ୍ଖଳ ଭାବରେ ସମାହିତ ହେବ, ଏହା କେହି ଆଶା କରି ନ ଥିଲେ । ଏତେ ଅର୍ଥବ୍ୟୟ କରି ଅନାତ୍ମୀୟ ଅସମ୍ପର୍କୀୟ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ଆତ୍ମାର ସଦ୍‌ଗତି ପାଇଁ କିଏ ଏତେ ଚେଷ୍ଟା କରେ ? ଅନେକଙ୍କ ନିକଟରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଏ ଚେଷ୍ଟା ଗୋଟାଏ ଦୁର୍ବୋଧ ପ୍ରହେଳିକା ପରି ପ୍ରତିଭାତ ହେଲା ।

ସୌଦାମିନୀଙ୍କର ସ୍ୱାମୀ ଦୀନନାଥ ବାରବର୍ଷ ହେଲା ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରି ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ସଂସାରରେ ଛାଡ଼ି ଯାଇଥିଲେ ଦୁଇଟି ପ୍ରାଣୀ । ଗୋଟିଏ ସଦ୍ୟ ବିଧବା ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଅନ୍ୟଟି ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ବୟସର ବାଳିକା କନ୍ୟା । ଦୀନନାଥଙ୍କର ଅଳ୍ପ କିଛି ପୈତୃକ ସମ୍ପତ୍ତି ଥିଲା । ନିଜ ଆୟରେ ସେ ଆଉ କିଛି ଉପାର୍ଜନ କରି ସେଥିରେ ଯୋଗ କରିଥିଲେ । ଘରବାଡ଼ି ବାଦ ଦେଇ ଆଠ ଦଶମାଣ ସରେସ ଚାଷଜମି ସେ ରଖିଯାଇଥିଲେ । ତା ଛଡ଼ା ସାମାନ୍ୟ କିଛି ନଗଦ ଟଙ୍କା ସେ ଘରେ ସଞ୍ଚିତ ରଖିଥିଲେ । ଦୀନନାଥଙ୍କର ଅକାଳ ପରଲୋକ ପରେ ଏତିକିହିଁ ଥିଲା—ସୌଦାମିନୀଙ୍କର ସମ୍ବଳ । ଆଉ ସମ୍ବଳ ହେଲା ନିଜର ବୁଦ୍ଧି ଓ ସାହସ । ତାହାରି ବଳରେ ସେ ସଂସାରରେ ସୁନ୍ଦର ରୂପେ ଚଳିଯାଉଥିଲେ । ଚାଷ ଜମିତକ ସେ ଭାଗ ଲଗାଇ ଦେଇ ଯାହା କିଛି ଉତ୍ପନ୍ନ ଫସଲ ସେ ପାଉଥିଲେ ସେତିକିରେ ତାଙ୍କର ଯେ କୌଣସି ପ୍ରକାରରେ ଦିନ କଟି ଯାଉଥିଲା । ଅଳ୍ପ ସୁଧରେ ଟଙ୍କା କରଜ ଲଗାଇ ସେଥିରୁ ଦୁଇପଇସା ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଗ୍ରାମର ସ୍ତ୍ରୀ-ଲୋକମାନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ଏ କାରବାର ଚାଲିଥିଲା । ଅସଲ୍ ପ୍ରକୃତ ଟାଉଟରଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ତାଙ୍କର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନ ଥିଲା । ସ୍ତ୍ରୀ-ଲୋକମାନେ ସାମାନ୍ୟ କିଛି ବନ୍ଧକ ରଖି ତାଙ୍କଠାରୁ ସ୍ୱଳ୍ପ

ଅସମୟରେ ଟଙ୍କା କରଜ ନେଇଥିଲେ ଏବଂ ତାହା ପରିଶୋଧ କରି ଦେଇଥିଲେ । ସୌଦାମିନୀଙ୍କର ଟଙ୍କା କେତେବେଳେ ବୁଡ଼ି ଯାଇ ନ ଥିଲା ।

ସ୍ୱାମୀର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୂର ସମ୍ପର୍କୀୟ ଗୋଟିଏ ଅନାଥ ଭ୍ରାତୃସ୍ପୁତ୍ରକୁ ଆଣି ସେ ପାଖରେ ରଖିଥିଲେ । ଇଚ୍ଛା ଥିଲା ତାକୁ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ବାହାଘର କରି ଦେଇ ସଂସାରରେ ସ୍ଥାୟୀ କରାଇବେ । ସେଥିପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଦରିଦ୍ର ଗୃହସ୍ଥର ଦଶମ ବର୍ଷୀୟା କନ୍ୟାଟି ଉପରେ ସେ ନଜର ରଖିଥିଲେ । ମାଁ ଟୋକାଟା କ୍ରମେ କ୍ରମେ ବଡ଼ ଉଦ୍ଧତ ଓ ଉଦ୍‌ବାଇଙ୍ଗା ହୋଇ ଉଠିଲା । ଅସତ୍‌ ସଂସର୍ଗରେ ପଡ଼ି ନାନା କୁକର୍ମରେ ଲିପ୍ତ ହେଲା, ଚୁଲି ଗଡିରେ ମିଶିଲା,—କଥା ଶୁଣିଲା ନାହିଁ,—ଶେଷରେ ଗୋଟାଏ ଦୁଷ୍ଟ ବନ୍ଧୁର ପାପପ୍ରଣୟରେ ପଡ଼ି ତାକୁ ନେଇ କୁଆଡ଼େ ଯେ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଗଲା, ତାର କୌଣସି ପତ୍ତା ମିଳିଲା ନାହିଁ । କିଏ କହିଲା, କଲିକତା ପଳେଇଲା—କିଏବା କହିଲା ରେଙ୍ଗୁନ ଚାଲିଗଲା । ଯେଉଁଠିକି ଯାଉ, ସୌଦାମିନୀ ରକ୍ଷା ପାଇଲେ—କଳଙ୍କରୁ ସାହି ମିଳିଲା ।

ତା ପରେ ମା ଝିଅ ଦୁଇଜଣ ଦୁଃଖେ ସୁଖେ ଚଳିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସୌଦାମିନୀ ପିଲାଦିନେ ସାମାନ୍ୟ କିଛି ପାଠ ପଢ଼ିଥିଲେ । ସ୍ୱାମୀ ମଧ୍ୟ ବିବାହ ପରେ ନିଜେ କିଛି ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ । ବୁଦ୍ଧିମତୀ ନାରୀ ସେତିକ ବିଦ୍ୟା ହାସଲ କରି ଓଡ଼ିଆରେ ସମସ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରପୁରାଣ ଆୟତ୍ତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଝିଅକୁ ମଧ୍ୟ ତାହା ପଢ଼ାଇଥିଲେ ।

ସେ ଥର ବିଧାତାର ଦାରୁଣ ଅଭିଶାପ ସ୍ୱରୂପ ବନ୍ୟା ମାଡ଼ି ଆସିଲା । ଚାରିଆଡ଼େ ପ୍ରଳୟ ସୃଷ୍ଟିକଲା । ଲୋକଙ୍କର ସର୍ବନାଶ ଘଟିଲା । ଅନେକ ସଚଳ ପରିବାର ଅଚଳ ହୋଇଗଲେ । ଗାଁଗଣ୍ଡା ଭାସିଗଲା,—ଘରଦ୍ୱାର ଭାଙ୍ଗିଗଲା,—ଜମିବାଡ଼ି ନାରଖାର ହୋଇଗଲା ।

ସୌଦାମିନୀଙ୍କର ଘର ଖଣ୍ଡିକ ମଧ୍ୟ ଦୈବଦୁର୍ବିପାକରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଲା ନାହିଁ । ଗୋଟାଏ ଅଂଶ ଭାଙ୍ଗି ଭୂମିସାତ୍ ହୋଇଗଲା । ସାମାନ୍ୟ କିଛି ଧାନ ଥିଲା, ତାହା ଭାସିଗଲା । ଜମିର ଫସଲ ସମସ୍ତ ଧୋଇ ସଫା ହୋଇଗଲା । ପକ୍ଷିରେ ଦେଖିବାକୁ ଗୋଟାଏ ସୁଦ୍ଧା ଧାନଗଛ ବାକି ରହିଲା ନାହିଁ । ସୌଦାମିନୀଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଶୋଚନୀୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଯେଉଁମାନେ ତାଙ୍କଠାରୁ କିଛି କରଜ ନେଇଥିଲେ ସେମାନେ ତାହା ଦେଇପାରିଲେ ନାହିଁ । ସମସ୍ତଙ୍କ ଘରେତ ହାହାକାର । କିଏ ପରିଶୋଧ କରିବାକୁ କାହାର ଶକ୍ତି ଅଛି ? ବାହାରର ସାହାଯ୍ୟ ଉପରେ ଅଧିକାଂଶ ଲୋକଙ୍କୁ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ସୌଦାମିନୀ ମଧ୍ୟ ଏଥିରୁ ବାଦ୍ ଗଲେ ନାହିଁ । ବନ୍ୟା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କର ଶରୀର ଅସୁସ୍ଥ ଥିଲା । ଅସୁସ୍ଥତା କ୍ରମେ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦିନକୁ ଦିନ ତାଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ସାଙ୍ଘାତିକ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସୁକି ପ୍ରାଣପଣେ ମା'ର ସେବା ଶୁଶ୍ରୁଷା କଲା । ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ସେବାଦଳ ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ବୁଲି ସାହାଯ୍ୟ ବାଣ୍ଟିଯାନ୍ତି, ଚୂଡ଼ାଗୁଡ଼ଲ ଦେଇଯାନ୍ତି, କେହି ରୋଗ ବାଧକରେ ପଡ଼ିଥିଲେ ପାଖରେ ଯଦି କିଛି ଔଷଧପତ୍ର ଥାଏ ତାହା ଦେଇଯାନ୍ତି । ସୁକି ସେମାନଙ୍କ ହାତରୁ ସାହାଯ୍ୟ ନିଏ, ସେଥିରେ ଦିନ ଯାପନ କରେ । କେତେବେଳେ ଖାଇ କେତେବେଳେ ନ ଖାଇ ମା'ର ଶୁଶ୍ରୁଷା କରେ । ଭଗବାନଙ୍କୁ ଡାକେ,—ବିକଳରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି କହେ—"ହେ ଭଗବାନ୍ ଯାହା କଲ କଲ, ମାଆଟିକି ମୋର ବଞ୍ଚାଇଦିଅ ।" କିନ୍ତୁ ସୁକିର ଭଗବାନ ବଡ଼ ବଧିର,—ଦୁଃଖିନୀର ଗୁହାରି ଶୁଣିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର କାନ ଖୋଲା ନ ଥାଏ । ସେ ବଧିର ବଧିର କଠୋର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ମା ସୌଦାମିନୀଙ୍କର ଜୀବନ-ରବି ଅସ୍ତମିତ ହୋଇଗଲେ । ନିର୍ଜନ ନୀଡ଼ରେ ପ୍ରାଣର ଶାବକଟିକୁ ଛାଡ଼ିଦେଇ ବିହଙ୍ଗମା ଚିରଦିନ ପାଇଁ ଉଡ଼ିଗଲା ।

ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ

କୃଷ୍ଣମାଧବ କଟକ ଠିକଣାରେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ପାଖକୁ ଯେଉଁ ପତ୍ର ଲେଖିଥିଲେ ତାହା ଅବଶେଷରେ ତାଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହେଲା । ଏକାଧିକ ସ୍ଥାନରେ ବୁଲି ବୁଲି ହରଶଙ୍କରଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ଠିକଣାରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । ପତ୍ର ପାଠକରି ସେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଅବଗତ ହେଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାଙ୍କ ପତ୍ରରେ ଯୌତୁକ ବିଷୟ ବିଶଦଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଥିଲେ । କେଉଁ କନ୍ୟାପକ୍ଷ କି କି ଯୌତୁକ ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ତାହା ସେ ଠିକଣାଖି କରି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ପତ୍ରଶେଷରେ କେଉଁ ପକ୍ଷର ପ୍ରସ୍ତାବରେ ହଁ ଭରିବାକୁ ହେବ ଏବଂ କାହାକୁ ନାହିଁ କରିବାକୁ ହେବ ସେ ବିଷୟରେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କର ମତାମତ ଲୋଡ଼ିଥିଲେ । ହରଶଙ୍କର ଚିଠି ପଢ଼ି ଖୁବ୍ ଆମୋଦ ଅନୁଭବ କଲେ । ବିଶେଷତଃ ଯୌତୁକ ପ୍ରସଙ୍ଗଟା ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ କୌତୁକପ୍ରଦ ବୋଧହେଲା । ଆଜିକାଲିକାର ଯୁବକମାନେ ଯୌତୁକ ଲଭ ପାଇଁ ଯେତିକି ବ୍ୟାକୁଳ, କନ୍ୟାପିତାମାନେ ମଧ୍ୟ ତା ଦେବାପାଇଁ ସେତିକି ବ୍ୟାକୁଳ ! ହରଶଙ୍କର ଭାବିଲେ—କି କଣା-ବିକାର ଯୁଗଟା ଆସି ହାବୁଡ଼ିଗଲା ! ଏ ଯୁଗରେ ବିବାହଟା ବଜାର କାରବାର ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଆଗ ଯୁଗରେ ତାହା ଧର୍ମର ଅଙ୍ଗ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଧର୍ମ ନାମରେ ବଜାର ସଉଦା ଚାଲିଲା । ଯେ ଯେତେ ଚଢ଼ାଦର ଦେଇପାରିଲା ତାର ସେତେ ଜିତାପଟ । ଗୋଟାଏ ନିଲାମ ବିକ୍ରୀ, ଆଉ କଣ ? ବରପାତ୍ର ଗୋଟାଏ ନିଲାମର ବସ୍ତୁ । ସେ ନିଜକୁ ନିଜେ ନିଲାମ କରିବା ପାଇଁ ଡାକ ଦେଉଛି, କିମ୍ବା ତାର ଅଭିଭାବକ ଡାକ ଦେଉଛି । ଯାହାର ବଳ ଅଛି ସେ ଚଢ଼ାଦରରେ ନିଲାମ ଧରି ପାରୁଛି, ଆଉ ଯାହାର ବଳ ନାହିଁ ସେ ହଟି ଯାଉଛି । ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ଧର୍ମ କାହିଁ,—ପ୍ରଣୟ କାହିଁ ? ଅତେ ସାହେବ କାଉଟାକୁ ନିନ୍ଦା

କରୁଁ । ଅବଶ୍ୟ କେତେକ ବିଷୟରେ ସେ ଜାତିନାଶ ହେବାର ପାଏ । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ବିବାହ କିମ୍ବା ଧର୍ମଗତ ନ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଅନ୍ତତଃ ସେଥିରେ କିଛି ପ୍ରଣୟର ସ୍ଥାନ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଆମର ଏ ପରିଣୟ ବ୍ୟାପାରରେ ନା ଅଛି ଧର୍ମ, ନା ଅଛି ପ୍ରେମ । ହାୟ ! ଅମେ ଅଜ କି ନିଃସ୍ୱ, କି କାଙ୍ଗାଳର ଜାତି ହୋଇପଡ଼ିଛୁଁ !

ହରିଶଙ୍କର ଭାବିଲେ—ଦେଶର ଏ ଦୁରବସ୍ଥା ପାଇଁ ଯଦି କେହି ଦାୟୀ, ତା ହେଲେ ସେ ହେଉଛି ଆଜିକାଲିକାର ଯୁବକ-ସମାଜ । ଏହାର ପ୍ରତିକାର କେବଳ ସେହିମାନେହିଁ କରିପାରନ୍ତି । ସେହିମାନଙ୍କ ହାତରେହିଁ ଏ ରୋଗର ପ୍ରତିଷେଧକ ଔଷଧ ଅଛି । ସେମାନେ ଯଦି ଏହାର ପ୍ରଶ୍ରୟ ଦିଅନ୍ତି ବା ଏହାକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବାକୁ ଯାଆନ୍ତି, ତେବେ ଦୋଷ ସେହିମାନଙ୍କର ନୁହେଁ କି ? କଳଙ୍କ-ଭାଜନ ସେହିମାନେ ନୁହନ୍ତି କି ? ଦେଶର ଅଧଃପତନ ସେହିମାନେ ଘଟାଉ ନାହାନ୍ତି କି ? ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ଭାବିଲେ—ନରହତ୍ୟା ପାଇଁ ଆଇନରେ ଫାଶିଦଣ୍ଡର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏଣେ ଯେ ପ୍ରତିମୁହୂର୍ତ୍ତ ସମାଜ-ହତ୍ୟା ହେଉଛି । ଏଥିପାଇଁ ଦଣ୍ଡ କାହିଁ ? ଆଇନ ପ୍ରଣେତାର ଚକ୍ଷୁ ଦିଟା କି ଫୁଟିଯାଇଛି ? ହରିଶଙ୍କର ମନେ ମନେ କହିଲେ—ଦଣ୍ଡର ବ୍ୟବସ୍ଥାଟା ଯଦି ତାଙ୍କ ହାତରେ ଥାଆନ୍ତା, ତା ହେଲେ ସେ ଏ ଅପରାଧ ପାଇଁ ଡବଲ ଫାଶିର ଆଦେଶ ନ ଦେଇ ଛାଡ଼ନ୍ତେ ନାହିଁ । ଏହା ଭାବି ସେ ଉତ୍ତେଜନାବଶତଃ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଚିଠିଟା ଟିକି ଟିକି କରି ଚିରି ପକାଇ ତାକୁ ଦଳି ମକଚି ଦୂରକୁ ଫୋପାଡ଼ିଦେଲେ । ପରେ ପ୍ରକୃତିସ୍ଥ ହୋଇ ମନେ ମନେ ହସି ଉଠିଲେ । ସାମାନ୍ୟ ଚିଠିଟା ଉପରେ ଏତେ ଗରମ ହୋଇ ଯାଇ ଏ ଅଦ୍ଭୁତ ବୀରତ୍ୱଟା ପ୍ରକାଶ କରିବାର କୌଣସି ଅବଶ୍ୟକତା ନ ଥିଲା ! ଚିଠିଟାର ଯେ ଜବାବ୍ ଦିଆ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଏହି ମର୍ମରେ ଚିଠିଟାର ଜବାବ୍ ଦେଇ ଦେଲେ ଯେ ହରଶଙ୍କର ନିଲାମର ବସ୍ତୁ ହେବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ଡାକାଡାକି ଦେଇ ନିଲାମ ଧରିବାକୁ ବ୍ୟାକୁଳ, ସେମାନଙ୍କୁ କହିଦେବା ଉଚିତ ଯେ ହରଶଙ୍କର ସେମାନଙ୍କୁ କୃପାଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖେ । ଚିଠିଟା ଲେଖି ସେ ଡାକଘରକୁ ପଠାଇଦେଲେ । ସେତେବେଳକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ମୁଣ୍ଡଉପରେ ହେବାକୁ ବସିଲେଣି । ବାରଟାର ଆଖପାଖ । ହରଶଙ୍କର ଉଠିଲେ ଏବଂ ଅଗ୍ରେ ଅଗ୍ରେ ସୌଦାମିନୀଙ୍କ ଘରଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲେ । ବନ୍ୟାରେ ଘରଟାର ଯେଉଁ କ୍ଷତ ହୋଇଥିଲା ତାହା ମରାମତି କରିବାପାଇଁ ସେ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ । ତା କେତେଦୂର ହେଲା, ତାହାହିଁ ଦେଖିବା ତାଙ୍କର ଥିଲା ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ଧୀରେ ଧୀରେ ଘରମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ହରଶଙ୍କର ଦେଖିଲେ—କେହି କୁଆଡ଼େ ନାହିଁ । ଡାକଲା ମା ବୋଲି ଯେଉଁ ଲୋକଟିକୁ ସେ ପରିଚାରିକା ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ ସେ ସ୍ନାନ କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲା । ମୂଲିଆମାନେ ବି ସେତେବେଳକୁ ଚାଲିଗଲେଣି । ହରଶଙ୍କର ମରାମତି କାମଟା ଉପରେ ଟିକିଏ ଆଖି ପକାଇଦେଇ ରୋଷେଇ ଘରଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲେ । ସୁଚି ସେତେବେଳେ ଅନ୍ୟଆଡ଼କୁ ମୁହଁକରି କରେଇରେ ତେଲ ଦେଇ ଲଙ୍କା ପକାଇ ଦାଲି ତରକାରି ହାଣ୍ଡିରେ ଗରମ କରଚୁଲିଟା ଛାଡ଼ିଦେଇଛନ୍ତି, ଆଉ ଦାଲିତରକାରିଟା ଚଲାର ଛାଡ଼ୁଛନ୍ତି— ଛେଁ ଛର୍ । ହରଶଙ୍କର କହିଲେ — ବାଃ ବାଃ ସୁଚି, ଛୁଙ୍କଟା ଚମତ୍କାର ହେଉଛି ।

ସୁଚି ଚମକି ଉଠିଲା । ଅଙ୍ଗବସ୍ତ୍ରଟା ତାର ଶିଥିଳ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ହରଶଙ୍କର ବାବୁ ଯେ ଏମିତି ଅସମୟରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଯିବେ ସେ ଭାବି ନ ଥିଲା । କେଶଗୁଚ୍ଛ ଟିକିଏ ସଂସ୍କାର କରିନେବାକୁ ସମୟ ପାଇ ନାହିଁ । ଓଢ଼ଣିଏ ଭଲଲଗା ମଧ୍ୟ ଢାଙ୍କିବାକୁ ତାକୁ ଅବସର ମିଳି ନାହିଁ ।

ହାତରେ ତାର ଠାଏ ଠାଏ କଳା ଲାଗି ଅଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଉଛି । ପାଉ କେଉଁଠି ଯେ କଣ ହୋଇଛି ତା ସେ ଜାଣେ ନାହିଁ । ସୁପ୍ରି ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଅଙ୍ଗ ବସ୍ତ୍ର ଖଣ୍ଡିକ ଟାଣିଟିକି ଅଙ୍ଗ ଆବୃତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଫଳତଃ ଲୁଗାରେ ମେଞ୍ଚା ମେଞ୍ଚା ହୋଇ କଳା ଲାଗିଗଲା । ହରଶଙ୍କର ତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କହିଲେ—ଥାଉ, ଥାଉ ସୁପ୍ରି, ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ ହେବାର ଦରକାର ନାହିଁ । ମୁଁ ପଛେ ଆଖିବୁଜି ଦେଉଛି । ଲୁଗାଟା ଯେ କଳା ବଲବଲ ହୋଇଗଲା ।

ଲଜ୍ଜାରେ ସୁପ୍ରିର ମୁହଁ ଖଣ୍ଡିକ ପାଟଳ ହୋଇଗଲା—ଦେହରେ ସରମଟାଳ ବଦ୍ଦୁ ବଦ୍ଦୁ ହୋଇ ଫୁଟି ଉଠିଲା । ହରଶଙ୍କର ଆହୁରି ଟିକିଏ ପାଖକୁ ଘୁଞ୍ଚିଯାଇ କହିଲେ—ଆଜି ଖାଇବାକୁ ଦେବ ସୁପ୍ରି ?

ସୁପ୍ରି ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ମୁଖରେ କେବଳ ମୃଦୁ ହାସ୍ୟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ଏମିତି କରି ମୁହଁ ବୁଲେଇ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ରହିଲେ ଯେ ଭଦ୍ରଲୋକ ପ୍ରତି ଅପମାନ ହୁଏ, ସୁପ୍ରି ! ଖାଇବାକୁ ନ ଦେଲ ନାହିଁ, ଟିକିଏ କଥା ବି କହିବ ନାହିଁ ?

ସୁପ୍ରି ସଲଜ୍ଜ ହାସ୍ୟକରି ଧୀରେ ଧୀରେ କହିଲା—ଖାଇଲେ ଯେ ଜାତି ଯିବ ।

ହରଶଙ୍କର ଠୋ ଠୋ କରି ହସି ଉଠିଲେ । କହିଲେ—କେଉଁ ବାଟେ କୁଆଡ଼େ ଯିବ ତା ଆଜି ଦେଖିବାକୁ ହେବ । ନ ଦେଖି ଛାଡ଼ିବି ନାହିଁ, ସୁପ୍ରି ।

ଏହା କହି ସେ ଚେକାମାଡ଼ି ବସିପଡ଼ିଲେ । ବଡ଼ ମୁସ୍କିଲ କଥା ! ସୁପ୍ରି କଣ କରିବ କିଛି ଠିକ୍ କରିପାରିଲା ନାହିଁ । ଏକାବେଳେକେ ଯେ ରାସ୍ତା ବନ୍ଦ ! ପଳାଇଯିବାର ବି ଉପାୟ ନାହିଁ ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ସତ କହୁଛି ସୁପ୍ରି, ବଡ଼ ଭୋକ ଲାଗୁଛି । ସାଗ

ସକାଳୁ ପେଟରେ ଦାନା ପଣି ନାହିଁ, ପେଟଟା ହାହାକାର କଲଣି । ଏଭଳି ଲୋକଙ୍କୁ ଘରୁ ତଡ଼ିଦେବାଟା ଘୋର ଅଧର୍ମ ହେବ, ସୁନ୍ତି ।

ସୁନ୍ତି ହସି ହସି ଜବାବ ଦେଲା—ତା ତ ସତ, ତେବେ ଏତେ ଅଧୈର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼ିବା ଯେଉଁ ଅତଥିର ଧର୍ମ, ତାଙ୍କୁ ଘରୁ ତଡ଼ି ଦେବାଇ ଉଚିତ ।

ହରଶଙ୍କର ହସିଲେ । କହିଲେ—ତେବେ ଆଉ ଟିକିଏ ଡେରି ଅଛି ନା କଣ ? ତା ହେଲେ ଅତଥି ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ଅପେକ୍ଷା କରିପାରେ ।

ଏହା କହି ହରଶଙ୍କର ଉଠିଲେ । କହିଲେ—ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ସାର ସୁନ୍ତି । ମୁଁ ଯାଇ ସେହି ଘରଟାରେ ଅପେକ୍ଷା କରୁଛି । କିନ୍ତୁ ବେଶି ଡେରି କଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଅତଥିର ଅବସ୍ଥା ଯାହା ହେଲାଣି ସେଥିରେ ମୂର୍ଚ୍ଛା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମରଣ ଘଟିବା ବି ବିଚିତ୍ର ନୁହେଁ ।

ଏହା କହି ହରଶଙ୍କର ଚାଲିଲେ ଓ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଘରଟିରେ ଯାଇ ଅପେକ୍ଷା କଲେ । ସୁନ୍ତି ତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲା । ହରଶଙ୍କର ଯେ ସତକୁ ସତ ଘରେ ଯାଇ ବସିରହିଲେ । ଏ କଣ ମ ! ବାସ୍ତବିକ୍ କଣ ସେ ଖାଇବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି ? ସୁନ୍ତି ତାଙ୍କୁ କଣ ଖାଇବାକୁ ଦେବ ? ସାମାନ୍ୟ ବାଇଗଣ କଦଳୀ ଦେଇ ସେ ଗୋଟାଏ ତରକାରୀ କରିଛି । ଆଉ ସେହି କଡ଼ମାଟା ରାନ୍ଧିଛି । ଡାଲି ନାହିଁ, ମାଛ ନାହିଁ, ଭଜା ନାହିଁ, ଆଉ କିଛି ନାହିଁ । ସେ କଣ ଦେଇ ଭାତ ଦେବ ? ସୁନ୍ତି ବଡ଼ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଏହି ସମୟରେ ବାଉଲି ମା ସ୍ନାନ ସାରି ଆସିଲା । ସୁନ୍ତି ତାକୁ ସମସ୍ତ କଥା କହିଲା । ବାଉଲି ମା ତା ଶୁଣି ଆକାଶରୁ ଖସି ପଡ଼ିଲା ପରି ହେଲା । କହିଲା—ଏଁ ! ବାବୁ ଏଠି ଖାଇବେ ? ନାହିଁ ମ । ମିଛଟାରେ ଟାପରା କରୁଥିବେ—ମଜା କରୁଥିବେ । ଅଚ୍ଛା, ମୁଁ ଯାଉଛି ପଚାରିବି ।

ଏହା କହି ସେ ଧସ୍ ଧସ୍ ହୋଇ ଗୃହଦ୍ୱାର ଅତିକ୍ରମ କଲା । ମୁକ୍ତି କହିଲା—ରହି ଲେ, ରହି ଲେ ପୋଡ଼ାମୁହିଁ, କଣ ପାଇ ଫଗୁରବୁ ତୁ ?

ବାଉଳୀମା ଜବାବ ଦେଲା—କି ? ମତେ କଣ ପଗ୍ଗର ଅଛେ ନାହିଁ । କହିବ—ସତେ କଣ ସାଆନ୍ତେ ଏଠି ଭୋଜନ କରିବେ ? ଆମରତ ଦୁଃଖୀ ଘର, ପେଜ ପାଣିକୁ ଆଶା । ସାଆନ୍ତ ଧଣିମାଙ୍କ ଛତ୍ରକୁ ସେ ଭୁଲିବ ନା ? ଏହିପରି ବନେଇ ଚୂନେଇ ଦି କଥା କହିବି । କହିଲା—କହି ଜାଣିଲେ କଥା ସୁନ୍ଦର, ବାନ୍ଧି ଜାଣିଲେ ମଥା ସୁନ୍ଦର । ମୋତେ ଆଉ ତା ବଳି ଯିବ ନା ?

ଏହା କହି ସେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ବାଧା ନ ମାନି ଧାଇଁଲା । ଠିକ୍ ସେହିଠାରେ ଯାଇ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ପଚାରିଲା । ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ହଁ, ସେହି ପେଜପାଣି ବି ଆମର ଆଶା । ଶୀଘ୍ର ନେଇଆସିବାକୁ କହ । ଇତ୍ୟବସରେ ମୁକ୍ତି ଦୁଇ ଚୂଲଠା ବଢ଼ି ନେଇ ପୋଡ଼ପକାଇ ସଜଡ଼ କରିଥିଲା, ଆଉ ମୁଗଡ଼ାଲି ଦଳା ବି କଷାଇଥିଲା ।

ବାଉଳୀମା ଆସି କହିଲା—ସତ ଲୋ ମା, ମୁଁ ଯାଏଁ କୁଆଡ଼େ ! ବାବୁ ତ ଆଉ ନ ପଚାରଇ ଗୁହାରିବେ ନାହିଁ, ଦେଖୁଛୁ । ରଜାଘର ପୁଅର ହଦ ଖୁଦପିଠା ଖାଇବାକୁ ମନ ହେଲା, ଜାଣିଛୁ । ଆମର ସେଥିରେ କଣ ଅଛି ? ମୁଁ ଯାଏଁ ମା, ଠା କରିଦେଇ ଆସେ, ତମେ ବଢ଼ାବଢ଼ି କର ।

ମୁକ୍ତି ବଢ଼ାବଢ଼ି କରି ଶୋଇବା ଘରକୁ ଯାଇ ନାଲି ଫୁଲପକା ଯୋଡ଼ିଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧିଲା । ମୁଣ୍ଡନାର ବିଷଣ୍ଣ କେଶରାଶି ବେକାଏ ପକାଇ ନେଲା । ଦେହରେ ଯେଉଁଠି କଳା ଲାଗିଥିଲା ପୋଛିପକାଇ ଦେଲା । ଅବଶେଷରେ ପରିଷ୍କାର ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ବେଶରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀପ୍ରତିମାଟି ପରି ସେ ଅନ୍ନବ୍ୟଞ୍ଜନ ଧରି ସସ୍ମିତମୁଖରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଆଗରେ ଉପସ୍ଥିତ

ହେଲା । ଯଥାସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ନବ୍ୟଞ୍ଜନ ରଖିଦେଇ ସେ ସବୁ ବାହାର ଯିବାର ଉପକ୍ରମ କରୁଛନ୍ତି, ହରଶଙ୍କର ବାଟ ଓଗାଳି କହିଲେ—ତମେ ଯେ ଚାଲିଲ, ସୁଷି । ମୁଁ କିନ୍ତୁ କହିରଖୁଛି—ତମେ ଏଠି ନ ବସିଲେ ମୁଁ ଏ ସବୁ କଦାପି ଛୁଇଁବି ନାହିଁ ।

ସୁଷି କହିଲା—ମୁଁ କଣ ପାନ ଭାଙ୍ଗିବି ନାହିଁ ?

ହରଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ତା, ପରେ ହେବ, ପାନ ବର୍ତ୍ତମାନ କାହାର ଦରକାର ନାହିଁ ।

ସୁଷି ଅଗତ୍ୟା ବସି ରହିଲା । ହରଶଙ୍କର ଖାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଖାଉଁ ଖାଉଁ ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ତମେ ତ ଚମତ୍କାର ରାନ୍ଧି ପାର ସୁଷି ! ଏସବୁ ତମେ ରାନ୍ଧିଛ ?

ସୁଷି କହିଲା—ଆଉ ବେଶି ଥଟ୍ଟା କରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ରାନ୍ଧଣାଟା ତ ! ମୁହଁରୁ ଛାଡ଼ୁ ନ ଥିବ !

ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ଥଟ୍ଟା କରୁ ନାହିଁ ସୁଷି, ସତ କହୁଛି—ଲୁଚ୍ ଭଲ ହୋଇଛି ।

ସୁଷି ଜବାବ୍ ଦେଲା—ହଁ, ଖାଇବାରୁ ଜଣାଯାଉଛି ଯେ ! ସବୁତ ସେହିପରି ରହିଛି, ଭଲ ଲାଗିଲେ ଛାଡ଼ନ୍ତେ ? ମିଛ କହିଲେ ଲୋକେ ନରକରେ ପଡ଼ନ୍ତି ପରା !

ହରଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ପଡ଼ିଲେ, ପଡ଼ନ୍ତୁ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଠିକ୍ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯିବି—ଏଟା ନିଶ୍ଚୟ । ଆଉ ଯେତେବେଳେ ଯିବି—

ତମକୁ ସଙ୍ଗରେ ନ ନେଇ ଛାଡ଼ିବ ନାହିଁ । କାରଣ ସୁଷମାସ୍ୱାମୀର ହାତର ରନ୍ଧଣାଟାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଲେ ସ୍ୱର୍ଗବାସଟା ବିଫଳ ହୋଇଯିବ । ତେବେ ସହଗମନ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛ ତ, ସୁଷି ?

ସୁଷିର ମୁହଁ ଲଜ୍ଜାରେ ରଙ୍ଗ ପଡ଼ିଗଲା । ହରଶଙ୍କର କହିଲେ— କିନ୍ତୁ ସେଇଟା ହିନ୍ଦୁର ଧର୍ମ । ତା ନ ହେଲେ ଯେ ସତୀତ୍ୱରେ ବାଧା ପଡ଼େ, ସୁଷି !

ଏହା କହି ସେ ହସିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସୁଷି କହିଲା—ଯାଃ, ମୁଁ ଆଉ ଏଠି ରହିବ ନାହିଁ ।

ଏହା କହି ସେ ପଳାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା । ମାତ୍ର ସୁଷିର ବସନାଞ୍ଚଳଟା ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ିଗଲା । ହରଶଙ୍କର ତାହା ଟାଣିଧରି କହିଲେ—ଭୟ ନାହିଁ, ସୁଷି । ଏତେ ଶୀଘ୍ର ତା ଘଟୁ ନାହିଁ—ବହୁତ ଡେରି ଅଛି । ପଳାଅ ନା, ମୋତେ କଣ ସୁସ୍ଥ ମନରେ ଦିଟା ଖାଇବାକୁ ଦେବ ନାହିଁ ? ଅଚ୍ଛା, ଆଉପଛେ ସେପରି କଥା ନ କହିବି । ମୁଁ ଝଙ୍କ୍ ମାଇଲି, ତମେ ଟିକିଏ ବସ ।

ସୁଷି ଟିକିଏ ଦୂରରେ ବସି ମାଟିରେ ନଖାଗ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ଗାର କାଟିବାକୁ ଲାଗିଲା । ହରଶଙ୍କର ଖାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସମସ୍ତ ଅନ୍ନବ୍ୟଞ୍ଜନ ନିଃଶେଷ ହୋଇଆସିଲା । ସୁଷି କହିଲା—ଆଉ ଦିଓଟି ଭାତ ଆଣେ ?

ହରଶଙ୍କର ଜବାବ୍ ଦେଲେ—ଏକାବେଳକେ ମାରିଦେବାର ମତଲବ ନା କଣ ?

ସୁଷି କହିଲା—ଅହା ! ଯେଉଁ ଖିଆଟା ତ ଖାଇଲେ । ସେଥିରେ ପୁଣି ମାରି ଦେବାର ମତଲବ !

ହରଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ନା, ସୁଷି ! ସେପରି ମନେ କରିବାଟା ତମର ଭୁଲ । ଆଜି ଯାହା ଖାଇଛି, ଜନ୍ମାବଧି ବୋଧହୁଏ ସେପରି ଖାଇ ନ ଥିଲି ।

ସୁପ୍ରି କହିଲା—ଆଉ ଥାଉ, କଥାଗୁଡ଼ାକ ବଢ଼େଇ କର କହିବାଟା ଆପଣଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ।

ହରଶଙ୍କର ଏହା ଶୁଣି ଯେପରି ଚମକି ଉଠିଲେ । କ୍ଷଣକାଳ ଗୁମ୍ ହୋଇ ବସି କଣ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତା ପରେ ବଡ଼ କାତର କଣ୍ଠରେ ଡାକିଲେ—ସୁପ୍ରି !

ଅସ୍ୱାଭାବିକ କଣ୍ଠସ୍ୱରଟା ଶୁଣି ସୁପ୍ରିର ପ୍ରାଣରେ ହଠାତ୍ ଗୋଟାଏ ଅଜଣା ଭାବ ଜାଗି ଉଠିଲା । ତାର ମନେ ହେଲା କଥା କହୁଁ କହୁଁ ସେ ଯେପରି ଅମାର୍ଜନୀୟ ପ୍ରଗଲ୍‌ଭତା ପ୍ରକାଶ କରି ପକେଇଛନ୍ତି । ବୋଧହୁଏ ତାହା ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଆଘାତ ଦେଇଛି । ଏହା ଭାବି ସେ ନୀରବ କ୍ଷମାଭିକ୍ଷାର ଦୃଷ୍ଟି ନେଇ ସ୍ୱପ୍ନ ନେତ୍ରରେ ଚଳ ଚଳ କରି ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ମୁହଁ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହିଲା ।

ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ଏତେ ଦିନଯାଏ ଯେ ମୋତେ ଚିହ୍ନି ପାରିଲ ନାହିଁ ସୁପ୍ରି, ଏଇଟା ତ ବଡ଼ ଦୁଃଖର କଥା ।

ସୁପ୍ରି ଏ ଉକ୍ତିର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଅଣୁମାତ୍ର ବୁଝି ନ ପାରି ବଲବଲ ହୋଇ ଚାହିଁ ରହିଲା । ହରଶଙ୍କର କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ—ଯେ ଅନ୍ତରର ଅନ୍ତରତମ ଲୋକ, ସାରା ଜୀବନର ସାଥୀ, ତା ସାଙ୍ଗରେ କଥା କହିବାକୁ ହେଲେ କଣ ଏହିପରି "ଆପଣ" "ଭବାନ୍" ଲଗାଇ କହିବାକୁ ହୁଏ ? ମାଆଙ୍କର ଶେଷ କଥାଟା କି ଭୁଲିଗଲ ସୁପ୍ରି ?

ଏହା କହି ସେ ଆଚମନ କରିବା ପାଇଁ ଉଠିଗଲେ । ଆଚମନ ପରେ ଗୃହ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଦେଖିଲେ,—ଅବନତମୁଖୀ ସୁପ୍ରିମାର ନେତ୍ରପ୍ରାନ୍ତ ଦେଇ ଟପ୍ ଟପ୍ ହୋଇ ଅଶ୍ରୁବିନ୍ଦୁ ଝରିପଡ଼ୁଛି । ତା ଦେଖି ସେ ଆଉ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତତକ୍ଷଣାତ୍ ପକେଟରୁ ରୁମାଲଟା କାଢ଼ି ସୁପ୍ରିର ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱୟ ପୋଛି ଦେବାକୁ ଯାଇ

କହିଲେ—ଛି ଯୁଥି, ଏ କଣ ? ତମ ମନରେ ଯେ ଏତେ କଷ୍ଟ ହେବ ତାହା ଜାଣି ନ ଥିଲି । ମୋତେ କ୍ଷମାକର, ମୋର ଅପରାଧ ହୋଇଛି ।

ଯୁଥି ଶୀଘ୍ରଗତିରେ ଦୂରକୁ ଘୁଞ୍ଚିଯାଇ ନୀରବରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ରହିଲା । ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ଯୁଥି, ମୋର କଥାଟା ବୋଧହୁଏ ବୁଝିପାରିଲ ନାହିଁ । ମୋର କହିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି—ତମକୁ ମୁଁ କି ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖେଁ, ତମେ ମୋର କିଏ, ତା ତମର ଜାଣିବା ନିତାନ୍ତ ଦରକାର । ତମେ ତା ନ ବୁଝିଲେ ଚଳିବ କିପରି ? ଏ ତ ଦିନ ଅଧିକର କଥା ନୁହେଁ,—ଚିର ଜୀବନର ସମ୍ପର୍କ ! ଏଥିରେ ସାମାନ୍ୟ ଟିକିଏ ଆଞ୍ଚ ଲାଗିଲେ ବି ପ୍ରାଣରେ କଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏ ସମ୍ପର୍କ ନିତାନ୍ତ ଘନିଷ୍ଠ,—ନିତାନ୍ତ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ । ବାହାରର କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆବରଣର ଏଥିରେ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ସମସ୍ତ ଆବରଣ ଛିନ୍ନ କରି ଏହା ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଚାହେଁ,—ସେଇଥିରେହିଁ ଏହାର ସାର୍ଥକତା । ଏଥିରେ ଶିଷ୍ଟାଚାରର ମାତ୍ରା ଯେତେ କମ ହୋଇପାରେ ସେତେ ଭଲ । ସେହି କାରଣରୁ ମୁଁ କହୁଛି—ଏସବୁ ବର୍ଜନ କରିବାକୁ ହେବ, ଯୁଥି । ମୁଁ ତ କେବଳ "ଆପଣ, ଭବାନ୍" କରି ତମ ସାଙ୍ଗରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିପାରିବି ନାହିଁ । ତେବେ ତମର ଏସବୁ ଅନାବଶ୍ୟକ ଶିଷ୍ଟାଚାରର ଅବରଣ କାହିଁକି ? ଦେଖ, ଆଉ ଯେପରି ତା ନ ହୁଏ, ଯୁଥି !

ଏହା କହି ହରିଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେ ପାନ ଦେଇ ନାହିଁ ତା ମନେ ଅଛି ତ ? ଯାଅ, ଶୀଘ୍ର ଆଣ, ମୁଁ ଯାଏଁ ।

ଯୁଥି ପାନ ଆଣିବାକୁ ଯିବା ସମୟରେ ହରିଶଙ୍କର ପୁନଶ୍ଚ ଡାକ ପଚାରିଲେ—ତମେ ତ କିଛି ଖାଇ ନ ଥିବ ଯୁଥି ? ମୋର ସେ ବିଷୟଟା ପ୍ରତି ଆଦୌ ନଜର ନାହିଁ । ମୁଁ ଖାଉଁ ଖାଉଁ କେତେ ଡେରି କରିଦେଲି ! ମୋତେ ଟିକିଏ କହିଲ ନାହିଁ ?

"ନା, ବେଶି କିଛି ଡେରି ହୋଇ ନାହିଁ" ବୋଲି କହି ସୁଷି ଶୀଘ୍ର ଯାଇ ପାନ ଆଣିଦେଲା । ହରଶଙ୍କର ତା ହାତରୁ ପାନ ନେବାକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲେ,—ହାତଟା ଏକାବେଳକେ ଶୂନ୍ୟ,—କୌଣସି ଅଳଙ୍କାର ନାହିଁ,—କାଚ ପଟେ ବି ନାହିଁ । ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲେ—ଏ କଣ ସୁଷି ? ଏକାବେଳକେ ଯେ ବିଧବାର ହାତ କରି ବସିଛ ! ଅନ୍ୟ ଲୋକପ୍ରତି ଟିକିଏ ଦୟାମାୟା ବି ନାହିଁ ।

ସୁଷି ଲଜ୍ଜାରେ ଲାଲ ପଡ଼ିଯାଇ, ପଳେଇଯାଇ ବଞ୍ଚିଲା । ହରଶଙ୍କର ବିଦାୟ ନେଲେ ।

ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ହରଶଙ୍କର ସେହିଦିନ କଟକର ଏକ ଜଣାଶୁଣା ଅଳଙ୍କାର ବିକ୍ରେତା ନିକଟକୁ ଅର୍ଡର ପଠାଇଦେଲେ । ସୁନାର ଚୁଡ଼ି, ଗୋଟାଏ ସୁନାର ହାର, ଦୁଇଟି ସୁନା ମୁଦି ଓ ଦୁଇଟି କର୍ଣ୍ଣାଳଙ୍କାର ପାଇଁ ବରାଦ ଦେଇଦେଲେ । ଯଥା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲା । ହରଶଙ୍କର ତାହା ନେଇ ସୁଷିର ଘରକୁ ଚାଲିଲେ । ଘର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଡାକିଲେ—"ସୁଷି !"

ସୁଷି ସେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର କୋଠରିରେ ବସି ପାନ ଭାଙ୍ଗୁଥିଲା । ଡାକ ଶୁଣି ତରତର ହୋଇ ଜବାବ ଦେଲା—"ଯାଉଛି ।" ହରଶଙ୍କର ଶୟନାଗାରରେ ପଡ଼ିଥିବା ଖଟ ଉପରେ ବସି ଅପେକ୍ଷା କଲେ । ଅଳ୍ପକ୍ଷଣ ପରେ ସୁଷି ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ହରଶଙ୍କର ପାର୍ଶ୍ୱେଲ ବାକ୍ସଟା ପଛଆଡ଼େ ଲୁଚାଇ ରଖିଥିଲେ । କେବଳ ଗୋଟାଏ ସୁନାମୁଦି ଗୋପନରେ ହାତରେ ଧରିଥିଲେ । ସୁଷିର

ମୁହଁକୁ ଗୃହିଁ ହସି ହସି କହିଲେ—ଏତେ ସ୍ୱାର୍ଥପର ଲୋକ ତ ମୁଁ ଜଗତରେ ଦେଖି ନାହିଁ । ନିଜେ ପାନ ଭାଙ୍ଗି ଖାଇଲ, ଅଥଚ ଯେ ପାନର ମହତ୍ତ୍ୱ ବୁଝେ, ତା ପାଇଁ ଖିଲେ ବି ଅଣିଲ ନାହିଁ । ସୁଷି ମୃଦୁ ହାସ୍ୟ କରି ଜବାବ ଦେଲା—"ଯାହାଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟର ଏତେ ଅଭାବ, ତାଙ୍କୁ ପାନର ଡେଙ୍ଗ ଟିକିଏ ଦେବା ଅନୁଚିତ ।" ଏହା କହି ସେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଦୁଇଖିଲି ପାନ ବଢ଼ାଇଦେଲେ । ହରଶଙ୍କର ଚିତ୍କାର କରି ଉଠିଲେ—ଏ କଣ କରିଛ ସୁଷି ? ଡାହାଣ ହାତର ଅଙ୍ଗୁଳିଠା କାଟି ରକ୍ତବୋଳ କରି ପକେଇଛ ! ଦେଖେଁ ଦେଖେଁ,—ସୁଷି କହିଲା କାହିଁ ? ହରଶଙ୍କର ହଠାତ୍ ତାର ହାତଟି ଟାଣି ପକାଇ ଅତି କ୍ଷିପ୍ରହସ୍ତରେ ଅନାମିକା ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ନାମାଙ୍କିତ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗୁରୀୟଟି ନିଗାଇଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଁ କରୁଁ ହେବାରୁ ସୁଷିର ଦୃଷ୍ଟି ତା ଉପରେ ପଡ଼ିବାରୁ ସୁଷି ତୁରନ୍ତ ହାତଟା ଛଡ଼ାଇ ନେଲା । ମୁଦିଟି ଖସିପଡ଼ିଲା । ସୁଷି ଲୋଟାଇବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲା ।

ହରଶଙ୍କର କଠୋର ସ୍ୱରରେ ଡାକିଲେ—ସୁଷି !

ସେ ତୀବ୍ର କଣ୍ଠସ୍ୱର ଶୁଣି ସୁଷି ଆଉ ପଳାଇଯାଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଥକ୍‌କରି ଛିଡ଼ାହୋଇ ରହିଲା । ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ସ୍ୱଭାବ କୋମଳ କଣ୍ଠସ୍ୱର ହଠି ଏତେ କଠୋର ହୋଇପାରେ ତାହା ସେ ସ୍ୱପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା କଳ୍ପନା କରି ନ ଥିଲା । ଅକସ୍ମାତ୍ ବଜ୍ରଶବ୍ଦ ଶୁଣି ଲୋକ ଯେପରି ଚକିତ ସ୍ତମ୍ଭିତ ହୋଇଯାଏ, ସୁଷିର ଠିକ୍ ସେହି ଅବସ୍ଥା ହେଲା ।

ହରଶଙ୍କର ଡାକିଲେ—ସୁଷମା !

ସୁଷି ଶଙ୍କିତ ନେତ୍ରର ଭୂମିଲଗ୍ନ ଦୃଷ୍ଟି ଧୀରେ ଧୀରେ ଉତ୍ତୋଳନ କରି ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା । କିନ୍ତୁ ଅନେଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ଅଚ୍ଛା ସୁଷମା, ମୋର କି ଅପରାଧ ଯେ, ତମେ ଆଜି ଏତେ ବଡ଼ ଅପମାନ ଦେବାକୁ ଗଲ ?

ସୁସ୍ମି ନମ୍ର ସ୍ୱରରେ ଜବାବ୍ ଦେଲା ଯେ, ସେ କଦାପି ଅପମାନ ଦେବାକୁ ଯାଇନାହିଁ ।

ହରଶଙ୍କର ପୂର୍ବପରି ଉତ୍ତେଜିତ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ—ଆଉ ଅପମାନ କାହାକୁ କହନ୍ତି ଶୁଣେଁ ? ଗୋଟାଏ ସାମାନ୍ୟ ସ୍ନେହୋପହାର ଦେବାର କି ମୋର ଅଧିକାର ନାହିଁ ? ମୁଁ କି ତମ ପାଖରେ ଏତେ ଘୃଣ୍ୟ ?

ସୁଷମା ଉତ୍ତର ଦେଲା—ମୁଁ କଣ ତା କହୁଛି ?

ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ମୁହଁରେ କହି ନାହିଁ ସତ, କିନ୍ତୁ—ଏତକି କହି ସେ ଗୋଟାଏ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଗର ନିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ସୁଷି ନୀରବ ହୋଇ ଛିଡ଼ାହୋଇ ରହିଲା ।

ହରଶଙ୍କର ପୁନଶ୍ଚ କହିଲେ—ଲୋକର ଏତେଦୂର ଗର୍ବିତା ହେବା ଶୋଭା ପାଏ ନାହିଁ, ସୁଷମା !

କଥାଟା ସୁଷିର ମର୍ମରେ ତୀକ୍ଷ୍ଣଧାର ଖଡ଼୍ଗଫଳକ ପରି ବିଦ୍ଧ ହୋଇଗଲା । ଅବନତ ନେତ୍ରପ୍ରାନ୍ତରୁ ଅବାରିତ ଅଶ୍ରୁଧାରା ଝର ଝର ହୋଇ ଝରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ହରଶଙ୍କର ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ । ଅଜ୍ଞାତି-ସାରରେ କି ରୂଢ଼କଥାଟା ତାଙ୍କ ତୁଣ୍ଡରୁ ବାହାରି ପଡ଼ିଛି—ତାହା ଭାବି ତାଙ୍କର ଅନ୍ତସ୍ଥଳ ଅନୁତାପରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଉଠିଲା । ଅଧିକାର ପ୍ରବଳ ଦାବାଗ୍ନି ପରି ହୃଦୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅନ୍ଧିସନ୍ଧିରେ ବ୍ୟାପିଗଲା । ସେ ଆଉ ଧୀର ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କ୍ରନ୍ଦନାକୁଳା କୁମାରୀର କରୁଣମୂର୍ତ୍ତିଟି ପାଖକୁ ଯାଇ ସେ କୋମଳ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ—ସୁସ୍ମି, ରାଗିଲ ? କଥା କହୁଁ କହୁଁ ଟିକିଏ କର୍କଶ ହୋଇପଡ଼ିଛି । ସେଟା ମୋର ବଡ଼ ଅନ୍ୟାୟ ହୋଇଛି । ତେବେ ତମ ଛଡ଼ା ମୋର ଅତ୍ୟାଗ୍ରହ ଆଉ କିଏ ସହ୍ୟ କରିବ, କହିଲ ସୁଷି ? ଛି, କାନ୍ଦ ନାହିଁ, ମୋ ରାଣ ।

ଏହା କହି ସେ ଲବଣ୍ୟମୟୀର ଚିବୁକଟି ଧରି ଗୋଟାଏ ଅଭାବନୀୟ କାଣ୍ଡ କରି ପକାଇବାକୁ ଯାଉଥିଲେ, ସୁଷି ପଛକୁ ଘୁଞ୍ଚିଗଲେ । ହରିଶଙ୍କର ମଧ୍ୟ ନିଜକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିନେଲେ । ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍ଗୁରୀୟଟା ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବହେଳିତ ହୋଇ ଭୂଇଁରେ ପଡ଼ି ରହିଥିଲା । ହରିଶଙ୍କର ତାହା ତଳୁ ଉଠାଇନେଇ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର ସହିତ ସେହି ପାର୍ସେଲ ବାକ୍ସଟାରେ ରଖିଲେ । ତା ପରେ ଟିକିଏ କ୍ଷୁବ୍ଧ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ—ଏଗୁଡ଼ାକ ଏଠି ରହିଲା ସୁଷି, ମୁଁ ଯାଉଛି । ଏହା କହି ସେ ଉଠି ବାହାରିଯିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ । ସୁଷି ବିଦ୍ୟୁତ୍ ବେଗରେ ଛୁଟିଆସି ପାଦଦ୍ୱୟ ଜଡ଼ି ଧରିଲା । ହରିଶଙ୍କର ସ୍ତମ୍ଭିତ ହୋଇ କହିଲେ—ଏ କଣ, ସୁଷି, ଏ କଣ ?

ସୁଷି କହିଲା—ଯିବାଟା କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟାୟ ହେବ କହିଦେଉଛି ।

ହରିଶଙ୍କର ଆପଣାର ପାଦଦୁଇଟି ମୁକ୍ତ କରିନେଇ ସ୍ୱସ୍ଥାନରେ ବସି ପଡ଼ିଲେ ।

ସୁଷି କହିଲା—ମୋ ଉପରେ ବିରକ୍ତ ହେଲେ ?

ହରିଶଙ୍କର ତାର ଭାଷାଗତ ତ୍ରୁଟି ସଂଶୋଧନକରି ଉତ୍ତର ଦେଲେ—"ହେଲେ" ନୁହେଁ "ହେଲ" କହିବାକୁ ହେବ ।

ସୁଷି କହିଲା—ହେଉ ତାହାହିଁ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ମୋର ଦୋଷ କଣ ?

ହରିଶଙ୍କର ଜବାବ ଦେଲେ—ଦୋଷ ଏଇ ଯେ ଅନ୍ତରର ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ସ୍ନେହର ମୂଲ୍ୟ ବୁଝିଲ ନାହିଁ, ସୁଷି ।

ସୁଷି ନମ୍ରକଣ୍ଠରେ ପଚାରିଲା—ମୋ ପ୍ରତି ଯେ ତମର ସ୍ନେହ ନାହିଁ ମୁଁ କଣ ତା କହିଲି ।

ହରିଶଙ୍କର—ତେବେ ବାଧା ଦେଲ ଯେ ।

ସୁପ୍ତି—ବାପା ଦେବାଟା କଦାପି ମୋର ଅନ୍ୟାୟ ହୋଇନାହିଁ । ଏହା କହି ସେ ପଚାରିଲା—ସେଇଟା କି ବାକ୍ସ ? ଦେଖେଁ ।

ହରିଶଙ୍କର ବାକ୍ସଟା ତାର ହାତକୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ ଅନ୍ୟ ପାଖକୁ ମୁହଁକରି ରହିଲେ । ସୁପ୍ତି ତାହା ଖୋଲି ଦେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଓଃ, ଏତେ ଗୁଡ଼ାଏ ସୁନାର ଜିନିଷ ! ଏସବୁ କଣ ତାହାରି ପାଇଁ କିଣା ହୋଇ ଆସିଛି । ଏହାର ଦାମ କେତେ ଟଙ୍କା ହୋଇ ନ ଥିବ ! ହରିଶଙ୍କର ଏ ମଧ୍ୟରେ ଏ କି କାଣ୍ଡ କରିବସିଛନ୍ତି ! ଏହା ଭାବି ସେ ବିସ୍ମୟରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ତାର ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱୟ ବିସ୍ଫାରିତ ହୋଇଉଠିଲା । ସେଦିନ ହରିଶଙ୍କର ତାର ଶୂନ୍ୟହସ୍ତ ଦେଖି ଯାହା କହିଥିଲେ ତାହା ତାର ମନେ ପଡ଼ିଲା । ସେ ମଧୁର ଭର୍ତ୍ସନାପୂର୍ଣ୍ଣ କଣ୍ଠରେ କହିଲା—ଏତେ କଥା କାହିଁକି କରିବାକୁ ଗଲ ଶୁଣେ ? ତା ଆଗରୁ ମୋତେ ଟିକେ ପଚାରିବା କି ଉଚିତ ନ ଥିଲା ?

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ତା ପଚାରିବାର ଅଣୁମାତ୍ର ଆବଶ୍ୟକତା ସେ ବୋଧ କରି ନ ଥିଲେ । ଯେଉଁ ବିଷୟଟା ପୂରାପୂରି ତାଙ୍କର ଅଧିକାରଭୁକ୍ତ ସେଥିରେ ଅନ୍ୟର ଅନଧିକାର ହସ୍ତକ୍ଷେପକୁ ସେ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହା କହି ସେ ପଚାରିଲେ—ସୁପ୍ତି, ତା ହେଲେ ମୁଁ ଯାହା ଦେବି ତାହା କି ତମେ ଗ୍ରହଣ କରିବ ନାହିଁ ?

ସୁପ୍ତି କହିଲା—ନିଶ୍ଚୟ କରିବ ।

ହରିଶଙ୍କର—କାହିଁ ଆଜି ତ କଲ ନାହିଁ । ମୁଁ ଯେ କେତେ ଶଢ଼ାକରି ଏ ସବୁ ଆଣିଥିଲି ତାହା ତମେ ଜାଣ କି ?

ସୁପ୍ତି କହିଲା—ହଁ ଜାଣେ, ତେବେ ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ କାହିଁକି ? ପରେ ଦେଲେ ହେବ ନାହିଁ ?

ହରଶଙ୍କର ଏହା ଶୁଣି ହସିଲେ—ଓହୋ, ତା ପାଇଁ ଗୋଟାଏ ଜ୍ୟୋତିଷ ଡକିବାକୁ ପଡ଼ିବ ପରା ! ଏହା କହି ସେ ଆହୁରି ହସିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅବଶେଷରେ ଗାତ୍ରୋତ୍ଥାନ କରି କହିଲେ—ତାହାହେଲେ ଅପାତତଃ ଏ ଗୁଡ଼ାକ ଥାଉ, ମୁଁ ଆସେଁ ।

ସୁସ୍ମି କହିଲା—ଅଚ୍ଛା ଥାଉ ।

ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଦୁଇଦିନ ପରେ ହରଶଙ୍କର ଆସି କହିଲେ—ସୁସ୍ମି, ଅଣ୍ଟ ଯିବାକୁ ହେବ, ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ଆୟୋଜନ କର ।

ସୁସ୍ମି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲା—କୁଆଡ଼େ ?

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ଘରକୁ ।

ସୁସ୍ମି—ତମ ଘରକୁ ?

ହରିଶଙ୍କର ଚତୁରତା ସହକାରେ ସେହି କଥାର ପୁନରାବୃତ୍ତି କରି ଜବାବ ଦେଲେ—ହଁ, ତମ ଘରକୁ ।

ସୁସ୍ମି—ଆଉ ଏଠି ?

ହରଶଙ୍କର—ଏଠି ଯାହାହେଉ ଗୋଟାଏ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯିବ । ସେଥିପାଇଁ ତମର ଚିନ୍ତିତ ହେବାର କାରଣ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ସୁସ୍ମି ଏହା ଶୁଣି ବାସ୍ତବିକ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ହରିଶଙ୍କର ତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କହିଲେ—ଏତେ କଣ ଭାବୁଛ ?

ସୁସ୍ମି ଜବାବ ଦେଲା—ମୋର ଯିବାଟା କ ଉଚିତ ହେବ ?

ହରିଶଙ୍କର ଟିକିଏ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ—ଅଲବତ୍ ହେବ । ଏ ସବୁ ବିଷୟ ନେଇ ତମର ମୁଣ୍ଡ ଘୁରାଇବାର ଦରକାର କଣ ?

ଏହାପରେ ହୃଷିର ଆଉ କୌଣସି ଆପତ୍ତି କରିବାକୁ ସାହସ ହେଲ ନାହିଁ । ସେ ମୌନ ହୋଇ ରହିଲା ।

ହରଶଙ୍କର ସେହିଦିନ ହୃଷିକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଗୃହାଭିମୁଖରେ ଯାତ୍ରା କଲେ । ତା ପୂର୍ବରୁ ସେ ଘରକୁ କୌଣସି ସମ୍ବାଦ ଦେଇ ନ ଥିଲେ । ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ପରି ଏହି ଗୃହାଗମନ ବ୍ୟାପାରଟା ମଧ୍ୟ ଆକସ୍ମିକ । ଦିନକ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରସ୍ତାବ, ପୁଣି ସେହି ଦିନକ ମଧ୍ୟରେ ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତି । ଘରକୁ ସମ୍ବାଦ ଦେବାକୁ ଆଉ ସମୟ କାହିଁ ? କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ନିକଟକୁ ତାଙ୍କର ଶେଷ ପତ୍ର ଥିଲା ସେହି ବିବାହ ସମ୍ପର୍କୀୟ ପ୍ରସ୍ତାବ ନେଇ । ପତ୍ରରେ ସେ ଯାହା ଲେଖିଥିଲେ ସେଥିରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ମନ ଫିକା ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା । ହରଶଙ୍କର ସେଥିରେ ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟାକ୍ଷରରେ ନାସ୍ତିବାଣୀ ଶୁଣାଇ ଦେଇଥିଲେ । ମା ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ମନରେ ଦାରୁଣ କଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ଯୌତୁକ ଗ୍ରହଣରେ ଯଦିବା ଆପତ୍ତି ହେଲା, ସେଥିପାଇଁ ଏକାବେଳକେ ବିବାହ କରିବାକୁ ମନା କରିଦେବାଟା କି ସଙ୍ଗତ ? ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ନେଇ ରାଧାପ୍ରିୟା ଓ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ଆଲୋଚନା ହୋଇଥିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଥିଲେ—ସେତିକି ସୃଷ୍ଟି ଛଡ଼ା କଥା ସବୁ ହରିର ! ପିଲାଟାର ଯେ କି ଢଙ୍ଗ ତା ମୁଁ ବୁଝିପାରେ ନାହିଁ, ନାନି । ଏତେ ପାଠ ପଢ଼ି ଶେଷରେ ଏହି ଫଳ ! ଧା'କୁହିଁ କହନ୍ତି ଛନପାଗଳ ହେବା । ରାଧାପ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ କଳ୍ପନା କରି ନ ଥିଲେ ଯେ ପୁଅ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ବିବାହ କରିବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇ ଶେଷରେ ଏପରି ହତାଶ କରିବ । ହରଶଙ୍କର କାହିଁକି ଯେ ପୁଣି ମତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କଲେ ତାର କୌଣସି କାରଣ ସେ ଖୋଜି ପାଉ ନ ଥିଲେ । ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଗଭୀର ଅବସାଦ ଦେଖାଦେଇଥିଲା ।

ସେଦନ ସନ୍ଧ୍ୟାହେବାକୁ ବେଶି ବିଳମ୍ବ ନାହିଁ । ସୁଧାପ୍ରିୟା ପ୍ରଦୋଷ ସ୍ନାନ ଅନ୍ୟ ଦନ ଅପେକ୍ଷା ଟିକିଏ ଆଗରୁ ସାରିଦେଇ ବସିଛନ୍ତି । ଦନସାର ତାହାଁଙ୍କ କେଜାଣି ମନଟା ଅସ୍ଥିର ହେଉଛି । ଛାତ ଉପରେ କୁଆଟାଏ ବସି ବରାବର କା-କା ହେଉଛି—ସତେ ଯେପରି କିଏ ଘରକୁ ଆସିବ ! କୃଷ୍ଣମାଧବ ଘରେ ନାହାନ୍ତି—କି ଗୋଟାଏ ଜମିଦାରୀ କାମରେ ସେ ଦୁଇଦନ ହେଲା ଗ୍ରାମାନ୍ତରକୁ ଯାଇଛନ୍ତି । ସୁଧାପ୍ରିୟା ଅବଶ୍ରାନ୍ତରବା କୁଆଟା ଉପରେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହୁଛନ୍ତି—ବରାବର ରାଉ ରାଉ ହୋଇ ରଖିଦେଲା ନାହିଁ ଏଟା—କିଏ ଏମିତ ଆସିବାକୁ ଯାଉଛି ଯେ ତୁ ଏତେ କା-କା ହୋଇ ମରୁଛୁ ? ଠିକ ଏହି ସମୟରେ ଦାଣ୍ଡରେ ଗୋଟାଏ ମୋଟର ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା,—ହର୍ଣ୍ଣ ବାଜିଲା । ସୁଧାପ୍ରିୟା ମନେ ମନେ କହିଲେ—କିଏ ଆସିଲା ନା କଣ ? କ୍ଷଣକ ମଧ୍ୟରେ ଚାକରବାକରମାନଙ୍କର ବ୍ୟସ୍ତ କଳରବ ଶୁଣାଗଲା । ଗୁରୁବାରି ମା ଧାଇଁ ଆସି କହିଲା—ମା, ମା, ବାବୁ ଆସିଲେଣି ।

ସୁଧାପ୍ରିୟା ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଧାଇଁ ଆସିଲେ । ହରଶଙ୍କର ମୋଟରରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଗାଡ଼ିର ଦ୍ୱାର କପାଟ ଧରି ଛିଡ଼ା ହୋଇଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଲାବଣ୍ୟମୟୀ କିଶୋରୀମୂର୍ତ୍ତି ମୋଟର କୁକ୍ଷିଭିତରୁ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ବାହାରି ଆସୁଛି । ସଙ୍ଗରେ ଜଣେ ପ୍ରୌଢ଼ା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ—ସମ୍ଭବତଃ ପରିଚାରିକା । କିଶୋରୀ ନିରାଭରଣା—ମାତ୍ର ଯୌବନର ଦୀପ୍ତିରେ ଶରୀର ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ । ମନେ ହେଉଛି—ଯେପରି ଅଙ୍ଗପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ଆଭରଣ ଆବଶ୍ୟକ କରେ ନାହିଁ । ସ୍ୱଭାବ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟହିଁ ତାର ଯଥେଷ୍ଟ ଆଭରଣ ।

ସୁଧାପ୍ରିୟା କିଛିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଅବାକ୍ ହୋଇ ଛିଡ଼ାହୋଇ ରହିଲେ । ନିତାନ୍ତ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଘଟଣାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟ

ପ୍ରାୟ ହତବୁଦ୍ଧି ହୋଇଯାଏ । ତାଙ୍କର ତାହାହିଁ ହେଲା । ହରଶଙ୍କର ଆସି ପାଦମୂଳରେ ପ୍ରଣାମ କଲେ । ମା ତାଙ୍କୁ ତଳୁ ଉଠାଇ ଚିର-ଲଦ୍ୱେପ୍ସିତ ଝାଡ଼ିଦେବାକୁ ବି ଭୁଲିଗଲେ । ହରଶଙ୍କର ଏହାର କାରଣ ବୁଝିପାରିଲେ । ହସ ହସ ମୁଖରେ କହିଲେ—ମା, ଆଜ ଅବାକ୍ ହୋଇ ଯାଇଛୁ ପରା ? ସର୍ବାପ୍ରିୟାଙ୍କର ଏତେବେଳେ ଚେତନା ହେଲା । ସେ କହିଲେ—"ହବାର ତ କଥା ବାବା; ଚିଠି ନାହିଁ, ପତ୍ର ନାହିଁ, କୌଣସି ଖବର ନାହିଁ । ଏମିତ ଭୋଳାମହେଶ କିଏ ଅଛି କହିଲୁ ଶୁଣେ ।" ଏହା କହି ସେ ଏତେବେଳକେ ମୁଣ୍ଡର ଧୂଳି ଝାଡ଼ି ଦେବାକୁ ଗଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଝିଅଟି ଆସି ତାଙ୍କ ପାଦତଳେ ପ୍ରଣାମ କଲା । ହରିଶଙ୍କର ଟିକିଏ ଘୁଞ୍ଚିଯାଇ ଠିଆ ହେଲେ । ମା ଝିଅର ହାତଧରି ତଳୁ ଉଠାଇଲେ । ଅପରିଚିତାର ପରିଚୟ ପାଇବା ପାଇଁ ମନରେ ଗଭୀର ଉତ୍କଣ୍ଠା ଜାତ ହେଉଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା, ସେ କୌତୂହଳ ନିବୃତ୍ତିପାଇଁ ସେଇଟା ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟ ନୁହେଁ ବୋଲି ଭାବି କେବଳ ପଚାରିଲେ—ତୋ ନାଁ କଣ ମା ?

ଝିଅଟି ଉତ୍ତର ଦେଲା—ମୋ ନାଁ ସୁଷମା ।

ସର୍ବାପ୍ରିୟା କହିଲେ—ସୁଷମା ! ବେଶ୍ ନାଁଟି ତ । ହଉ ମା, ଘର ଭିତରକୁ ଚାଲ । ଏହା କହି ସେ ସୁଷମାର ହାତ ଧରି ଘର ଭିତରକୁ ନେଇଗଲେ ।

ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଘରଟା ଦେଖି ସୁଷମାର ମନରେ ଟିକିଏ ଯେମିତି ଭୀତ ସଞ୍ଚାର ହେଲା । ଏତେ ବଡ଼ ଘର ସେ ଜନ୍ମରୁ କେବେ ଦେଖି ନ ଥିଲା । ଗଳ୍ପ-କାହାଣୀରେ ଅବଶ୍ୟ ସେ ରଜାଘରର କଥା ଶୁଣିଥିଲା,—ଅପରିମିତ ଧନଦୌଲତର ବିଷୟ ଜାଣିଥିଲା । ମାତ୍ର ଦୁଇ ଆଖିରେ କେବେ ସେ ତାହା ଦେଖି ନ ଥିଲା । ପଲ୍ଲୀଗ୍ରାମର ନିରାଡ଼ମ୍ବର

ପର୍ଣ୍ଣକୁଟୀରରେ ସେ ଅଭାବଲାଳିତା । ସୌଭାଗ୍ୟର ଗର୍ବ ତାକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବା ଦୂରେ ଥାଉ, ତାର ଛାୟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମାଡ଼ି ନ ଥିଲା । ସେହି ଦରିଦ୍ର ଭବନରେ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ନେହମାୟାର ଅଭାବ ନ ଥିଲା, ବରଂ ତାହା ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା । ମାତ୍ର ସେଥିରେ ନ ଥିଲା ବିଭବର ବାହ୍ୟିକ ଦୀପ୍ତି,—ଧନର ଏ ଭୀତିପ୍ରଦ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ । ସୁଷମା ଏ ସବୁ ଦେଖି ଟିକିଏ ଯେପରି କାତର ହୋଇପଡ଼ିଲା ।

ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ ଘଣ୍ଟାଧ୍ୱନି ଗୃହସଂଲଗ୍ନ ଦେବାଳୟରେ ବାଜି ଉଠିଲା । ରାଧାପ୍ରିୟା ସୁଷିକୁ ଗୋଟାଏ ପ୍ରଶସ୍ତ କକ୍ଷରେ ବସାଇଦେଇ ଆରତି ଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ଚାଲିଗଲେ । ବାଉଳିମାକୁ ହରଶଙ୍କର ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଆସିଥିଲେ । ସେ ଏଣେ ତେଣେ ବୁଲି ଏହି ଧନୀ-ଗୃହର ବିପୁଳ ବିଭବ ଦର୍ଶନ କରିବାରେ ଲାଗିଲା । ସୁଷି ନୀରବରେ ବସି କେତେ କଣ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲା । ପିଲାଦିନରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତା ଜୀବନରେ ଯେତେ ଯେତେ ଘଟଣା ଘଟିଯାଇଛି, ସବୁ ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ତାର ମନେ ପଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ପିତାଙ୍କର ବିଷୟ ତାର ଅବଶ୍ୟ ବେଶି କିଛି ମନେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ପରଲୋକ ହେବାବେଳକୁ ସେ ନିତାନ୍ତ ଅଳ୍ପବୟସ୍କା । କିନ୍ତୁ ମାଆର କଥା ତାର ସୁସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ମନେ ପଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସୌଦାମିନୀର ସ୍ନେହମୟ ମୂର୍ତ୍ତି ତା ଆଖି ଆଗରେ ନାଚି ବୁଲିଲା । ମାଆର ମଧୁରଗଳା, ମଧୁରତର 'ସୁଷି' ସମ୍ବୋଧନ ତା କାନରେ ଯେପରି ଅନବରତ ବାଜିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସୌଦାମିନୀ ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ତାହା ଯେପରି ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ଦିଶିଗଲା । ଏହି ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ସେ କିପରି ବୃନ୍ଦାବତୀମୂଳରେ ବସି ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା ଧରି ତୁଳସୀ ଆରାଧନା କରନ୍ତି ସେ ଚିତ୍ର ତା ଚକ୍ଷୁ ସମକ୍ଷରେ ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ତା ପରେ ସେହି ଭୀଷଣ ବନ୍ୟା, ସେହି ରୋଗଶଯ୍ୟାର

କରୁଣ ଦୃଶ୍ୟ, ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ, ତାଙ୍କ ସହିତ ପରିଚୟ, ବନ୍ଧୁତ୍ୱ, ଗୃହତ୍ୟାଗ ଏବଂ ଅବଶେଷରେ ଏହି ଧନୀ ସଂସାରରେ ଆଶ୍ରୟ—ଏ ସମସ୍ତ ଘଟଣା ସୁଷିର ମନୋମୁକୁରରେ ମୁହୂର୍ତ୍ତିକ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଗଲା । ଓହୋ, ତାର ଜୀବନର ସ୍ରୋତ ତାକୁ ଦୁରନ୍ତ ବେଗରେ ଉଠାଇ ନେଇ କୁଆଡ଼େ ଗ୍ଲଲଛି ! ସାମାନ୍ୟ ତୃଣ ଖଣ୍ଡପରି ସେ ଭାସି ଭାସି କୁଆଡ଼େ ଯାଉଛି । ତା ଭାବି ଭାବି ସୁଷି ଶ୍ରାନ୍ତ, ଅବସନ୍ନ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ତାର ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ଦୁଇବିନ୍ଦୁ ଲୋତକ ଚକ୍ଷୁପ୍ରାନ୍ତରୁ ଝରିପଡ଼ିଲା । ମନ୍ଦିରର ଘଣ୍ଟାଧ୍ୱନି ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ସୁଷିର ଧ୍ୟାନ ମଧ୍ୟ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ଉଦାସ ନେତ୍ରରେ ସେ ବାହାରର ନିବିଡ଼ ଅନ୍ଧକାର ଆଡ଼କୁ ଗ୍ଲହିଁ ରହିଲା ।

ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ସୁଷିର ଇତିହାସ ଜାଣିବା ପାଇଁ ମା ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ମନରେ କୌତୂହଳ ପ୍ରବଳରୁ ପ୍ରବଳତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ବାଳକଟି କିଏ, କାହାର ସନ୍ତାନ, କି ଜାତି, ହରଶଙ୍କରଙ୍କର ତା ସହିତ କିପରି ପରିଚୟ ହେଲା—ଏହି ସବୁ ବିଷୟ ଜାଣିବାପାଇଁ ତାଙ୍କର ଅସୀମ ଆଗ୍ରହ ଜାତ ହେଲା । ମାତ୍ର କାହାକୁ ପଗ୍ଲରି ସେ ଏ ସବୁ ହାଲ ବୁଝିବେ ? ରାଧାପ୍ରିୟା ଅନେକ ଭାବଚିନ୍ତି ସ୍ଥିର କଲେ ହରଶଙ୍କର ବା ସୁଷମାଠାରୁ ଏ ସବୁ ତଥ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଅପେକ୍ଷା ବାଉଳିମାଠାରୁ ସମସ୍ତ କଥା ଜାଣିବା ସମୀଚୀନ ହେବ । ତେଣୁ ସେ ସମୟ ଉକ୍ତି ନିଦବେଳରେ ତାହାରିଠାରୁ ସୁଷିର ଇତିହାସ ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ହଠାତ୍ ସେ ସୁଷମାର କଥା ନ ପଗ୍ଲରି ବାଉଳିମାଆର ନିଜର କଥା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ବାଉଳିମାଆର

ସଂସାରରେ ଆଉ କିଏ ଅଛି, ସେ କିପରି ଚଳେ, କେତେଦିନରୁ ସେ ଏଠି ସୁଷମା ପାଖରେ ରହୁଛି ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରୁ ସେ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ସୁଷମା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ ବିବରଣ ଜାଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ସଧାପ୍ରିୟା ସୁଷମାର ସ୍ୱଭାବ ଚରିତ୍ର ଗୁଣଗ୍ରାମ କଥା ବିଶେଷଭାବରେ ପଚାରି ବୁଝିନେଲେ । କାହାର ସହିତ ତାର ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗ କେବେ ଉଠିଛି କି ନା ତା ମଧ୍ୟ ପଚାରିବାକୁ ଛାଡ଼ିଲେ ନାହିଁ । ବାଉଳମା କହିଲା—ତା ତ ମୁଁ କିଛି ଶୁଣି ନାହିଁ ମା । ସେମିତି କିଛି କଥା ଉଠିଥିଲେ ତା କଣ ଆଉ ମୋତେ ଅଛପା ଥାନ୍ତା ? କିଏ ବା ସେ ସବୁ ଯୋଗାଡ଼ କରିବ ? ବାପ ତ ନାହିଁ,—ବାପ ବଦଳରେ ଆଉ ଯେ ସେପରି କେହି ମୁରବି ଅଛି ତା ବି ନୁହେଁ,—ଘରକୁ ମା ଝିଅ ବୋଲି ଦୁଇପ୍ରାଣୀ,—ମାଆଟି ଯାହା କରିବ ସେୟା । ହେଲେ, ମାଇକିନା ଲୋକ ! ତାର ଶକ୍ୟ କେତେ ? ମାଇପି ଲୋକଙ୍କ ଯୋଗେ କଣ ଏ ସବୁ ଗହନ କଥା ହୋଇପାରେ ମା ? ମର୍ଦ୍ଦଲୋକେ ପାଞ୍ଚଆଡ଼େ ବୁଲି, ପାଞ୍ଚଜାଗା ଆଖି ପେରେଇ, ଦେଖି ଚାହିଁ ସିନା ଏସବୁ କଥା ନେଇ ଆଣି ଥୁଅନ୍ତି ! ଆଉ ସେମିତି ଯୋଗାଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରିବାକୁ କିଏ ଅଛି ? ଯାହା ବି ମାଆଟି ଥିଲା,—ସେ କଣ ବଞ୍ଚିଲା ? ଦଇବ ତ ତାକୁ ଅଚମ୍ବିତରେ ଛଞ୍ଚାଣପରି ଏ ସଂସାରରୁ ଛୋଁ ମାରିନେଲା । ଆଉ ରହିଲା କିଏ ? ତେବେ ଏହି କଣ କି, ଝିଅଟିର କପାଳ ଗୁଣକୁ ବାବୁ ଯାଇ ଜୁଟିଲେ,—ଅରକ୍ଷିତକୁ ସାହା ହେଲେ । ଖୁବ୍, କରୁଛନ୍ତି ମା, ବାବୁ ଖୁବ୍ କରିଛନ୍ତି । ଏମିତି କେତେଠା ଲୋକ କରନ୍ତି ? ଏ କାଳରେ ତମେ ମରି ଦରିଆରେ ଭାସି ଯାଉଥିଲେ ଲୋକେ ଆଡ଼ନୟନରେ ବି ଚାହିଁବେ ନାହିଁ ! ମରି ମାଟି ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ ବି "ଆହା" ବୋଲି କହିବେ ନାହିଁ ! ଏକାଳକୁ ସେ ଯା କରୁଛନ୍ତି ତା କମ୍ କଥା ନୁହେ ମା । ଖାଲି ସଉଦାଅଣାର ଜିମ୍ମାରେ ତ ଗହଗହ ଟଙ୍କା ଫେଲି ଦେଉଛନ୍ତି,

ଅଉ କଥା ତେଣିକି ଥାଉ । କୋଉଁ ଅପଣାର ଲୋକଟା ଏତେ କରନ୍ତା କୁହନି ? ମୁଁ କହେଁ—ବାବୁ ତ ମଣିଷ ନୁହନ୍ତି—ଦେବତା । ସେ ଦିନ ମୋ ଛିଣ୍ଡା ଲୁଗା ଖଣ୍ଡିକ ଉପରେ ଆଖି ପଡ଼ିଗଲା । ବାବୁ ଦେଖିପକେଇ କହିଲେ "ତୋର କଣ ଲୁଗାପଟା ନାହିଁ କିରେ ବାଉଳମା ? ମୋତେ କହୁ ନାହୁଁ ?" ମୋତେତ ସାତ ପରବତ ଲାଜ ମାଡ଼ିଲା ମା । ମୁଁ ଯାଏଁ କୁଆଡ଼େ ? ତା ଆରଦିନ ଦେଖିଲି ବେଳକୁ ବାବୁ ଗୋଟାଏ ଦଶହାତୀ କନ୍ୟାଲୁଗା ମୋ ଲାଗି ପଠାଇ ଦେଇଚନ୍ତି । ଏଇ ପଟା ମା, ଏଇ ପିନ୍ଧିଛି ! ଏମିତ ଦୟା ତାଙ୍କର ! ସେ ପରି ଲୋକ ନ ଥିଲେ ଏତେ ଗାଁ ଗଣ୍ଡା ଯେ ନଈବଢ଼ିରେ ଭାସିଗଲା, ଲୋକେ ଯେ ଏତେ ହାନିଷ୍ଟା କଦର୍ଥ ନ ହେଲେ, ସେ ଦାଉ ସମ୍ଭାଳି ଥାନ୍ତା କିଏ ? ଦିନ ନାହିଁ, ରାତ ନାହିଁ, ବଣ ନାହିଁ, ଜଙ୍ଗଲ ନାହିଁ, ଘୂରିଆଡ଼େ ବୁଲି, ଦେଖି, ଲୋକଙ୍କ ତୁଣ୍ଡରେ ଅହାର ଦେଇ ପିଣ୍ଡରେ ପ୍ରାଣ ରଖିଦେଲେ ପରା ! ସେ କଥାଗୁଡ଼ାକ କେତେ କହିବି ମା, ତା କିଏ ନ ଜାଣେ ?

ବାଉଳମା ଅନର୍ଗଳ ଏହିପରି ବକିଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ହୃଦୟ ଗର୍ବରେ ଫୁଲି ଉଠିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଭାବ ସେ ବାହାରକୁ ପ୍ରକାଶ ନ କରି ପଚାରିଲେ—"ଅଚ୍ଛା ବାଉଳମା, ହର ଯେ ଏ ଅରକ୍ଷିତ ପିଲାଟିର ଏମିତ ସାହା ଭରସା ହେଲା,—ଆପଣାର ହୋଇ ଏତେ କଥା କଲା, ଏଥିରେ କେହି କିଛି ଦୁର୍ନାମ କହିନାହାନ୍ତି ତ ?" ବାଉଳମା କହିଲା—କି, ଦୁର୍ନାମ କାହିଁକି କରିବେ ? ବାବୁ କି ଦୋଷ କଥାଟା କଲେ କି ଏମିତ ? ଦୁଃଖୀରଙ୍କିଙ୍କ ସାହାଭରସା ହେବା କଣ ଏଡ଼େ ହୀନ କାମ ? ତେବେ, ବୁଝିଲ ନାହିଁ ମା, ଏ କଳିକାଳରେ କିଏ କାହା ଭଲ୍ପରେ ହାତ ଦେବ କୁହନି ? ଏ ଯୁଗରେ କୁଆଟା ଉଡ଼ିଗଲେ, କହିନା କୁଆ ଉଡ଼ିଗଲା । ହେଲେ ସେ ସବୁ କଥାରେ

କଣ ଅଛି ? ସେମିତି ଯେ କହୁଥିବ, କହୁଥାଉ । ତା ତୁଣ୍ଡରେ ପାଉଁଶ ପଡ଼ୁ । ମୁଁ ତ କହୁଛି ମା, ସେମିତି ଢଙ୍ଗ ମୁଁ ବାବୁଙ୍କର କେବେ ଦେଖି ନାହିଁ । ମିଛ କଥାଟା କାହିଁକି କହିବ, ସେଥିରୁ କି ପୁଣ୍ୟ ମିଳିବ କି ? ଆଉ ସୁନ୍ଦି, ସେ ବି ସେ ଭଳି ଝିଅ ନୁହେଁ ମା । ବିଚାରୀର କପାଳରେ ସିନା ଥିଲା, ବାପମା ଛେଉଣ୍ଡ ହେଲା । ହେଲେ ତାକୁ ଉଦଣ୍ଡୀ ବୋଲି କେହି କହିବ ନା ? ଜିଭ ଛିଣ୍ଡି ପଡ଼ିବ, ମା, ଜିଭ ଛିଣ୍ଡି ପଡ଼ିବ ।

ଏହା କହି ବାଉଳିମା ସୁଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଗୋଡ ଦଇଟା ଟାଣିନେଇ ଘଷିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା । ସୁଧାପ୍ରିୟା ଏଥର ସମସ୍ତ ଘଟଣା ବୁଝିପାରିଲେ । ଅସହାୟା ବାଳିକାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରି ହରଶଙ୍କର ଯେ ପୁଣ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି, ଏଥିରେ ତାଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ରହିଲା ନାହିଁ । ହଜାରେ ପାଗଳାମି ଥାଉ ପଛକେ, ଦୁଃଖୀ ରଙ୍କଙ୍କ ପ୍ରତି ହରିର ଯେ ଦୟା ଥାଏ, ଏହା କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରି ପାରିବ ନାହିଁ, —ଏହାହିଁ ମନେ ମନେ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତେବେ ଏ ଦୋଷଦର୍ଶୀ ଦୁନିଆଟାରେ ଲୋକ ମିଛରେ ହେଲେ ଦୋଷ ଦେଖିଥାଏ—ଅପବାଦ ଦେଇଥାଏ । ଯେତେ ବଡ଼ ଦେବସ୍ୱଭାବର ଲୋକ ହେଉ ପଛକେ ତା ନାଁରେ ଟିକିଏ କଳଙ୍କ ଲେପି ପାରିଲେ ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ ଲାଭ କରିଥାଏ । ଏହା ଭାବି ସେ ଟିକିଏ ଆଶଙ୍କାପ୍ରବଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେ ଭାରି ଖୁସି ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ହରଶଙ୍କର ସୁଷମାକୁ ଘରକୁ ନେଇଆସି ବୁଦ୍ଧିମାନର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି—ଜନାପବାଦର ରାସ୍ତା ଅନେକ ପରିମାଣରେ ବନ୍ଦ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ସୁଷମାକୁ ଦେଖିଲା ବେଳୁ ନିଜ ହୃଦୟରେ ବି କାହିଁକି କେଜାଣି ସେ ଟିକିଏ ଆକର୍ଷଣ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ସୁଧାପ୍ରିୟାଙ୍କର ଦୁଇଟି କନ୍ୟା ହୋଇ ଶୈଶବାବସ୍ଥାରେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । କନ୍ୟାବାତ୍ସଲ୍ୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ କଳାଢାର

ଯୌବନ ପରେ ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଥିଲା,—ଅନୁପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସୁଯୋଗ ପାଉ ନ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଷମାର ଆବିର୍ଭାବରେ ତାହା ବେପରି ବାହାରକୁ ବାହାରି ପଡ଼ିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲା । ରାଧାପ୍ରିୟା ଭାବୁଥିଲେ—ସୁଷମା ଯଦି ତାଙ୍କର ସ୍ୱଜାତି ହୋଇଥାନ୍ତା, ସେ ବଂଶମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ ଦୂରକୁ ଫିଙ୍ଗି ଦେଇ, ସେହି ଦରିଦ୍ରା ନିଃସହାୟା ବାଳିକାକୁ ଯୁଗପତ୍ କନ୍ୟା ଓ ପୁତ୍ରବଧୂର ଆସନରେ ବସାଇଦେଇ ତୃପ୍ତିଲାଭ କରନ୍ତେ । ମାତ୍ର ତାହା ଯେ ଅସମ୍ଭବ । ସୁଷମା ଯେ ସ୍ୱଜାତିଭୁକ୍ତା ନୁହେ । ଯାହାଙ୍କ ବଂଶ ଯେ ଉତ୍କଳଖଣ୍ଡର ଏକ ପୁରାତନ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣବଂଶ ବୋଲି ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରେ, ଆଉ ସୁଷମା ଯେ ଖଣ୍ଡାଏତକୁଳର କନ୍ୟା !

ରାଧାପ୍ରିୟା ମନେ ମନେ କହିଲେ—ଯାଉ, ସେ ସବୁ କଥା ଭାବି ଲାଭ କଣ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମସ୍ୟା ହେଉଛି—ସୁଷମାକୁ ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଗୃହରେ ଆଶ୍ରୟ ଦିଆଯାଇଛି, ତାର କି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ହେବ ? ଗୃହଯୋଗ୍ୟା କୁମାରୀକୁ ଘରେ ରଖି ତ ଆଉ ଚିରକାଳ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ରହି ହେବ ନାହିଁ । ତାର ଭବିଷ୍ୟତ କଥା ନିଶ୍ଚୟ ଭାବିବାକୁ ହେବ । ସତ୍ପାତ୍ର ଦେଖି ତାର ଗୋଟାଏ କିନାରା କରିଦେବାକୁ ହେବ,—ଅର୍ଥାତ ତାର ସଂସାରଟି ଗଢ଼ିଦେବାକୁ ହେବ ।

ରାଧାପ୍ରିୟା ଏହିପରି ସୁଷମାର କଥା ଭାବୁଁ ଭାବୁଁ, ପୁତ୍ର ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ବିବାହ ଚିନ୍ତା କୌଣସି କାରଣ ମନରୁ ଏଡ଼ି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେ ଭାବିଲେ—ସୁଷମାର ବିବାହ ତ ଦୂରର କଥା । ତା ଆଗରୁ ହରିଶଙ୍କରର ବିବାହ ସମାପନ ହେବା ତ ଦରକାର । ଏତେ ବଡ଼ ସୁଯୋଗ୍ୟ କୁଳନନ୍ଦନ ଅବିବାହିତ ଥାଇଁ ଆଉ ...ଙ୍କର

ବିବାହ କଥା ଭାବେ ? କିନ୍ତୁ ହରିଶଙ୍କର ସେ ଏକ ଦୁରୂହ ସମସ୍ୟା ହୋଇ ଛିଡ଼ା ହେଲେଣି । କେତେବେଳେ କହୁଛନ୍ତି ବିଭା ହେବି, କେତେବେଳେ କହୁଛନ୍ତି ହେବି ନାହିଁ । ଘଡ଼ିକେ ଘୋଡ଼ା ଛୁଟୁଛି । କେତେ କଷ୍ଟରେ ବୁଝାଇ ସମଝାଇ ଜବାବ ପାଇଥିଲି—ହଁ ବିଭା ହେବି । ପାନୀ ଯୋଗାଡ଼ ହେଲା,—ଗୋଟାଏ ନୁହେଁ, ଦୁଇ ଦୁଇଟା । ପୁଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପାନୀ । ଯେମିତି ଘରକୁ ସେମିତି ନାମ୍ । ଦେବାନେବାରେ ବି ଊଣା କରି ନ ଥାନ୍ତେ । ହେଲେ କଣ ହେବ ? ସବୁ ପସର ପାଟିଗଲା । ପୁଅ ଜିଦ୍ ଧରିବସିଲା—ମୁଁ ବିଭା ହେବି ନାହିଁ, ଏଥିକୁ ବଳ କାହାର ?

ଗାର୍ଗୀପ୍ରିୟା ଏହି ସବୁ କଥା ଭାବି ଭାବି କି ଉପାୟ କରିବେ କିଛି ସ୍ଥିର କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ହାୟ ହାୟ ! ହରିଶଙ୍କର ବିଭା ହୋଇଥିଲେ, ଏତେବେଳକୁ ସେ ପୁଅଟେ କି ଝିଅଟା ନାତି ନାତୁଣୀର ମୁହଁ ଦେଖନ୍ତେଣି । କିନ୍ତୁ ବିଧାତା କି ପାଗଳାମି ତା ମୁଣ୍ଡରେ ଦେଲେ !

ବାଉଳିମା ଏଥି ମଧ୍ୟରେ ଗୋଡ଼ ଦିଟା ଘସି ଘସି ଲାଲ କରିଦେଲଣି । ଗାର୍ଗୀପ୍ରିୟା କହିଲେ—ଥାଉ ଲୋ ବାଉଳିମା, ଢେର ହେଲଣି, ଆଉ ଘଷ ନା । ଏହା କହି ସେ ଉଠିଲେ ଏବଂ ଧୀରେ ଧୀରେ ଗୃହର ପଶ୍ଚାତଭାଗରେ ଥିବା ଫଳ ବଗିଚା ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲେ ।

ଏକାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ପରଦିନ ଗୌରୀପ୍ରିୟା ହରଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଡାକି ନିରେଳାରେ ପଚାରିଲେ—ବାବା, ତୋର ଇଚ୍ଛାଟା କଣ କହିଲୁ ?

ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—କଣ ମା ? କେଉଁ କଥା ?

ଗୌରୀପ୍ରିୟା କହିଲେ—ଏଇ ସେ ଦିନ ବିବାହ କରିବାପାଇଁ ମୋ ପାଖରେ କହିଗଲୁ । ଦୁଇ ଦୁଇଟା ଜାଗାରୁ ସମ୍ବନ୍ଧ ଆସିଲା । କୌଣସିଟା ତ ତୋର ମନକୁ ପାଇଲା ନାହିଁ, ତେବେ ତୁ କଣ ଚାହୁଁ ?

ହରଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ମୁଁ ତ କିଛି ଚାହେଁ ନାହିଁ ମା, ସେହି କଥାତ ମୁଁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ମାମୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠିରେ ଲେଖିଥିଲି । ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ପରିଷ୍କାର ମନା କରିଦେବାକୁ କହିଥିଲି ।

ଗୌରୀପ୍ରିୟା—ହଁ, ତା ତ କହିଥିଲୁ ହର । ତେବେ ଏମିତ କଥା କହିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କଣ, ମୁଁ ଶୁଣେ । ବିଭା କରିବାକୁ କଣ ତୋର ଇଚ୍ଛା ନୁହେଁ ? ଆଉ କାହିଁକି ବା ନୁହେଁ ?

ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ବିବାହ ତ କରିଛି ମା । ତୋ ପାଖରେ ଯେଉଁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଥିଲି, ତା ତ ରଖିଛି ।

ମା ଏ କଥାର ବିନ୍ଦୁ ବିସର୍ଗ କିଛି ବୁଝି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ କିଛି କ୍ଷଣ ପୁଅର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ । ପରେ କହିଲେ କଣ, ବିବାହ କରିଛୁ ? କାହିଁ, କେହି ତ ଜାଣିଲେ ନାହିଁ ! ଏ ପୁଣି କି ନୂଆ ପାଗଳାମି ତୋର ?

ହରଶଙ୍କର ହସି ହସି ଜବାବ୍ ଦେଲେ—ନା ମା, ନୂଆ ପାଗଳାମି କିଛି ନୁହେଁ,—ଠିକ୍ ସେଇ ପୁରୁଣା ପାଗଳାମି । ଯେଉଁ ପାଗଳାମିଟା ଚିରକାଳ ଦରଦାସ୍ତ କରି ଆସୁଛି ଏଟା ସେହି ଧରଣର ।

ତେବେ ବିବାହର କଥାଟା କେହି ଜାଣେ ନାହିଁ, କାରଣ ସେଥିରେ ବାଇଦ ବେଷଣି କାରବାର ହୋଇ ନାହିଁ ।

ମା ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ—କଣ ଯେ କହୁ, ତାର ଅର୍ଥ ମୁଁ କିଛି ବୁଝି ପାରେ ନାହିଁ, ହରି ! କଥାଟା ଟିକିଏ ସାଫ୍ କରି କହ ଭଲା ।

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ସଫାକରି କହିବାକୁ ଗଲେ—ମୁଁ ବିବାହ କରିଛି, ବୋହୂ ଅଣିଛି, ତୋ ହାତରେ ଦେଇଛି । ଅଜ କଣ ?

ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ମନକୁ ଏଥର ଟିକିଏ ସନ୍ଦେହ ଛୁଇଁଲା । ମୁଖ ତାଙ୍କର ଭାବରୁ ତାହା ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ସେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ମୁହଁକୁ ବଲ୍ ବଲ୍ ହୋଇ ଅନାଇ ପଚାରିଲେ—ବୋହୂ କିଏ ରେ ?

ହରିଶଙ୍କର ତୁରନ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ତା ନାଁ ସୁଷମା, ଏଥର ବୁଝିଲୁ ?

ରାଧାପ୍ରିୟା ଅକସ୍ମାତ୍ ଯେପରି ପର୍ବତଶିଖରରୁ ଖସି ପଡ଼ିଲେ । କଣ ? ହରିଶଙ୍କର ସୁଷମାକୁ ବିବାହ କରିଛନ୍ତି ? ଏଟା ସ୍ୱପ୍ନ ନା ସତ୍ୟ ! ହରିଶଙ୍କର ବ୍ରାହ୍ମଣ ସନ୍ତାନ, ପୁଣି ସୁଷମା ଯେ ଚଣ୍ଡାଳର ଘର ଝିଅ ! ବଡ଼ଲୋକର ପିଲା କେଉଁଠି କେମିତ ଖାମଖିଆଲରେ ସ୍ୱଜାତିର ଟିକିଏ ଘରେ ବାନ୍ଧି ହୋଇପଡୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତା ବୋଲି କଣ ଜାତି ଜାଟିଗଲା ?

ରାଧାପ୍ରିୟା ଭାବିଲେ—କି ଅକାଳ କଥା ! ହରିଶଙ୍କର କଣ ସତେ ସୁଷମାକୁ ବିବାହ କରିଛି ? ନା, ଚିଛରେ ଏପରି କୌତୁକ କରୁଛି ?

ସନ୍ଦେହରେ ପଡ଼ି ସେ ପଚାରିଲେ—ସତ କଥାଟା କଣ କହ ବାବା । ଏମିତି ଗୁଡ଼ାଏ କଣ କହୁଛୁ !

ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ତୋ ସାଙ୍ଗରେ କଣ ଧନ୍ଦା କରୁଛି ମା ? ସତ କଥାଟାହିଁ ତ କହୁଛି । ମୁକ୍ତିର ସମସ୍ତ ଭାର ମୁଁ ନେଇଛି । ତାହାର ନାମ ବିବାହ । ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଲୋକେ ଢାକ ଢୋଲ ବଜାଇ ଘରକୁ ଯେପରି ବୋହୂ ଆଣନ୍ତି, ମୁଁ ଅବଶ୍ୟ ତା କରି ନାହିଁ ମା । ସେଟା ଖାଲି ଲୋକଦେଖା କଥା,—ଗୋଟାଏ ବାହ୍ୟ ଢଙ୍ଗ । ବିବାହଟା ଖାଣ୍ଟି ଅନ୍ତରର ମେଳ । ସେଥିପାଇଁ ଏତେ ଗୋଳମାଳ କରିବାର ଅର୍ଥ ମୁଁ କିଛି ବୁଝି ପାରେ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ମନ୍ତ୍ରପାଠର ଦରକାର ନାହିଁ, ପୁରୋହିତର ବି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଆମ୍ହିଁ ସେଠି ପୁରୋହିତ,—ଆମର ଅଭିଳାଷହିଁ ତାହାର ମନ୍ତ୍ର ।

ହରଶଙ୍କର ଏହିପରି କେତେ କଣ ବକ୍ତୃତା କରିଗଲେ । କିନ୍ତୁ ସୁପ୍ରିୟା ତାର ଗୋଟାଏ ବର୍ଣ୍ଣ ସୁଦ୍ଧା କାନରେ ନେଲେ ନାହିଁ । ପାଗଳର ପ୍ରଳାପ ପରି ସବୁ ତାଙ୍କୁ ଅସାର ବୋଧହେଲା । ସେ କେବଳ ଅବାକ୍ ହୋଇ କାଷ୍ଠ ପୁତ୍ତଳି ପରି ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲେ ।

ହରଶଙ୍କର କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ—ତୋତେ ଏଟା ଖୁବ୍ ବିଚିତ୍ର ବୋଧ ହେଉଛି, ନା ମା ? କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କିଛି ନାହିଁ । ଭାବି ଦେଖିଲୁ, ମୁକ୍ତିର ସ୍ୱଭାବ ଚରିତ୍ର ବିଷୟରେ ଯଦି କୌଣସି ଆପତ୍ତି ନ ଥାଏ, ତେବେ ବିବାହରେ ବାଧା କଣ ? ମୁକ୍ତି କି ତୋର ମନକୁ ପାଉନାହିଁ ମା ?

ସୁପ୍ରିୟା ଉତ୍ତର ଦେଲେ—କଣ ଯେ କହୁଛ ତା ମୁଁ କିଛି ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ ବାବା । ମନକୁ ପାଇବା ନ ପାଇବା କଥା ତ ନୁହେଁ, ତା ହୋଇଥିଲେ କାହାର କିଛି କହିବାର ନ ଥାନ୍ତା ! କିନ୍ତୁ ଏ ଯେ ହେଲା ଜାତି ଗୋଷ୍ଠୀର କଥା, ହବ । ମୁକ୍ତି ତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘରର ପୁଅ ନୁହେଁ । ତା ସାଙ୍ଗରେ ମୋର ବିବାହ କେମିତି ହୋଇପାରେ, କହିଲ ?

ଶୂଦ୍ର କନ୍ୟାକୁ କୌଣସି ବ୍ରାହ୍ମଣ କେବେ ବିଭା ହୋଇଛନ୍ତି ? କେଉଁ କାଳରେ ଏ କଥା ହୋଇଲାଣି ? ତୁ ତ ଏତେ ପାଠ ପଢ଼ିଛୁ, କହିଲୁ ଏମିତି ଘଟଣାଟା କେଉଁଠି ଘଟିଛି ? ସାରା ଦୁନିଆରେ ଯା ହୋଇ ନାହିଁ, ତୁ ତା କରିବାକୁ ଯାଉଛୁ । ଏଥିରେ ଲୋକେ ତୋତେ ପାଗଳ ନ କହି ଆଉ କଣ କହିବେ ?

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—କହନ୍ତୁ ମା, ସେଥିରେ କଣ ଯାଏ ଆସେ ? ଯେଉଁଟା ଉଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ ତା କରିବାକୁ ଯାଇ ଯଦି ଦେଶ ଦୁନିଆରୁ ପାଗଳ ଆଖ୍ୟା ମିଳେ, ତା ହେଲେ ତ ପାଗଳ ହେବାହିଁ ଭଲ । ସେଥିରେ ତ ଅପମାନର କଥା କିଛି ନାହିଁ, ସେଇଟାକୁ ମୁଁ ବରଂ ଗୌରବ ବୋଲି ମନେ କରେ । ତେବେ, ତୋର ପୁଅକୁ ଲୋକେ ପାଗଳ ବୋଲି କହିବେ, ଏଇ ତ ତୋର ଭୟ ମା ? ଏହା କହି ହରିଶଙ୍କର ହସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ରାଧାପ୍ରିୟା ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ ରହିଲେ । ହରିଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—ଆଉ କଣ ଭାବୁଛ ମା ?

ମା କହିଲେ—ଏଟା କି ସମ୍ଭବ, ହରି ?

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—କାହିଁକି ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ଶୁଣେ ? ଆଉ କେହି ଏପରି କରି ନାହିଁ ବୋଲି ? ତେବେ ଯାହା କେହି କରି ନାହିଁ, ତା ଯେ କେହି କରିବ ନାହିଁ ଏ ବା କି କଥା ? ତା ହେଲେ ଯେ ଏଥିରୁ ପ୍ରମାଣ ହୁଏ ମା, ଆଗରୁ ଯାହା ଲୋକେ କରି ଆସିଛନ୍ତି ସେଇଟାହିଁ କେବଳ ସତ୍ୟ, ଆଉ ସମସ୍ତ ମିଥ୍ୟା । ବ୍ରାହ୍ମଣ କାହିଁକି ଶୂଦ୍ର ବିବାହ କରିବ ନାହିଁ, ଏହାର କିଛି କାରଣ ଅଛି । ବ୍ରାହ୍ମଣକୁ ଛାଡ଼ି ଆଉ ସମସ୍ତେ କି ଶୂଦ୍ର ? ପୁଣି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶୂଦ୍ର ଏ ଭେଦ ବା କାହାର ସୃଷ୍ଟି ? ସେଇ ମଣିଷ ତ ଏହା କରିଛି । ତେବେ ସେହି ମଣିଷ କାହିଁକି ଏ ଭେଦ ନ ଉଠେଇବ ? ବିଶେଷତଃ ଯେତେବେଳେ ସମାଜ ପକ୍ଷରେ ଏଟା ଅମଙ୍ଗଳର କାରଣ ହୋଇ ରହିଛି । ହଁ, କେବେ

କେତେବେଳେ ଏହା ସମାଜର ଦରକାରରେ ଆସିଥାଇପାରେ, ହୁଏତ ତାଦ୍ୱାରା କେତେ ସମାଜର ମଙ୍ଗଳ ହୋଇଥାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ସବୁ ଦିନେ କି ଏକ ଅବସ୍ଥା ଥାଏ ? ଆଜି ଯେତେବେଳେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖା ଯାଉଛି ଯେ ଏହା ଦ୍ୱାରା ସମାଜର କ୍ଷତି ଛଡ଼ା ଲାଭ ନାହିଁ, ତେବେ ଏହାକୁ ସମାଜର ରୋଗ ବୋଲି ଧରିବାହିଁ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ, ଆଉ ସେ ରୋଗର ପ୍ରତିକାର କରିବାହିଁ ଉଚିତ ।

ସୌଦାମିନୀ ଏ ଯୁକ୍ତିର ମର୍ମ କେତେ ବୁଝିଲେ କେତେ ବା ନ ବୁଝିଲେ । କିନ୍ତୁ ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ମନରେ ଶେଷ କଥାର ଜବାବ ଦେଇ କହିଲେ—କିଏ ସେ ପ୍ରତିକାର କରିବ, ବାବା ?

ହରଶଙ୍କର ଟିକିଏ ଉତ୍ତେଜିତ କଣ୍ଠରେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ଯିଏ କରିବ, ମୁଁ କରିବି, ସମସ୍ତେ କରିବେ ମା । ଏଥିପାଇଁ ବାଟ ଦେଖାଇବାକୁ ହେବ, ସମାଜ ଆଗରେ ଆଦର୍ଶ ଥୋଇବାକୁ ହେବ । ତା ଆଖିରେ ଅଙ୍ଗୁଳି ଭର୍ତ୍ତି କରି ଚେତାଇ ଦେବାକୁ ହେବ । ତାକୁ ଜୋର ଗଳାରେ କହିବାକୁ ହେବ—ଦେଖ ସମାଜ ! ଅନ୍ଧ ସମାଜ ! ତୋତେ ଏ ଅନାବଶ୍ୟକ ପ୍ରାଚୀନ ସାପର ଖୋଳ ଛାଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ଏ ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଆବରଣରେ ତୋର ମଙ୍ଗଳ ନାହିଁ,—ଉନ୍ନତି ନାହିଁ ବରଂ ଏହା ଅମଙ୍ଗଳରେ ଅବନତିର ଚିହ୍ନ । ଏହା ତୋର କଳଙ୍କ । ଏହା ତୋତେ ଛିନ୍ନବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ରଖିଛି, ତୋର ଶକ୍ତି କମେଇଛି, ତୋତେ ଦୁର୍ବଳ କରିଛି । ମନୁଷ୍ୟଠାରୁ ମନୁଷ୍ୟକୁ ତଫାତ୍ କରି ରଖିବା ପାଇଁ ଏହା ଗୋଟାଏ ବିଷାକ୍ତ କଣ୍ଟକମୟ ବାଡ଼ । ଏ ବାଡ଼କୁ କାଟି ସଫା କରିବାକୁ ହେବ । ନିର୍ମମଭାବରେ ଏହାର ମୂଳୋତ୍ପାଟନ କରିବାକୁ ହେବ । ଯେପରି ଟିକିଏ ମାତ୍ର ଚେର ନ ରହେ ତା ଦେଖିବାକୁ ହେବ । ସେଇଥିରେହିଁ ତୋର ଅମ୍ବରଡ଼ାଣ—

ଯେଉଁଥିରେହିଁ ତୋର ଶକ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା,—ତୋର ଗୌରବ,—ତୋର ବୁଦ୍ଧି ।

ହରଶଙ୍କର ଗରମ ହୋଇଉଠିଲେ । ସେ ଭୁଲିଗଲେ—ଅଳ୍ପ ଶିକ୍ଷିତା ବା ଅର୍ଦ୍ଧ ଶିକ୍ଷିତା ଏକ ନାରୀ ଆଗରେ ଏତେଗୁଡ଼ାଏ ସଂସ୍କୃତର ଅସ୍ଫାଳନ ଅନାବଶ୍ୟକ । ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଏଇ ସବୁ ବୁଦ୍ଧି ଯୁକ୍ତିର ଅର୍ଥ କିଛି ବୁଝିପାରିଲେ ନାହିଁ । ଅକାଳଚଟକ ପରି ସେଗୁଡ଼ାକ ତାଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣମୂଳରେ ଭୀଷଣ ଧକ୍କା ଦେଇ ତାକୁ ଝାଁ ଝାଁ କରି ଦେଇଗଲା । ତାଙ୍କ କାନରୁ ଅତଡ଼ା ଖସି ପଡ଼ିଲା, କ୍ଷଣକାଳ ପାଇଁ ସେ ଯେପରି ବଧୀର ପାଲଟିଗଲେ ।

ହରଶଙ୍କର ପୁନର୍ବାର ଆରମ୍ଭ କଲେ—"ମା ତୋତେ ଆଜି ମୋର ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ, କନ୍ୟା ଛାଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ପୁଅର ମୁଣ୍ଡରେ ହାତଦେଇ ଆଶୀର୍ବାଦ କରିବାକୁ ହେବ । କହିବାକୁ ହେବ—କୁଚ୍ କରିଲୁ ବାବା, ବେଶ୍ କରିଲୁ । ଭଗବାନ୍ ତୋତେ ଶକ୍ତି ଦିଅନ୍ତୁ, ତୁ ଜୟୀ ହ ।

ଏହା କହି ହରଶଙ୍କର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନେତ୍ରରେ ମାଆର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ । ମା ଏ ବାଗ୍‌ଜାଲରେ ଅବାକ୍ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ, ସୁତରାଂ କୌଣସି ଉତ୍ତର ଦେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପୁତ୍ରର ସେ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନେତ୍ରର ଦୀପ୍ତି ଦେଖିଲେ—ସେ ତୀବ୍ରକଣ୍ଠର ଗର୍ଜନ ଶୁଣିଲେ । ପ୍ରାଣରେ ତାଙ୍କର ଶଙ୍କା ଜାତ ହେଲା, ସେ ସନ୍ତ୍ରସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । କିଛି ନ କହି ସେ ନିତାନ୍ତ ନିଃସହାୟା ପରି ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘ ନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଚାକର ଆସି ଖବର ଦେଲା ଅନେକ ପ୍ରଜା ଆସି ବାହାରେ ଜୁଟି ହୋଇଛନ୍ତି, ସେମାନେ ବାବୁଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ଚାହାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର କି ଗୋଟାଏ କଥା କହିବାର ଅଛି ।

ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ଅଚ୍ଛା, ସେମାନଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ କହ, ମୁଁ ଯାଉଛି ।

ଏହା କହି ସେ ମା ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କୁ କହିଲେ—ମା, ପରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବା, ସେମାନେ କାହିଁକି ଅସିଛନ୍ତି ବୁଝେଁ ।

ହରଶଙ୍କର ବାହାରକୁ ଚାଲିଗଲେ । ମା ବସି ବସି ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସୁଷମାକୁ ସେ ନିଜର ପୁତ୍ରବଧୂ ବୋଲି କିପରି ଭାବିବେ,—ତାହା କୌଣସି ମତେ ସ୍ଥିର କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ତାର ରୂପ ଅଛି । ଏତେ ବଡ଼ ଗୋଟାଏ ଘରର ଗୃହଲକ୍ଷ୍ମୀ ହୋଇ ଲାବଣ୍ୟର ଲୀଳା ଖେଳାଇବାକୁ ଯେତେ ରୂପବିଭବର ପ୍ରୟୋଜନ ତା ସୁଷମାର ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ଅଛି । ରାଜରାଣୀ ହୋଇ ବସିବାର ସେ ଉପଯୁକ୍ତ । ରୂପଲାବଣ୍ୟର ବିଚାର ନେଇ କେହି ଯେ ତାକୁ ଖୁଣି ଦେଇପାରେ ତା ନୁହେଁ । ତାର କୌଣସି ଗୋଟାଏ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗର ଦୋଷ ବାହାର କରିଦେବା କଠିନ । ହରଶଙ୍କର ପରି ପୁଅ ପାଖକୁ ସାଜିବାଭଳି ଗୋଟିଏ କୁଳବଧୂର ଯଦି ପ୍ରୟୋଜନ ତା ହେଲେ ସେ ହେଉଛି ସୁଷମା । ତା ଛଡ଼ା ତାର ଆଉ ଗୋଟାଏ ଜିନିଷ ଅଛି,—ଯାହା ଅନେକ ରୂପବତୀର ନ ଥାଏ । ତା କଣ, ଅବଶ୍ୟ ଭଷାରେ କହିହେବ ନାହିଁ,—ବାକ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିହେବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାର ମୁହଁଟିକୁ ଥରେ ଅନାଇଦେଲେ ଭିତରେ ଭିତରେ ତାହା ଉପଲବ୍ଧି ହୋଇଯାଏ । ଦେଖିଲା ଲୋକର ପ୍ରାଣରେ ମମତା ଆସେ,—ମୁହଁ ପରି ତାହା ଅଖିକୁ ଆକର୍ଷଣ କରିନିଏ, ତାହା ତାର ବିଶେଷତ୍ୱ । ଆଉ ଗୁଣର କଥା ? ଅବଶ୍ୟ ସୁଷମା ଏଇ ଦିନ ଦୁଇଟିମାତ୍ର ଏହି ଏ ଘରେ ଅସି ପାଦ ଦେଇଛି । ସେଥିରେ ଗୁଣର ପରିଚୟ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ପାଇବା ସହଜ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ସୁଷମାର ଚାଲିଚଳଣି, ଗତିବିଧି,

ସ୍ୱଭାବ ପ୍ରକୃତ ଯେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରନ୍ତି, ସେ ବୁଝିନ୍ତି—ସେଥିରେ ବିଶେଷ କିଛି ନା-ପସନ୍ଦ କରିବାର ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ କେବଳ ରୂପ ଗୁଣ ଉପରେ କି ସମସ୍ତ କଥା ନିର୍ଭର କରେ ? ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ କି ସବୁ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହୁଏ ? ଶ୍ୟାମପ୍ରିୟା ପରିଣାମ ବିଷୟ ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ଗଲେ । ଏହାର ପରିଣାମ କଣ କି ହେବ ? ଜାତି ପାଖରେ ହାତୀ ଯାଏ ନାହିଁ । ସମାଜ କଣ ଏ ସବୁ ନିର୍ବନ୍ଧକରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବ ? ସମାଜପନ୍ଥୀମାନେ ଏହାକୁ ବିପଦ୍ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବେ,—ହରଶଙ୍କରଙ୍କୁ ବିଦ୍ରୋହୀ ବୋଲି ମନେ କରିବେ— ଏତେ ବଡ଼ ଗୋଟାଏ ନାମଡାକିବଂଶ ପତିତ ଶ୍ରେଣୀରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେବ । ଘରେ ବାହାରେ ଗୃହଆଡ଼େ ଅଶାନ୍ତି ଉପୁଜିବ । କିଏ କେତେ ପ୍ରକାର କଥା କହିବେ,—କୁତ୍ସା ରଟନା କରିବେ,— ଦୁର୍ନାମ ଦେବେ । ହରିଶଙ୍କର ଏଥିପାଇଁ ଦାୟୀ ହେବେ । ବଂଶ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲୋପର କାରଣ ବୋଲି କହି ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଦୋଷ ଦେବେ । ଜାତିଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ରହିବାକୁ ହେବ । ନିଜ ଜୀବନରେ ସୁଖଶାନ୍ତି ରହିବ ନାହିଁ । ଏହି ସବୁ ଚିନ୍ତା ଶ୍ୟାମପ୍ରିୟାଙ୍କ ଆଖି ଆଗରେ ନାନା ବର୍ଣ୍ଣ ବିଭୀଷିକା ନେଇ ଚଳିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେ ଭବିଷ୍ୟତ ଅନ୍ଧାର ଦେଖିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ନିରୁପାୟ,—ନାରୀର । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଏଥିରୁ ନିବୃତ୍ତ କରିବାର ଉପାୟ କାହିଁ ?

ଶ୍ୟାମପ୍ରିୟା ନିଃଶ୍ୱାସ ପକାଇ ଉଠିଲେ । ଯନ୍ତ୍ରଚାଳିତ ପରି ସେ ଚାଲିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ୟହୀନ ଭାବରେ ଆସି ସେ ଗୋଟାଏ ଅନଭିଳଷିତ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲେ । ସେଠା ଏତ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଘରର ଗୋଟାଏ କ୍ଷୁଦ୍ର କକ୍ଷ । ତାର ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରତିମାଟି ପରି ସୁଷମା ଶୂନ୍ୟକୁ ଚାହିଁ ରହିଛନ୍ତି । ମୁଖରେ ଯେପରି ଟିକିଏ ବିଷାଦର ଛାୟା, କିନ୍ତୁ ତାହା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ମଳିନ କରିପାରି

ନାହିଁ । ରୂପଯୌବନ ଯୁବତୀର ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗରୁ ଯେପରି ଠମ୍ ଠମ୍ ହୋଇ ଝରିପଡ଼ୁଛି ।

ସତ୍ୟପ୍ରିୟଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ସେହି ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତି ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । ହୃଦୟରେ ହଠାତ୍ ଗୋଟାଏ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । କିଏ ଯେପରି ଅକସ୍ମାତ୍ ତାହାଁରେ ବିରକ୍ତି ଭରି ଦେଇଗଲା । ସେ ତୀବ୍ର କଣ୍ଠରେ କହିପକାଇଲେ—କାହିଁକି ଏମିତି ଏଠି ଠିଆଟା ହୋଇ ରହିଛୁ ?

ରୂଢ଼କଥା କହି ସୁଷମା ମନରେ କଷ୍ଟ ଦେବା ତାଙ୍କର ଆଦୌ ଅଭିପ୍ରେତ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ଭୁଲଟା କରି ହୋଇଗଲା । ମନର ତିକ୍ତତା ଆପେ ଆପେ କଥାଛଳରେ ବାହାରି ପଡ଼ିଲା । ସୁଷମା ଚମକି ଉଠିଲା । ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ କର୍କଶସ୍ୱରରେ ବିଷବାଣ ତାର ମର୍ମମୂଳରେ ବିଦ୍ଧ ହୋଇଗଲା । ସେ ଟିକିଏ ଦବିଯାଇ, କଣ କରିବ କିଛି ଠିକ୍ କରିପାରିଲା ନାହିଁ । ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଛିଡ଼ା ହେବାଟା ସତ୍ୟପ୍ରିୟଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ କାହିଁକି ଏତେ ଦୋଷାବହ ହେଲା ତାହା ସେ ବୁଝିବାକୁ ତିଳେ ମାତ୍ର ସମର୍ଥ ହେଲା ନାହିଁ । ମନେ ମନେ ଭାବିଲା—ଆଚ୍ଛା, ସେ କଣ ଅସଂଯତଭାବରେ ସେଠି ଛିଡ଼ାହୋଇ ରହିଥିଲା କି ? ସୁଷମା ନିଜର ପରିଧେୟ ବସ୍ତ୍ର ଓ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ସଞ୍ଚାଳିତ କରି ଦେଖିଲା—ନା, ତା ତ ନୁହେଁ, କୌଣସି ଅସଂଯମର ଲକ୍ଷଣ ତ ନାହିଁ । ଦେହ ଅଙ୍ଗ ଯେପରି ଭାବରେ ଆବୃତ ରହିବାର କଥା, ତା ତ ଠିକ୍ ଅଛି । ତେବେ କଣ ହେଲା ? ମା କାହିଁକି ଚିଡ଼ିଲେ ? ଏ ପ୍ରଶ୍ନର କୌଣସି ଉତ୍ତର ସେ ଖୋଜି ପାଇଲା ନାହିଁ । ପ୍ରାଣ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଚକ୍ଷୁ ଲୋତକପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଆସିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ନିଜକୁ ସମ୍ଭାଳି ନେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା । ମନେ ମନେ ତାକୁ କିଏ ଯେପରି

ପ୍ରବୋଧ ଦେଇ କହୁଲ—କାହିଁକି ବଚଳିତ ହେଉଚ୍ଛୁ ? ତୁ ପେ ଅଣ୍ଡିତା, ଏହା ତୋର ପ୍ରାପ୍ୟ ।

ରାଧାପ୍ରିୟା ଗୃହଲଗଲେ । ନିଜର ଶୟନକକ୍ଷରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଯେ କୌଣସି ଗୋଟାଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟାପୃତ ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ । ମାତ୍ର କାହିଁରେ ମନ ଲଗିଲା ନାହିଁ । ପ୍ରାଣଟା କଣ୍ଟକବିଦ୍ଧ ହେଲା ପରି ଜଣାଗଲା । ସେ ଦାଣ୍ଡାରୁ ଆସି ଡାକିଲେ—ସୁଷମା !

ସୁଷମା ପୁନର୍ବାର ଚମକି ଉଠିଲା । ମା ତାର ଆଜ କିଛୁ ଅପରାଧ—ଆଜ କୌଣସି ତ୍ରୁଟି ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ନା କଣ ? ସେ ଶଙ୍କିତ ହେଲା, ମାତ୍ର ଅବିଳମ୍ବେ ଜବାବ ଦେଲା—ଯାଉଛି ମା ।

କରୁଣମୂର୍ତ୍ତି ଧରି ଶଙ୍କିତ ହୃଦୟରେ ସୁଷମା ଯେତେବେଳେ ଆସି ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା, ରାଧାପ୍ରିୟା ତାର ହାତଟି ଧରି ତାକୁ ଘର ଭିତରକୁ ଟାଣିନେଇ ପଚାରିଲେ—ମା, ଝୁଣି, ମନରେ କଷ୍ଟ ହେଲା ତୋର ?

ସୁଷମାର ରୁଦ୍ଧବେଦନା ଆଉ ବାଧା ମାନିଲା ନାହିଁ । ଚକ୍ଷୁ ଦ୍ୱୟରୁ ଅଶ୍ରୁବିନ୍ଦୁ ଟପ୍ ଟପ୍ ହୋଇ ଝରି ପଡ଼ିଲା । ରାଧାପ୍ରିୟା ତାକୁ କୋଳ ଉପରକୁ ଟାଣି ନେଇ ତାର ଚିବୁକଟି ଧରି କହିଲେ—"ମା ରେ କାନ୍ଦୁଛୁ ? ମୋର କଥାଟା କି ଏତେ ବାଧୁଛି ମା ?" ଏହା କହି ସେ ସୁଷମାକୁ ଭିଡ଼ି ଧରିଲେ । ନିଜର ବସ୍ତ୍ରାଞ୍ଚଳରେ ତାର ଅଶ୍ରୁସିକ୍ତ ମୁହଁଟି ପୋଛି ଦେଇ କହିଲେ—ମୁଁ କି ତୋର ମା ନୁହେଁ ଝୁଣି ? ମାଆର କଥାରେ କି ଏତେ କଷ୍ଟ ହୁଏ ? ଯା ମା, ଏଇ ଚାବିଟା ନେ, ଆଲମାରି ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ତେଲ ଶିଶି ଅଛି ନେଇ ଆ । ଆଉ ସେଇ ଆଇନାଟା ଆଣ ।

ସୁଷମା ଧୀରେ ଧୀରେ ଆଲମାରି ଖୋଲିଲା । ତା ଭିତରେ ଅନେକଗୁଡ଼ାଏ ଶିଶି-ବୋତଲ ଥିଲା । କେଉଁଟା ନେବ ସେ ଠିକ୍

କରି ନ ପାରି ଚାହିଁ ରହିଲା । ରାଧାପ୍ରିୟା ବୁଝିପାରି କହିଲେ—'ସେଇ କୁନ୍ତଳରଞ୍ଜନ ଖଣ୍ଡିକ ମା ।' ସୁଷମା ଖଣ୍ଡିକ ବାହାର କରି ଆଣିଦେଲା, ପାନପତ୍ର ମଧ୍ୟ ଯଥାସ୍ଥାନରୁ ଆଣି ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ହାତକୁ ବଢ଼ାଇଦେଲା । ରାଧାପ୍ରିୟା ସେ ସବୁ ନେଇ କଣ କରିବେ ତାହା ସେ ଜାଣି ନ ଥିଲା । ସେ ନୀରବରେ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲା । ରାଧାପ୍ରିୟା କହିଲେ—ଚାଲ୍ ମା, ସେହି ବାରଣ୍ଡାକୁ ଚାଲ୍ । ତୋର ମୁଣ୍ଡଟା କଣ ହୋଇଛି ରେ ! ନିଜ ହାତରେ ସଜାଡ଼ି ନ ଦେଲେ, ଧାବ ନାହିଁ ଦେଉନୁ ।

ଏହା କହି ସେ ସୁଷମାକୁ ଜୋରକରି ନେଇ ବାରଣ୍ଡାରେ ବସାଇ ତାର କେଶଦାମ ସୁବିନ୍ୟସ୍ତ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ । କେଶ ବିନ୍ୟାସ ପରେ ସେ ସୁଷମାକୁ ନେଇ ପୁନଶ୍ଚ ଗୃହମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । କହିଲେ—"ମା ସୁଷମା, ଟିକିଏ ରହ, ଗୋଟାଏ କାମ ଅଛି ।" ସୁଷମା ଠିଆହୋଇ ରହିଲା । ତାର ଭୟଭ୍ରାନ୍ତ ଅନେକ ପରିମାଣରେ କମି ଆସିଥିଲା । ତଥାପି ମୁହୂର୍ତ୍ତିକ ପୂର୍ବେ ରାଧାପ୍ରିୟା କାହିଁକି ତା ଉପରେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ ତାହା ସେ ବୁଝି ପାରୁ ନ ଥିଲା । ରାଧାପ୍ରିୟା ଗୋଟାଏ ଅଳଙ୍କାର ବାକ୍ସ ଖୋଲି ତହିଁରୁ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣହାର ବାହାର କଲେ ଓ ତାହା ଆଣି ସୁଷମା ଗଳାରେ ପିନ୍ଧାଇ ଦେବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ । ସୁଷିର ମନେ ପଡ଼ିଲା ସେହି ଦିନର କଥା,—ଯେଉଁଦିନ ହରିଶଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଅତି ଆଦରରେ ତାର ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍ଗୁରୀୟ ପିନ୍ଧାଇ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ସୁଷି ସେଥିରେ ବାଧା ଦେଇଥିଲା । ଆଜି ମଧ୍ୟ ସେ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ବାଧାଦେଇ କହିଲା—"ନା ମା, ସେଥିରୁ ମୋତେ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଧରୁଛି ।" ଏହା କହି ସେ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ପାଦସ୍ପର୍ଶ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା । ରାଧାପ୍ରିୟା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ସୁଷମାର

ହାତ ଧରିପକାଇ କହିଲେ—ଏ କଣ ସୁଷମା ? ତୋର ଏ କି ଢଙ୍ଗ ?

ସୁଷମା କହିଲା—ସମସ୍ତଙ୍କ କଣ୍ଠରେ କି ରତ୍ନହାର ଶୋଭାପାଏ ମା ? ଏ ଅଭାଗିନୀ ଯେ ଆପଣଙ୍କର ସ୍ନେହଲାଭ କରିପାରିଛି, ସେତିକି ଯଥେଷ୍ଟ ।

ଉତ୍ତରଟା ଶୁଣି ସ୍ୱାମୀପ୍ରିୟା ପ୍ରଥମେ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲେ । ପରେ ସେ ଅନେକ ଜିଦ୍ଧି କଲେ । ମାତ୍ର କେଉଁଥିରେ କିଛି ଫଳ ହେଲା ନାହିଁ । ସୁଷମା କୌଣସି କ୍ରମେ ସେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଳଙ୍କାର ପରିଧାନ କରିବାକୁ ରାଜି ହେଲା ନାହିଁ । ଅଗତ୍ୟା ସ୍ୱାମୀପ୍ରିୟା ସେଥିରୁ ନିରସ୍ତ ହେଲେ । କହିଲେ—ଏଡ଼େ ଜିଦିଖୋର ଝିଅ ତୁ, ତା 'ମୁଁ ଜାଣି ନ ଥିଲି ସୁଷମା ।

ଦ୍ୱାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ୍‌ପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇ ସେ ଦିନ ଯେଉଁ ପ୍ରଜାମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ ସେମାନେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଧରି ବସିଲେ ଯେ ସେମାନଙ୍କ ଗ୍ରାମର ଅନତିଦୂରରେ ଅନେକଗୁଡ଼ାଏ ଅନାବାଦୀ ଜମି ଜମିଦାରଙ୍କର ପଡ଼ି ରହିଛି, ସେମାନେ ସେ ସବୁ ଜମି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ଅନେକ ଦିନ ହେଲା ସେମାନେ ଆବେଦନ କରି ଆସୁଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ଆବେଦନ ମଞ୍ଜୁର କରିବା ଦୂରେଥାଉ କେହି ତାହା କାନକୁ ବି ନେଉ ନାହାନ୍ତି । ସେମାନେ ଗରିବ ଲୋକ; ଜମିଦାରଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ସଲାମି ଦେଇ ଜମି ପଟା ନେବାକୁ ସେମାନଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ ନାହିଁ; ହରଶଙ୍କର ସେମାନଙ୍କର ଗୁହାରି ନିଜେ ବୁଝି ସୁମୀମାଂସା କରିବେ ବୋଲି ସେମାନେ ଆଶା କରନ୍ତି; ସେଥିପାଇଁ

ସେମାନେ ଜମିଦାରବାବୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରି ସମସ୍ତ ହାଲ ଜଣାଇବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ହରିଶଙ୍କର ସେମାନଙ୍କ ଆବେଦନ ଶୁଣିଲେ । ଗୁମାସ୍ତାବାବୁଙ୍କୁ ଡାକି ସବୁ କଥା ମଧ୍ୟ ବୁଝିଲେ । ଅନେକ ଦିନରୁ ଯେ ପ୍ରଜାମାନେ ଏପରି ଆବେଦନ କରି ଆସୁଛନ୍ତି ଏହା ସତ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଜମିଦାରଙ୍କ ତରଫରୁ ବଡ଼ ବେଶି ସଲାମି ଦାବି କରା ଯାଉଛି । ପ୍ରଜାମାନେ ତା ଦେବାକୁ ଅସମର୍ଥ । ସେଥିପାଇଁ ଏତେ ଦିନ ହେଲା ଉକ୍ତ ଗୋଳ ଲାଗିଛି । ହରିଶଙ୍କର ଦେଖିଲେ—ଜମିଗୁଡ଼ାକ ଖାଲି ପଡ଼ିଆ ପଡ଼ିଛି,—ଜମିଦାରର ଯେ ସେଥିରୁ କିଛି ଲାଭ ହେଉଛି ତା ନୁହେଁ,—ପ୍ରଜାମାନେ ଯଦି ତାହା ଚାଷ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ତେବେ ତା ଭଲ କଥା,—ଅନେକ ଦିନର ପଡ଼ିଆ ଜମିକୁ ଉଠିଆ କରିବାକୁ ହେଲେ ପ୍ରଥମେ ବଡ଼ ଖର୍ଚ୍ଚାନ୍ତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଗରିବ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କଠାରୁ ସଲାମି ଦାବି କରିବାଟା ଅନ୍ୟାୟ । ହରିଶଙ୍କର ଗୁମାସ୍ତାଙ୍କୁ ଡାକି କଚେରୀରେ ପରାମର୍ଶ କଲେ । ହରିଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—ଆଚ୍ଛା, ଗୁମାସ୍ତାବାବୁ, ଏମାନେ କଣ ସମସ୍ତେ ଗରିବ ? ଗୁମାସ୍ତା କହିଲେ—"ଆଜ୍ଞା, ଜଣେ ଦୁଇଜଣଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତେ ଗରିବ ।"

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ତେବେ ଯେଉଁମାନେ ଗରିବ ନୁହନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ବାଦ୍ ଦେଇ, ଗରିବପ୍ରଜାଙ୍କୁ ଏ ଅନାବାଦି ଜମିଗୁଡ଼ାକ ଚାଷ କରିବାକୁ ଦିଅ । ସେମାନେ ନିଜ ଚେଷ୍ଟାରେ ସେଗୁଡ଼ାକୁ ଉଠିଆ କରନ୍ତୁ । ଜମିର ଯାହା ନ୍ୟାଯ୍ୟ ଖଜଣା ତାହା ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିଦିଆଯାଉ । ସଲାମି ଟଙ୍କା ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଆଦାୟ କରିବାଟା ବଡ଼ ନିଷ୍ଠୁରତା ହେବ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରେଁ ।

ଗୁମାସ୍ତା ବାବୁ ମଧ୍ୟମାଙ୍ଗୁଳିରେ ମୁଣ୍ଡ କୁଣ୍ଡେଇ ହେଉଁ ହେଉଁ କହିଲେ—ଆଜ୍ଞା, ସମସ୍ତ ସଲାମି ଟଙ୍କାଟା କି—

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ହଁ, ସମସ୍ତ । ସେମାନେ ତ ଖଜଣା ଦେବେ, ତେବେ ଆମର ଯିବ କଣ ?

କଥାଟା ଗୁମାସ୍ତା ବାବୁଙ୍କ ମନକୁ ପାଇଲା କି ନା ସେ ଜାଣନ୍ତି । ମାତ୍ର ଜମିଦାରଙ୍କ ଆଦେଶ ପାଳନ ନ କଲେ ତ ଉପାୟ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ସେଥିରେ ସମ୍ମତି ଜ୍ଞାପନ କରି କହିଲେ—'ହଜୁରଙ୍କର ଯାହା ଇଚ୍ଛା ।' ଏହା କହି ସେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଆବେଦନ ପତ୍ର ଉପରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଗୋଟାଏ ଆଦେଶ ଲେଖିନେଲେ । ପରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ସେ ଆଦେଶ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇଦେଲେ । ପରେ ପ୍ରଜାମାନେ ତାହା ଶୁଣି କୃତଜ୍ଞ ହୃଦୟରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଅଜସ୍ର ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଗୁମାସ୍ତାବାବୁ କହିଲେ—ଆହା ! ବାବୁ ଭାରି ଦୟାବାନ୍ । ଏମିତି ଜମିଦାର ପାଇବା ଭାଗ୍ୟରେ ଥିଲେ ଘଟେ । ଆଉ ମୁଁ କଣ ତୁମମାନଙ୍କ ପାଇଁ କମ୍ ଲଢ଼ିଛି ! ଯେତେ କହିବାର, ସବୁ କହିଛି । ବାବୁ ମୋତେ ଟିକିନିଖି କରି ସବୁ ପଚାରି ବୁଝିଲେ । ତୁମେମାନେ କିମିତିକା ଲୋକ, କାହାର ଅବସ୍ଥା କିମିତି;—କାହାର ଘର କିମିତି ଚଳେ, ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ଢେର ଢେର କଥା ପଚାରିଲେ । ମୁଁ ସବୁ ଠିକ୍ ଠିକ୍ କରି ବତେଇ ଦେଲି । କହିଲି—ଆଜ୍ଞା ଗରିବଗୁଡ଼ାକ, ହଜୁର ତାଙ୍କର ମା ବାପ । ସେମାନେ ବହୁତ ଦିନରୁ ଦରଖାସ୍ତ କରି ରହିଛନ୍ତି । ମାମୁଁ ସାଆନ୍ତେ ଶୁଣୁ ନାହାନ୍ତି, ସେ ଖାଲି ସଲାମି କଥା ଧରି ବସିଛନ୍ତି । ହେଲେ, ଗରିବଗୁଡ଼ାକ କେଉଁଠୁ ଏତେ ଟଙ୍କା ପାଇବେ ଯେ ସଲାମି ଦେବେ । ସେଗୁଡ଼ାକୁ ମାଫ୍ ଦିଆଯାଉ । ହଜୁର ଲକ୍ଷପତି, ହଜୁରଙ୍କର କଣ ଅଭାବ ?—ଏହିପରି ଢେର ଢେର କଥା ମୋତେ କହିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ନ ହେଲେ ଏତେ ଦିନରୁ ଯାହା ହୋଇପାରୁ ନ ଥିଲା, ତା ଘଡ଼ିକ ଭିତରେ ହୋଇଯାନ୍ତା !

ପ୍ରଜାମାନେ କହିଲେ—ହଁ, ହଁ, ତା ଠିକ୍ । ରାଜାଙ୍କ ପାଖକୁ ସେହିପରି ମନ୍ତ୍ରୀ ନ ହେଲେ କି ଚଳେ ?

ତା ପରେ ଗୁମାସ୍ତା ବାବୁ ସେମାନଙ୍କ ପିଠିରେ ହାତମାରି ହସି ହସି କହିଲେ—ଆଉ ମୋ କଥାଟା କଣ ତୁମେମାନେ ପାସୋରି ପକେଇବ ନା ? ପେଟ ପାଟଣାତ ପୁଣି ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଛି ଭାଇ ! ତୁମମାନଙ୍କଠାରୁ ଦି ପଇସା ନ ପାଇଲେ ମୁଁ କେମିତି ଚଳିବି କହିଲେ ? ତୁମମାନଙ୍କର କି ଏଟା ବୁଝିବା ଉଚିତ ନୁହଁ ?

ପ୍ରଜାମାନେ ମୁଣ୍ଡ ଝୁଙ୍ଗାଇ କହିଲେ—ହଁ ହଁ, ସେଟା ଆଉ ଭୁଲିଯିବ ନା ଗୁମାସ୍ତାବାବୁ । ଏହା କହି ସେମାନେ କିଛି କିଛି ଗୁମାସ୍ତା ବାବୁଙ୍କୁ ଦେବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହେଲେ ।

ପ୍ରଜାମାନେ ଜମିଗୁଡ଼ିକ ଆପଣା ଆପଣା ଭିତରେ ପରସ୍ପରର ରାଜିନାମାରେ ବାଣ୍ଟି ନେଇ ଚାଷ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଏହାର କିଛି ଦିନ ପରେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟୋପଲକ୍ଷରେ ସୁଦୂର ସମ୍ବଲପୁରକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ମୁକ୍ତିକୁ କହିଲେ—ମୁକ୍ତି ମୁଁ ଏଥର ଯାଉଛି, ବୋଧହୁଏ ଫେରିବାକୁ ଟିକିଏ ବିଳମ୍ବ ହେବ । ମାସେ ଦୁଇମାସ ଲାଗିଯାଇ ପାରେ । ମାମୁଁ ତ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜମିଦାରୀଗସ୍ତରୁ ଫେରିନାହାନ୍ତି । କେବେ ଫେରିବେ ତା ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ନାହିଁ । ଘରେ ରହିଲ, ମା ଆଉ ତମେ । ଯଦି ତମର କିଛି ଅସୁବିଧା ହୁଏ, ତା ହେଲେ ଲାଜ ବା ସଙ୍କୋଚ ନ କରି ମା'ଙ୍କୁ କହିବ । ସବୁ ଗୁମାସ୍ତାଙ୍କୁ ମୁଁ ମଧ୍ୟ କହି ଯାଉଛି,—ସେ ତୁମମାନଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱ ନେଉଥିବେ । ଆଉ କଣ ମୁକ୍ତି ?

ମୁକ୍ତି କହିଲା—ନା, ନା, କାହାରିକୁ କିଛି କହିବା ଦରକାର ନାହିଁ । ତେବେ—

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ହଁ, କଣ କହୁଛ କୁହ, ଏତେ ସଙ୍କୋଚ କାହିଁକି ? ଏଇଟାହିଁ ତମର ଭାରି ଦୋଷ ।

ସୁଷମା ଉତ୍ତର ଦେଲା—ଏଠି ବସି ବସି ବଡ଼ ବାଧ୍ ଲାଗୁଛି— କିଛି କାମ ଦାମ ନାହିଁ । ଏମିତି କଟା ସମୟ—

ହରିଶଙ୍କର ହସି ହସି କହିଲେ—ଓହୋ ! ସମୟ କଟୁନାହିଁ, ନା ? ଅଚ୍ଛା, ତା ହେଲେ କଣ କରିବାକୁ କହୁଛ ?

ସୁଷି ଜବାବ୍ ଦେଲା—ମା'ଙ୍କୁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି କହିଗଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ?

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ଅଚ୍ଛା, କହିଯିବି । ସେଥିପାଇଁ ଚିନ୍ତା କର ନାହିଁ । ତେବେ ମୁଁ ଫେରିଆସିଲେ କାମର ହିସାବଟା ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ଏହା କହି ହରିଶଙ୍କର ହସିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସୁଷମା ମଧ୍ୟ ଟିକିଏ ହସିଲା । ତା ପରେ ହରିଶଙ୍କର ମା ସ୍ୱାପ୍ରିୟାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ କହିଲେ—ଶୁଣିଲଣି ମା ।

ସ୍ୱାପ୍ରିୟା ପଚାରିଲେ—କଣ ରେ ହରି ?

ହରିଶଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ଏଇ ଯେ ତୋର ବୋହୂର ଆପତ୍ତି—

ସ୍ୱାପ୍ରିୟା ତୁରନ୍ତ ଶାସନ କରି କହିଲେ—ଚୁପ୍ !

ହରିଶଙ୍କର ଧମକ୍ ଖାଇ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲେ । କବାଟ ଅନ୍ତରାଳରେ ଥାଇ ସୁଷମା ଏସବୁ ଶୁଣି ମରିଯିବା ପରି ହେଲା ।

ସ୍ୱାପ୍ରିୟା କହିଲେ—ହଁ ରେ ହରି, ସୁଷମା ତୋ ପାଖରେ କଣ ଆପତ୍ତି କରିଛି ? ଏଠି ତାର କିଛି ଅସୁବିଧା ହେଉଛି ?

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ ଅସୁବିଧା ନୁହେଁ ମା, କିଛି କାମ ଦାମ ନାହିଁ ବୋଲି ସୁଷମାର ଯା ଆପତ୍ତି । ଅଚ୍ଛା, ତା ଉପରେ କିଛି କାମର ଭାର ଦେଲେ ହୁଅନ୍ତା ନା କି ?

ରମାପ୍ରିୟା ହସି ଉଠିଲେ । କହିଲେ—ଓଃ ଏତେ ବଡ଼ ଆପତ୍ତି ! ଅଚ୍ଛା, ମୁଁ ଡାକ ବୁଝୁଛି ଯା, ଏହା କହି ସେ ଡାକିଲେ—ସୁଷମା !

ଲଜ୍ଜାବନତମୁଖୀ ସୁଷମା ନିତାନ୍ତ ଅନିଚ୍ଛାସତ୍ତ୍ୱେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲା—କଣ ମା ?

ରମାପ୍ରିୟା ପଚାରିଲେ—କାମ କରିବାକୁ ଚାହୁଁ, ସୁଷମା !

ତଳକୁ ଅନାଇ ସୁଷମା ଅତ୍ୟେ ଅତ୍ୟେ ଉତ୍ତର ଦେଲା—ହଁ ମା, ଯାହା କରିବାକୁ କହିବେ ତା କରିବ ।

ରମାପ୍ରିୟା ହସି ହସି କହିଲେ—ଅଚ୍ଛା ହେଉ । ଏ କପାଳକୁ ମୋର ପାଗଳା ନେଉଟିଆଟା ଯେମିତି ମିଳିଛି, ତା ସାଙ୍ଗକୁ ତୁ ବି ଏକ ପାଗଳୀ ଆସି ଜୁଟିଛୁ ରେ !

ସୁଷମା ଏହା ଶୁଣି ନୀରବରେ ଚାଲିଗଲା । ରମାପ୍ରିୟା ସେ ଦିନ ଆଦେଶ ଦେଲେ—ପ୍ରତିଦିନ ସୁଷମାକୁ ତାଙ୍କର ପାଇଁ ଚଉଦ ଖଣ୍ଡ ପାନ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ହେବ, ଅଉ ସକାଳୁ ଗାଧୋଇ କୁଳଦେବତା ମଦନମୋହନଙ୍କ ପାଇଁ ଚାରୋଟି ଫୁଲର ହାର ଗୁନ୍ଥିବାକୁ ହେବ । ନାୟୁଣିରଖିଆ ମାଳୀ ଦେବାଳୟ ସଂଲଗ୍ନ ଉଦ୍ୟାନରୁ ପ୍ରତିଦିନ ଫୁଲ ତୋଳି ଆଣି ସୁଷମାର ହସ୍ତରେ ଅର୍ପଣ କରିଯିବ ।

ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ ସୁଷମାକୁ ଚଳିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । କିନ୍ତୁ ଏ କି ଗୋଟାଏ କାମରେ ଲେଖା ! ଯେ ଦିନେ ଏତେ କାମ କରୁଥିଲା ତା ପକ୍ଷରେ ଏ ଗୋଟାଏ ଖେଳ ଛଡ଼ା ଅଉ କଣ ହୋଇପାରେ ? ସୁଷମା ଏହି କାମ ପାଇଁ ଯେ ଆପତ୍ତି କରିଥିଲା ତା ନୁହେଁ । ତାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା ଅନ୍ୟପ୍ରକାର । ଅନ୍ୟର ଆଶ୍ରିତା ହୋଇ ବସି ବସି କାଳକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ତାକୁ ବଡ଼ କଷ୍ଟକର ବୋଧହେଉଥିଲା । ସେଥି ମଧ୍ୟ ତାକୁ ବଡ଼ ଅସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଥିଲା । କୌଣସିକ୍ରମେ ସେ ନିଜକୁ

ଏ ଜମିଦାରପରିବାରର ଅଙ୍ଗ ବୋଲି ମନେ କରିପାରୁ ନ ଥିଲା । ପତ୍ନୀତ୍ୱର ନ୍ୟାଯ୍ୟ ଦାବି ଯାହା, ତା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ କିଛି ଦାବି କରିବାଟା ତା ପକ୍ଷରେ ବଡ଼ ଅସଙ୍ଗତ ବୋଲି ସେ ଭାବୁଥିଲା । ଅନ୍ୟର ଗଳଗ୍ରହ ଛଡ଼ା ସେ ନିଜକୁ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିପାରୁ ନ ଥିଲା । ହରଶଙ୍କରଙ୍କର ମନର କଥା ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଅଜଣା ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେଇଟା କେବଳ ମନର କଥାମାତ୍ର । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ବାଦ ଦେଲେ ଏତେ ବଡ଼ ଦୁନିଆରେ ଆଉ କିଏ ଅଛି ଯେ ତା ମଞ୍ଜୁର କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ? ସେ ନିଜେ ବି ଏଠାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାର କୌଣସି ଉପାୟ ଦେଖୁ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ପତ୍ନୀତ୍ୱର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରି ଏ ଗୃହରେ ଦୀନଦୁଃଖୀ ପରି ଚଳିବାକୁ ସେ ଚାହୁଁଥିଲା । ଏ ସଂସାରରେ କେତେ ନିରାଶ୍ରୟା ଅନାଥିନୀ ତ ପୁଣି ସେହିପରି ଜୀବନ କାଟୁଛନ୍ତି । ତେବେ ଆଉ କଣ ?

ହରଶଙ୍କର ପିଢ଼ା ତଳୁ ମା'ଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ବିଦାୟ ନେଲେ । କିନ୍ତୁ ଦୁଆରଠାରୁ ବିଦାୟ ନେବାବେଳେ ଆଲିଙ୍ଗନୋଦ୍ୟତ ପ୍ରଣୟୀର ନିରାଶ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ମୁକ୍ତି ବାଧା ଦେଇ କହିଲା—ଛିଃ; ଥାଉ ।

ସଂସ୍କାରପ୍ରିୟ ହରଶଙ୍କର ଏଥିରେ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହେଲେ । ହେବାର କଥା । ଚିରଜୀବନ କଣ ଏହି "ଛି—ଥାଉ"ର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ୁଥିବ ? ମୁକ୍ତି କେବେ କି ତାଙ୍କ ପଥରେ ପଥିକ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ? ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ମନରେ ଏହି ସନ୍ଦେହର ଛାୟାପାତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଏତେ କଥା ଭାବିବାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟ କାହିଁ ? ସେ ମନର କ୍ଷୋଭ ମନରେ ରଖି ଆଲିଙ୍ଗନରୁ ନିରସ୍ତ ହେଲେ ।

ଅଧିକ ଡେରି କଲେ ଗାଡ଼ିପାଇବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ ମନେ କରି ସେ ଶୀଘ୍ର ଘରୁ ବାହାରି ପଡ଼ିଲେ ।

ତ୍ରୟୋଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଶ୍ୟାମପ୍ରିୟାଙ୍କ ସଂସାରରେ ସୁଷିର ଦିନ ପରେ ଦିନ କଟିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଯେତେ ଦିନ ଅତିବାହିତ ହେଲା ସେତେ ଦେଖା ସ୍ନେହ ମମତାର ବନ୍ଧନ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହେଲା । ଶ୍ୟାମପ୍ରିୟାଙ୍କ ନିଃସଙ୍ଗ ଜୀବନରେ ସୁଷିର ସଙ୍ଗଲାଭ ଯଥାର୍ଥରେ ଶୁଭନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପରି ପ୍ରତିଭାତ ହେଲା । ସୁଷି ସବୁବେଳେ ତାଙ୍କର ମନ ନେଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ସୁଷିକୁ ପାଖରୁ ଛାଡ଼ିବାକୁ ଶ୍ୟାମପ୍ରିୟାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ହୁଏ ନାହିଁ । ନିଜର ଅଦରଣୀ କନ୍ୟାକୁ ମୁଦ୍ଧା ଲୋକେ ଏତେ ଆଦର କରନ୍ତି କି ନା ସନ୍ଦେହ । ସୁଷି ଯାହା କରେ ଶ୍ୟାମପ୍ରିୟାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ତା ସୁନ୍ଦର; ସୁଷି ଯାହା କହେ, ଶ୍ୟାମପ୍ରିୟାଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣରେ ତାହା ମଧୁର ହୋଇ ବାଜେ । ସୁଷି ପୂର୍ବ ନିର୍ଦ୍ଦେଶମତେ ପ୍ରତିଦିନ ତରଣ୍ଡ ପାନ ଭିଡ଼ିଦିଏ । ଶ୍ୟାମପ୍ରିୟା ସେ ତରଣ୍ଡ ଯାକ ଖେଞ୍ଚକରି ଦିନେ ଦିନେ ଆହୁରି ମାଗି ଖାଆନ୍ତି । ପାନ ଖାଇବା ବିଷୟରେ ସେ ଧୁରନ୍ଧର । ଉତ୍କଳର ପାନରସିକା ରମଣୀମାନଙ୍କ ନାମ ତାଲିକାରେ ତାଙ୍କର ନାମ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ । ପାନ ଚୋବାଇବା ଛତପୋଗଡ଼ାରେ କେହି ଯେ ତାଙ୍କୁ ହଟେଇଦେଇପାରେ, ତା ନୁହେଁ । ପାନର ମହତ୍ତ୍ୱ ଶ୍ୟାମପ୍ରିୟା ଯେପରି ବୁଝନ୍ତି ଅନ୍ୟ କେହି ସେପରି ବୁଝିବାକୁ ସମର୍ଥ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏଇଟା ତାଙ୍କର ଜୀବନର ଏକମାତ୍ର ବିଳାସ । ସେଥିପାଇଁ ତାମ୍ବୁଲ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ ସରଞ୍ଜାମ ସବୁବେଳେ ମହଜୁଦ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ବାରମାସ ପାଇଁ କେତକୀ ଖଇର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ରଖା ହୋଇଥାଏ;—ସୁନ୍ଦର ସୁବାସିତ ଗୁଆଚେବାଳା ଗୁଣ୍ଡିମସଲା କେବେବେଳେ ଘଟୁ ଘାଡ଼ ନ ଥାଏ । ଅତି ପରିପାଟି ସହକାରେ ସେ ସୁବାସିତ ଗୁଣ୍ଡିମସଲା ବହୁଦିନର ଏକ ପୁରୁଣା ଦାଣ୍ଡୀ

ଚିରଜୀବନର ଅଭିଜ୍ଞତା ନେଇ ତିଆରି କରେ । ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ତାମ୍ବୂଳ ସେବନପାଇଁ ଯେତେ ବିଧିବ୍ୟବସ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନ କରାଯାଇଥାଏ ଗୋଟାଏ ରାଜ୍ୟଶାସନ ପାଇଁ ବୋଧହୁଏ ତେତେ ବିଧି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ସାମାନ୍ୟ ଦୋଷ ତ୍ରୁଟି ଘଟିଲେ ତାହା ଅମାର୍ଜନୀୟ ଅପରାଧ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ । ଅବିଶ୍ରାନ୍ତ ତାମ୍ବୂଳଚର୍ବଣ ଫଳରେ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଦନ୍ତମାଳା ନୀଳକାନ୍ତମଣିର ଯେଉଁ ଦିବ୍ୟ ଦୀପ୍ତି ବିସ୍ତାର କରେ ତା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ଚିରଜୀବନର ସାମାନ୍ୟ ଅଠ ଦଶ ବର୍ଷ ଛାଡ଼ିଦେଲେ, ଅନ୍ୟୂନ ପଞ୍ଚତ୍ରିଂଶ ବର୍ଷର ସୁଦୀର୍ଘ ସାଧନା ସେହି ଦନ୍ତମାଳାର ବିଶେଷତ୍ୱ ।

ସୁତି ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କର ଏହି ତାମ୍ବୂଳ ସେବନ ବ୍ୟାପାରରେ ପରମ ସାହାଯ୍ୟକର୍ତ୍ରୀ । ଏ ଦିଗରେ ତାର ଟିକିଏ ଅଣୁମାତ୍ର ତ୍ରୁଟି ନ ଥାଏ । ସୁତିର ହାତଭଙ୍ଗା ପାନ ବଡ଼ ସ୍ୱାଦୁ ଲାଗେ, ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ତୁଣ୍ଡରେ ତାହା ଅମୃତବତ୍ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ । ଯେଉଁ ଦିନ ଫଗୁଣୀ ଝିଅଟିକୁ ଚିପିଯାଏ, ସେ ଦିନ ସୁଷମା ହସି ହସି କହେ,—"ଏଥିରେ ଆଉ ଯୋ ନାହିଁ ମା, ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଦିନରେ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ପାନବରଜ ଗ୍ରେହିଙ୍କ ନିକାଶ କରିଦେବ ଜଣା ଗଲଣି । କେତେ ପାନ ଖାଅ ମା !" ରାଧାପ୍ରିୟା କହନ୍ତି—'ଦୂର୍ ପାଗଳୀ, ତୁ ପାନର ମଜା କଣ ବୁଝିବୁ ରେ ? ଦିନେ ତ ଟିକିଏ ହେଲେ ପାନ ସେ ତୁଣ୍ଡ ଛୁଇଁବ ନାହିଁ । ଦାନ୍ତଗୁଡ଼ାକ କରି ରଖିଛୁ ଯେମିତି ଗୋରୁର ହାଡ଼, ଆଖିରେ ଦେଖିବାକୁ ବି ଇଚ୍ଛା ହେବ ନାହିଁ । ଭଗବାନ ଦୟାକରି ତୋତେ ଏଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ଦାନ୍ତଗୁଡ଼ାଏ ଦେଇ ତାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷା କରିବାକୁ କଣ ଟିକିଏ ହେଲେ ବୁଦ୍ଧି ଦେଇ ନାହାନ୍ତି ।' ସୁତି ହସି ହସି ଜବାବ ଦିଏ—'ତା ହେଲେ ଦାନ୍ତର ରଙ୍ଗଟା କଣ ଗୋବର ଦିଏ ହେବା ଉଚିତ ମା ?' ରାଧାପ୍ରିୟା କହନ୍ତି—'ତା

ନୁହେଁ ତ ଆଉ କଣ ? ଆଜିଠୁ ଟିକେ ଟିକେ ପାନ ଖାଇବା ଶିଖ୍, ସେଥିରେ ତେର ଲାଭ ଅଛି ।' ସୁଷି ଉତ୍ତର ଦିଏ—'ଛିଃ, ଏ ଜନ୍ମରେ ନୁହେଁ ।' ସ୍ୱାମୀପ୍ରିୟା ନିରାଶ ହୋଇ ମନ୍ତବ୍ୟ ବାଢ଼ନ୍ତି—'କି ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ଏ ଝିଅଟାର ! ଭାରି ଦୁଃଖୀ ହୁଏ,—ଯେ ଏଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ପାନଭଙ୍ଗି ପାରେ, ସେ ପାନ ଖାଇ ଜାଣେ ନାହିଁ ।'

ଏଇ ପାନଭଙ୍ଗିବା ଏବଂ ମଦନମୋହନଙ୍କ ପାଇଁ ଫୁଲହାର ଗୁନ୍ଥିବା,—ଏଇ ଦୁଇଟାମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ୱାମୀପ୍ରିୟାଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଥିଲା ସୁଷିର ଅବଶ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ; ସେଥିରୁ ବେଶି କେହି ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରୁ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସୁଷି ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ, ଏପରିକି ସମୟ ସମୟରେ ଅଳି କରି ସ୍ୱାମୀପ୍ରିୟାଙ୍କ ସମ୍ମତି ନେଇ ଅଧିକ କିଛି କିଛି କରେ । ସ୍ୱାମୀପ୍ରିୟା ଆରିଷାପିଠାକୁ ବଡ଼ ଭଲ ପାଆନ୍ତି । ସୁଷି ଭଲ ଆରିଷାପିଠା କରି ଜାଣେ । ଦିନେ ଦିନେ ସେ ପ୍ରସ୍ତାବ କରେ—'ମା, ଆଜି ଦିଟା ଆରିଷାପିଠା କଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା ନା କି ?' ସ୍ୱାମୀପ୍ରିୟା ବାହାରକୁ ଟିକିଏ ଔଦାସିନ୍ୟ ଦେଖାଇ କହନ୍ତି—କାହିଁକି ଏତେ ଝିଂଝଟକୁ ଯିବୁ ମା ? ସେଥିରେ କଣ କମ୍ ପରିଶ୍ରମ ? ସୁଷି କହେ—ପରିଶ୍ରମ କଣ ଅଛି ମା ? ଚାଉଳଚୁନା ତ କୁଟୁଣୀମାନେ କୁଟି ଦେବେ, ଆଉ କଣ ? ସ୍ୱାମୀପ୍ରିୟା ଆଦେଶ ଦିଅନ୍ତି—'ତା ହେଲେ ତୋର ଯଦି ମନ ହେଉଛି, ଦିଟା କର ।' କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ମନଟା ସ୍ୱାମୀପ୍ରିୟାଙ୍କର ହୁଏ । ଚତୁର ସୁଷମା ତା ବୁଝିପାରେ । ସେଥିରେ ମାତିଯାଏ । କୁଟୁଣୀମାନଙ୍କୁ ଲଗାଇ ଚାଉଳଚୁନା କୁଟି ପାଗପତ୍ର ଆରିଷା ଛାଣି ଗଳଦ୍‌ଘର୍ମ ହୋଇ ତହିଁରେ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରେ । ଛଣା ସରିଲେ ଭଲ ଭଲ ପିଠା ବାଛି ଟିକିଏ ଥଣ୍ଡାକରି ଥାଳିରେ ସଜେଇନେଇ ସ୍ୱାମୀପ୍ରିୟାଙ୍କ ପ୍ରକୋଷ୍ଠକୁ ଯାଇ ଡାକ ଦିଏ—ମା । ସ୍ୱାମୀପ୍ରିୟା କହନ୍ତି—'ଆଉ ରଖିଦେଲୁ ନାହିଁ ରେ ତୁ । ଏ ମଧ୍ୟରେ

ଏତେ କାଣ୍ଡ କରି ବସିଛୁ ?' ତା ପରେ ସୁଧାପ୍ରିୟା ଅନେକ ପିଠା ଗୁଡ଼ିକର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କରି ଖୁସି ହୁଅନ୍ତି । ଦିନେ ସୁଧାପ୍ରିୟା ଧରି ବସିଲେ—'ସୁଷମା, ଆଜି ତୋତେ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଖାଇବାକୁ ହେବ ମା ।' ସୁଷମା ବଡ଼ ମୁସ୍କିଲରେ ପଡ଼ିଲା । କିଛି କାମୁଡ଼ ପଳେଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲା । କିନ୍ତୁ ସୁଧାପ୍ରିୟା ଜିଗର କଲେ—ତା ନ ହେଲେ ଖାଇବ ନାହିଁ, ତୋ ପିଠା ତୋର ଥାଉ । ଅଗତ୍ୟା ସୁଷି ଆଉ ଗୋଟାଏ ପାତ୍ର ଆଣି ପାଖରେ ବସି ଖାଇବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା । ସୁଧାପ୍ରିୟା କହିଲେ—'ନା, ତା ହେବ ନାହିଁ ।' ସୁଷି ତାଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ପଚାରିଲେ—ଆଉ କଣ ମା ? ସୁଧାପ୍ରିୟା କହିଲେ—'ଗୋଟାଏ ଥାଳୀରେ ତ ଆଣିଛୁ, ଆଉ ଗୋଟାଏ କଣ ହେବ ଯେ ପାଗଳୀ ?' ସୁଷି ଦ୍ୱିଧା ପ୍ରକାଶ କରି ଉତ୍ତର ଦେଲା—ତା କି ହୁଏ ମା ? ସୁଧାପ୍ରିୟା ଜୋର ଗଳାରେ କହିଲେ—' ଖୁବ୍ ହୁଏ, ଝିଅ ପୁଅ ଲୋକ । ସେମାନଙ୍କର ଗୋଟାଏ ଜାତିର ବିଚାର କଣ ?' ଏହା କହି ସେ ସୁଷିର ହାତଧରି ଜୋର କରି ଟାଣିନେଇ ବସାଇଲେ । ନିରୁପାୟ ସୁଷି ଗାଟେଇ ପାଟେଇ ଖାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । ତାର ସଙ୍କୋଚ ଦେଖି ସୁଧାପ୍ରିୟା କହିଲେ—'ଏତେ ଡରି ଡରି ଖାଉଛୁ ଯେ ମା ! ଅଭିଅଡ଼ା ହିଅର ଜାତ ଧର୍ମ ଯାଏ ନାହିଁ ବୋଲି ଯେ ମୁଁ କହୁଛି, ସେଥି କି ତୋର ବିଶ୍ୱାସ ହେଉ ନାହିଁ ?' ଏହା କହି ସେ ଗୋଟାଏ ପିଠାଧରି ନିଜ ହାତରେ ସୁଷିର ତୁଣ୍ଡରେ ଭର୍ତ୍ତି କରିଦେଲେ । ସୁଷି ବ୍ୟସ୍ତହୋଇ ଆଣି ପ୍ଲାସଟା ପାଖକୁ ଘୁଞ୍ଚାଇଦେଇ କହିଲା—ହାତଟା ଧୋଇପକାଅ ମା । ସୁଧାପ୍ରିୟା ଗର୍ଜନ କରି ଉଠିଲେ—ସେମିତ କଥା ଆଉ କହିବୁ ନାହିଁ ସୁଷି, ଖବରଦାର ।

କ୍ରମେ ସୁଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଇଚ୍ଛାରେ ପ୍ରତି ସପ୍ତାହରେ ଥରେ ମନଇଛା ପିଠା ହେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା । ଗୃହସ୍ଥାଳୀର ସମସ୍ତ ଏ

ସୁବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଯଦୃଚ୍ଛେନାସ୍ତି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ । ଦାସଦାସୀମାନେ ସପ୍ତାହରେ ସେହି ସୌଭାଗ୍ୟର ଧନଟାକୁ ଯତ୍ନସ୍ତ ପ୍ରାଣରେ ଗୃହଁ କହୁଥାନ୍ତି । ସେ ଧନଟା ଆସିଲେ ସମସ୍ତେ ଯେପରି ବଡ ତତ୍ପର ହୋଇ ଉଠନ୍ତି । ଖୁଡିକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ସମସ୍ତେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି । ଖୁଡି ଯାହା ଦରକାର କରେ ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆସିଯାଏ । ଏପରିକି ସ୍ୱୟଂ ଗୁମାସ୍ତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ଦରଟରେ ଅନୁକୂଳ ହୋଇପଡ଼ିବାର ଦେଖାଗଲା । ଖୁଡି ଏହି ଗୁମାସ୍ତାବାବୁଟିର କଥା ବି ଭୁଲେ ନାହିଁ । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସେ ଆପଣାର ପର ଦେଖେ । ପ୍ରତିଥର ଗୁମାସ୍ତାବାବୁଙ୍କ ପାଇଁ ଥାଳିରେ ସଜାଇ ରୁମାଲ ଢାଙ୍କି ପାଞ୍ଚଗଣ୍ଡା ଅଇଁଷା ପଠାଇଦଏ । ସ୍ୱୟଂ ତା ଆନନ୍ଦରେ ଗର୍ଜ୍ଜି କରି କହନ୍ତି—'ଲକ୍ଷ୍ମୀହାତଟାଏ ଦେଖିଲ ଏଥର' ।

ଜମିଦାରବାବୁଙ୍କ ଘରେ ଗୋଟାଏ ବହୁଦିନର ନୌକର ଅଛି । ନାମଟା କାର୍ତ୍ତିକିଆ । କିନ୍ତୁ ଯଥାର୍ଥରେ ସେ ନାମଟା ଖୁବ୍ କମ୍ ଲୋକେ କାଢ଼ିନ କରନ୍ତି । ଅଧିକାଂଶ ତାକୁ ପେଟୁକ୍ରମ ବୋଲି ଡାକନ୍ତି । ଲୋକଟା ଟିକିଏ ଉଦରସର୍ବସ୍ୱ, ତେଣୁ ଏ ବଦନାମ୍ । ଅରନ୍ଧାଦିନଠା ଧନ ସେ ଆଉ ଘର ଛାଡ଼ି ପାଟେଦ ଖୁଡ଼ୀ ବାହାରକୁ ଯାଏ ନାହିଁ । ସବୁବେଳେ ଖୁଡିର ପିଛା ଧରି ବୁଲୁଥାଏ । ଯେପରି ଗୋଟାଏ ନାଲାନ୍ତ କୁକୁର ପୋଷା ଶ୍ୱାନ । ତା ଦେଖି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚାକରବାକରମାନେ ଟାପରା କରନ୍ତି । ରତନ ବାରିକ କହେ—ସେଟାକୁ ଟୋକଠାଏ ଘାଟି ଦେଇପାରୁ ନାହିଁ ଖୁଡି ଅଗା, ଟାଭ ମାରି ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତା । ଦେହଅଧା ପିଠା ନ ହେବାଜଣୁ ଅଧେ ପଶିଯାଉଛି । ଭୀମଦେବହୋସ ହୁଙ୍କାର ଉଠେ— "ହଁ, ଅଗା ଖାଇ ଠାର ଦଅନ୍ତେ ଦେ, ଦୁଶଳ ପୁଅକୁ ଦେଖି ଦଅନ୍ତି ।" ନେଉଳୀ ମା ଦାସୀ କହେ—"ରଙ୍କା ପଣ, ରଙ୍କା ପଣ, ଖାଇବ ବୋଲି ପାଟିରୁ କଳସୀଏ ଲାଳ ଗଡ଼ୁଇଲାଣି, ମନୁନାହୁଁରେ ଉଙ୍କୁଣା ଟପେ ! ଅଗା ସାଆନ୍ତାଣୀ ତ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦଉଛନ୍ତି, ଦେବେ ।

ଟିକିଏ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧର । ମୁଁ ହୋଇଥିଲେ କେଉଁ କୁଣ୍ଡାରେ ସେ ଘୋଡ଼ାମୁହାଁଙ୍କୁ ଠେଙ୍ଗି ଦିଅନ୍ତି; ପୁଅର ଅନ୍ନଖାଇବା ଖୋଇ ଛାଡ଼ିଯାଆନ୍ତା ।” ଏସବୁ କହୁଛି, ସମାଲୋଚନା, ଠଟ୍ଟା, ବିଦ୍ରୂପ ପେନ୍ଟୁଲମ ବାରପଟ ପଛକୁ ପକାଇଦେଇ ଅନନ୍ୟମନା ହୋଇ ଏକ ଆଦର୍ଶର ଅନୁସରଣ କରି ସୁସ୍ଥିର ପଦେ ପଦେ ଲଢି ରହିଥାଏ । କହେ—ବୁଝିଲ ନା ସୁପ୍ରିଅପା, ଯେଉଁଗୁଡ଼ାକ ଈର୍ଷାରେ ଜରଜର ହୋଇ ମରନ୍ତି ସେଗୁଡ଼ାଙ୍କ କଥାରେ କାନଦେବା ଅଧର୍ମ । ଭଗବାନ୍ ସେଗୁଡ଼ାଙ୍କୁ ଭୁକିବାକୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି, ଭୁକୁଥାନ୍ତୁ; ପେନ୍ଟୁଲମ୍ ରଥ ଚାଲିଥାଉ ।

ଏହିପରି ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିର ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଭୟସଂକୋଚ ଦିନକୁ ଦିନ ଦୂର ହୋଇଯାଏ । ସୁଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଘରେ ପ୍ରବେଶ କଲାପରେ ପ୍ରଥମେ ତାର ଯେତେ ପରିମାଣରେ କଡ଼ାକଡ଼ା ପାଖଛଡ଼ା ଭାବ ଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେତେ ପରିମାଣରେ ନାହିଁ । ସେ ଆଉ ତେତେ ଦୂରେ ଦୂରେ ରହିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ,—ରହିପାରେ ନାହିଁ ମଧ୍ୟ । ଟିକିଏ ଦୂରକୁ ଖସିଗଲେ, ସୁଧାପ୍ରିୟା ଯେପରି ତାକୁ ପାଖକୁ ଆକର୍ଷଣ କରି ଆଣନ୍ତି । ସୁଧାପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ସେ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ପାରେନା । ଏ ଗୃହ-ସଂସାରକୁ ନିଜର ବୋଲି ମନେ କରିବା ତା ପକ୍ଷରେ କଷ୍ଟକର ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା, ଏହା ଏକାବେଳକେ ଅଲଗା ପର ତା ନିକଟରେ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଆଶ୍ରିତା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ନିତାନ୍ତ ଘୃଣିତା ବା ଅବଜ୍ଞାତା ନୁହେଁ । ତେବେ ସେ ଦୟାର ପାତ୍ରୀ ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଦୟାର ପାତ୍ରୀ ହେବା ଛଡ଼ା ସେ ଏ ଦୁଆରଠାରୁ ଅଧିକ କଣ ଦାବୀ କରିପାରେ ? ସେହି ଦୟା ସେ ନିଜଗୁଣରେ ଆକର୍ଷଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରେ ଏବଂ ତାର ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ସୁଧାପ୍ରିୟାଙ୍କର ଦେହ ଯେତେବେଳେ ଯେମିତି ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ସୁଷମା ତାଙ୍କର ଯଥାସାଧ୍ୟ ଶୁଶ୍ରୂଷା କରେ । ପ୍ରାୟ

ସବୁବେଳେ ପାଖରେ ବସିଥାଏ । ରୋଗୀର ଶୁଶ୍ରୂଷା କରିବାରେ ଏତେ ନିଷ୍ଠା ଅନ୍ୟ ଲୋକଠାରେ କ୍ୱଚିତ୍ ଦେଖାଯାଏ । ସୁପ୍ରି ସେଥିରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ । ପିଲାଦିନରୁ ତାର ସେ ଅଭ୍ୟାସ । ତାର ମା ଥିଲେ ଚିରରୁଗ୍‌ଣା । ବାତରୋଗରେ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ସମୟରେ ଭୋଗିବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ସୁପ୍ରି ଥିଲା ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଶୁଶ୍ରୂଷାକାରିଣୀ । ମା ରୋଗ ବାଧକରେ ପଡ଼ିଲେ ଦିନ ନାହିଁ, ରାତି ନାହିଁ, ସେ ସବୁବେଳେ ବିଛଣାଟି ପାଖରେ ଜଗି ବସିଥାଏ, ବରାବର ସତର୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଥାଏ । ନିଜର ସୁବିଧା ଅସୁବିଧା କଥା ଭୁଲିଯାଏ । ଆହାର ନିଦ୍ରା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ବେଳେ ବେଳେ ତ୍ୟାଗ କରିଦିଏ । ଏଣୁ ତା ପକ୍ଷରେ ନୂଆକଥା ନୁହେଁ । ରାଧାପ୍ରିୟା ତାର ଏ ନିଷ୍ଠାପରତା ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି । ରୋଗଶଯ୍ୟା ପାଖରେ ସୁଷମା ଦେବଦୂତିକା ପରି ବୋଧହୁଏ । ତାର ସ୍ନିଗ୍ଧ ମଧୁର ଦୃଷ୍ଟିରେ ରୋଗର ଯନ୍ତ୍ରଣା କମିଯାଏ । ରୋଗୀର ଦେହରେ ତାର କୋମଳ ହାତଟି ବାଜିଲେ ରୋଗ ଯେପରି ଯାଦୁବଳରେ ଉଡ଼ିଯାଏ । ରାଧାପ୍ରିୟା ତାର ଏ ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ମୁଗ୍ଧ ହୁଅନ୍ତି । ରୋଗୀର ରୋଗଶଯ୍ୟା ପାଖରେ ସୁଷମା ପରି ଶୁଶ୍ରୂଷାକାରିଣୀ ଥିଲେ ଔଷଧର ବା ବୈଦ୍ୟର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ବୋଲି ତାଙ୍କର ମନେ ହୁଏ । ମନେ ମନେ ସେ ସୁଷମାର କେତେ ଯେ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି ତା କଥାରେ କହି ହେବ ନାହିଁ । ରୋଗଶଯ୍ୟାରୁ ଉଠି ରାଧାପ୍ରିୟା ଦିନେ ବିହ୍ୱଳପ୍ରାଣରେ କହି ପକାଇଲେ—'ସୁପ୍ରି ରେ ! ମାଆ ରେ ! ମୋର ଲକ୍ଷ୍ମୀପ୍ରତିମାଟି ରେ ! ବ୍ରାହ୍ମଣଘରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ ପାରିଲୁ ନାହିଁ ମା ? ଭଗବାନ ତୋତେ ଏତେ ଗୁଣଗ୍ରାମ ଦେଇ ଶୂଦ୍ରଘରେ ଜନ୍ମଦେଲା' ଏହା କହି ସେ ସୁଷମାକୁ କୋଳକୁ ଟାଣିନେଇ ତାର ଲଲାଟ ଚୁମ୍ବନ କଲେ । ସୁଷମାର ମର୍ମଦେଶ ବଯୋଭେଦ କରି ଗୋଟିଏ କରୁଣ ନିଃଶ୍ୱାସ

ବାହାର ଆସିବାକୁ ଉପକ୍ରମ କଲା, ମାତ୍ର ସେ ତାକୁ ବଳପୂର୍ବକ ରୁନ୍ଧି ରଖିଲା ।

ସୁଷମାଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ସେ ଦିନ ହରଶଙ୍କର ଆସି ଗାଡ଼ି ଚଢ଼ିଲେ । ସେ ଦିନ ଗାଡ଼ି ଡେରିରେ ଥିଲା । ହରଶଙ୍କର ଷ୍ଟେସନରେ ପହୁଞ୍ଚିବାବେଳକୁ ଲାଇନ୍ କ୍ଲିଅର ଘଣ୍ଟାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଇଣ୍ଟରକ୍ଲାସ ମୁସାଫିରଖାନାରେ ଗୋଟାଏ ଛାରପୋକମୟ ଅଦ୍ଭୁତ ଚେୟାରରେ ବସି ଟିକିଏ ବିଶ୍ରାମ ଲାଭର ଚେଷ୍ଟାକଲେ । କିନ୍ତୁ ଛାରପୋକଗୁଡ଼ାକର ଉତ୍ପାତରେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ସେ ବିରକ୍ତ ମନରେ ଉଠିଲେ । ବେଡିଙ୍ଗ୍ ଖୋଲି ଅଧାଅଧି ଗୋଟାଏ କୋଣରେ ପାରିଦେଇ ତାହାର ଉପରେ ଅର୍ଦ୍ଧଶୟାନ ଅବସ୍ଥାରେ ଢଳି ରହିଲେ । ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ବିଶ୍ରାମ ଲାଭକଲା କି ନ କଲା ତା ସେହି ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗହିଁ ଜାଣନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ମନଟା ତିଳାର୍ଦ୍ଧେ ବିଶ୍ରାମ ପାଇଲା ନାହିଁ । ଗଙ୍ଗାସାଗର ମୋଟରରେ ଆସୁ ଆସୁ ଯେଉଁ ଚିନ୍ତା ତାଙ୍କୁ ଘରୁ ଷ୍ଟେସନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗ୍ରାସକରି ବସିଥିଲା, ଏହି ମୁସାଫିର-ଖାନାରେ ବି ତାହା ମୁସାଫିରଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗ କଲା ନାହିଁ । ହରଶଙ୍କର ଭାବିଲେ ସୁଷମାର ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତ ସେହି ବିଦାୟ ଆଲିଙ୍ଗନର କଥା । ଯେତେ ଥର ସେ ସୁଷମା ନିକଟରେ ପ୍ରଣୟ ନିବେଦନ କରିବାକୁ ଯାଇଛନ୍ତି, ସେତେ ଥର ସେ ନିରାଶ ହୋଇଛନ୍ତି । ସ୍ପର୍ଶ କରିଦେବାକୁ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସ୍ତ୍ରୀର ଅଙ୍ଗସ୍ପର୍ଶ କରିବାକୁ ଯେପରି ସ୍ୱାମୀର ଅଧିକାର ନାହିଁ ! ଅଦର ଅପ୍ୟାୟନ କରିବାକୁ ଯେପରି ସେ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ସାମାନ୍ୟ ଗୋଟାଏ ଅଙ୍ଗୁଳିସ୍ପର୍ଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାର ଦେହଟା ଯେପରି ତା ପକ୍ଷରେ ଧୃଷ୍ଟତା । ସୁନ୍ଦରୀ କାହିଁକି ତାଙ୍କୁ ଏପରି ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖେ ? ହରଶଙ୍କର ବ୍ୟଥିତ ପ୍ରାଣରେ ଭାବିଲେ—'ଅବଶ୍ୟ ସୁଷମା ନିଷ୍ପାପ

ନିଷ୍କଳଙ୍କ ପ୍ରତିମା । ନିର୍ମଳ ଦର୍ପଣ ପରି ତାର ଚରିତ୍ର,—ସ୍ୱଚ୍ଛ, ସୁନ୍ଦର, ଝକ୍‌ଝକ୍ । ଧୂଳି ନାହିଁ, ମଳି ନାହିଁ, ସ୍ୱାଭାବିକ ସ୍ୱଚ୍ଛତାରେ ତା ଦୀପ୍ତ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ । ତା ବୋଲି କଣ ଦୁନିଆର ଅନ୍ୟ ଯେତେ ଲୋକ ସମସ୍ତେ କଳଙ୍କିତ ?' ହରଶଙ୍କର ନିଜର ସ୍ୱଭାବ ଚରିତ୍ର ପ୍ରତି ପଶ୍ଚାତ୍‌ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରି ଦେଖିଲେ—କାହିଁ ? କେବେ ତ ତା ଉପରେ କଳଙ୍କର ଦାଗ ପଡ଼ିନାହିଁ । ଚିରଦିନ ସେ ଚରିତ୍ରର କଠୋର ପ୍ରହରୀ ପରି ଜୀବନଯାପନ କରିଆସିଛନ୍ତି । କେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ପାଦ ନୀତିପଥରୁ ଟିକିଏ ହେଲେ ଏପାଖ ସେପାଖ ହୋଇନାହିଁ । ଦୁଶ୍ଚରିତ୍ର ଧନୀ ସନ୍ତାନର ଆଦର୍ଶ ସେ କେବେ ହେଲେ ଜୀବନରେ ଅବଲମ୍ବନ କରିନାହାନ୍ତି—ବରଂ ଅପରିସୀମ ଘୃଣାର ସହିତ ତାହା ପାଦରେ ଠେଲି, ଦୂରକୁ ନିକ୍ଷେପ କରି, କର୍ତ୍ତବ୍ୟର କଠୋର ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ଆସିଛନ୍ତି । ଯଦି କେବେ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ତାହା ଦିନକ ପାଇଁ,—ଯେଉଁଦିନ ସୁଷିର ସହିତ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଓ ପ୍ରଗାଢ଼ ପରିଚୟ, ରୋଗାତୁରା ମାତାର ବିକଳ ନିବେଦନ, ସୁଷି ସଙ୍ଗରେ ଦୃଷ୍ଟି ବିନିମୟ, ତାର ସମସ୍ତଭାର ନିଜ ସ୍କନ୍ଧରେ ବହନ କରିବାକୁ—ନା, ନା—ସୁଷିକୁ ପ୍ରାଣର ସଙ୍ଗିନୀ କରିବାକୁ ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିଜ୍ଞା । ସେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ଅବିଚଳିତ ରହିଛି—ଚିରକାଳ ଥିବ । ତେବେ ସେଇଟାକୁ କି ନୀତିବ୍ୟତିକ୍ରମ କୁହା ଯାଇପାରେ,— ତାଙ୍କୁ କି ଚରିତ୍ରହୀନତାର ଦୁର୍ନାମ ଦିଆ ଯାଇପାରେ ? ନା, କଦାପି ନା, କସ୍ମିନ୍ କାଳେ ନା । ତଥାପି ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ସୁଷମାର ଏ ବ୍ୟବହାର କାହିଁକି,—ଏତେ ଅନାଦର କାହିଁକି ?

ହରଶଙ୍କର ଏହା ଭାବି ବିଚଳିତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ଏତେ ବିଚଳିତ ହେବା ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏହି ପ୍ରଥମ । ଅଙ୍କିତସାରଥରେ

ଚକ୍ଷୁ ଦୁଇଟା ବାଷ୍ପାକୁଳ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ହରଶଙ୍କର ଧଡ଼ମଡ଼ ଉଠି ବାହାରକୁ ଆସିଲେ । ଓହୋ ! କେତେବେଳ ହେଲଣି କି ? ଚଳାକୁଡ଼ି। ପିନ୍ଧି ଲଣ୍ଡଉଣ୍ଡ ହୋଇଥିବା ଗୋଟାଏ କୁଲିକୁ ଦେଖି ପଚାରିଲେ—ଗାଡ଼ିକୁ ଲାଇନ୍ କ୍ଲିଅର ହେଲଣି ? ସେ କହିଲା—'ହଁ ବାବୁ ଲାଇନ୍‌କ୍ଲିଅର ଯାଇ ଅଧେ ଘଣ୍ଟା ବି ହୋଇଗଲାଣି । ଗାଡ଼ି ଆସିବା ଉପରେ ।' ହରଶଙ୍କର ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ସେ ଯେ ଟିକଟ କରି ନାହାନ୍ତି ! ଜଳସପସ ଜଣେ ଚାକ୍ଷାଲୋକର ଜିମାଦେଇ ସେ ବୁକିଂ ଅଫିସ ଆଡ଼କୁ ଧାଇଁଲେ । ହାୟ, ହାୟ ! ପକେଟରେ ହାତ ଦେଇ ଦେଖିଲେ—ମନିବେଗ୍‌ଟା ନାହିଁ, ସର୍ବନାଶ !

ଟିକ୍ ଏହିମାନ ସମୟରେ ତାଙ୍କର ନଜର ପଡ଼ିଗଲା ଗୃହର ପେଣ୍ଟ୍ରିମ କାର୍ତ୍ତିକ ଉପରେ । ସେ ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଧାଇଁ ଧାଇଁ ଆସୁଛି । ହରଶଙ୍କର ଅନ୍ୟମନସ୍କ ଭାବରେ ତରତର ହୋଇ ଘରୁ ବାହାରି ଆସିଥିଲେ ମନିବେଗ୍‌ଟା ସେ ଟେବୁଲ ଉପରେ ଛାଡ଼ି ଦେଇ । ରୁପାର ପାନବଟା ଓ ଫାଉଣ୍ଟେନ ପେନ୍‌ଟା ବି ତା ପାଖରେ ପକେଇ ଦେଇ ଆସିଥିଲେ । ବାହାରି ଆସିବା ପରେ ତା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିବାରୁ ସ୍ତ୍ରୀ ସେଗୁଡ଼ାକ କାର୍ତ୍ତିକ ହାତରେ ପଠାଇ ଦେଇଛି । ତା ଛଡ଼ା, ସ୍ତ୍ରୀ ଅନେକଗୁଡ଼ାଏ ଜଳଖିଆ ଗୋଟାଏ ଟିଫିନ୍ କେରିଅରରେ ଭର୍ତ୍ତିକରି ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ଦୂରଯାତ୍ରାର ପାଥେୟ ସ୍ୱରୂପ ସାଇତି ରଖିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ହରଶଙ୍କର ସେ ଦିନ ଏତେ ତରତରରେ ବାହାରି ଯିବେ ବୋଲି ସେ ଜାଣି ନ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ସେ ଗୁଡ଼ାକ ଦିଆଯାଇ ପାରି ନ ଥିଲା । କାର୍ତ୍ତିକ ହାତରେ ସେ ତାହା ମଧ୍ୟ ପଠାଇ ଦେଇଛି । ଗୋଟାଏ ସାଇକେଲ ଛୁଟାଇ ସେ ଏ ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥ ଧରି ଧାଇଁଆସିଛି । ଖୋଜି ଖୋଜି ଲୋକଗହଳି ଭିତରୁ ସେ ମୁନିବଙ୍କୁ ବାହାର କରି ନେଇଛି ।

ଅବଲମ୍ବେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ଆଗରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କାର୍ତ୍ତିକଅ କହିଲା—'ଆଜ୍ଞା, ଅଧଲ ଜଳପଟା ଛାଡ଼ଦେଇ ଆସିଥିଲେ, ସୁପି ଅଗା ପଠେଇ ଦେଇଛନ୍ତି ।' ଏହା କହି ସେ ଟିଫିନ୍ କେରିଅରଟା ତଳେ ଥୋଇ ଦେଇ ଅଣ୍ଟାରେ ଭିଡ଼ା ହୋଇଥିବା ଗାମୁଛାଟା ଫିଟାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ହରିଶଙ୍କର ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ—'ହୋକାଗୁମ, ତୁ ଯେମିତ, ତୋର ସୁପି ଅଗା ବି ସେମିତ ! ଏଇଟା ପରା ଅଧଲ ଟଙ୍କ, ନେଇ ଯା ଖାଇବୁ ।'

କଥାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ନ ବୁଝିପାରି, ମୁନିବଙ୍କୁ ବିରକ୍ତ ହେବାର ଦେଖି ହଠାତ ବିପନ୍ନ ହେଲା ମନେକରି କାର୍ତ୍ତିକଆ କମରରୁ ଗାମୁଛାଟା ଫିଟାଉଁ ଫିଟାଉଁ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା ଓ ଥକ୍କା ହୋଇ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଅନେଇ ରହିଲା । ହରିଶଙ୍କର ଆହୁରି ରାଗି ଉଠିଲେ । କହିଲେ— ଆଁ ଟା କରି ରହିଲୁ କାହିଁକି ? ମନିବେଗ୍‌ଟା ପଠେଇ ଦେବାକୁ କାହାରି ବୁଦ୍ଧି ହେଲା ନାହିଁ ? ଚାଲ୍, ଚାଲ୍, ଫେରି ଚାଲ୍ ।

ଏତେବେଳେ କାର୍ତ୍ତିକଆ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ବିରକ୍ତିର କାରଣ ବୁଝିପାରିଲା । କହିଲା—ଆଜ୍ଞା, ଆଣିଛି । ସୁପି ଅଗା ଦେଇଛନ୍ତି, ଏଇ ଗାମୁଛାରେ ବାନ୍ଧିଛି ପରା ।

ଏହା କହି ସେ ତୁରନ୍ତ ଗାମୁଛା ଫିଟାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । ମନିବେଗ୍ ଓ କଲମଟା ହାତକୁ ବଢ଼େଇ ଦେଲା ପରେ ହରିଶଙ୍କର ଖୁସିହୋଇ କହିଲେ—ହଁ, ଏଇଟା ଦରକାର । ଆରେ ପାନବଟାଟା ଆଉ କଲମଟା ବି ପକେଇଦେଇ ଆସିଥିଲି ପରା ! ହାୟ୍ ରେ ମନ !

ହରିଶଙ୍କର ଟିକଟ କିଣି ଗାଡ଼ିରେ ଚଢ଼ିଲେ । ଟିଫିନ୍ କେରିଅରଟା ନେଇ ପାଖରେ ରଖିଲେ । କାର୍ତ୍ତିକଅକୁ କିଛି ବକ୍‌ସିସ୍ ଦେଇ କହିଲେ—ଯା, ଆଜି ଗୋଟାଏ କାମ ଭଲ କାମ କଲୁ ।

ଏଇ ମନବେଗ୍‌ଟା ନ ଅଣିଥିଲେ, ସିଧା ଘରକୁ ଫେରିଯିବାକୁ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା । ବଦାମ୍ଭ ଦେବା ସଙ୍ଗେ କାର୍ତ୍ତିକଆ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲା । ହରଶଙ୍କର ତା ଦେଖି ପଚାରିଲେ—ଆଜ କାହିଁକି ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲୁ ରେ ? କାର୍ତ୍ତିକଆ ଧୀରେ ଧୀରେ ଜବାବ ଦେଲା—ସୁଖି ଅପା କହିଥିଲେ—

ଏତିକି କହି ସେ ମୁଣ୍ଡଟା ଅଣ୍ଡାଳିବାକୁ ଲାଗିଲା । କଥାଟା କହିବାକୁ ଟିକିଏ ଯେପରି ଇତସ୍ତତଃ ହେଲା । ଥରେ ସୁଖି ଅପାର ନାମ ଧରିବାକୁ ଯାଇ ସେ ମୁନିବର ବିରକ୍ତିଭାଜନ ହୋଇ ସାରିଛି । ପୁନଶ୍ଚ ସେହି ନାଁଟା ତା ତୁଣ୍ଡରୁ ବାହାରି ପଡ଼ିଲାଣି । ବାବୁ ଯଦି ପୁନଶ୍ଚ ଗରମ ହୋଇ ଉଠନ୍ତି, ଏହା ଭାବି ସେ ଟିକିଏ ତୁନି ହୋଇ ରହିଲା । ହରଶଙ୍କର ହସି ହସି କହିଲେ—ହଁ, ତୋର ସୁଖି ଅପା କଣ କହିଥିଲେ ରେ ?

ପ୍ରଭୁର ପ୍ରସନ୍ନ ମୁଖ ଦେଖି କାର୍ତ୍ତିକଆ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ କହିଲା— 'କହିଥିଲେ—ହଜୁର ସେ ଜଳଖିଆରୁ ଟିକିଏ ତୁଣ୍ଡରେ ଦେଲେ ମୁଁ ଯିବି ।'

ହରଶଙ୍କର ଠୋ ଠୋ ହୋଇ ହସି କହିଲେ—ତା ଆଗରୁ ତେବେ ଯିବୁ ନାହିଁ ?

କାର୍ତ୍ତିକଆ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ଜବାବ୍ ଦେଲା—ଆଜ୍ଞା ନା ।

ହରଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—ଏତେ ବଡ଼ କଡ଼ା ହୁକୁମ୍ ?

କାର୍ତ୍ତିକଆ ଏ କଥାର ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ନୀରବ ରହିଲା । ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ଅଚ୍ଛା, ସେହି ଲୋଟାଟା ନେଇ ପାଇପ୍‌ରୁ ଲୋଟାଏ ପାଣି ନେଇ ଆ । କାର୍ତ୍ତିକଆ ଧାଇଁଯାଇ ପାଇପ୍‌ରୁ ପାଣି ଆଣି ଦେଲା । ହରଶଙ୍କର ଟିଫିନ୍-କେରିଅରଟା ଖୋଲି ଦେଖିଲେ । ସୁଖି ଅତି ଯତ୍ନକରି କେତେ ସୁଖାଦ୍ୟ ତା ଭିତରେ ଭର୍ତ୍ତି କରି ରଖିଛି—

ବୃହଣୀପତ୍ରର ପଞ୍ଜିକାଗୁଡ଼ା ଦେଖୁଥାନ୍ତି । ଗୋଟାଏ ଦାନ୍ତଖୁଣ୍ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗାଲଭିତରେ ମୋଡ଼ାହୋଇ ରହିଛି । ପ୍ରତିଥର କିଛି ଖାଇବାପରେ ଦାନ୍ତ ଖୁଣ୍ଟିବାଟା ହରଶଙ୍କରଙ୍କର ଚିରଦିନର ଅଭ୍ୟାସ । ସୁଷି ତାହା ଜାଣେ । ତେଣୁ ଦାନ୍ତଖୁଣ୍ଟା ଗୁଞ୍ଜି ଦେବାକୁ ମଧ୍ୟ ଭୁଲି ନାହିଁ । ହରଶଙ୍କର କିଛି କିଛି ସବୁ ଜିନିଷରୁ ନେଇ ଖାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଖାଇଖାଉ କାର୍ତ୍ତିନଆକୁ କହିଲେ—ଏଥର ହେଲା ?

କାର୍ତ୍ତିନଆ ପୁନର୍ବାର ମୁଣ୍ଡ ଅଣ୍ଡାଳି ଧୀରସ୍ୱରରେ ଜଣାଇଲା—ସୁଷି ଅପା ଯେ କହିଥିଲେ—

ହରଶଙ୍କର ଅଗ୍ରହର ଆତିଶଯ୍ୟବଶତଃ କଥା ଶେଷ କରିବାକୁ ନ ଦେଇ ପଚାରିଲେ—ଆହୁରି ସୁଷି ଅପାର କଥା ବାକି ଅଛି ନା କଣ ?

କାର୍ତ୍ତିନଆ ଜବାବ୍ ଦେଲା ଯେ, ସୁଷି ଅପା ତାକୁ ବିଶେଷଭାବରେ ତାଗିଦ୍ କରି କହିଥିଲେ—ବାବୁ ଯେପରି ପେଟପୂରାଇ ଖାଆନ୍ତି ତା ଦେଖିଯିବାକୁ ।

ହରିଶଙ୍କର ଏଥିରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆମୋଦ ଅନୁଭବ କରି କହିଲେ—ତେବେ ତୁ କହିବାକୁ ଚାହୁଁ ଯେ, ପେଟଟା ଥରେ ନ ଦେଖିଲେ ଯିବୁ ନାହିଁ ?

କାର୍ତ୍ତିନଅ ନିଜର ନିର୍ବୁଦ୍ଧିତାର ପରିଚୟ ପାଇ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲା । ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ଗାଡ଼ି ଛାଡ଼ିବାର ଘଣ୍ଟି ବାଜି ଉଠିଲା,—ଗାର୍ଡ ସାହେବର ଫେଁକାଳି ଶବ୍ଦଟି ଶୁଣାଗଲା । କାର୍ତ୍ତିନଅ ପ୍ରଭୁ ପାଦରେ ଦଣ୍ଡବତ ହୋଇ ବିଦାୟ ନେଲା ।

ହରଶଙ୍କର ଚାଲିଲେ ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଷ୍ଟେସନ ପରେ ଷ୍ଟେସନ ଗଲା । କେତେ ଲୋକ ଚଢ଼ିଲେ, କେତେ ଓହ୍ଲାଇଲେ । କେତେବେଳେ ରେଲଗାଡ଼ିର ଅପ୍ରଶସ୍ତ କୋଠରୀଟା ଖାଲି ହୋଇଗଲା, କେତେବେଳେ ବା ଗର୍ଭଦେଶର ଗର୍ଭ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଉଠିଲା । କେତେବେଳେ ଅପରିସୀମ କୋଳାହଳ କେତେବେଳେ ବା ନିସ୍ତବ୍ଧତା । କେତେବେଳେ ଠେଲାଠେଲି, ପେଲାପେଲି, କେତେବେଳେ ବା ଶାନ୍ତ—ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦତା । କିନ୍ତୁ ହରଶଙ୍କରଙ୍କର ଏଥି ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନାହିଁ । ଗୋଟାଏ ସ୍ଥାନରେ ଅବିଚଳିତ ଭାବରେ ବସି ରହି ସେ ଗଭୀର ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ । ଦୁଃଖମୟ ସଂସାରର ଦୁଃଖରାଶି ଦର୍ଶନ କରି ବୋଧହୁଏ ମହାମୁନି ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଧ୍ୟାନ ଏତେ ଗଭୀର ହୋଇ ନ ଥିଲା । ହରଶଙ୍କର ଭାବୁଥିଲେ ସୁଚିର ବିଚିତ୍ର ବ୍ୟବହାର କଥା । ସୁଚି କେତେବେଳେ କି ଆକାର ଧାରଣ କରେ, କେତେବେଳେ ତାର ବ୍ୟବହାର କଣ ହୁଏ, ତା ସେ ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରି ଯେପରି ଏକ କଠିନ ପ୍ରହେଳିକାର ରହସ୍ୟମୟ ଜାଲରେ ଛନ୍ଦି ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । କେତେବେଳେ ସୁଚିର ଆଦରର ସୀମା ନାହିଁ,—କେତେବେଳେ ଅସୀମ ଅନାଦର । ମନେ ପଡୁଥିଲା ତାଙ୍କର ସେହି ଦିନର କଥା, ଯେଉଁ ଦିନ ସେ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ଭାବରାଶି ନେଇ ନବାଭରଣା ସୁଚିର ଅଙ୍ଗରେ କେତୋଟି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଭରଣ ପିନ୍ଧାଇଦେଇ, ସୁନ୍ଦରୀକୁ ସୁନ୍ଦରତର କରିବାକୁ ଚାହିଁଥିଲେ । ମନେ କରିଥିଲେ—କଣ୍ଠଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ସୁବର୍ଣ୍ଣର ଅଭ୍ରମୟ ହାର ଝୁଲାଇ ଦେବେ, ମୃଣାଳ-ମଞ୍ଜୁଳ ହସ୍ତ ଦୁଇଟିରେ ସୁନାର ଚୁଡ଼ି ଝନ ଝନପଟ କରି ପିନ୍ଧାଇ ଦେବେ, ଚମ୍ପକ ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ଅଙ୍ଗୁରୀୟ ବିନ୍ୟାସ କରି ତାକୁ ପ୍ରଭାମୟ କରିବେ, କର୍ଣ୍ଣଦୁଇଟିରେ ସୁନ୍ଦର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଝୁମୁକା ଦୁଇଟି

ମାଣ୍ଡିନଦେଇ ତାର ରମଣୀୟତା ସ୍ପର୍ଶ କରି ପୁଷ୍ଟାଇବେ । କିନ୍ତୁ ଏ କଳ୍ପନାବିଳାସୀ ଯୁବକର ସମସ୍ତ କଳ୍ପନା କେବଳ କଳ୍ପନାରେହିଁ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୋଇ ରହିଗଲା,—ବାସ୍ତବତାର ସୀମା ସ୍ପର୍ଶ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସୁଷ୍ମି ତାହା କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ ଦେଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ଯୁବକ ଯେତେବେଳେ ଅନ୍ତୃପ୍ତ ଅଭିଳାଷ ନେଇ ବାହାର ଯିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ, ସେତେବେଳେ ସୁଷ୍ମି ତାଙ୍କୁ କୌଣସିକ୍ରମେ ବାହାରିଯିବାକୁ ଦେବ ନାହିଁ । ପାଦଦ୍ୱୟ ଜଡ଼ଧର ପାଦର ଗତି ଅଚଳ କରିଦେଲା । ଏ ତ ଗଲା ସେ ଦିନର କଥା । ପୁଣି ଏହି ଯାତ୍ରାର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବର କଥା । ଗୃହତ୍ୟାଗ ସମୟରେ କି ଅନନ୍ତ ଉଦ୍ବେଳିତ ପିପାସା ନେଇ ସେ ପ୍ରିୟତମାର ଅଙ୍ଗଆଲିଙ୍ଗନପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇଥିଲେ,—ସାମୟିକ ବିଚ୍ଛେଦର ବ୍ୟଥାରେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ସେ ପ୍ରିୟତମା ନିକଟରେ ସାମାନ୍ୟ ଟିକିଏ ଆଦର ଅର୍ପଣ କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ,—କିନ୍ତୁ ଫଳ ହେଲା ଅନାଦର, "ଛୁଇଁ ଥାଉ"ର ନିର୍ମମ ନିର୍ଯାତନ ! ତା ପରେ ପୁଣି ଏହି ନଗଦ ଘଟଣାର ଅଭିନୟ । ଯେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅନାଦର ତାଙ୍କୁ ଏତେ ବ୍ୟଥିତ କରି ପକାଇଛି, ତାର ପୁଣି କି ଆଦର ! ହରଶଙ୍କର ଦୂରସ୍ଥାନର ଯାତ୍ରୀ ବୋଲି ଜାଣି ସୁଷ୍ମି କେତେ ପରିଶ୍ରମ କରି ତାଙ୍କ ପାଇଁ କେତେ ପ୍ରକାର ସୁଖାଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତକରି ରଖିଛି ! ତାଙ୍କ ଦିନାକାଳ ବସି ବସି ଖାଇଲେ ବି ସରିବ ନାହିଁ । ଟିଫିନ୍-କେରିଅରଟା ଏକାବେଳକେ ଜାମ୍ । ଆଜ ଗୃହରଟା ପ୍ରତି କଡ଼ା ଆଦେଶ ଏକାବେଳକେ ତ୍ରିଭୁବନ ଉଦର ପରିତୃପ୍ତି କରି ଖୋଇ ଯିବାକୁ,—ତା ପୂର୍ବରୁ ଫେରିବାକୁ ମନା । ଏ ସବୁ ବ୍ୟାପାରର ଅର୍ଥ କଣ ?

ହରଶଙ୍କର ଅନେକ ଭାବିଲେ । ସୁଷ୍ମାର ଉପେକ୍ଷା ଓ ଅନାଦର ଯେତେ ବଡ଼ ବିଶାଳମୂର୍ତ୍ତି ଧରି ତାଙ୍କ ଆଗରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ

ରହିଥିଲା, ତା ଆଉ ତେତେ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଆକାର ଧାରଣ କରି ରହି ପାରିଲା ନାହିଁ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ କ୍ଷୀଣରୁ କ୍ଷୀଣତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଅବଶେଷରେ କୁଆଡ଼େ ଯେପରି ମିଳେଇ ଯିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ହରିଶଙ୍କର ଦେଖିଲେ—ସେହି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଅନାଦର ପରିବେଷ୍ଟିତରେ ଏକ ମଧୁମୟ ଆଦର ଆପ୍ୟାୟନ ଆପଣାର ସିଂହାସନ ପାତି ସୁଦୃଢ଼ଭାବରେ ଅବସ୍ଥିତ । ସେଥିରୁ କେତେ ମମତାର ଅମୃତ ଆଦେଶ ଝରିତ ହୋଇ ପଡ଼ୁଛି । ହରିଶଙ୍କର ବିଚଳିତ ହୋଇ ମୃଦୁକଣ୍ଠରେ ଚିତ୍କାର କରି ଉଠିଲେ—'ନା, ନା, କଦାପି ନା, ତା ଅନାଦର ବୋଲି କଦାପି କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ ।' ଏ ଚିତ୍କାରରେ ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ମୁସଲମାନ ଯାତ୍ରୀ ଚମକି ଉଠି ପଚାରିଲା—'କ୍ୟା କ୍ୟା, ବାବୁଜି କ୍ୟା ହୁଆ ଆପ୍‌କା ?' ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଚୈତନ୍ୟ ଚଟ୍‌ପରି ଫେରିଆସିଲା । ଆପଣାର ଅସ୍ୱାଭାବିକତାରେ ସେ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ଜବାବ୍ ଦେଲେ— ନେହି ନେହି, ମିଆଁ ସାହେବ ! କୁଛ ନେହି ହୁଆ, ସବ୍ ଠିକ୍ ହେ ।' ଯାତ୍ରୀଟି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲା—'ସବ୍ ଠିକ୍ ହେ ।' ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ— 'ବିଲ୍‌କୁଲ ଠିକ୍ ହେ ।' 'ତୋବା ତୋବା' କହି ଯାତ୍ରୀଟି ତାର ଆସନରେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ବସି ଗୋଟାଏ ବିଡ଼ି ଟାଣିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା ।

ହରିଶଙ୍କର ପୁନର୍ବାର ଚିନ୍ତାମଗ୍ନ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଭାବିଲେ— ନା, ଏମିତି କରି ଆଉ ଦିନ କାଟିଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଏହାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଭିତରର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଟା କାହାରି ପାଖରେ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ଧରା ଦେଉ ନାହିଁ । ସୁପ୍ତି ଯେ ତାଙ୍କର ବିବାହିତା ପତ୍ନୀ ତା କେହି ମନେ କରି ପାରୁନାହାନ୍ତି । କେମିତି ବା କରିବେ ? ଏତେ ଯୁଗଯୁଗାନ୍ତର ଧରି ଯେ ପ୍ରାଚୀନ ସ୍ଥିତିଟା ସମାଜର ବକ୍ଷଦେଶରେ ଗଭୀରଭାବରେ ଚେରମାରି ରହିଛି, ତାର ପ୍ରଭାବ କି କମ୍ ? ସେଇଟାକୁ ବାଦଦେଲେ

ଚଳିବ ନାହିଁ । ପର ସେଇଟା ବ ତେତେ ବଡ଼ ଦୋଷର କଥା ନୁହେଁ,—ମନୁଷ୍ୟର ଉଦ୍ଧ୍ୱାସ ବିଶେଷ କିଛି କ୍ଷତି ଘଟେ ନାହିଁ । ସେଇଟା କେବଳ ଗୋଟାଏ ବାହ୍ୟିକ ପ୍ରକାଶ । ପ୍ରକାଶ୍ୟଭାବରେ ବିଭା କରି ନେଲେ କଥା ଛୁଣିଯିବ । ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଜାଣିବା ଦରକାର । ସମାଜ ତାହା ଆଖି ଆଗରେ ନ ଦେଖିଲେ ବିଶ୍ୱାସ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ସମାଜର କଥା ଦୂରରେ ଥାଉ, ନିଜର ଘରେ ମଧ୍ୟ ତାହା କେହି ବିଶ୍ୱାସ କରି ପାରୁନାହିଁ । ମା ବି ନୁହନ୍ତି, ଏପରି କି ନିଜେ ସୁପ୍ତି ମଧ୍ୟ ତା ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କି ନା କିଏ ଜାଣେ ? ହୁଏତ ତାହାହିଁ ତାର ଉପେକ୍ଷାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ହୋଇପାରେ । ହରଶଙ୍କର ମନେ କଲେ—ଜୀବନରେ ଏତେ ବଡ଼ ଗୋଟାଏ ଘଟଣା ଗୋପନ ରହି ଯାଉଛି । ସେଥିରେ କିଛି ଲାଭ ନାହିଁ, କିଏ କେତେ ରକମ ମନେ କରିପାରେ । ସେଇଟାକୁ ପ୍ରକାଶ୍ୟରୂପେ ସମାଜ ଆଗରେ ଅନାବୃତ କରି ଦେବାକୁ ହେବ । ସମସ୍ତଙ୍କର ଭୁଲ ଭାଙ୍ଗି ଦେବାକୁ ହେବ । ପୁରୋହିତ ଡାକି କି ବ-ଚ କରି ଟିକିଏ ମନ୍ତ୍ର ପଢ଼େଇ ନେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଗୋଟାଏ ଶଙ୍ଖ ବାଜିବା ବି ଦରକାର । ହୁଏତ ସେହି ଶଙ୍ଖସ୍ୱରରେ ଆରୋହଣ କରି ସତ୍ୟଟା ବିସ୍ତାରଲାଭ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇବ । କିନ୍ତୁ ମିଥ୍ୟା ଆଡ଼ମ୍ବର କରି ଗୁଡ଼ାଏ ଅର୍ଥଶ୍ରାଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଦିଆଯିବ ନାହିଁ । ବିବାହଟା ତାମସା ନୁହେଁ,—ସମାଜ ତାହା ଜାଣିବା ଉଚିତ ।

ଏହାପରେ ଭାବୁଁ ଭାବୁଁ ଗାଡ଼ି ଆସି କଟକ ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ହରଶଙ୍କରଙ୍କର କଟକରେ ଟିକିଏ କାମ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ତାଙ୍କୁ କଟକରେ ଓହ୍ଲାଇବାକୁ ପଡ଼ିଲା । କାମସାରି ସେହିଦିନ ପୁଣି ସେ କଟକରୁ ବାହାରି ପଡ଼ିଲେ । ମେରାମଣ୍ଡଳୀ ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚି ମଟର ଚଢ଼ି ସେ ସମ୍ବଲପୁରରେ ଯାଇ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

ମନୋମତ ବିବାହ କରିବାର ଅଭିଳାଷଟା ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରବଳତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ପ୍ରତିଦିନ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ନା କିଛି ସେ ଭାବନ୍ତି । ଅବଶେଷରେ ସେ ଗୋଟାଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇଗଲେ । ଆଉ ବିଳମ୍ବ କରିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ଏହି ଆଗାମୀ ବୈଶାଖ ମାସରେହିଁ ବିବାହଟା ସମ୍ପନ୍ନ କରିବାକୁ ହେବ ।

ଦୁଇଦିନ ପରେ ସେ ଘରକୁ ଚିଠି ଲେଖି ତାହା ଜଣାଇ ଦେଲେ । ତିନିଖଣ୍ଡ ଚିଠି ସେ ତିନି ଜଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖିଲେ । ଖଣ୍ଡେ ମା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପ୍ରିୟାଙ୍କ ପାଖକୁ, ଆଉ ଖଣ୍ଡେ ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ନାମରେ ଓ ତୃତୀୟଖଣ୍ଡ ବୃଦ୍ଧ ଗୁମାସ୍ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ । ସମସ୍ତ ଚିଠି ଗୋଟାଏ ଖୋଳରେ ଭର୍ତ୍ତିକରି ଗୁମାସ୍ତାଙ୍କ ନାମରେ ପଠାଇଦେଲେ ।

ମାଆଙ୍କ ନିକଟକୁ ସେ ଯେଉଁ ପତ୍ର ଦେଲେ ସେଥିରେ ସେ ନିଜର ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟା ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଅନେକ କଥା ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ସମସ୍ତ କଥା ଏଠାରେ କହି କିଛି ଲାଭ ନାହିଁ । ତେବେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ ସେହି ଦୀର୍ଘ ପତ୍ରଟାରେ ସେ ବିବାହ ପ୍ରଥାର ଗୋଟାଏ ଆମୂଳଚୂଳ ଇତିହାସ ଲେଖିବାକୁ ଛାଡ଼ି ନ ଥିଲେ । ବିବାହପ୍ରଥା କିପରି ସୃଷ୍ଟି ହେଲା, ବୈଦିକଯୁଗରେ ଆମ ଦେଶରେ କିପରି ବିବାହ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ଏକ ସମୟରେ କିପରି ବିବାହରେ ଜାତି ବିଚାର ନ ଥିଲା, ବ୍ରାହ୍ମଣ କିପରି କ୍ଷତ୍ରିୟ ବା ବୈଶ୍ୟ ଘରେ ବିବାହ କରୁଥିଲା, ଅନ୍ୟ ଆର୍ଯ୍ୟଜାତି କିପରି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘରେ ବିବାହ କରି ପାରୁଥିଲେ, ଆଜିକାଲି ଶୂଦ୍ର ବୋଲି ଯେଉଁ କଥାଟା ବ୍ରାହ୍ମଣେତର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବୁଝାଉଛି ତାହା କିପରି ଅର୍ଥହୀନ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶରେ କିପରି ବିବାହ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଚଳେ ଇତ୍ୟାଦି ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କରି ସେ ପତ୍ରଖଣ୍ଡି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଦେଇଥିଲେ । ପଢ଼ିଲେ ମନେ ହେବ—ତାହା ପତ୍ର ନୁହେଁ,

ଗୋଟାଏ ଥିସିସ୍, ସତେ ଯେପରି ଡକ୍‌ଟରେଟ୍ ପାଇବା ପାଇଁ ଗୋଟାଏ ଉଦ୍ୟମ । ଭାବପ୍ରବଣ ହରିଶଙ୍କର ଭାବୋଚ୍ଛ୍ୱାସରେ ଯେତେବେଳେ ଭାସିଯାନ୍ତି, ସେତେବେଳେ କାହାର କେତେ ବୁଝିବାର ଶକ୍ତି, କିଏ କେତେଟା ଗ୍ରହଣ କରିପାରେ, ତା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୁଲିଯାନ୍ତି ।

କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ନିକଟକୁ ସେ ଏତେ ବିସ୍ତୃତ କରି ପତ୍ର ଲେଖି ନ ଥିଲେ । କେବଳ ନିଜର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଟା ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ । ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର କିପରି ଘଟଣାରେ ସୁଷି ସଙ୍ଗରେ ପରିଚୟ ହେଲା, ସୁଷିର ମୁମୂର୍ଷୁ ମା ନିକଟରେ ସେ କପରି ନିରାଶ୍ରୟା କନ୍ୟାର ସମସ୍ତ ଭାର ନିଜମୁଣ୍ଡରେ ନେବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହୋଇଥିଲେ; ତା ପରେ ଯାହା ଯାହା ଘଟିଥିଲା, ତା ସବୁ ସେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ । ଶେଷରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, କୌଣସି ଆଡ଼ମ୍ବର ନ କରି କେବଳ ଧର୍ମସଙ୍ଗତ ବିଧିବିଧାନ ଅନୁସାରେ ସେ ବିବାହଟା ସମ୍ପନ୍ନ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ।

ରଘୁ ଗୁମାସ୍ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ସେ କେବଳ ଏତିକି ଲେଖିଥିଲେ ଯେ ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଜମିଦାରୀ ଗସ୍ତରୁ ଫେରିଲେ ତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ପତ୍ରଟି ଦେବେ ଓ ଅନ୍ୟପତ୍ର ଖଣ୍ଡି ମାଆଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇଦେବେ ।

ଚିଠି ତିନିଖଣ୍ଡି ଲେଖି ଓ ଯଥାସମୟରେ ଡାକରେ ଦେଇ ହରଶଙ୍କର ଗୋଟାଏ ସମାପ୍ତିର ନିଃଶ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲେ—ଯାଃ, ଏବେ କଥା ଛିଣ୍ଡିଗଲା,—ଆଉ ଅଡୁଆ ନାହିଁ ।

ଏଥର ଗୋଟାଏ ପୂର୍ଣ୍ଣନିର୍ମଳ ତୃପ୍ତିର ସ୍ରୋତ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣେ ପ୍ରାଣେ କଳକଳ ନାଦ କରି ବହିଗଲା ।

ପଞ୍ଚଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ଜମିଦାରୀ ଗସ୍ତରେ ଯାଇ ସେଥର ଫେରିବାକୁ ବହୁତ ଦିନ ବିଳମ୍ବ ହେଲା । ସମୟ ସମୟରେ ଏହିପରି ବିଳମ୍ବ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟାଏ କଚେରୀରୁ ଅନ୍ୟ ଗୋଟାଏ କଚେରୀ, ସେଠାରୁ ଆଉ ଏକ କଚେରୀକୁ ଯାଇ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ଥାନରେ କିଛି କିଛି ଦିନ ଅବସ୍ଥାନ କରି, କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଖଜଣାପାତି ଆଦାୟ ଅସୂଲ କରି, ମାମଲାମୋକଦ୍ଦମା ଶୁଣି, ନ୍ୟାୟନିଷ୍ପତ୍ତି କରି ଘରକୁ ଫେରିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ଦିନ ଲାଗିଯାଏ । ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଜମିଦାରୀର ସମସ୍ତ ଭାର ତାଙ୍କ ଉପରେ,—କର୍ମଚାରୀମାନେ ସମସ୍ତେ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ତାଙ୍କ ଅଧୀନରେ । ସେହିମାନଙ୍କୁ ନେଇ ସେ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଜମିଦାରୀର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ କରନ୍ତି । ଘରେ ବାହାରେ ତାଙ୍କର ଅଖଣ୍ଡ ପ୍ରତାପ । ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ପିତା ଶିବଶଙ୍କରଙ୍କ ଜୀବିତାବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିପତ୍ତି କମ୍ ନ ଥିଲା । ଶିବଶଙ୍କର ତାଙ୍କୁ ନିଜର ସହୋଦର ପରି ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଗାଧ ଅପରସୀମ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଥିଲା । ଶିବଶଙ୍କରଙ୍କର ସେ ଥିଲେ ସଙ୍ଗୀ, ଅନ୍ତରଙ୍ଗ, ସୁହୃଦ, ସହଚର, ଅମାତ୍ୟ ସବୁ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ନ ହେଲେ ଶିବଶଙ୍କରଙ୍କର ଦଣ୍ଡେ ଚଳୁ ନ ଥିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ନ ନେଲେ ଶିବଶଙ୍କର କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଖାଇବା, ପିଇବା, ବସିବା, ଉଠିବାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବିଶାଳ ଜମିଦାରୀ ଶାସନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଶିବଶଙ୍କର କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ସମ୍ପନ୍ନ କରୁଥିଲେ । ବାସ୍ତବିକ କହିବାକୁ ଗଲେ, ଶିବଶଙ୍କର ଥିଲେ ନାମତଃ ଜମିଦାର, କୃଷ୍ଣମାଧବ ଥିଲେ ସେହି ଜମିଦାରୀର ଶାସକ ଓ ପାଳକ,—ପ୍ରକୃତ ଜମିଦାର । ଖୁବ୍ କମ ସମୟରେ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତଭେଦ ହେଉଥିବାର ଦେଖାଯାଉଥିଲା,—ପ୍ରାୟ ନ ହେଉଥିଲା

କହିଲେ ଚଳେ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ପିତା ସମସ୍ତ ପୈତୃକ ସମ୍ପତ୍ତି ବିଳାସରେ ଉଡ଼ାଇଦେଇ, ସର୍ବସ୍ୱାନ୍ତ ହୋଇ, ପୁଅକୁ ଏକପ୍ରକାର ଦାଣ୍ଡର ଭିକାରି କରି, ସଂସାରକୁ ଫାଙ୍କି ଦେଇ ଚିରଦିନ ପାଇଁ ଇହଧାମରୁ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ମା ମଧ୍ୟ ତହିଁ ପୂର୍ବରୁ ସତୀସ୍ୱର୍ଗରେ ନିଜପାଇଁ ଯତ୍‌ସାମାନ୍ୟ ଖଣ୍ଡିଏ ସ୍ଥାନର ଯୋଗାଡ଼ କରି ନେଇଥିଲେ । ସୁତରାଂ ପିତାର ମୃତ୍ୟୁପରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯେତେବେଳେ ଦିଗ୍‌ବିଦିଗ ଶୂନ୍ୟ ଦେଖୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ନିଃସହାୟର ସହାୟ ହୋଇ ଛିଡ଼ା ହୋଇଥିଲେ ଭଗିନୀପତି ଶିବଶଙ୍କର । ପିତୃଶ୍ରାଦ୍ଧ ପରେ ଶିବଶଙ୍କର କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ନିର୍ଜନରେ ଡାକି କହିଥିଲେ—'କୃଷ୍ଣ, ଆଉ କାହିଁକି ଭାଇ, ଏ ସ୍ଥାନରେ ଏକାକୀ ପଡ଼ିରହି କି ଲାଭ ? ଚାଲ, ଦୁଇଭାଇ ଏକାଠି ରହି ପରସ୍ପର ପରସ୍ପରର ସଙ୍ଗସୁଖ ଭୋଗକରି ନିଶ୍ଚିନ୍ତରେ କାଳାତିପାତ କରିବା । ଯଦି ତମର କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅସୁବିଧା ହୁଏ, କିମ୍ବା କିଛି ଅଭାବ ରହେ,—ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଦାୟୀ ।' କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ନିର୍ଜନ ଗୃହଟା ନିଷ୍ଠୁର ଦେବତାର ନିର୍ମମ ପରିହାସ ପରି ବୋଧହେଉଥିଲା । ସେ କୌଣସି ଆପତ୍ତି ନ କରି, ବହୁଦିନରୁ ସ୍ଥିରକରି ରଖିଥିଲା ପରି ତୁରନ୍ତ ଜବାବ ଦେଇଥିଲେ—"ଚାଲ ଭାଇ ।" କଥା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ପତ୍ନୀ ପ୍ରେମଲତାଙ୍କୁ ଡାକି ସେ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ଆଦେଶ ଦେଇଥିଲେ—'ଜିନିଷପତ୍ର ବନ୍ଧାବନ୍ଧି କର ।' ପ୍ରେମଲତା କ୍ଷଣକାଳ ଅବାକ୍ ରହି ପଚାରିଥିଲେ—'କୁଆଡ଼େ ଯିବ ?' କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ—'ଯିବାବେଳେ ପଚାରିବା ଅବିଧି ।' ସେହିଦିନ ଶିବଶଙ୍କର ଶ୍ୟାଳକ କୃଷ୍ଣମାଧବ, ଶ୍ୟାଳକପତ୍ନୀ ପ୍ରେମଲତା ଓ ଏକମାତ୍ର ସନ୍ତାନ ପାଞ୍ଚବର୍ଷର ବାଳୁତ କନ୍ୟାଟିକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ନିଜ ନିବାସ ପ୍ରଧାନରାଜପୁରରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେହିଦିନଠାରୁ ଦୁଇଟି ନଦୀର ସ୍ରୋତ

ଏକ ହୋଇ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ପ୍ରୀତିରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଲା ପରି ଉଭୟ ପରିବାର ମିଶି ଏକାଠି ହୋଇ ଚଳିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏହି ସମ୍ମିଳିତ ପରିବାରର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଙ୍ଗ ଓ ଅବଶେଷରେ କର୍ତ୍ତା ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ଶିବଶଙ୍କର ତାଙ୍କୁ ଘରେ ବାହାରେ ଅବାଧ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ଘରେ ସେ ଥିଲେ ଗୃହ ସଂସାରର ସର୍ବନିୟନ୍ତା ଓ ବାହାରେ ଜମିଦାରିର ସର୍ବକ୍ଷମତାସମ୍ପନ୍ନ ମ୍ୟାନେଜର । ଏହି ଘଟଣାର ଦଶବର୍ଷ ପରେ ତାଙ୍କ କନ୍ୟାର ବିବାହ ଓ ବାରବର୍ଷ ପରେ ପତ୍ନୀବିୟୋଗ ଘଟିଥିଲା । ତାର କିଛିଦିନ ପରେ ନିଜେ ଶିବଶଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଚିରକାଳ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗ ତ୍ୟାଗ କରି ଇହ ସଂସାରରୁ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ଶିବଶଙ୍କରଙ୍କ ବିୟୋଗ ଅନ୍ତେ ବି ସେ ପୂର୍ବଗୌରବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରହି, ଘରର ସମସ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱ, ଜମିଦାରିର ସମସ୍ତ ହାଲଚାଲ ବୁଝାଶୁଝା କରୁଥିଲେ । ହରଶଙ୍କର ତାଙ୍କୁ ପିତୃବତ୍ ଜ୍ଞାନକରି, ତାଙ୍କର ସ୍କନ୍ଧରେ ସମସ୍ତ ଭାର ରଖି, ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପରେ ବିଶେଷ କିଛି ହସ୍ତକ୍ଷେପ ନ କରି ଏକପ୍ରକାର ନିଶ୍ଚିନ୍ତରେ ନିଜର କର୍ମମୟ ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିଲେ । ଘରେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ କଥାରେ କେହି ପ୍ରତିବାଦ କରିବାକୁ ସାହସ କରୁ ନ ଥିଲେ, କାରଣ ତାଙ୍କର ସାଂସାରିକ ଅଭିଜ୍ଞତା ଓ ଦୂରଦର୍ଶିତାରେ ସମସ୍ତେ ଆସ୍ଥାବାନ୍ ଥିଲେ । ଜମିଦାରିରେ ପ୍ରଜାମାନେ ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ ଭୟ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରି କୌଣସି ପ୍ରଜା ସହଜରେ ଜମିଦାରିରେ ବାସ କରି ପାରୁ ନ ଥିଲା ।

ଏଥର ଜମିଦାରି ଗସ୍ତର ଶେଷବେଳକୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲେ ସେହି ଗ୍ରାମରେ,—ଯେଉଁ ଗ୍ରାମରେ କେତେକ ପ୍ରଜା ମିଳି ସେ ଦିନ ହରଶଙ୍କରଙ୍କଠାରୁ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ଅନାବାଦି ଜମିଗୁଡ଼ାକ ଚାଷକରିବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ଆଣିଥିଲେ ।

ସେହି ଅନୁମତି ବଳରେ ସେମାନେ ଗ୍ରାମକୁ ଫେରିଆସି ଜମିଗୁଡ଼ାକ କୃଷୋପଯୋଗୀ କରିବା ବିଷୟରେ ତତ୍ପର ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ । ଇତିମଧ୍ୟରେ ସେମାନେ ଆପଣା ଆପଣାର ଅଂଶ ବାଣ୍ଟିନେଇ ତାହାର ସୀମା ଗଠନ କରିନେଇଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କୃଷୀ ତାର ଭାଗଜମି ଛୋଟ ବଡ଼ କିଆରୀରେ ବିଭକ୍ତ କରି ହିଡ଼ ଠେକି ଦେଇଥିଲେ । ମ,ଘ ମାସରେ ଅଚ୍ଛାକରି ଦି' ଅଧ୍ରା ବୃଷ୍ଟି ହୋଇଯାଇଥିବାରୁ କେହି କେହି ହଳ ପକାଇ ସାରିଥିଲେ । ଅନେକ ଦିନର ପଡ଼ିଆ ଜମି, ଘାସ ନ ମଲେ ଫସଲ ହେବ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ କୃଷୀମାନେ ଆଗରୁ ଗାରେ ଦି'ଗାର ପକାଇ ଘାସ ମାରିବାକୁ ଯତ୍ନବାନ୍ ହୋଇଥିଲେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେ ଗାଁରେ ପହଞ୍ଚିଲା ପରେ ଜଣେ ଅଧେ ଚୁଗୁଲିଆ ପରଶ୍ରୀ-ଅସହିଷ୍ଣୁ ଲୋକ ଆସି ସେମାନଙ୍କ ନାମରେ ଚୁଗୁଲି ଭାଡ଼ିଥିଲେ । ଅମୁକ ଅମୁକ ଲୋକେ ଜବରଦସ୍ତି କରି ଜମିଦାରଙ୍କ ଅନାବାଦୀ ଜମି ଚଷି ପକାଉଛନ୍ତି ବୋଲି ଅପତ୍ତି କରିଥିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା, କେତେକ ପ୍ରଜା ଅନେକ ଦିନରୁ ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥୀ ଥିଲେ,—ଜମିଦାରଙ୍କ ସିରସ୍ତାରେ ଦରଖାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ସଲାମି କଥାଟା ନେଇ ଜମିଦାର ପ୍ରଜାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭଡ଼ା ଓଟରା ଲାଗିଥିଲା । କିନ୍ତୁ କାହାରିଠାରୁ ତ ସେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଲାମି ଗ୍ରହଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ମାଣକେ ଦେଢ଼ଶହ ଟଙ୍କା କରି ସଲାମି ନ ଦେଲେ କେହି ସେ ଜମିର ପାଖ ପଶି ପାରିବ ନାହିଁ ବୋଲି ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ଶୁଣାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେମାନଙ୍କର ଏତେ ବଡ଼ ଦମ୍ଭ ଯେ ସେମାନେ ଚାଷ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର କଥାଟା ବିଶ୍ୱାସ ହେଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପରେ ବିଶେଷ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ବୁଝିଲେ ଯେ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ,— ସେଥିରେ ଛିଟିକେ ହେଲେ ମିଛ ନାହିଁ । କ୍ରୋଧରେ ତାଙ୍କର ବକ୍ଷମାଂସ

ଗରମ ହୋଇ ଉଠିଲା । ତୁମୁଳ ଗର୍ଜନ କରି ସେ କଚେରୀ ଘରର ବାରଣ୍ଡା କମ୍ପାଇଦେଲେ । "କାହାର ହୁକୁମ୍‌ରେ, କାହାର ହୁକୁମରେ ଶଳାଏ ସେ ଜାଗାରେ ପାଦ ପକେଇଲେ ? ଯାଓ, ଅଭି ଯାଓ, ସବ୍ ସାଲକୋ ପକଡ଼ ଲଓ"—ବୋଲି କହି ସେ କଗୃହ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଯମଦୂତପରି ପାଞ୍ଚ ପାଞ୍ଚଟା ଦାଢ଼ିବାଲା ମୁସଲମାନ ବରକନ୍ଦାଜ ଠେଙ୍ଗା ଧରି ଧାଇଁଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର କଡ଼ା ହୁକୁମ୍—ବସିଲାଠାରୁ ଉଠେଇ ଆଣିବ । ବରକନ୍ଦାଜଗୁଡ଼ାକ ବି ସେ ଶପଥ୍ୟରେ ଭାରି ପକ୍‌କା । ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଧରି ଆଣିଲେ । ଅକ୍ଷିପ ଅଡ଼ିଆ ସେମାନଙ୍କୁ ଆସି ଜମିଦାରଙ୍କ କଚେରୀଦୁଆରେ ହାଜର ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ନିରୀହ ପ୍ରଜାଗୁଡ଼ାକ ଉପରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏକାବେଳକେ ପଞ୍ଚମ ହୋଇଉଠିଲେ । ଯେତେ ଅଶ୍ରାବ୍ୟ ଅକଥ୍ୟ ଭାଷା ତୁଣ୍ଡକୁ ଆସିଲା ତା ସମସ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଗଲେଗଲେ । ଗରୀବ ପ୍ରଜାଗୁଡ଼ାକ ମୁଣ୍ଡ ତଳକୁ ପୋତି ନୀରବରେ ସମସ୍ତ ଶୁଣି ବଡ଼ କଷ୍ଟରେ ତାହା ବରଦାସ୍ତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଅଗ୍ନ୍ୟୁଦ୍‌ଗାର ଦେଖି ସମସ୍ତେ ଅବାକ୍ ହୋଇ ରହିଲେ ।

ଘଣ୍ଟାଏ କାଳ ଅଗ୍ନିବର୍ଷଣ ପରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ଦେଖ, ଭଲ ଦଶା ଥିଲେ ଆଗେ ସେ ଜମିଉପରୁ ସମସ୍ତ ହିଡ଼ କାଟି ସଫା କର, ଆଉ ମୁଣ୍ଡପିଛା ପଚାଶ ଟଙ୍କା ଜରିମାନା ଦାଖଲ କର । ପରେ ଆଉ ଯେଉଁ କଥା ।

ପ୍ରଜାଗୁଡ଼ାକଙ୍କ ଉପରେ ଆକାଶ ଛିଣ୍ଡିଲା । ଏତେ ପରିଶ୍ରମ କରି ସେମାନେ ହିଡ଼ବାଡ଼ ଦେଇଥିଲେ, ହଳ କରିଥିଲେ । ସେ ସବୁ ତ ଗଲା, ତା ପରେ ପୁଣି ପଚାଶ ପଚାଶ କରି ଜରିମାନା । ନ ଦେଲେ ତ ରକ୍ଷା ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯମ, କିନ୍ତୁ ଦେବେ କେଉଁଠୁ ଆଣି ? କି ଅନ୍ୟାୟ ! ଖୋଦ୍ ଜମିଦାର ବାବୁଙ୍କ ହୁକୁମ ପାଇ ସେମାନେ ଚାଷ

ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି, ଜୋର ଜବରଦସ୍ତି କରି ନୁହେଁ । ଏକ ପୁଣି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଏ କି ହୁକୁମ ? ଏ କି ଅକାଳ ବଜ୍ରପାତ ! ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଉଠିଯାଇ ଗୋଡ଼ ଧରି ପକେଇଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାକୁ ଗୋଇଠାଏ ଦେଲେ । ଗର୍ଜ୍ଜନ କରି ହିନ୍ଦି ଝାଡ଼ିଲେ —'ସୁଅରକା ବଚ୍ଚା, ମେହେନ୍ତରକା ଗୋଲାମ୍, ହାରାମ୍‌ଜାଦା ପାଜି କାହାଁକା । ଏସା ଦିମାକ୍ । ଜମିନ୍ ଉପରକୋ ଯାନେକା ବାସ୍ତେ କୋନ୍ ବୋଲା ରେ ?' ଗୋଇଠା ଖାଇ ମଧ୍ୟ ଗରିବ ପ୍ରଜାଟି ଗୋଡ଼ ଧରି ପଡ଼ିରହିଲା । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତେ ହାତଯୋଡ଼ି କହିଲେ—ହଜୁର ମା ବାପ, ହଜୁର ରୁଷିଲେ ଆମେ କାହାର ହେବୁଁ ? ହଜୁରଙ୍କ ସିରସ୍ତାରୁ ହୁକୁମ୍ ପାଇ ଆମେ ସିନା ଜମି ମାଡ଼ିଲୁଁ, ନ ହେଲେ କି କାହାର ଏତେ ବହପ ହୁଅନ୍ତା ? ହଜୁର ଯଦି କହିବେ—ଆମେ ଛାଡ଼ିଦିବୁଁ, ଆମର ମୂଲ ମଜୁରି ଦେଇ ମେହେନତ ସବୁ ପଚେ ଗଲା ।

କଥାଟା ଶୁଣି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଚମକି ଉଠିଲେ । କଣ ? ହଜୁରଙ୍କ ସିରସ୍ତାରୁ ହୁକୁମ୍ ପାଇ ? କିଏ ହୁକୁମ ଦେଲା ? କେବେ ? ପ୍ରଜାମାନେ ବିନୀତଭାବରେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ଖୋଦ୍ ଜମିଦାରବାବୁଙ୍କ ହୁକୁମ୍‌ରେ ସେମାନେ ଚାଷ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣମାଧବ ପୁନଶ୍ଚ ଚମକି ଉଠିଲେ । ପଚାରିଲେ, କିଏ—ହରଶଙ୍କର ? ପ୍ରଜାମାନେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—'ଆଜ୍ଞା, ହଁ ।' ତତ୍ପରେ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ସେ ଦିନର ସମସ୍ତ ଘଟଣା କହିଗଲେ । କିପରି ସେମାନେ ସେଦିନ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ନିକଟରେ ଗୁହାରି କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଅନୁପସ୍ଥିତ ଥିଲେ; ଜମିଦାରବାବୁ ନିଜେ ତାଙ୍କର ଗୁହାରି ଶୁଣି ହୁକୁମ ଦେଇଥିଲେ, ସଂଗୁମାସ୍ତା ସେମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଆଦେଶ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇ ଦେଇଥିଲେ, ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ।

କଥାଟା ଶୁଣି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲେ । କିନ୍ତୁ ଅବିଶ୍ୱାସ କରିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମୁହଁ ଉପରେ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଗୋଟାଏ ମିଥ୍ୟା କହିବାକୁ ପ୍ରଜାମାନେ କଦାପି ସାହସ କରିବେ ନାହିଁ । ସେ କିଛିକ୍ଷଣ ଚୁପ୍ ମାରି ବସି ରହିଲେ । ଭାବିଲେ—ବୋଧହୁଏ ହରଶଙ୍କର ଘରକୁ ଫେରିଆସିଛନ୍ତି, ନିଜର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ଏହିପରି ଏକ କାଣ୍ଡ ଘଟିଯାଇଛନ୍ତି । ଖାମଖିଆଲିଆ ଟୋକା ! ପାଠପଢ଼ି ମୂର୍ଖ ! ଜମିଦାରକୁଳରେ ଜନ୍ମହୋଇ ଜମିଦାରିଟିକି କରି ଜାଣେ ନାହିଁ, ମସ୍ତ ପାଗଳ । ଏହା ଭିତରେ ଘରକୁ ଫେରିଆସି ଏ ବୁଦ୍ଧିହୀନତା ପ୍ରକାଶ କରି ବସିଛି । କୃଷ୍ଣମାଧବ ବହୁଦିନାବଧି ଘରେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ଥିବାରୁ ଏସବୁ ତାଙ୍କୁ ମାଲୁମ୍ ନାହିଁ । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ ଯେଉଁ ରାଗଚଣ୍ଡିକ ଚଢ଼ିଥିଲା ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ହରଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ତେଜି ଉଠିଲା । ଗରମ୍ ନିଶ୍ୱାସରେ ଭାବିଲେ—ନିଜ ଜମିଦାରୀ ପରିଚାଳନା କରିବାକୁ ହରଶଙ୍କରଙ୍କର ଯଦି ଏତେ ଇଚ୍ଛା, ତେବେ ଆଜି କାହିଁକି ସେ ସମସ୍ତ କାଗଜପତ୍ର ବୁଝି ନେଉ ନାହିଁ ? ତା ହେଲେ ତ କୃଷ୍ଣମାଧବ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇପାରନ୍ତେ । ତାର ଜମିଦାରୀ ସେ ଚଳେଇବ, ଯେପରି ଇଚ୍ଛା ସେପରି ଚଳେଇବ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଯଦି ଅନ୍ୟଲୋକର ପରାମର୍ଶ ନ ଲୋଡ଼େ, ତେବେ କୃଷ୍ଣମାଧବ କାହିଁକି ଉପରେ ପଡ଼ି ତାହା ଦେବାକୁ ଯିବେ ? ନା, ଯେତେବେଳେ ତା ହୋଇଥିଲା ସେତେବେଳେ ହିଁ, ଆଉ ନୁହେଁ । ଏଣ ଯୁଗକୁ ବାଘ ଖାଇଲାଣି । ତାଙ୍କ ପରାମର୍ଶର ଆଉ ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ତାଙ୍କୁ ଏ ଝକମାରି କାମ ଛାଡ଼ିବାକୁ ହେବ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏହିପରି କେତେ କଣ ଗରମ ନିଶ୍ୱାସରେ ଭାବିଗଲେ । କିନ୍ତୁ ଏସବୁ ଭାବ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାଟା ବିଜ୍ଞତାର କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କଲେ ନାହିଁ । କିଛି କ୍ଷଣ ନୀରବ ରହି ସେ

କହିଲେ—ଦେଖ, ହରଶଙ୍କର ଯେତେ ହେଲେ ପିଲା । ତାକୁ ଭୁଲେଇଭାଳେଇ ଏ ଭଳି କାମ ଥରେ କରି ନେଲ । କିନ୍ତୁ ପୁନର୍ବାର ଯଦି କର ତେବେ ଜାଣିଛ, କୃଷ୍ଣମାଧବ କି ଭଳି ଲୋକ । ଏହା କହି ସେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ସତର୍କ କରି ଫେରାଇଦେଲେ । କିନ୍ତୁ କଅଣ ଗୋଟାଏ ପରାଜୟର ଭାବ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣ ମଧ୍ୟରେ ଲାଗି ରହିଲା । ଭିତରେ ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅସ୍ୱସ୍ତି କୁହୁଳିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସ୍ଥାନକୁ ନ ଯାଇ ସେହିଦିନ ଫେରି ଆସିଲେ । ଉଆସକୁ ନ ପଶି ଆଗେ କଚେରୀଘରେ ପ୍ରବେଶ କରି ରଘୁଗୁମାସ୍ତାଙ୍କୁ ତଲବ କଲେ । ଗୁମାସ୍ତାବାବୁ ଆସିଲାରୁ ସମସ୍ତ ହାଲ ତନ୍ନ ତନ୍ନ କରି ବୁଝିଲେ । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଆବେଦନ ପତ୍ର ଉପରେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ସ୍ୱହସ୍ତ ଲିଖିତ ଆଦେଶ ପାଠକଲେ । ଏତେ ଗୁଡ଼ାଏ ଜମିଦାଦନ ନୂର୍ କମ୍‌ରେ ହଜାରେ ଟଙ୍କା ଖଲାସି ମିଳିଥାନ୍ତା—ସେଥିରୁ ଗୋଟାଏ ପାହୁଲା ବି ଆଦାୟ କରାଯାଇ ନାହିଁ, ସମସ୍ତ ଛାଡ଼ ଦିଆଯାଇଛି । କି ଦିଲଦାର ଆମୀର ! କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ହାଡ଼ କଡ଼ କଡ଼ ହୋଇ ଉଠିଲା । ରଘୁ ଗୁମାସ୍ତା ଉପରକୁ କାଗଜଟା ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ ମୁହଁ ନାଲିକରି ତୀବ୍ର କଣ୍ଠରେ କହିଲେ—ଏଠି ଜମିଦାରୀର ମଙ୍ଗଳା-ମଙ୍ଗଳ ଦେଖିବାକୁ ଅଛ ନା ଘାସ କାଟିବାକୁ ଅଛ ? ନିମକ୍‌ହାରାମ୍, ତମକୁ ସବୁ ଦୂର କରିବାକୁ ହେବ ।

ଗାଳିଖାଇ ରଘୁ ଗୁମାସ୍ତା ମେଁ ମେଁ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବେକସୁର ବୋଲି ନିଜକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରି [illegible] କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ସାମନାରେ କିଛି ହେଲେ କହି ପାରିଲେ ନାହିଁ, କେବଳ ଥଙ୍ଗ ଥଙ୍ଗ ହେବା ସାର ହେଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ କ୍ରୋଧରେ, ଅନ୍ତରରେ ଭୟଙ୍କର ସ୍ଫୀତ ହୋଇ ନିଜର ବୈଠକଖାନାକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ରାଧୁ ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ଚିଠି ପାଇ ସାରିଥିଲେ । ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ନିକଟକୁ ତାଙ୍କ ଚିଠିଟା ମଧ୍ୟ ପଠାଇ ଦେଇସାରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖାହୋଇଥିବା ଚିଠିଟା ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଥିଲା । ଭୟରେ ସେ ଚିଠିଟାର କଥା ସେ ଭୁଲିଗଲେ, ଦେଇପାରିଲେ ନାହିଁ । ଭୁଲି ନ ଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେତେବେଳେ ଦେଇ ପାରି ନ ଥାନ୍ତେ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ କ୍ରୋଧ ଓ ବିରକ୍ତି ଦେଖି ତାଙ୍କର ପ୍ଳୀହା ଜଳବତ୍ ତରଳ ହୋଇଯାଉଥିଲା । ପରେ ସୁସମୟ ଦେଖି ରାଧୁ ସେ ଚିଠିଟା କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ହାତରେ ଅର୍ପଣ କରିବାକୁ ବସିଥିଲେ ।

ଷୋଡ଼ଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

କୌଣସି ଗୋଟାଏ ପୂତିଗନ୍ଧମୟ କଦର୍ଯ୍ୟ ରାସ୍ତା ଦେଇ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ହଠାତ୍ ଯେତେବେଳେ ଗୁଡ଼ାଏ ସଦ୍ୟ ବିଷ୍ଠା ଉପରେ ପାଦ ପଡ଼ିଯାଏ, ସେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତରାତ୍ମାଟା ଯାହା ହୁଏ ଏବଂ ନାସା-ମୁଖର ଆକୃତି ଯେଉଁ ବିକୃତି ଧାରଣ କରେ, ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ଚିଠିଟା ପଢ଼ି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଠିକ୍ ତାହାହିଁ ହୋଇଗଲା । କି କୁତ୍ସିତ କଥା ! ବ୍ରାହ୍ମଣ ସହିତ ଶୂଦ୍ରର ବିବାହ ! କଣ ଆଉ ବାକି ରହିଲା ? କଳିର ଭୋଗ ଏଥର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ସ୍ତମ୍ଭୀଭୂତ ହୋଇ ବସିଗଲେ ।

ଜମିଦାରୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ହସ୍ତକ୍ଷେପ ମନରେ ଦାରୁଣ ଆଘାତ ଦେଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସଂସାରଭିଜ୍ଞ କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେଟା କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ସହିଯିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଭାବୁଥିଲେ ଯେତେ ହେଲେ ହରଶଙ୍କର ଜମିଦାର, ସମ୍ପତ୍ତିର ମାଲିକ । ହଜାରେ ଆତ୍ମୀୟ

ହେଲେ ବି କୃଷ୍ଣମାଧବ କର୍ମଗୃହୀ ମାତ୍ର । ଶତ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ଜାରିକଲେ ବି ସେ ଦୁଃଖ ହୋଇ ନ ପାରନ୍ତି । ସୁତରାଂ ମାଲିକର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରି ଲାଭ କଣ ? ସେମାନେ ଟଙ୍କା ଅଦାୟ ହୋଇଥିଲେ, ତାହାଙ୍କ ଆୟ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥାନ୍ତା । ସେ ଯଦି ତାର ଅଂଶବୃଦ୍ଧି ନ ଚାହେଁ, ତେବେ ଅନ୍ୟ ଲୋକର ସେଥିରେ ମଥାବ୍ୟଥା କାହିଁ ?

ଏହିପରି ଭାବି କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେଥିରେ ଉଦାସୀନ ରହିବା ଯାହାରିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅବିଜ୍ଞତାର କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ଘଟଣାଟାକୁ ଆଖି ବୁଜି ପିଠେଇଦେବାକୁ ସେ ସଂକଳ୍ପ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ହରଶଙ୍କରଙ୍କର ଏହି ଦୁର୍ବ୍ୟବହାର ଛାତ୍ରାବାସ ସେଥିରେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରତିବାଦର ସୃଷ୍ଟିକଲା । ଏଟାକୁ ତ ସେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ସମର୍ଥନ କରି ନ ପାରନ୍ତି । ଜାତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏତେ ବଡ଼ ଗୋଟାଏ ଅତ୍ୟାଚାରର ପ୍ରଶ୍ରୟ ଦେବା କି ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ? ତାହା କି ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ନିରଙ୍କୁଶ ହେବାର ଚେଷ୍ଟା ନୁହେଁ ? ସମାଜପତି ବୋଲି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ସମାଜପତି ହୋଇ ସେ ଯଦି ଏଭଳି ଦୁଷ୍କାର୍ଯ୍ୟର ପକ୍ଷପାତୀ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ସମାଜରେ ତାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ରହିବ କିପରି ? କାହିଁକି ବା ରହିବ ? ନା, ବାଞ୍ଛି ଥାଉଁ ଥାଉଁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏଭଳି ଗୋଟାଏ ଅପକର୍ମର ସହାୟ ହୋଇ ପାରିବେ ନାହିଁ, ନାହିଁ, ନାହିଁ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ମନେ ମନେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ,—ଯାହା ହେଉ ନା କାହିଁକି, ସେ ଏଥିରେ ପ୍ରାଣପଣେ ବାଧା ଦେବେ । ନିତାନ୍ତ ଯଦି ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ତାହା ବି ସେ କରିବେ । ଶିରଦିନର ମାୟାବନ୍ଧନ ଛିନ୍ନ କରିବା କଷ୍ଟକର ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ହେଲେଇ ବା ? ସେଥିରେ କି ସେ ଜାତିଧର୍ମରୁ ଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ନରକର ରାସ୍ତା ସଫା କରି ବସିବେ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ବିଚଳିତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ଇଚ୍ଛା ହେଲା—ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଉତ୍ତର ଦେଇ ସମସ୍ତ କଥା ପରିଷ୍କାର କରି ଲେଖିଦେବାକୁ । ହରଶଙ୍କର ଯଦି ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ହେବାକୁ ଚାହେଁ, ତା ହେଲେ ଅନ୍ୟାୟର ଦାୟିତ୍ୱରେ ତାହା କରୁ, ସେଥିରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଲିପ୍ତ ହେବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ । ଯାହାକୁ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ଗ୍ରାସ କରିଛି, ତାହାର ଫଳ ତାକୁହିଁ ଭୋଗ କରିବାକୁ ହେବ ।

ଏହା ଭାବି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉଠିଯାଇ ଜବାବ୍ ଲେଖିବା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । "ନ ଗଚ୍ଛେତ୍ ଦୀର୍ଘଜୀବେଷୁ" ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲେଖି ସେ କଲମଟା ଥୋଇଦେଇ ଭାବିଲେ— କେଉଁ ଠିକଣାରେ ଚିଠି ଦେବେ ? ଠିକଣା କାହିଁ ? ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଚିଠି ପଢ଼ି ଦେଖିଲେ, ଲେଖା ଅଛି କେବଳ ସମ୍ବଲପୁର । କିନ୍ତୁ ସମ୍ବଲପୁରର ଠିକ୍ କେଉଁ ଜାଗାରେ ସେ ? ଚିଠିଦେଲେ ପାଇବ ତ ? ତାର ଠିକ୍ କଣ ?

ଏହାପରି ସାତ ପାଞ୍ଚ ଭାବି ସେ ପତ୍ର ଲେଖା ବନ୍ଦ କଲେ । କିନ୍ତୁ ମନଟା ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହି ପାରିଲା ନାହିଁ । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଚିଠିଟା ହାତରେ ଧରି ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ଚିହ୍ନ ଅପ୍ରସନ୍ନ ମୁଖରେ ସେ ଘର ଭିତରକୁ ଗଲେ ।

ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରି ସେ ଗମ୍ଭୀର କଣ୍ଠରେ ଡାକ ଦେଲେ— ଜାଣ ! ରାଧାପ୍ରିୟା ନିଜର ଶୟନକକ୍ଷରେ ବସି, ସୁଷମାକୁ ପାଖରେ ବସାଇ କହୁଥିଲେ—"ମା, ତୋର ହାତରେ ସବୁ କଥା । ପାଗଳା ମିଲାଟା ଯେ ଝୁଙ୍କ ଧରିଛି, ତୁହି ଏକା ତାର ଝୁଙ୍କ ଭାଙ୍ଗିପାରୁ । ମିଲାଦିନରୁ ସେ ଏହିପରି ଝୁଙ୍କ, ଯାହା ଗୋଟାଏ ମନରେ ପଶିଥିବ ସେଥିପାଇଁ—ଆଗପଛ କିଛିହେଲେ ଦେଖିବାକୁ ଯାଏ ନାହିଁ,—ସମ୍ଭବ ଅସମ୍ଭବ ଦେଖେ ନାହିଁ,—ଚଞ୍ଚଳିଆ ଗୋଟାଏ କଥା ଧରିବସେ, ଆଉ ସେଥିରେ ବାୟା ହୋଇଯାଏ । ଚିରକାଳ ତାର ଏଇ ସ୍ୱଭାବ, ଏଇ

ପାଗଳାମି । ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ, ତୋହର କଥାରେ ଫଳହେବ, ମା । ତୁ ଟିକିଏ ବାପାଙ୍କୁ ବୁଝେଇ ଦେ, ଏମିତି ଗୋଟାଏ ବିବାହ କୌଣସିମତେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଶୁଣୁଛୁ ମା ?

ସୁଷ୍ମି ଅନତନୟନରେ ଖଡ଼ିକା ଖଣ୍ଡିଏ ଧରି ଭୂଇଁରେ ଗାର କାଟୁଁ କାଟୁଁ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଇ ନୀରବରେ ସମ୍ମତି ଜ୍ଞାପନ କରୁଥିଲା । ଠିକ୍ ଏହିପରି ସମୟରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଡାକିଲେ—ନାନି !

ରାଧାପ୍ରିୟା ଧଡ଼ ପଡ଼ି ଉଠି ଦୁଆର ନିକଟକୁ ଆସି ଜବାବ୍ ଦେଲେ—କିଏ ରେ, କୃଷ୍ଣ ? କେତେବେଳେ ଆସିଲୁ ? ଆ, ଏଇ ଘରକୁ ଆ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତେ ରାଧାପ୍ରିୟା ସୁଷ୍ମିକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ—ସୁଷମା, ଏଇ ତୋର ମାମୁ ।

ସୁଷମା ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ସମ୍ମୁଖରେ ଆସି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ପାଦତଳେ ମସ୍ତକ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପ୍ରଣାମ କଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ତାର ସଲଜ୍ଜ ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତିଟି ଉପରେ ପଡ଼ି ଯେପରି ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଟିକିଏ ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇ ରହିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାହା କ୍ଷଣକାଳ ପାଇଁ । କ୍ଷଣକ ପରେ ସେ ଦୃଢ଼ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ମନେ ମନେ କହିଲେ—ଏଇ ବୋଧହୁଏ ସେହି । ହରଶଙ୍କରଙ୍କୁ ବିପଥଗାମୀ କରିବାକୁ ଯାଉଛି—ଏଇ ଭ୍ରଷ୍ଟା, ଏଇ ମାୟାବିନୀ, ଏହି ବିଧବା ମୂର୍ତ୍ତି ? କୃଷ୍ଣମାଧବ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ—ନାନି ! ତୋ ସାଙ୍ଗରେ କେତେକ କଥା ଅଛି, ଟିକିଏ ନିରୋଳା ହେଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା ।

ସୁଷ୍ମି ଏ କଥାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝିପାରି କାହାରି ଆଦେଶର ଅପେକ୍ଷା ନ ରଖି ଘରୁ ନୀରବରେ ବାହାରିଗଲା । ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ବସି କୌଣସି ଗୋଟାଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଜକୁ ନିଯୁକ୍ତ କରିବାକୁ ଯତ୍ନ କଲା । କିନ୍ତୁ ମନଟା ଛନଛନ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଆଲୋଚନାର ସୂତ୍ରପାତ କଲେ । କହିଲେ—କି କାଣ୍ଡ ଏସବୁ ହଉଛି ନାନି ! ତୋତେ କଣ ଏସବୁ ସୁନ୍ଦର ଦେଖା ଯାଉଛି ? ଯାହା ଲୋକ ସ୍ୱପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା କଳ୍ପନା କରିପାରିବ ନାହିଁ ସେହିପରି ଘଟଣା ଯେ ତୋର ଆଖି ଆଗରେ ଘଟିଯାଉଛି, ତା କି ତୁ ଦେଖୁନାହୁଁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯେ ହଠାତ୍ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଏକାବେଳକେ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଉପରେ କଥାଟା ଏପରି ଆକସ୍ମିକ ଭାବରେ ପକାଇଦେବେ ଏହା ରାଧାପ୍ରିୟା ଭାବି ନ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଆଦୌ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ କଣ କହି ଏହାର କୈଫିୟତ ଦେବେ ତାହା ସେ ସ୍ଥିର କରି ନ ପାରି ମୂକ ହୋଇ ରହିଲେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ—ତୁ ଯାହା କହ ନାନି ! ଏସବୁ ଦିନକୁ ଦିନ ଅସହ୍ୟ ହୋଇ ଉଠୁଛି । ମଣିଷ ଆଉ କେତେ ସମ୍ଭାଳି ପାରେ ? ତାର ତ ପୁଣି ଆତ୍ମସମ୍ମାନ ଜ୍ଞାନ ଅଛି, ଭଲମନ୍ଦ ବିଚାରକରି ଚଳିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ରହିଛି । ସବୁ କଥାକୁ ତ ସେ ସବୁବେଳେ ଆଖି ବୁଜି ଦେଇ ଚଳି ନ ପାରେ । ଆଜି ମୁଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖି ପାରୁଛି ନାନି, ଏଠି ଆଉ ବେଶି ଦିନ ନୁହେଁ ।

କଥାଟା ଶୁଣି ରାଧାପ୍ରିୟା ଚମକି ଉଠିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ମୁହଁରେ ଏ କଥାଟା ନିତାନ୍ତ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ଶୁଣାଗଲା । ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଛାତିରେ କିଏ ଯେପରି ଗୁଞ୍ଜି କରି ଗୋଟାଏ ଅଗ୍ନିଶଳାକା ମାରି ଦେଇଗଲା । ସେ ବ୍ୟସ୍ତବିକଳ ହୋଇ କହିଲେ—କଣ କହୁଛୁ ରେ କୃଷ୍ଣ ? ତୋ ମୁହଁରେ ଆଜି ଏ କି କଥା ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଜବାବ୍ ଦେଲେ—ଏତେ ବଡ଼ କଥାଟା ଆଜି ତୋ ଆଗରେ କହିବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ଯେ କି କଷ୍ଟକର ତା ମୁଁ ବୁଝିପାରୁଛି, ନାନି ! କିନ୍ତୁ ନ କହି ଉପାୟ ନାହିଁ । ଏତେ ଦିନ ହେଲା ତୋର

ଅନ୍ତଃପୁରର ବନ୍ଦୀ ଥିଲି । ଭାଇ ଶିବଶଙ୍କର ନିକଟରେ ମୁଁ ଯେ କି ପରିମାଣରେ ଋଣୀ ତା କଥାରେ ପ୍ରକାଶ କରି ହେବ ନାହିଁ । ଏତେ ଉପକାର ସଂସାରରେ କେହି କାହାର କରେ ନାହିଁ । ଶିବଭାଇ ମୋର ଯାହା କରିଛନ୍ତି, ମରି ମାଟି ହେଲେ ବି ତା ଭୁଲି ପାରିବି ନାହିଁ । ଲୋକେ କହନ୍ତି—'ଶିବଶଙ୍କର ରାଜା, କିନ୍ତୁ ରାଜତ୍ୱ କରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ।' ଏ କଥାଟା କେତେ ପରିମାଣରେ ଠିକ୍ ତା ମୁଁ ଯେତେ ବୁଝେଁ, ବୋଧହୁଏ ଆଉ କେହି ସେତେ ବୁଝିପାରିବ ନାହିଁ । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ୱର୍ଗବାସୀ, ଆଉ ତାଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗବାସ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୋର ବି ସେ ସୁଖର ଦିନ ଯାଇଛି ଭଉଣି !

ଏହା କହି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଗୋଟାଏ ନିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ରାଧାପ୍ରିୟା ପୁନଶ୍ଚ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ—କାହିଁକି ରେ କୃଷ୍ଣ ? ଏମିତି ଗୁଡ଼ାଏ କାହିଁକି ଭାବୁଛୁ ? ତୋର କଣ ହେଲା ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ତୁ କଣ ଦେଖୁନାହୁଁ ନାନି ? ଶିବଭାଇଙ୍କ ଅମଳରେ ଏଇ କୃଷ୍ଣମାଧବ କଣ ନ କରିଛି ? କିନ୍ତୁ ଆଜି କି ଆଉ ସେ କଥା ଅଛି ? ତାର ଇଚ୍ଛାରେ କି ଆଜି ସବୁକାମ ହଉଛି ? ଅବଶ୍ୟ ଜମିଦାରୀର କଥା ମୁଁ କହୁନାହିଁ ନାନି ! ସେ ଜମିଦାରୀଟା ହରଶଙ୍କରର । ତାର ଯେମିତି ଇଚ୍ଛା ସେ ସେମିତି ଚଳେଇବ । ସେ ବିଷୟରେ ଆପତ୍ତି କରିବାଟା ଅନ୍ୟ ଲୋକର ଧୃଷ୍ଟତା । ମୁଁ କାହିଁକି ସେଥିରେ ବାଧା ଦେବି ? ଏଇ ଯେ ସେ ଦିନର ଘଟଣାଟା ହେଲା,—ତୁ ଜାଣୁ କି ନା ଅବଶ୍ୟ ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ,—ହେଲେ ମୁଁ ତ ସେଥିରେ ତିଳେମାତ୍ର ଆପତ୍ତି କରି ନାହିଁ । ବୁଝିଲୁ ନା, ମୁଁ କହୁଛି ସେହି ସଲାମି ଟଙ୍କାଟା ଛାଡ଼ିଦେବା କଥା । କେତେଗୁଡ଼ାଏ ପ୍ରଜା ଅନାବାଦ ଜମି ଚାଷ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥୀ ଥିଲେ; ମୁଁ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ କିଛି ସଲାମି ଆଦାୟ କରି ସେମାନଙ୍କୁ

ଗ୍ରୁଷ କରିବାକୁ ଅନୁମତି ଦେବାକୁ ପାଇଁଥିଲି । ହଜାରେ ଟଙ୍କାରୁ କମ୍ ସଲାମି ଅଦାୟ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ହରଶଙ୍କର ମୋର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ, ଏପରିକି ମୋତେ ପଚାରି ନ ପଚାରି, ସମସ୍ତ ଟଙ୍କାଟା ଛାଡ଼ି ଦେଲା । ମୁଁ ଗସ୍ତରୁ ଫେରି ଶୁଣିଲି । ଅବଶ୍ୟ ଏଟା କାନରେ ହାତ ଦେବା ଭଳି ଗୋଟାଏ କଥା । କିନ୍ତୁ ତା ହେଲେ ବି,—ମୁଁ କାହିଁକି ସେଥିରେ ବାଧା ଦେବି ? ହରଶଙ୍କର ଜମିଦାର, ମୁଁ ଯେତେ ହେଲେ ତାର ଗୋଟାଏ କର୍ମଚାରୀ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ତ ନୁହେଁ । ମୁନିବର ଇଚ୍ଛା ବିରୁଦ୍ଧରେ ମୁଁ ଗୋଟାଏ କାମ କରିବାକୁ ଯିବି କାହିଁକି ? କହିଲି—ଯାନେ ଦୋ । ହରଶଙ୍କର ଯଦି ଛାଡ଼ି ଦେଇଛି, ବେଶ୍ ଭଲ ହେଲା । ଟଙ୍କାଟା ତାହାରି ହାତକୁ ଆସିଥାନ୍ତା । ସେ ଯଦି ହାତକୁ ନେବାକୁ ନ ଚାହେଁ, ତେବେ ସେଥିରେ ଅନ୍ୟ ଲୋକର କହିବାର କଣ ଅଛି ? ମୁଁ କିଛି ଅନ୍ୟାୟ କଥା କହୁଛି ନା ନା !

ରାଧାପ୍ରିୟା କହିଲେ—ନ୍ୟାୟ ଅନ୍ୟାୟର କଥା କିଏ ରେ କୃଷ୍ଣ ? ହରି ପିଲାଟା, ଟିକିଦିନ ତ ହେଲା ଘରର ବାପୁ । ସେ କଣ ଏତେ କଥା ଭାବେ ? ଏତେ ଆଡ଼କୁ ନଜର ଦିଏ ? କେହି ଯଦି କାନ୍ଦି କାଟି ପଡ଼େ କହିଦେଲା, ଯାଃ ଗୋଟାକଯାକ ତାହାରି । ହରିର ଦୟା ମାୟା କଥା କ ତୁ ଜାଣୁ ନାହିଁ ରେ କୃଷ୍ଣ, ଏଇଥିପାଇଁ ଅଭିମାନ କରିବସିଛୁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ବାଧା ଦେଇ କହିଲେ—ନା, ନା, ନା, ତୁ ଯେ ଭୁଲ ବୁଝିଲୁ ନାନି ! ମୁଁ କଣ ସେଥିପାଇଁ ଅଭିମାନ କରିଛି ? ଚଳାର୍ଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ତାର ଟଙ୍କାପଇସା, ତାଙ୍କ ପ୍ରଜା ସେ ଦୟାକଲା, ସେଥିରେ ଅଭିମାନ କରିବାର କଣ ଅଛି ? ରାଗ କରିବାର ବା କଣ ଅଛି ? ତା ନୁହେଁ । ସେଟାତ ଅତି ସାମାନ୍ୟ କଥା । କିନ୍ତୁ ତା ଅପେକ୍ଷା ଗୁରୁତର କଥା କି ତୋ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ୁନାହିଁ ନାନି ?

କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର କଥାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ରାଧାପ୍ରିୟା ମନେ ମନେ ବୁଝିଲେ । ଶତ ପ୍ରତିବାଦ ସତ୍ତ୍ୱେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯେ ଅଭିମାନ କରି ଦାସନ୍ଦ୍ରିମାନ୍ତ, ସେଇଟା ସତ୍ୟ । ତାହା ତାଙ୍କି ଘୋଡ଼ାଇ ରଖିବାର କଥା ନୁହେ । ହରଶଙ୍କର ମଧ୍ୟ ବଡ଼ ଗୋଟାଏ ଅନ୍ୟାୟ କରିଛନ୍ତି । ଠିକ୍ଣାଟା ଛାଡ଼ଦେବା ପୂର୍ବରୁ ଥରେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ପଚାରିବା ଉଚିତ ଥିଲା । ହେଲେ ଏଇଟା କି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଅଭିଯୋଗର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ? ରାଧାପ୍ରିୟା ବୁଝିଲେ—ନା, ଅସଲ ଅଭିଯୋଗ ସେହି ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନେଇ । ହରିଶଙ୍କର ଯେ ସୁମିକୁ ବିବାହ କରିବାକୁ ଧରିବସିଛନ୍ତି ସେଇଥିରେ ସମସ୍ତ ଗଣ୍ଡଗୋଳର ମୂଳ । ହାୟ ! କେଉଁ ବିଧାତାର ନିଷ୍ଠୁର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ସୁମି ସହିତ ହରିର ପରିଚୟ ହେଲା ! ଯଦି ବା ହେଲା, ହରିଶଙ୍କର ମନରେ ଏ ଅସମ୍ଭବ କଳ୍ପନା କାହିଁକି ଜାତ ହେଲା ? ସୁମିକୁ ବା କାହିଁକି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘରେ ଜନ୍ମ ନ ଦେଇ ବିଧାତା ଶୂଦ୍ରକୁଳରେ ଜନ୍ମଦେଲା ? ବିଧାତାର ଏ ଅନ୍ୟାୟବିଧାନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କର ଅନ୍ତର ବିଦ୍ରୋହ କରି ଉଠିଲା । ମାତ୍ର ସେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ଚୁପ୍ ହୋଇ କହିଲେ—କୃଷ୍ଣ, ଏତେ ଅଧୀର ହେଲେ କି ଚଳିବ ? ତୋ ନିକଟରେ ଅସାଧ୍ୟ ହୋଇ ରହିବ, ଏଭଳି ଗୁରୁତର କଥା କଣ ଅଛି ? ହରିଶଙ୍କର ଯଦି ନିଜର ଅଜ୍ଞାତବଳରେ ଗୋଟାଏ ଭୁଲ୍ ଭ୍ରାନ୍ତ କରି ପକାଏ ତାକୁ ସୁଧାରିବାକୁ ତୋ ଛଡ଼ା ଆଉ ମୋର କିଏ ଅଛି ? ତେବେ, କାହିଁକି ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛୁ ଶଣେ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଚିଠିଟା ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ କହିଲେ—କାହିଁକି, ଏଇ ଦେଖ । ଥରେ ହରିର ଚିଠିଟା ପଢ଼ି ନିଅ । କି ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ଆଜି ତାକୁ ଗ୍ରାସ କରିଛି ସେହି ଚିଠିଟା ପଢ଼ିଲେହିଁ ଜାଣିପାରିବ । ମିଛଟାରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ କେବେବି ବିଚଳିତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ରାଧାପ୍ରିୟା କହିଲେ—ମୁଁ ଆଉ କଣ ପଢ଼ିବାକୁ ଯିବ ଭାଇ, ତୁ ତ ପଢ଼ିଛୁ, କଥାଟା କଣ କହ । ହର କଣ ତୋତେ ଗୁରୁତର ଅପମାନ ଦେଇଛନ୍ତି କୃଷ୍ଣ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଜବାବ୍ ଦେଲେ—ଗୁରୁତର ଅପମାନ ଆଉ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ନାନି ? ଜାତିଧର୍ମର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯଦି କେହି କିଛି କରିବାକୁ ଯାଏ, ତାଠାରୁ ବଳି ଗୁରୁତର ଅପମାନ ଆଉ କଣ ହୋଇପାରେ ? ଏହି କେତେ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ହରଶଙ୍କର କି କାଣ୍ଡଟା ନ କରିଛନ୍ତି କହିଲ ? ତାର ବିବାହପାଇଁ ଆମେ କେତେ ଚେଷ୍ଟା ନ କରିଛେଇଁ ? କିନ୍ତୁ ଦେଖ୍, ଆମର ସମସ୍ତ କଥାକୁ ପାଦରେ ଠେଲି ଦେଇ କେଉଁଠୁ ଗୋଟାଏ ଅରକ୍ଷିତା, ଅଜ୍ଞାତ କୁଳଶୀଳା, ଭ୍ରଷ୍ଟଚରିତ୍ରା ଶୁଦ୍ରକନ୍ୟାକୁ ଆଣି କାହାରି ମତର ଅପେକ୍ଷା ନ ରଖି ଏକାବେଳକେ ଘରେ ଭର୍ତ୍ତି କରି ଦେଇଛି ! ପୁଣି କଣ ନା, ତାକୁଇ ବିବାହ କରିବାକୁ ଚାହେଁ ! ଜାତିଧର୍ମ କି ଏକାବେଳକେ ରସାତଳକୁ ଯାଇ ସାରିଛନ୍ତି ନାନି ? କଳିକାଳ ହେଲା ବୋଲି କଣ ସବୁ ଏକାବେଳକେ ଶେଷ ? ଲୋକ ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତାହା କରିଯିବ, କେହି ବାଧା ଦେବେ ନାହିଁ !

ଏହା କହି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉତ୍ତର ଅପେକ୍ଷାରେ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ । କଥାଗୁଡ଼ାକ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ କାନରେ ଯେପରି ଅଗ୍ନି ବର୍ଷଣ କରିଗଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯାହା ଯାହା କହିଲେ ତାହା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ସୁଷମା କି ଭ୍ରଷ୍ଟଚରିତ୍ରା ? ଅନାଥିନୀର ସନ୍ତାନକୁ ନ ବୁଝି ନ ସୁଝି ଏତେ ବଡ଼ ଅପବାଦ ଦେବାଟା ଶୋଭାପାଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ କି ପ୍ରତିବାଦ କରିବେ ? ରାଗମୁଣ୍ଡରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏପରି ଗୋଟାଏ କହିଥାଇ ପାରନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଦୋଷୀ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ତେବେ ଆଉ ଯେଉଁ ଯେଉଁ କଥା କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ

ତାହାତ ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ଉଡ଼େଇଦେଇ ହେବ ନାହିଁ । ରାଧାପ୍ରିୟା ବ୍ୟସ୍ତହୋଇ ଭାବିଲେ—ହରଶଙ୍କର କି କାଣ୍ଡଟା ନ କଲା ? ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପାୟ କଣ ? ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ମସ୍ତକ ଘୂର୍ଣ୍ଣିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ କଥାର କୌଣସି ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ସେ ସମର୍ଥ ହେଲେ ନାହିଁ । ନୀରବରେ ତଳକୁ ମୁହଁ କରି ବସିରହିଲେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ତୁନି ହୋଇ ବସି ରହିଲ ଯେ ନାନି ! ରାଧାପ୍ରିୟା ଗୋଟାଏ ଗଭୀର ନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗକରି ଜବାବ ଦେଲେ —କଣ ଆଉ କହିବି କୃଷ୍ଣ ? ତୋତେ ଯେପରି ଭଲ ଦେଖାଯାଉଛି ସେହିପରି କର୍, ମୋତେ ଆଉ ପଚାରୁଛୁ କଣ ?

ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ଯୋତା ମଚ୍ ମଚ୍ କରି ଡିଅଁସ ଭିତରକୁ କେହି ପଶି ଆସୁଥିବାର ଶବ୍ଦ ଶୁଣାଗଲା । ଅରେ ! ଏ ଯେ ହରଶଙ୍କର ! କୃଷ୍ଣମାଧବ ଚମକି ଉଠିଲେ । ରାଧାପ୍ରିୟା ଅଣ୍ଟସଂ ହୋଇ କହିଲେ —ହର ଯେ !

ହରଶଙ୍କର ସସ୍ମିତ ମୁଖରେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ହଁ ମା, ଯେତେ ଦିନ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ ବୋଲି ଭାବିଥିଲି, ତା ରହିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ଭାବିଲି—ଯାଏଁ, ଘରର ପୁଅ, ଏଥର ଘରର ଭାତଟା ଯାଇ ଖାଏଁ । ଅଚ୍ଛା, କଣ ଭଲ କାମଟାଏ କରି ନାହିଁ ମା ? ଏତିକା କହି ସେ ହି ହି ହୋଇ ହସି ଉଠିଲେ । ପରେ ସେ ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ଗୁହାରି ପଚାରିଲେ—କେବେ ଫେରିଲ ମାମୁ ? ଏଥର କୁଦ୍ ଲମ୍ବା ଯାତ୍ରା କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ପରା ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ହଁ, ଯାହା ଯେତେବେଳେ କରିବାକୁ ହୁଏ, ଗୁରା କଣ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏପରି ଉଦାସଭାବରେ ଉତ୍ତରଟାଏ ଦେଲେ ଯେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କୁ ତାହା କପରି ଟିକିଏ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ବୋଧ ହେଲା ।

ଦେହରୁ ଗମାଗମ୍ ଖୋଲ ବୋହୁଥିଲା । ସେ ଶୀଘ୍ର ପୋଷାକପତ୍ର ଖୋଲି ପକାଇବାପାଇଁ ଦୋତାଲା ଉପରେ ଥିବା ତାଙ୍କର ବୈଠକ ଘର ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ସପ୍ତଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ସହିତ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର କିଛିଦିନ ପରେ ଗୋଟାଏ ଭୟଙ୍କର ବଚସା ହୋଇଗଲା । ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନେଇ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୁତୀବ୍ର ଆଲୋଚନା ଚାଲିଥିବା ବେଳେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଅନେକ ଗୁଡ଼ାଏ ଗରମ ଗରମ କଥା ଶୁଣାଇଦେଲେ । ଏପରି କଥା ସେ ଜନ୍ମାବଧି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ମୁଖରୁ ଶୁଣି ନ ଥିଲେ । ମାତୁଳ ଭଗିନେୟଙ୍କୁ ଚିରଦିନ ସ୍ନେହଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖି ଆସିଥିଲେ, ନିଜର ପୁତ୍ରପରି ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଆଜି ସେ ସମସ୍ତ ସ୍ନେହଧାରା ଯେପରି ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଶୁଖିଯାଇ ଖାକ୍ ହୋଇଗଲା । ଏତେ ଦିନର ସରସ ମଧୁର ମମତାର ଅମୃତକୁଣ୍ଡ ପଲକ ମଧ୍ୟରେ ଯେପରି ତିକ୍ତ ଗରଳାକ୍ତ ହୋଇଉଠିଲା । କହୁଁ କହୁଁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଅନେକ କଥା କହି ପକାଇଲେ । ଜମିଦାରିଟା ଯେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଘର୍ମସିକ୍ତ ପରିଶ୍ରମର ଫଳ ନୁହେଁ, ପିତୃପିତାମହଙ୍କର ଅର୍ଜିତ ସମ୍ପତ୍ତି । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯେ ତାହାପାଇଁ ତିଳ ତିଳ କରି ପ୍ରାଣବଳି ଦେଇଆସିଛନ୍ତି ଓ ତାହାରି ଫଳରେ ଜମିଦାରୀର ଏ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମୃଦ୍ଧି, କୃଷ୍ଣମାଧବ ବଜ୍ରକଠୋର କଣ୍ଠରେ ଏ କଥାଗୁଡ଼ାକ ଶୁଣାଇଦେଲେ । ଆଜି ଚୌଧୁରୀବଂଶର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଓ ଧନବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ପ୍ରାଣପାତ କରିଥିବା ସେହି ଶୁଭାନୁଧ୍ୟାୟୀ ମାତୁଳର କ୍ଷମତା ଲୋପ କରିବା ସଙ୍କାଶେ ଯେ

ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ଚେଷ୍ଟା ହେଉଛନ୍ତି, ତାହା ମଧ୍ୟ ସେ ଶୁଣାଇଦେବାକୁ ଛାଡ଼ିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନର ଏ ମହତ୍‌କୁଳର ମର୍ଯ୍ୟାଦା କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହେବାକୁ ସେ କୌଣସି କ୍ରମେ ଦେଇ ନ ପାରନ୍ତି । ହୁଏ ତ ତା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କୁ ଏ ବଂଶସମ୍ପର୍କ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହେବ । ନଚେତ୍ ଯାହା ଲାଗି ଏ ପ୍ରାଚୀନ ସୁପବିତ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣକୁଳରେ କଳଙ୍କ ଲାଗିବାକୁ ଯାଉଛି ତାକୁ ଅବିଳମ୍ବେ ଏଠୁ ଅନ୍ତରିତ କରିବାକୁ ହେବ । ଏଇ ଦୁଇ କଥାରୁ ଗୋଟାଏ ଗ୍ରହଣ,—ଏହାର ଉତ୍ତାପ୍ ନାସ୍ତି ।

ହରଶଙ୍କର ରୁକ୍ଷକଣ୍ଠରେ ପଚାରିଲେ—'ଏଇଟା କ ଆପଣଙ୍କର ଶେଷ କଥା ମାମୁ ?' କୃଷ୍ଣମାଧବ ତତୋଧିକ କର୍କଶକଣ୍ଠରେ ଜବାବ୍ ଦେଲେ—'ଅଲବତ୍ତ ।'

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉଗ୍ରମୂର୍ତ୍ତି ଧରି ଦଗ ଦଗ ହୋଇ ବାହାରିଗଲେ । ହରିଶଙ୍କର ଗମ୍ଭୀର ମୁଖରେ ବସିରହିଲେ । ଆକସ୍ମିକ ବଜ୍ରପାତ ହେଲେ ଯେପରି ହୁଏ, ଗୃହର ଅବସ୍ଥା ତାହାହିଁ ହେଲା । ସମସ୍ତେ ସ୍ତମ୍ଭୀଭୂତ ହୋଇ ରହିଲେ । ଗୃହରବାକରଗୁଡ଼ାକ ସ୍ତବ୍ଧ । ମା ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କର ତୁଣ୍ଡରେ ଉଁ-ଚୁଁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶବ୍ଦଟି ନାହିଁ । ସେ ଏକାବେଳକେ ହତବୁଦ୍ଧି ହୋଇପଡ଼ିଲେ ।

ହରଶଙ୍କର କ୍ଷଣକ ପରେ ଉଠି ଝଡ଼ବେଗରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ସୁଷମା ପାଖରେ । ଡାକ ଦେଲେ—ସୁଷମା !

ସୁଷମା ଏକ ନିର୍ଜନ କୋଣରେ ବସି ନୀରବରେ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ପାଇଁ ପାନ ଭାଙ୍ଗିବାରେ ଲାଗିଥିଲା । ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ଡାକ ଶୁଣି ସେ ମୁହଁ ଟେକି ଅନାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲା, କିନ୍ତୁ ଟେକିଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ହରଶଙ୍କର ଆହୁରି ଟିକିଏ ପାଖକୁ ଘୁଞ୍ଚିଯାଇ ଡାକ ଦେଲେ—ସୁଷି !

ସୁଷମା ଠିଆ ହୋଇପଡ଼ି ଧୀରେ ଧୀରେ ଜବାବ୍ ଦେଲା—କିଛି କହିବାର ଅଛି ?

ହରଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—ରାଗିଛ ?

"କାହା ଉପରେ ?"

"ତୁମର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର ଯେ ଏକମାତ୍ର କାରଣ ।"

ଏହା କହି ସେ ସୁଷମାର ହାତଟି ଧରି ରହିଲେ । ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ପ୍ରାଣର ଆବେଗ ସମ୍ଭାଳି ରଖିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କଷ୍ଟକର ହେଲା । ଚକ୍ଷୁ ଦୁଇଟି ବାଷ୍ପାକୁଳ ହୋଇଉଠିଲା ।

ସୁଷମା ମୃଦୁ କଣ୍ଠରେ କହିଲା—କାହିଁକି ଏତେ ଅଧୀର ହେଉଛ କହିଲ । ତମେ ଯଦି ମୋର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର କାରଣ, ତେବେ ସୁଷମାର ସୌଭାଗ୍ୟ-ତପନ କିଏ ?

କିଏ ଏ ଭାଷାର ଝଙ୍କାର ଆଜି ସୁଷମା କଣ୍ଠରେ ଏପରି ଆଚମ୍ବିତ ଭାବରେ ସୃଷ୍ଟି କଲା, ତା ସୁଷମା ଜାଣେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ତପ୍ତ-ପ୍ରାଣରେ ତାହା ଯେପରି ଅମୃତ ବର୍ଷଣ କଲା । ଆବେଗର ଆତିଶଯ୍ୟରେ ସେ ସୁଷିକୁ ଆପଣାର ବକ୍ଷ ଉପରକୁ ଟାଣିନେଇ ଯେପରି ଅନନ୍ତ ଶାନ୍ତିର ଅଜସ୍ର ଆସ୍ୱାଦ ଉପଭୋଗ କଲେ । ସୁଷମାର ଆଜି ବାଧା ଦେବାର ଶକ୍ତି ନ ଥିଲା, ଇଚ୍ଛା ମଧ୍ୟ ନ ଥିଲା ।

ସୁନ୍ଦରୀର ଶୁଷ୍କ ମୁଖଟି ବକ୍ଷ ଉପରେ ଚାପିଧରି ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ସୁଷି, ତମେ କି ସତେ ଏ ଅପଦାର୍ଥକୁ ଭଲ ପାଅ ? ସ୍ୱାମୀ ବୋଲି ମନେ କରିପାର ?

ସୁଷିର ତୁଣ୍ଡରୁ ଅକୁଣ୍ଠିତସ୍ୱରରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉତ୍ତର ବାହାରିଲା—ହଁ ।

"ବିବାହ ନ ହେଲେ ବି ?"

ପୁନଶ୍ଚ—"ହଁ" । ସୁଷମାର ସମସ୍ତ ଲଜ୍ଜା ଆଜ ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ କୁଆଡ଼େ ପାଣି ହୋଇ ବୋହିଗଲା ।

"ସାବାସ୍" ବୋଲି କହି ହରିଶଙ୍କର ସୁଷମାକୁ ବାହୁପାଶରୁ ମୁକ୍ତ କଲେ । ଯୁବକଙ୍କର ହୃଦୟ ଆଜ ଗର୍ବୋଲ୍ଲାସରେ ଭରି ଉଠିଲା । ପ୍ରଚଣ୍ଡ ତୋଫାନ ପରେ ଯେପରି ଅମାବାସ୍ୟାର ଅନ୍ଧକାର ଦୂର କରି ନବୀନ ରବିର କନକକିରଣ ତାଙ୍କର ସମଗ୍ର ପ୍ରାଣକୁଞ୍ଜ ସୁନ୍ଦର ରଙ୍ଗରେ ରଞ୍ଜିତ କରିଦେଲା ।

ହରିଶଙ୍କର କିଛିକ୍ଷଣ ନୀରବ ରହି ପୁନର୍ବାର ଆରମ୍ଭ କଲେ—କିନ୍ତୁ ସେଟା ସେତେ ସହଜ ନୁହେଁ ସୁଷି ! ଚିରଦିନ ଯେ ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ସୁଷି ଜବାବ୍ ଦେଲା ଯେ, ସେଟା ତା ପକ୍ଷରେ ଏକାନ୍ତ ସହଜ ।

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—କିନ୍ତୁ ସେଟା ଯେ ଜୀବନାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟେ !

ସୁଷି ସେହିପରି ସହଜ କଣ୍ଠରେ ଉତ୍ତର ଦେଲା—ଜାଣେ ପ୍ରିୟତମ !

ହରିଶଙ୍କର ନଗ୍ନ ଉଲ୍ଲାସରେ ଏକାବେଳକେ ନାଚି ଉଠିଲେ ଓ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚିତ୍କାରକରି ଉଠିଲେ—ତେବେ, ଚାଲ ସୁଷି ! ଆଜଠାରୁ ଉଭୟଙ୍କର ସେହି ବିଚ୍ଛେଦମୟ ଜୀବନଯାତ୍ରାର ଆରମ୍ଭ ।

ଏହା କହି ସେ ଦୂମ୍ ଦୁମ୍ ହୋଇ ବାହାରିଗଲେ ।

ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏତେ ବଡ଼ ଗୋଟାଏ ଦୁଃଖମୟ ପୁଣି ସୁଖମୟ ଦିବସ ଆଉ କେବେ ଦେଖାଦେଇ ନ ଥିଲା ।

ତିନିଟା ବେଳେ ଗୋଟାଏ ଗାଡ଼ି ଦକ୍ଷିଣକୁ ଯାଏ । ହରିଶଙ୍କର ସେହି ଗାଡ଼ିରେ ଯିବାପାଇଁ ସଙ୍କଳ୍ପ କରି ଗୋଟାଏ ଟେକ୍ସି ଡାକି ଅଣିବାକୁ ଚାକର କାର୍ତ୍ତିକକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଟେକ୍ସି ଆସି

ପହଞ୍ଚିବାର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବରୁ ହରଶଙ୍କର ପୋଷାକପତ୍ର ପିନ୍ଧି ସୁଷମା ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲେ—ଆଉ ବେଳ ନାହିଁ, ସୁଷି ! ଏବେ ବାହାରି ପଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ଯାଅ, ଶୀଘ୍ର ମା'ଠାରୁ ବିଦାହୋଇ ଆସ । ଆଉ ବାଉଳୀମାକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାକୁ କହି ଦିଅ । ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ଟେକ୍‌ସିଟା ପହଞ୍ଚି ହର୍ଣ୍ଣ ଦେଲା । ହରଶଙ୍କର କହିଲେ— ଆଉ ଡେରି କର ନାହିଁ ।

ପ୍ରତିଦିନ ଶୁଭ୍ର ଶାଢ଼ୀ ଖଣ୍ଡିଏ ପିନ୍ଧି ସୁଷମା ଯେପରି ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଆଗରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ ଆଜି ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ରାଧାପ୍ରିୟା ଅନ୍ୟମନସ୍କ ଭାବରେ ଝରକା ମାରିଲାପରି କଣ ଯେ ଭାବୁଥିଲେ ବା ଭାବୁ ନ ଥିଲେ ତା ଯେ ଦିନରାତି କରୁଛନ୍ତି ସେହି ଜାଣନ୍ତି । ବାହାରର ଘଟଣାବଳୀ ତାଙ୍କ ଚକ୍ଷୁ ସମକ୍ଷରେ ଘଟୁଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ମନ ଉପରେ ଯେ ତାହା କୌଣସି ରେଖାପାତ କରିପାରୁଛି ସେପରି ଜଣାଯାଉ ନ ଥିଲା । ଏହିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସୁଷମା ଆସି ପାଦମୂଳରେ ମସ୍ତକ ସ୍ପର୍ଶ କରି ଜୁହାରଟିଏ ହେଲା ଏବଂ ଅତି ନମ୍ର ଭାବରେ କହିଲା—'ଯାଉଛି ମା ।'

ରାଧାପ୍ରିୟା କେବଳ ଜଳଜଳ ହୋଇ ଅନେଇଁ ରହିଲେ, ତୁଣ୍ଡରୁ ପଦେ ହେଲା କଥା ବାହାରି ପାରିଲା ନାହିଁ । ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ମନ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଭିତରେ ନ ଥିଲା ।

କ୍ଷଣକ ପରେ ସୁଷି ଏହି ଜମିଦାର ଗୃହର ସମସ୍ତ ସୁଷମା ନେଇ ଚିରକାଳ ପାଇଁ ବିଦାୟ ହୋଇଗଲା ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଭୁବନେଶ୍ୱର ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚି, ସେଠାରୁ ଗୋଟାଏ ବଳଦ ଗାଡ଼ି ଭଡ଼ା କରି ସୁପ୍ତିର ଗ୍ରାମକୁ ଯିବାଟା ସହଜ । ମାତ୍ର ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯିବାକୁ ହରଶଙ୍କରଙ୍କର ମନ ବଳୁ ନ ଥିଲା । ରେଲରେ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ସେ ଭାବିଥିଲେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଷ୍ଟେସନରୁ ଫେରିବେ, ଆଉ ଅଗ୍ରସର ହେବେ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚି ହରଶଙ୍କର ସେ କଳ୍ପନା ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ସୁପ୍ତିକୁ ଘରେ ନେଇ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବାକୁ ଆଉ କିଏ ଅଛି ? ସଙ୍ଗରେ ତୃପ୍ତିଆର ଲୋକ କେହି ନାହିଁ । ଖାଲି ବାଉଳିମାଟି ମାତ୍ର ସହାୟ । କିନ୍ତୁ ତା ଉପରେ ଏ କାର୍ଯ୍ୟର ଭାର ଦେଇ ହରଶଙ୍କର କି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇପାରନ୍ତି ? ନା, ନିଜକୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସୁତରାଂ ନିତାନ୍ତ ଅନିଚ୍ଛାସତ୍ତ୍ୱେ ହରଶଙ୍କର ତାହାହିଁ କଲେ ।

ଶୁଭ୍ର, ସୁନିର୍ମ୍ମଳ ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ ପଡ଼ି ପଲ୍ଲୀର ଶ୍ରୀ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ହସି ଉଠୁଛି । ବୃକ୍ଷଲତା, ପଥପ୍ରାନ୍ତର ସବୁ ଏକାବେଳକେ ପରିପ୍ଳୁତ । ଅବାରିତ ଗତିରେ, ଅନନ୍ତ ସ୍ରୋତରେ ତାହା ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଦେଶରୁ ତଳକୁ ଝରୁଛି । କେଉଁ ସୁଦୂର ପରୀରାଜ୍ୟର ସ୍ୱପ୍ନମୟ ପ୍ରଦେଶ ପୃଥିବୀ ଉପରେ ଅନବରତ ବର୍ଷିତ ହେଉଛି । ଟିକିଏହେଲେ ବିରାମ ନାହିଁ, ବିଶ୍ରାମ ନାହିଁ । ଚନ୍ଦ୍ରଭୁବନରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଧରିତ୍ରୀର ଶ୍ୟାମସୀମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଜଗତ ଶୁଭ୍ର ସୁଷମାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ରଖିବାକୁ ସତେ ଯେପରି କାର ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଉଦ୍‌ଯୋଗ ! ତାହାର ଫଳରେ ଆଜି ସମସ୍ତ ପ୍ରକୃତି ଶୁଭ୍ର ସୁନ୍ଦର ହୋଇଉଠିଛି । ଚନ୍ଦ୍ରକାବିଧୌତ ବୃକ୍ଷଲତାର ରୁଚିର ରୂପକାନ୍ତି ଦେଖିଲେ ଆନନ୍ଦରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ କୁଣ୍ଢେଇ ପକେଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେଉଛି । ପ୍ରାଣରେ ଅନନ୍ତ ଉନ୍ମାଦନା ଜେଇଁ-

ଉଠୁଛି । ହରଶଙ୍କର ଭାବୁଛନ୍ତି—ସୁନ୍ଦର ଗ୍ରାମଟି କି ସୁନ୍ଦର ! ଦିନେ ଏହି ସୁନ୍ଦର ଗ୍ରାମଟି କି କଦର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା ! ଜଳକର୍ଦ୍ଦମରେ କି କୁତ୍ସିତ ଦେଖା ଯାଉଥିଲା ! କିନ୍ତୁ ଏଇ ଅଳ୍ପ କେତେଟା ଦିନ ଭିତରେ ପୁଣି କି ସୁନ୍ଦର ହୋଇ ଉଠିଛି ! ଆହା, ଚିରଦିନ ଯଦି ଏହା ଏହିପରି ରହିପାରନ୍ତା, ତା ହେଲେ କି ସୁନ୍ଦର ସ୍ୱର୍ଗ ନ ହୁଅନ୍ତା ! କିନ୍ତୁ ପୁନର୍ବାର ବନ୍ୟାର ବିଭୀଷିକା ଆସିବ, ଉତ୍କଳର ମସ୍ତକରେ ବିଧାତାର ସେହି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଅଭିଶାପ ବର୍ଷକୁ ବର୍ଷ ବର୍ଷିତ ହେବ । ଗୃହ ଭବନ ଭାଙ୍ଗିବ, ଶସ୍ୟସୁଷମା ମଉଳିବ, ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଉର୍ଜିବ, ସମସ୍ତ ଶ୍ରୀ—ସମ୍ପଦ ତୁଟିବ । ହାୟ ରେ ଲଲାଟ !

ଭାବନାର ସ୍ରୋତରେ ଭାସି ଭାସି ହରଶଙ୍କର ଚାଲିଲେ । ଗାଡ଼ି ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥାନର ନିକଟରୁ ନିକଟତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ସଦ୍ୟ ଅତୀତର ଅନେକ ସ୍ମୃତି ମନରେ ଜାଗ୍ରତ ହେଲା । ଏହି ସେହି ଗ୍ରାମ,—ଏହି ସେ ଗ୍ରାମର ରାସ୍ତା,—ଏହି ଗ୍ରାମର ଗୋଟିଏ ଅନାଥିନୀ ବିଧବାର ଅର୍ଦ୍ଧଭଗ୍ନ ଗୃହକୁ ସେଦିନ ତାଙ୍କର ଆଗମନ,—ମୁକ୍ତି ସହିତ ସାକ୍ଷାତ,—ମୁକ୍ତିକୁ ଜୀବନସଙ୍ଗିନୀ କରିବାର ସଙ୍କଳ୍ପ ।

ଆହା ! ସବୁ ସ୍ୱପ୍ନ, ସବୁ ମିଥ୍ୟା, ମୂଳରୁ ଶେଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତହିଁ ଶୂନ୍ୟ ବୁଦ୍‌ବୁଦ ! ହରଶଙ୍କରଙ୍କର ମନେ ହେଲା—ସତେ ଯେପରି ସେ ଗୋଟାଏ ଚଳନ୍ତା ଗାଡ଼ିର ଚକ ଉପରେ ପଡ଼ିରହି ଉଠୁଛନ୍ତି—ପଡ଼ୁଛନ୍ତି, ଯାଉଛନ୍ତି—ଫେରୁଛନ୍ତି । ଚକ ଘୂରୁଛି, ସେ ମଧ୍ୟ ଘୂରୁଛନ୍ତି । ଜୀବନଟା କେବଳ ଘୂର୍ଣ୍ଣନ ! କେବଳ ଆବର୍ତ୍ତନ —ବିବର୍ତ୍ତନ ! ଆଉ କିଛି ନା ।

ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ଗାଡ଼ିଟା ଆସି ନିତାନ୍ତ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେଲା । ଗାଡ଼ିବାଲା ପଚାରିଲା—କୁଆଡ଼େ ନେବି ବାବୁ ? ହରଶଙ୍କରଙ୍କ

ଯାତ୍ରୀସ୍ରୋତ ବାଧା ପାଇଲା । ସେ ଅଙ୍ଗୁଳି ସଙ୍କେତ କରି କହିଲେ—ଏଇ ଯେ ଯୋଗମାୟା ଦେଖାଯାଉଛି, ତା ପାଖରେ ଯେଉଁ ଘର ସେଇ ଘରକୁ ନେଇ ଚାଲ । ଗାଡ଼ିବାଲା ଅବଲମ୍ବେ ନେଇ ସେହିଠାରେ ଗାଡ଼ି ହାବୁଡ଼େଇ ଦେଲା । ସେତେବେଳକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଟିକିଏ ଉଷ୍ମା ଆସିଯାଇଥିଲା । ହରଶଙ୍କର ଡାକିଲେ—ସୁଷମା, ଉଠ, ଗାଡ଼ି ଯେ ପହଞ୍ଚିଗଲାଣି । ସୁଷମା ଧଡ଼ପଡ଼ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ଗାଡ଼ିରୁ ସମସ୍ତେ ଅବତରଣ କଲେ । ସଙ୍ଗରେ ଜିନିଷପତ୍ର ବିଶେଷ କିଛି ନ ଥିଲା । କେବଳ ଗୋଟିଏ ପୋଟଳା । ବୋଧହୁଏ ସୁଷି ଓ ବାଙ୍କଲମାର ଖଣ୍ଡି କେତେ ପିନ୍ଧିବା ଲୁଗା ।

ଘରଟି ତାଲାଦିଆ ଥିଲା । ହରଶଙ୍କର ପକେଟରୁ ଚାବି ଥୋଳାଟିଏ କାଢ଼ି, ତହିଁ ମଧ୍ୟରୁ ତିନି ଚାରୋଟି ଚାବି ଛେଙ୍ଗ୍ ଦେଇଁରୁ ବାହାରକରି, ବାଙ୍କଲମା ହାତକୁ ବଢ଼ାଇଦେଲେ ଏବଂ ସଦର ଦାଣ୍ଡ ଓ ଭିତର ଘରବୁଡ଼ିକ ଖୋଲିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଗାଡ଼ିବାଲା ସେହିକ୍ଷଣି ବିଦାହୋଇ ଯିବାକୁ ଚାହିଁବାରୁ ହରଶଙ୍କର କହିଲେ ନା—ନା, ଟିକିଏ ଅପେକ୍ଷା କର, ମୋତେ ଷ୍ଟେସନକୁ ଫେରାଇ ନେଇଯିବାକୁ ହେବ । ଗାଡ଼ିବାଲା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ କହିଲା—ଡବଲ ଭଡ଼ା ପଡ଼ିବ ବାବୁ । ହରଶଙ୍କର ଜବାବ୍ ଦେଲେ—ପରୱାସ୍ତ ନାହିଁ, ଏହିକ୍ଷଣି ନେବୁ ? ଗାଡ଼ିବାଲା କହିଲା—ହଁ ବାବୁ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା । ହରଶଙ୍କର ମନିବେଗରୁ ଟଙ୍କା କାଢ଼ି ତାର ଡବଲ ଭଡ଼ାସମେତ ସମସ୍ତ ପାଉଣା ନିର୍ବିବାଦରେ ଚୁକ୍ତା କରିଦେଲେ ଏବଂ ଗାଡ଼ିକୁ ରାସ୍ତା ଉପରକୁ ନେଇ [illegible] ଟିପାଟି ରଖିବାକୁ କହିଲେ ।

ସୁଷି ଦ୍ୱାର ନିକଟରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ କଣ ଭାବୁଥିଲା କେଜାଣେ । ହରଶଙ୍କର ତାର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଧୀରେ ଧୀରେ କହିଲେ—'ସୁଷି, ଏଇଟା ଘର, ଯେତେବେଳେ ଯାହା ଦରକାର

ତାହା ଖାଇଁ କରିବ । ଆଉ ଅଭାବ ହେଲେ ମୋତେ ଜଣେଇବ ।'
ଏହା କହି ସେ ସୁଷିର ହାତରେ ସମଗ୍ର ମନିବେଗ୍‌ଟା ଗୁଞ୍ଜିଦେଲେ । ସୁଷି ରୁଦ୍ଧ କଣ୍ଠରେ ଚକ୍ଷୁ ଦୁଇଟି ଛଳ ଛଳ କରି ଭୂମିଲଗ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁ ରହିଲା । ହରିଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—'ତମର କିଛି କଷ୍ଟ ହେଉଛି ସୁଷି ?' ସୁଷି ମୁଣ୍ଡହଲେଇ ଦୃଢ଼ ସ୍ୱରରେ ଉତ୍ତର ଦେଲା—'ନା' ।

ହରିଶଙ୍କର କହିଲେ—ତେବେ ଯାଅ । କିଛି ଚିନ୍ତା କରିବ ନାହିଁ, ବ୍ୟସ୍ତ ହେବନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟର ସମସ୍ତ ଅଭିଳାଷ ଗୋଟାଏ ଜନ୍ମରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ନାହିଁ, ସୁଷି ।

ଏହା କହି ସେ ସୁଷିର ହସ୍ତଟି ଧରି ପ୍ରାଣର ସମସ୍ତ ସ୍ନେହାଦର ଅଲୟରେ ତାହାର ଉପରେ ଅଙ୍କାଇ ଦେଇ ବିଦାୟ ନେଲେ । ସୁଷି ଅନ୍ୟମନସ୍କ ଭାବରେ ଠିଆହୋଇ ରହିଲା ।

ବାଉଳୀମା ଘରଗୁଡ଼ିକ ଖୋଲିଦେଇ ଦ୍ୱାରପାଖକୁ ଆସି ଡାକିଲା—ଭିତରକୁ ଆସ ମା । ଦାଣ୍ଡାରେଠାରେ ଛିଡ଼ାହୋଇ ରହିବାଟା ଭଲ ନୁହେଁ ।

ସୁଷିର ଅନ୍ୟମନସ୍କତା ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ସେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଗୃହ-ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

ରାତି ସେତେବେଳକୁ ପ୍ରଭାତ ହୋଇ ଆସିଥିଲା । ପୂର୍ବଦିଗରେ ସିନ୍ଦୂର ଫାଟି ଯାଉଥିଲା । ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗେ ଯେଉଁ ଡାମରାକାଉଟାର ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହୁଏ ଏବଂ ଘରେ ଘରେ ବୁଲି ଯେ ପ୍ରଭାତର ଆଗମନ କା-କା କରି ଜଣେଇଦେଇଯାଏ, ସେହି କାଉଟା ଥଳା ଘର ଉପରେ ବସି ପୂର୍ବପରି ସଙ୍କେତ ଦେଇଗଲା ଏବଂ ବକ୍ର ନୟନରେ ଚାହିଁ ଦେଖିଗଲା—ଶୂନ୍ୟମନ୍ଦିରଟିରେ ପୁଣି ଦୁଇଟି ଲୋକର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲାଣି ।

ବାଉଳୀମା ଡାକିଲା—ସୁଷି !

ସୁଷମାର ପୂରା ନାମ—ସୁଷମାରାଣୀ । ବାଉଳିମା ତାକୁ ଚିରଦିନ 'ରାଣୀ' ବୋଲି ଡାକେ । କିନ୍ତୁ ସେହି ପୁରାତନ ଡାକଟା ଆଜି ତାକୁ ନୂତନ ଶୁଣାଗଲା । ସେ ପ୍ରାୟ ଚମକି ଉଠିଲା । କିନ୍ତୁ କ୍ଷଣକ ମଧ୍ୟରେ ସେ ନିଜକୁ ଆୟତ୍ତ କରିନେଇ ମନେ ମନେ ଅପରିସୀମ ତୃପ୍ତିର ସହିତ କହିବାକୁ ଲାଗିଲା—ହଁ ଠିକ୍, ସେ ରାଣୀ, ପର୍ଣ୍ଣକୁଟୀରବାସିନୀ ସୌଭାଗ୍ୟମୟୀ ରାଣୀ । ଆଉ ହୃଦୟ-ସିଂହାସନରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ତାର ରାଜାର ନାମ—ହରଶଙ୍କର ।

ଉତ୍ସାହରେ ତାର ସମଗ୍ର ପ୍ରାଣ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇଉଠିଲା । ସେ ଜବାବ୍ ଦେଲା—କଣ କହୁଛୁ, ବାଉଳି ମା ?

ବାଉଳିମା କହିଲା—ରାଣି ଦାନ୍ତକାଠି ଆଣି ଥୋଇଦେଇଛୁ, ଦାନ୍ତ ଘଷିପକାଅ ମା । ବାବୁ କଣ ଚାଲିଗଲେ ?

ସୁଷମା କହିଲା—ହଁ, କାହିଁକି ?

ବାଉଳିମା ଜବାବ୍ ଦେଲା—ଅଚ୍ଛା, ଗଲେ ଯାଆନ୍ତୁ । ମୋ ପାଖରେ ଅଛି ।

ସୁଷମା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲା—ତୋ ପାଖରେ କଣ ଅଛି, ବାଉଳିମା ?

ବାଉଳିମା କହିଲା—ଢେର୍ ଅଛି । ସାଆନ୍ତାଣୀମା (ରାମପ୍ରିୟା) ଖୁସିହୋଇ ବେଳେ ଅଟପ ଯାହା ମୋତେ ଦେଇଛନ୍ତି ତାର ଗୋଟାଏ ଛଦାମ ବି ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇନାହିଁ, ଯେମିତି ଅଛି, ଦେଖିବ ?

ଏହା କହି ସେ ତରତର ହୋଇ ଗାଣ୍ଠିଆ ଖୋଲି ଗୁଡ଼ାଏ ପାଞ୍ଚ ଟଙ୍କାର ନୋଟକ କାଢ଼ିଆଣିଲା ।

ସୁଷମା ପଚାରିଲା—ସେ ସବୁ କଣ ହେବ ବାଉଳିମା ?

ବାଉଳିମା ଉତ୍ତର ଦେଲା—ଦିନ ପାଞ୍ଚ ସାତଟା କଣ ଏଥିରେ ଚଳିବ ନାହିଁ ? ଖୁବ୍ ଚଳିବ । ତେଣିକି ଦେଖାଯିବ, ହାତ ଗୋଡ଼ ଅଛି ।

ସୁଷମା ତାର କଥାଗୁଡ଼ାକ ଶୁଣି ସେ ଅବସ୍ଥାରେ ସୁଦ୍ଧା ବେଶ୍ ଆମୋଦ ଅନୁଭବ କଲା । ଓଷ୍ଠାଧରପୁଟରେ କଅଁଳ ହାସ୍ୟରେଖା ଖେଳାଇ ସେ କୌତୁକ କରି ପଚାରିଲା—ତା ପରେ ?

ବାଉଳମା କହିଲା—ତା ପରେ 'ଗଡର' ଟେଣ୍ଟେଇ ବାଉଳମା ଦୁଇଟା ପେଟ ପୋଷିପାରେ ।

ସୁଷମା ହସି ହସି ପଚାରିଲା—ଏତେ ସାହସ ?

ବାଉଳମା ଠାଣି ହୋଇ ଜବାବ୍ ଦେଲା—ତା ଦେଖିବୁ ଯେଣି !

ସୁଷମା ମୃଦୁ ହାସ୍ୟ କରି କହିଲା—ହଉ ହଉ, ଏବେ ସବୁ ରହୁ । ଦରକାର ହେଲେ ବାହାର କରିବୁ । ଏଇକ୍ଷଣି ଥାଉ, ସେଇ ଘରେ ଯେ ମନିବେଗ୍ଟା ପଡ଼ିଛି, ସେଟା ଆଣ୍ ତ ।

ଘର ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରି ବାଉଳମା ଅଣ୍ଡାଳି ହୋଇ ପଚାରିଲା—ଏଁ ! "ମନିଆବେଗ" କାହିଁ ମା ?

ସୁଷମା କହିଲା—ସେଇ ଯେ କାନ୍ଥ ପଟା ପଡ଼ିଛି, ଆଣ୍ ।

ବାଉଳମା ତା ଆଣି ସୁଷମାର ହାତରେ ଦେଲା । ସୁଷମା ଖୋଲି ଦେଖିଲା—ସେଥିରେ ନୋଟ, ଟଙ୍କା, ରେଜକି ମିଶି ଅନେକ ଟଙ୍କାଏ ଅଛି । ପ୍ରାୟ ତିରିଶ ଟଙ୍କାରୁ କମ୍ ନୁହେଁ । ସୁଷମା ସେଥିରୁ ଦୁଇଟା ଟଙ୍କା ବାହାର କରି ବାଉଳମାକୁ ଦେଇ କହିଲା—ଏଇ ନେଇଯା, ଗୋବିନ୍ଦ ପଧାନ ଦୋକାନରୁ ଯାହା ଯାହା ଦରକାର ସବୁ ନେଇଆସିବୁ ।

ବାଉଳମା ଚକ୍ଷୁ ଲଲାଟସ୍ଥ କରି ପଚାରିଲା—ସେ କାଗଜଗୁଡ଼ାକ 'ନୋଟ' କି କଣ କି !

ସୁଷମା ହସି ହସି କହିଲା—ହଁ ନୋଟ । ତୋ ଗାଣ୍ଠିଆରେ ଜକିଥା, ଓଳ ।

ବାଉଳିଆ ଚମକି ପଡ଼ି ଜବାବ ଦେଲା—ନୈ ମା ! ତାଙ୍କୁ ସମ୍ଭାଳିବ କିଏ ? ତମ ପାଖରେ ଥାଉ ।

ଏହା କହି ସେ ଟଙ୍କା ଦୁଇଟି ନେଇ କାନିରେ ବାନ୍ଧିଲା । ମନେ ମନେ କହିଲା—ରଜାର ପିଲା, ତାର କଣ ଅଭାବ ? ଗୁପ୍ତେ ଗୁପ୍ତେ ଟୁଙ୍କିଦେଇ ଯାଉଛନ୍ତି, ବସି ଖାଉଥା । ଆଉ ରାଣୀର ବି ମନମୋହିନେବା କରାମତି ବେଶ୍ ଅଛି । ହାୟ ହାୟ, ନାଥ ଦାରପୋଡ଼ କାନ୍ଦଣା ବିନା ସବୁ ଗୋଳମାଳ କରିଦେଲା । ନହେଲେ, ରାଣୀ ଠିକ୍ ରାଣୀହୋଇ ବସିଥାନ୍ତା ।

ଏହିପରି ଭାବୁ ଭାବୁ ବାଉଳିଆ ହଠାତ୍ ମୁହଁ ପଛକୁ ବୁଲାଇ ଜିଭ କାମୁଡ଼ି ପକାଇଲା । ନିଜକୁ ଶାସନାକରି ମନେ ମନେ କହିଲା—ଆଲୋ ମା ! ମୁଁ କଣ ଭାବୁଛି ଲୋ ! ବଡ଼ ଘରର ବଡ଼ କଥା, କେତେବେଳେ ଗୁପ୍ତଟା ଜାଣିଜିବ, କଣ ଢୋଲ କଣ ବାହାର ପଡ଼ିବ, ଅଳୁ ଲୋଲୁଁ ଲୋଲୁଁ ମହାଦେବ ବାହାରିବ । ମୁଁ ଦୁଃଖୀ ଲୋକ, ମୋର ସେ କଥାରୁ କଣ ଯାଏ ଆସେ ଲୋ ମା ! ଚୁପ୍ ଚୁପ୍-ଚୁପ୍ ।

ଏହିପରି ଭାବି ବାଉଳିଆ ଠିକ୍ କଲା—ସେ ଯାହା ଯାହା ଜାଣିଛି, ତା କାହାର ପାଖରେ କିଛି ଗୁପ୍ତ ଖୋଲି କହିବ ନାହିଁ । ବାବୁ ବଡ଼ ମହତ ଲୋକ, ରାଣୀ ଝିଅଟି ବି ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର, ଦେଖିଲେ ମାନେ ମାୟା ହୁଏ । ସେ ଦୁଇଟି ପ୍ରାଣୀର କଥା ସେ ନିଜେ କାହାରିକୁ କିଛି କହି ନିଷ୍କଳଙ୍କ ପ୍ରତିମା ଦେହରେ କଳଙ୍କ ବୋଳିବ ନାହିଁ ।

ବାଉଳିଆ ଘର ଦ୍ୱାର, ମେଲା ଅଗଣା ସବୁ ଝାଡ଼ି ପହରେଇ ସଫା ସୁତୁରା କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଶାନ୍ତ ଶିଷ୍ଟ ସେ ଘର ଧନ୍ଦା ସାରି ସେହି ଦୋକାନୀଙ୍କୁ ବାହାରିବାପାଇଁ ତତ୍ପର ହୋଇପଡ଼ିଲା ।

ସୁଧାମା ଧାରି ଧସୁ ଧସୁ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲା—ଆଗ ବଡ଼ାଙ୍କ ଘୃଣାର କଥା । ମନରେ ବସ ଅପୂର୍ବ ଦୃଢ଼ତା ଧରି ସେହି

ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟମୟ ଜୀବନପଥରେ ନିର୍ଦ୍ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରେ ଚାଲିବାକୁ ସଙ୍କଳ୍ପ କଲା । ଯାହାର ଅଲକ୍ଷିତ ହସ୍ତ ତାକୁ ସଂସାରରେ ଟାଣିନେଇ ଚାଲିଛି, ତାହାର ତାକୁ ଯେଉଁଆଡ଼କୁ ନେବାର ଇଚ୍ଛା, ସେ ସେଆଡ଼କୁ ନେଉ । ସେଥିରେ ସେ ବିଚଳିତ ହେବ କାହିଁକି ?

ଦିନ ପରେ ଦିନ କଟିଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦିନ ସମସ୍ତଙ୍କର କଟେ । ରଜାର କଟେ ମୂଲିଆର ବି କଟେ । ସୁଖୀର କଟେ, ଦୁଃଖୀର ବି କଟେ । ସନାଥର କଟେ, ଅନାଥର ମଧ୍ୟ କଟେ । ଏହିଠାହିଁ ଏ ଦୁନିଆର ସାନ୍ତ୍ୱନାର କଥା । ତେବେ କାହାର ହର୍ମ୍ୟକୋଳରେ କଟେ, କାହାରବା ପର୍ଣ୍ଣକୁଟୀରରେ କଟେ । କାହାର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଲଙ୍କରେ ଦିନ ଯାଏ, କାହାର ବା ତୃଣଶଯ୍ୟାରେ ଯାଏ । ଏଇମାତ୍ର ପ୍ରଭେଦ । ଏଇ ପ୍ରଭେଦଟିକୁ ନେଇ ସୁଷମାର ଦିନ ଗୁଡ଼ିକ ବେଶ୍ କଟିଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ବାଉଳିମା ତାର କଡ଼େ କଡ଼େ ଥାଏ, ନିଜର ସ୍ତନ୍ୟପାଳିତ କନ୍ୟାଟି ପରି ତାକୁ ସ୍ନେହକରେ, ସ୍ନେହମମତାର ବନ୍ଧନ ପ୍ରଗାଢ଼ରୁ ପ୍ରଗାଢ଼ତର ହୋଇଉଠେ, ମା-ଝିଅ ପରି ଦୁଇପ୍ରାଣୀ ଆନନ୍ଦରେ ଚଳିଯାନ୍ତି । ଭବିଷ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟର କଥା ବୁଝନ୍ତି । ଜଣେ ଆଉ ଜଣଙ୍କର ମନ ନେବାକୁ ସବୁବେଳେ ଚେଷ୍ଟିତ ଥିଲେ, ସଂସାରରେ ଯେଉଁ ଶାନ୍ତ ସୁଧାର ପ୍ରବାହ ଲୀଳାୟିତ ଗତିରେ ବୋହିଯାଏ, ଏହି ଦୁଃଖୀର ପର୍ଣ୍ଣକୁଟୀରରେ ତାହା ଦିନ ପରେ ଦିନ ବୋହିଯାଉଥିଲା । ବାଉଳିମା ସୁଷିର ଜୀବନ-ଇତିହାସର ଗୁପ୍ତରହସ୍ୟଟି କାହାରି ପାଖରେ ଖୋଲି କହେ ନାହିଁ । ମନରେ ଭୟ—କାଳେ ସେହି ସ୍ନେହମୟ ଯୁବକ ଯୁବତୀ ଦୁଇଟିର ଚରିତ୍ରରେ ଆଞ୍ଚ ଲାଗିବ । ପ୍ରତିବେଶିନୀମାନେ ତାକୁ ଅନେକ କଥା ପଚରା ଉଚରା କରନ୍ତି, ଫାନ୍ଦରେ ପକାଇ ଦେଲେ ଅଧେ ଗୋଟାଏ କଥା ପେଟରୁ ବାହାର କରିନେବାକୁ ଦୁଷ୍ଟପ୍ରକୃତିର ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି, ମାତ୍ର ବାଉଳିମା ସେ ବିଷୟରେ ବଡ଼

ସତର୍କ ଥାଏ । ତଥାପି ପ୍ରତିବେଶୀ-ପ୍ରତିବେଶିନୀମାନେ କ୍ୱାଚେ କ୍ୱାଚେ ବେଳେ ଅଟ୍ୟେ ଫୁସ୍ ଫୁସ୍ ହୁଅନ୍ତି । ଦୁଇଟା ଲୋକ କେମିତି ଚଳୁଛନ୍ତି, ଏହି କଥାଟା ଭାବି ଭାବି ଲଟଣେ ଅଧେ ଲୋକଙ୍କୁ ନିଦ୍ରା ହୁଏ ନାହିଁ । କେହି ଅବା କହେ ବଡ଼ଲୋକର ଅଶ୍ରୟରେ ଅଛି, ଅଭାବ କଣ ? ଅନ୍ୟ କେହି ବିଦ୍ରୂପ କରି ତାର ଜବାବ ଦିଏ—'ହଁ ! ଏମିତି ଖାଲି ଗାଲି ଆଶ୍ରୟଦେବା ଲୋକ ଦୁନିଆରେ ମୁଁ ତେର ଦେଖିଛି ।' ଗୋଟାଏ କଥା ସେମାନଙ୍କୁ ବିଶେଷ ବ୍ୟସ୍ତ କରିପକାଏ । ତା ହେଉଛି ଏହି ଯେ, ଯେଉଁ ଲୋକର ସେ ଆଶ୍ରିତା, ସେ କଣ ଦେଖୁନାହିଁ ଯେ ଝିଅଟାର ବିବାହର ବୟସ ଅତିକ୍ରମ କରିଯାଉଛି । ଭିତରର କଥାଟା କଣ ତାହା ଅନୁମାନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରି କେତେଲୋକ ଘର୍ମାକ୍ତ ହୋଇଉଠନ୍ତି । ବାଉଳିମାକୁ ପଚାରିଲେ ସେ ଫାଙ୍କିଦେଇ କହେ— ହଃ, ତହୁଁ ବଳି ତହୁଁ ବଳି ଯୁବତୀ ଝିଅ ଲୋକମାନଙ୍କ ଘରେ ରହିଛନ୍ତି । ସରିଙ୍କର ଏମିତି କେତେଗୁଡ଼ାଏ ବୟସ କି ? ବାହା ଲଗନ ପିଟିଲେତ ହୁଏ, ପରଜାପତି ଘଟପ୍ରୁବ, ସେ କଣ କମ୍ କଥା ! ଯୋଗାଡ଼ ଲାଗିଛି । ଦିନେ ହବ ।

ଊନବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଦିନ ପରେ ଦିନ, ମାସ ପରେ ମାସ, ଏହିପରି ଗୋଟାଏ ପୁରାବର୍ଷ କଟିଗଲା । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର କୌଣସି ଖବର ନାହିଁ । ସୁଚିତ୍ରିର ତତ୍ତ୍ୱନେବାକୁ ଆସିବା ଦୂରରେଥାଉ, ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠି ବି ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସେହି ଯେ ସେଦିନ ହରିଶଙ୍କର ଗୃହମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ ସୁଦ୍ଧା ନ କରି ବାହାରୁ ବାହାରୁ ଚାଲିଗଲେ, ତା ପରେ ଆଉ ଦେଖାନାହିଁ, ଦର୍ଶନ ନାହିଁ, କୌଣସି ସମ୍ପର୍କହିଁ ନାହିଁ । ବାଉଳିମା ଦିନେ ଦିନେ ଅଷ୍ଟୁଆ

ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ—ଷଣି ! ବାବୁ କିଛି ଚିଠିପତ୍ର ଦେଇଛନ୍ତି ? ସୁନ୍ଦରମା କହେ—କାହିଁ ? ତୋତେ କି ଚିଠି ଦେବାକୁ କହିଯାଇଥିଲେ ? ବାଉଳୀମା ଅଧୀର ଅସ୍ଥିର ହୁଏ । ଉତ୍ତର ଦିଏ—ମୋ ପାଖରେ ଥାଇ ତାଙ୍କର କେତେବେଳେ କାହା ପାଇଁ ମୋହ ମା ? ମୁଁ ତ ଜାଣେ ଆଁଠି ଦେଖୁଛୁ । ତମେ ବି ଚିଠିଏ ଭାଇଙ୍କୁ ଡାକିଲ ନାହିଁ, ସେ ବି ଭାଇଙ୍କୁ ପଠିଲେ ନାହିଁ । ଏସବୁ କଣ ଷଣି ?

ସୁନ୍ଦରମା ବଣୀ ଜବାବ ଦେଇ କହେ—ତୁ କାହିଁକି ଏତେ କଥା ଭାବୁଛୁ ବାଉଳୀମା ? ବାବୁଙ୍କ ପାଇଁ କଣ କୌଣସି କଥା ଅଟକି ଯାଇଛି ? ଏଠି ଆସି ସେ କଣ କରିବେ ?

ବାଉଳୀମା ତଟସ୍ଥ ହୋଇ କହେ—କି କଥା କହୁଛ ଷଣି ! କିଛି କହିବାର ନାହିଁ ବୋଲି, କେତେ କଣ ଏକାବେଳକେ ଶାପୋଷ ଦଅନ୍ତି ? ଏ କି ଧାରା !

ସୁନ୍ଦରୀ କହେ—ସେ ସବୁ କଥା ଭାବି କଣ ଲାଭ ବାଉଳୀମା ? ସେଥିପାଇଁ ତୁ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛୁ କାହିଁକି ? ତୋର କିଛି ଅସୁବିଧା ହେଉଛି ?

ବାଉଳୀମା ଉତ୍ତର ଦିଏ—ସେଇ କଥା ତମର ଗଲାନାହିଁ ଷଣି ! ମୋର ପୁଣି କି ଅସୁବିଧା ମ ? ମୋ ପେଟକୁ କଣ ଉପାସ ରହୁଛି ? ମୁଁ କଣ ଖାଇବାକୁ ପାଉନାହିଁ, ନା ପିନ୍ଧିବାକୁ ପାଉନାହିଁ ? ନାଁ, ତମଠାରୁ ଅଧିକ କେହି ମୋର ନାଧାମାନ କରିବ ? ସେ କଥା କି କଣ ମୁଁ ଭାବନା କରୁଛି ଷଣି ! ଏହା କଣ କି—ଦିନେ ନୁହେଁ, ଅଠେ ନୁହେଁ, ମାସେ ନୁହେଁ ପକ୍ଷେ ନୁହେଁ; ଆଜକୁ ବର୍ଷେରୁ ଉପର ହୋଇଗଲା । ବାବୁଙ୍କର ପତ୍ର ନାହିଁ । ଖଣ୍ଡେ ଭାଷା ନାହିଁ, ଚିଠିଏ ନାହିଁ । ମଣିଷର ତ ପୁଣି ଦୟା-ମାୟା ଅଛି । "ହଁ ଆମର ସବୁ କୁଶଳ, ତମକୁ ଠାକୁରେ କୁଶଳରେ ରଖିଛନ୍ତି ତ ? ତମର ଦେହ ମୁଣ୍ଡ ଭଲ

ଣା''—ଏମିତ କରି ଦାଆଁଡ଼ ଲେଖି ଖାଲଣ୍ଡ 'ପୁଷ୍ଟକାଠ୍' ପୋପାଡ଼ ଦେଇ ପାରୁ ନାହାନ୍ତି ? ଏକା ଭୋଳାମହେଶ ଲୋ ମା !

ବାଉଳୀମାର କଥାଶୁଣି ସୁନ୍ଦରି ହସ ଲାଗେ । ସେ କହେ— ସତେତ ! ଭାରି ଅଭଦ୍ର ବାବୁଟି ! ବାଉଳୀମାର ଦାମ୍ପମୁଣ୍ଡ କଥା ଥରେ ବୁଝିବା ଶୁଣିବା, ଭଲମନ୍ଦ ପଚାରିବା, କିଛି ନାହିଁ—ମହେଶ ଠାକୁର କଣଟି ବସି ଗଞ୍ଜେଇ ନିଶାରେ ଲାଗିଯାଇଛନ୍ତି !

ସୁନ୍ଦରି କଥା ବୁଢ଼ୀଙ୍କ ଏପରି ମୁହାଁଭଙ୍ଗିଆଳ କହେ ସେ ବାଉଳୀମା ସ୍ୱର ଲମ୍ବେଇଦେଇ ମନ୍ତବ୍ୟ ଛାଡ଼େ—ଆ ମଲା ! ସବୁବେଳେ ତମର ଠାଉଳି !

ଦାନେ ଦାନେ ବାଉଳୀମା ଅତି ନିକଟକୁ ଘୁଞ୍ଚିଆସି ଫୁସ୍ ଫାସ୍ କରି କହେ—ସତୀ ! ସତ କହୁଛ, ମୋ ମୁଣ୍ଡଖାଇବ, ବାବୁଙ୍କୁ କିଛି କଡ଼ାକଥା କହୁଛ ?

ସୁନ୍ଦରି ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଜବାବ ଦିଏ—ଦୂର୍ ଯୋଡ଼ାମୁହାଁ ! ସବୁବେଳେ ''ବାବୁ—ବାବୁ'' ବୋଲି ମଲ, ଆଉ ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଖି ଭରି ମାଉଛ ! ବାବୁ ପାଇଁ ତୋର ପ୍ରାଣ କାହିଁକି ଛୁଡ଼ିଯାଉଛିଲୋ ବାଉଳୀମା ?

ବାଉଳୀମା ଟିକିଏ ଦବିଯାଇ କହେ—ବୁଝିଲ ନାହିଁ, ବଡ଼ଘରର ବୁଅଝିଅ ମା, ରଙ୍ଗାବାଦଶାର ଜୁଆଇଁ । ଯାନିରୁ ଟିକିଏ ଭଳ ଖାଇଗଲେ ଗଲା । ତମ ଆମଭଳି ଦୁଃଖୀ-ରଙ୍କିଆ କୁଟୁମ୍ବ ଯେ ପାଞ୍ଚପଦ ଖାଉ ଖାଉ କରି ହଙ୍କାରି ପକେଇଲେ ଦରଦାମ୍ଭ କାଟିପକାନ୍ତି । ପରେ ଅତଏ ଗଉଡ଼ପୁଅ ସେମାନଙ୍କ ଦାମ୍ଭରେ ଗୁଏ ଖାଇ ଲାଗିଯାଏ ।

ସୁନ୍ଦରି ଥଣ୍ଡାକରି କହେ—ଓହୋ ! ବୁଝିଲି ! ଖାଲି ଦାମ୍ଭକୁ ବାଧା ଲାଗିଯାଏ ପରା ! ହଉ ଯାଉ ପଛେ ସେପରି ନଜାଣିବ ଲୋ ମା !

ବାଉଳୀମା ଏହାଶୁଣି ଅନ୍ତରେ ସନ୍ଦେହ କରି ବସେ । ପଚାରେ —ଗ୍ରିମି ! ସତେ କିଛି କହୁଛ ?

ସୁପ୍ରିତି ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ ତାମସା ଦେଖିବାମାତ୍ରେ କହେ—ନ କହିବ ଡାହାଁକି ? ତାଙ୍କ ଘରକୁ ସେ ବଡ଼, ଆମ ଘରକୁ ଆମେ ବଡ଼ । ଏତେ ଡର କାହାଁକି ?

ବାଉଳୀମା ସୁପ୍ରିତିର ମୁହଁକୁ ଦଲ୍ ଦଲ୍ କରି ଅନାଏ । ମନଟା ତାର ଅନ୍ଧକାରରେ ପୂରିଉଠେ । ସେ ଭାବେ—କଣ ହେଲା ? ସୁଷମା ତ ମାଛିକୁ ମର ବୋଲି କହିବା ଝିଅନୁହେଁ, ତା ତୁଣ୍ଡରୁ ପୁଣି କି କଥା ବାହାରି ପଡ଼ିଲା ? ମାଣିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମାନ ମାରି ବସିରହିଲେ । ଏହା ଭାବ ସେ ଖୁବ୍ ଭୟଭିତ ହୁଏ ।

ସୁଷମା କୌତୁକ କରି ପଚାରେ—ତେବେ ଆଉ କଣ ବାଉଳୀମା ? ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ତଳେ ପଡ଼ିଥାନ୍ତି ?

ଏହା କହି ସେ ଖଲ ଖଲ ହୋଇ ହସିଉଠେ । ବାଉଳୀମା ବୁଝିପାରେ—ସବୁ ମିଛ । ସୁପ୍ରିତି ଥଟ୍ଟା କରୁଛି ।

ଦିନେ ବାଉଳୀମା ଗୋଟିଏ ପୋଷ୍ଟକାର୍ଡ ପାଇଁ ବଗିଚା କରି କାଟେଣି ଲୋକହାତରେ ପଇସା ପୁରିଦେଲା । ପୋଷ୍ଟ ଅଫିସଟା ତିନିମାଇଲ୍ ବାଟ । ଲୋକଟି ପୋଷ୍ଟକାର୍ଡ ଖଣ୍ଡିଏ କିଣିଆଣି ତା ହାତରେ ଦେବାପରେ ବାଉଳୀମା ତରତର ହୋଇ ଆସି ସୁପ୍ରିତି ପାଖରେ ହାଜର ହୋଇଯାଇ କହିଲା—ଏଇ ଆଣିଛି ଗ୍ରିମି !

ସୁପ୍ରିତି ଖଣ୍ଡିଏ ରାମାୟଣ ପୋଥି କୋଳରେ ଧରି ତନ୍ମୟ ହୋଇ ପଢୁଥିଲା । ରାମ ଜାନକୀ ଦେବୀଙ୍କୁ ବର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି, ହତଭାଗିନୀ ଆଜି ବନବାସିନୀ । କେତେବଡ଼ ରାଜ୍ୟର ରାଣୀ କେତେଡ଼ ଘରର କୁଳବଧୂ, କେତେଡ଼ ସତୀ ସୁଲକ୍ଷଣୀ ! କିନ୍ତୁ ଆଜି ତାଙ୍କର କି ଅବସ୍ଥା, କି କଷଣ ! ଏତେ ବଡ଼ ସ୍ନେହମୟ ସ୍ୱାମୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସୀତାଠାକୁରାଣୀଙ୍କୁ

ଝୁଲ୍‌ପାଉଛନ୍ତି,—ନିର୍ବାସିତ କରି ନେଉଛନ୍ତି । ହାୟ, ହାୟ, ଦେବତା ବି ଏତେ କଠୋର ହୁଅନ୍ତି ! ଦେବୀ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଜୀବନରେ ବି ଏମିତି ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଦୁଃଖର ଦିନ ଆସେ ! ଛାର ମନୁଷ୍ୟର କଥା ବା କଣ !

ଏହା ଭାବି ସୁଚିତ୍ରି ଜାନକୀଦେବୀଙ୍କ ଉପରେ ଅସୀମ ସହାନୁଭୂତି କାତର ହେଉଥିଲା, ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉପରେ ଭୟଙ୍କର କ୍ରୋଧ ଜଳୁଥିଲା । ଠିକ୍ ଏହାପରେ ସମୟରେ ଦାଈଲମା ଆସି ପାଖରେ କହିଲା—ଏଇ ଆଣିଛୁ ରାଣି !

ଏତେବଡ଼ ରସମୟ ଉପାଖ୍ୟାନର ମଧ୍ୟସ୍ଥଳରେ ରସଭଙ୍ଗ ଘଟିବାରୁ ସୁଷେ ବିରକ୍ତହୋଇ କହିଲା—କଣ ଦେଖା ଆଣିଛୁ ଲୋ ପୋଡ଼ାମୁହିଁ ?

ଦାଈଲମା ଜବାବ ଦେଲା—ଏ ରାଣି ! ଏ ମା ! ଏ କଲମ ଲେଖି ପିଞ୍ଜିଦାଅ ଭଲ, ତମ ହାତ ଗୋଡ଼ ଧରୁଛି ।

ଏହା କହୁଁ କହୁଁ ସେ ସୁଷିରେ ୯୦ଟି ଧରି ପକେଇଲା । ସୁଷି ଅବାକ୍ ହୋଇ ଚାହିଁ ରହିଲା । କି ପାଗଳାଟା ! ତାର ସମସ୍ତ କଳ୍ପ ମୂର୍ତ୍ତିକ ମଧ୍ୟରେ ଉଡ଼ିଗଲା । ସେ ପଚାରିଲା—କା ପାଖକୁ ଲେଖିବାକୁ କହୁଛୁ ଦାଈଲମା ?

"ବାବୁଙ୍କ ପାଖକୁ ରାଣି, ଆଉ ପୁଣି କାହା ପାଖକୁ ?"

ସୁଷମା ହସିଦେଇ କହିଲା—ଦୂର୍ ପାଗଲୀ ! ତାଙ୍କର ଠିକଣା କଣ ଜଣାଅଛି ?

ଦାଈଲମାର ବୁଦ୍ଧି ଗୋଳିଆ ହୋଇଗଲା । ସେ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲା—ଏଥିକୁ କି ଉପାୟ ! ଏ-ତ କୁହାପୁଛା ଖୋସାମଦ୍ ଦରାମଦ୍ କରି ଯୋଡ଼୍‌ଜୋର୍ ଗଣ୍ଡେ ଯେ ଆଣିଥିଲା, ସେ ଖଣ୍ଡଟା କଣ

ମ.ଟି ହୋଇଯିବ ? ହଠାତ୍ ତା ମୁଣ୍ଡରେ ଗୋଟାଏ ବୁଦ୍ଧି ପଶିଗଲା ।
ସେ କହିଲା—ତାହେଲେ ରାଣି, ଗୋଟାଏ କାମକଲେତ ହୁଅନ୍ତା ?

ସୁଷମା କୌତୁହଳୀ ହୋଇ ପଚାରିଲା—କ କାମଲୋ ?

ବାଉଳମା ଜବାବ୍ ଦେଲା—ଏତେ ଲୋକ 'ଚେରଙ୍ଗ' କରି ଛାପା ଦେଉଛନ୍ତି, ତାଙ୍କରତ ଠିକ୍ ପର ପହଞ୍ଚିଯାଉଛି । ସେମିତଟାଏ କରିଦେଲେ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ?

ସୁଷମା ଠୋ ଠୋ ହୋଇ ହସି ଉଠିଲା । କହିଲା—ଦୂର୍ ଅଲାଗୀ ! ଠିକଣା ଜାଣିଥିଲେ 'ଚେରଙ୍ଗ୍', ସରଙ୍ଗ୍ ସବୁ ହୁଏ, ନ ଜାଣିଥିଲେ କିଛି ହୁଏ ନାହିଁଲୋ ?

ତା ପରେ ସୁଷମା ତାକୁ ବୁଝେଇ ସମଝେଇ କହିଲା— ବାଉଳମା ! ତୁ ଏମିତ ହ'ନା । ବାବୁତ ଚିଠି ନେଉନ୍ତି । ଖରଚପତ୍ର ଦେବା ଦରକାର ଥିଲେ ସେ ଦଅନ୍ତେ । ଯେତେବେଳେ ଦରକାର ପଡ଼ିବ, ସେତେବେଳେ ନିଶ୍ଚେ ଦେବେ । ଆଜି ତୁ ସେ ପୋଷ୍ଟକାର୍ଡଟା ରଖିଦେଇଥା, ପରେ ଠିକଣା ବୁଝି ଚିଠି ଲେଖିବା ।

ଅଗତ୍ୟା ବାଉଳମା ନିଃଶ୍ୱାସଟାଏ ପକାଇ ପୋଷ୍ଟକାର୍ଡଖଣ୍ଡ ନେଇ ସାଇତ ରଖିବାକୁ ଗଲା । କିନ୍ତୁ ତାର ମନ ପ୍ରବୋଧ ମାନିଲା କି ନାହିଁ କିଏ ଜାଣେ ।

ପାହୁନା କିଛିଦିନ ଗଡ଼ିଗଲା । ବର୍ଷ ପୂରିଯାଇ ଦୁଇମାସରୁ ଅଧିକ ହେବାକୁ ବସିଲା । ତଥାପି ବାହାରର କୌଣସି ଲୋକ ଖୋଜଖବର ନେଲେ ନାହିଁ । ବାଉଳମା ଭଲ ଭଲ ନିରସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ହୁଏତ ସେସବୁ କଥା ଭାବିବାକୁ ଯାଏନାହିଁ । ଥରେ ଅଧେ ତାର ଅବାଧ୍ୟ ମନଟା ଶାସନରୁ ଖସିଯାଇ ତାହା ଭାଲବାସିଲେ ସେଥି ପ୍ରତି ତାକୁ ଦୃଢତା ସହକାରେ ବାଟକୁ ନେଇଆସେ । ତାକୁ ବୁଝେଇଦେଇ କହେ—ଏ ଜନ୍ମରେ ସେଇଟା ଭାବିବାର କଥା

ନୁହେ ସେଠା ଭୁଲିବାକୁ ବସୁଛୁ କାହିଁକି ? ଏ ଦୁର୍ବଳତା ମାର୍ଜନାର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେଠା ସର୍ବଥା ଛାଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ମନକୁ ଏହି ମହାମାନ୍ୟ ହିତୋପଦେଶ ଦେଇଁ ଦେଇଁ ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ବିଦାୟବାଣୀ ତାର ସ୍ମୃତିପଥରେ ଉଦିତ ହୁଏ । "ମନୁଷ୍ୟର ସମସ୍ତ ଅଭିଳାଷ ଗୋଟାଏ ଜୀବନରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ନାହିଁ, ସୁଷି !"—ଏହି ତାଙ୍କର ଶେଷକଥା । ଏହି ଉପଦେଶ ତାର ଶିରୋଧାର୍ଯ୍ୟ । ଏଇଠାହିଁ ଖାଣ୍ଟି ସତ୍ୟ,—ବେଦବାକ୍ୟଠାରୁ ବଳି ମୂଲ୍ୟବାନ୍ । ସୁଷି ଏ ଜୀବନରେ ସେପରି ଅଭିଳାଷ ରଖିବାକୁ ଚାହେଁନାହିଁ । ଜୀବନାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାକୁ କପଟ ଅବସ୍ଥାରେ ବହୁ କାଳ କାଟିବାକୁ ପଡ଼ିବ ତା ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟାକ୍ଷରରେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ ଦେଇଛି । ସୁତରାଂ ସେ ପ୍ରଶ୍ନର ମୀମାଂସା ହୋଇସାରିଛି । ଆଉ କିଛି ବାକିନାହିଁ । ସୁଷିର ଜୀବନରେ ସେଇଠାହିଁ ଶେଷ ତୃପ୍ତି ଏବଂ ସେହି ତୃପ୍ତି ରକ୍ଷାରେହିଁ ତାର ମୁକ୍ତି ।

ଏମିତି କରି ସେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କ କଥା ଭୁଲିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରେ କିନ୍ତୁ ଆଉ ଜଣକର କଥା ସେ ଭୁଲିପାରେ ନାହିଁ, ଭୁଲିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାମଧ୍ୟ କରେନାହିଁ । ସେ ଜଣକ ରାଧାପ୍ରିୟ । ତାର ରାଧାପ୍ରିୟଙ୍କୁ ଭୁଲିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହୁଏ ନାହିଁ । ଅନେକ ସମୟରେ ସେ ତାଙ୍କ କଥା ମନେ ପକାଏ ଏବଂ ସେଥିରୁ ଆନନ୍ଦପାଏ । ଆଜିକାଲି କିଏ ତାଙ୍କୁ ତରଣ ଚିକ୍କଣ ଖଣ୍ଡ ଲେଖାଏଁ ପାନ ଭାଙ୍ଗି ଦେଉଛି ? ମନୋମତ କରି ଭାଙ୍ଗିଦେଉଛନ୍ତି ତ ? ହଁ, ତା ନ ଦେଉଥିବେ କାହିଁକି ? ସବୁଦିନେ କଣ ସୁଷି ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଥିଲା ? ଅନ୍ୟଲୋକ ତ ପୂର୍ବୁ ଭାଙ୍ଗି ଦେଉଥିଲେ । ଏହିପରି କେତେ ତର୍କ ତା ମନରେ ଉଠେ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସମସ୍ତ ତର୍କର ମୀମାଂସା ହୋଇଯାଏ । କିନ୍ତୁ ରାଧାପ୍ରିୟଙ୍କ ସ୍ମୃତି ସେ ତର୍କ ଓ ମୀମାଂସାର ବହିର୍ଭୂତ ପରି ବୋଧହୁଏ । ଥରେ ଥରେ

ପ୍ରାଣଭିତରେ ଥାଇ କିଏ ଯେପରି ତାକୁ ଠେଲାଟାଏ ଦେଇ କହେ—ଚାଲ୍ ଚାଲ୍, ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ପାଇଁ ଦିଖଣ୍ଡ ପାନ ଭାଙ୍ଗି ଦେଇ ଆସିବୁ ଚାଲ । ସେ ଚମକି ପଡ଼େ । ନିଜର କଳ୍ପନା ଆଜି ତା ସହିତ ପରିହାସ କରୁଛି, ଏହା ବୁଝିପାରି ସେ ଲଜ୍ଜିତ ହୁଏ ।

ବାଉଳିମା ପାନ ଖାଏ, ଅବଶ୍ୟ ତିରିଶ ଚାଳିଶ ଖଣ୍ଡ ନୁହେଁ । ଦୀନ ଦରିଦ୍ର ଯେପରି ଖାଆନ୍ତି ସେହିପରି । ଦେଢେ଼ ଖଣ୍ଡେ ପାଟିରେ ଗୁଞ୍ଜିଦେଲେ ପାଞ୍ଚସାତ ଘଣ୍ଟା ଚାଲିଯାଏ । ମେଞ୍ଚାଏ ଚୂନ, ତଦନୁପାତରେ ଖଇର ଗୁଣ୍ଡ, ତା ସାଙ୍ଗକୁ କିଛି ଗୁଆ, ପୁଣି ହାପୁଲେ ଗୁଣ୍ଡି—ଏ ହେଲା ବାଉଳିମାର ପାନଖିଆ । ବୁଚ୍ଚି ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ କଥା ମନେ କରି ଦିନେ ଦିନେ କହେ—'ବାଉଳିମା ମୋତେ ଖଣ୍ଡେ ପାନ ଦେ ତ ଆଜି ଖାଏଁ ।' ବାଉଳିମା ଆକାଶରୁ ଦୁଲ୍ କରି ଖସିପଡ଼ିଲା ଭଳି କହେ—'କହ୍ଲେ ମା, ଆଜି କଉଁଦିଗରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦେବତା ଉଇଁଥିଲେ କି, ପାନ ଖାଇବାକୁ ମନ ହୋଇଗଲା ।' ବୁଚ୍ଚି ହସି ଉଠେ । ବରାଦ କରେ—ଟିକିଏ ଚୂନ, ଟିକିଏ ଖଇର, ଅଳ୍ପ କିଛି ଗୁଆ ଦେଇ ଖଣ୍ଡେ ପାନ ଭାଙ୍ଗିଆଣ । ବାଉଳିମା ତଦନୁସାରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପାନ ଭାଙ୍ଗିଦିଏ, କିନ୍ତୁ ତାର ମନକୁ ପାଏନାହିଁ । ସେ କହେ—ଛିଃକିରେ ! ଏମିତି ପାନ ଖାଇବା ଯାହା, ପାଟିରେ ଛିରୁମୁଟିବା ତାହା ।

ସେଦିନ ବାଉଳିମା ବୁଚ୍ଚିର ବରାଦରେ ଯୋଡ଼ିଏ ଲମ୍ବେଇ ପାନ ଭାଙ୍ଗୁଛି । ବୁଚ୍ଚି ଟିକିଏ ଜୋରରେ ହସି କହୁଛି—'ଏଁ, ଇଏ କଣ କଲୁ ? ମୋତେ ମାରିଦେବୁ କି ? ଏତେ ଚୂନ ବୋଳି ପକାଉଛୁ କାହିଁକି ? ଖାଲି ଧାରେ ଦେ ।' ଏହିପରି ସମୟରେ ଭୁସ୍ ଭୁସ୍ ହୋଇ ଜଣେ ଘର ଭିତରକୁ ପଶି ଆସିଲା । ମୁହଁରେ ଲମ୍ବା ଦାଢ଼ି, ହାତରେ ଖଣ୍ଡେ ଛଡ଼ି । ହଠାତ୍ ବୁଚ୍ଚି ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିବାରୁ କହିଲା—ବାଃ, ତୁ ବୁଚ୍ଚି ନାରେ ? ଏତେ ବଡ଼ ହୋଇଗଲେଣି !

ସୁଷି ଅବାକ୍ ହୋଇରହିଲା । ବାଉଳିମା ଭୁନ ଭୁନ କହିଲା—ଏଇଟା କାହା 'ଝିପିଯ ଲୋ ମା' ?

ଆଗନ୍ତୁକ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଁ ହୋଇଁ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଲା । ଡେବର ହାତରେ ଦାଢ଼ିର ଅଗଟା ମୋଡ଼ୁଁ ମୋଡ଼ୁଁ କହିଲା—ଓହୋ ! ଚିହ୍ନି ପାରୁନାହୁଁ ପରା । ହଁ, ଚିହ୍ନିବୁ ବା କେମିତି ? କେଉଁ କାଳର କଥା ! ଗୋଟେ ଏ ଯୁଗ ବିତିଗଲାଣି ! ଆରେ, ମୁଁ ତୋର ଜଇ ଭାଇରେ ! ପିଲାଦିନେ ତୋତେ କେତେ କାନ୍ଧେଇ କାନ୍ଧେଇ ମଣିଷ କରିଛି । ସେକଥା କି ଆଉ ତୋର ମନେ ଥିବ ? ଅଗାଥିଲେ ଆଜି ଚିହ୍ନିପାରି ଚିହ୍ନିଥାନ୍ତେ । ହାୟ ହାୟ, ସେତ ଆଜି ସ୍ୱର୍ଗରେ ମୁଁ ଏଇ ସେ ଦିନ ଖବର ପାଇଲିରେ । ଝିଅଟା ପାଇ ମନଟା ବଡ଼ ଚାଣ୍ଟେକଟି ହେଲା । ଭାବିଲି—"ନା, ଥରେ ନଗଲେ ନୋହିବ । ପିଲାଟା ଆଜି ଅକୂଳରେ ଭାସୁଥିବ, ମାଈଟିଏ ଗୁଲଗଲା; ଆଉ କିଏ ଅଛି ? ଆଉ କଲିକତା ଗାଁରେ ବସି ବାବୁଆନ କରିବାକୁ ମନ ଡେକିଲା ନାହିଁ । ଦସିଲାଠାରୁ ଉଠି ଆସିଲି । ଆହା ହା ! ଆଗ ଠାକୁରାଣୀ ! ସେ କେତେ ମଜାର ମଣିଷ ଥିଲେ ! ମୋତେ କେତେ ଶରଧା କରୁଥିଲେ !"

ଏହା କହି ଆଗନ୍ତୁକ ହାୟ ହାୟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସୁଷିର ଚଟ୍ପର ମନେ ପଡିଗଲା,—ଜୟକୃଷ୍ଣ ବୋଲି ମାଆଙ୍କର ଏକ ଦୂର ସମ୍ପର୍କୀୟ ପୁତ୍ରୁର ଥିଲା, ପିତାଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ସେ ତାକୁ ଘରେ ଆଣି ରଖିଥିଲେ । ସେ ଦିନେ ଘରଛାଡ଼ି ପଳେଇଥିଲା । ମା ଥରେ ଅଧେ ତା କଥା କହୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭ୍ରାତୃପୁତ୍ରର ଯେ ଯେଉଁ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରିଯାଇଛନ୍ତି ତାହା ଉତ୍ସାହବ,—ଅନ୍ତତଃ ସୁନ୍ଦର ନୁହେଁ ।

ସୁଷମା କେତେକ ପରିମାଣରେ କୁଣ୍ଠିତ ଚିତ୍ତରେ ଆସି ତାଇ ଭାଇର ପାଦତଳେ ପ୍ରଣାମ କଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣ ତାର ମୁଣ୍ଡଟି ସ୍ପର୍ଶକରି କହିଲା—ଉଠ୍ ଉଠ୍, ସୁଷି, ଉଠ୍ । ସୁଷି ଉଠି ଛିଡାହେଲାରୁ ସେ

ଛୁଆ ତିନି ପଚାରିଲା—ସେ ଲୋକଟି କିଏରେ ବୁଢ଼ୀ । ମୁକ୍ତି ଜବାବ୍ ଦେଲା ସେ ବାଉଳିମା । ମାଆଙ୍କ କାଳ ହୋଇଗଲା ଦିନରୁ ସେ ଆମ ଘରେ ଅଛି ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ "ଓଃ ହୋ, ହୋ" ହୋଇ ହସିଉଠି କହିଲା—ବାଉଳିମା, ବାଉଳିମା ? ଆରେ ! ତାକୁ ଆଉ ମୁଁ ଚିହ୍ନେ ନାହିଁ ନା ? ବେଶ୍ ବେଶ୍, ଭଲ ଭଲ । ଘରକୁ ଗୋଟିଏ ଲୋକ ଥିବା ଦରକାର ।

ବାଉଳିମା ଆଁ ଠା କରି ଚାହିଁଥାଏ । ମନେ ମନେ କହୁଥାଏ —କେଉଁଦିନ ଏତେ ପରିଚୟ ହେଲା ଲୋ ମା ।

ସେ ଯାହା ହେଉ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୁଇଟି ଲୋକସ୍ଥାନରେ ତିନୋଟି ଲୋକ ହେଲେ । ଠିକ୍ କହିବାକୁ ଗଲେ ଏହି ଗର୍ବଲେଶହୀନ ପଲ୍ଲୀ ମନ୍ଦିରଟିରେ ଦୁଇଟି ଦେବତା ଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗକୁ ଏକ ଦାନବର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣ ଏତେ କାଳ ହେଲା କଲିକତାରେ ରହି ଯେ କଦର୍ଯ୍ୟ ଉପାୟରେ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିଲା, ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଏ କାହାଣୀ କଳଙ୍କିତ କରିବା ଲେଖକର ଅଭିପ୍ରେତ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ସାମାନ୍ୟ କିଛିଏ ସୂଚନା ନ ଦେଲେ ନ ଚଳେ । ଯେଉଁ ଦୁଶ୍ଚରିତ୍ରା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଟାକୁ ନେଇ ଜୟକୃଷ୍ଣ ସେଦିନ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୋଇଯାଇଥିଲା ସେ କଲିକତାରେ ରହି କାଳକ୍ରମେ ବେଶ୍ୟାବୃତ୍ତି ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇଥିଲା ଏବଂ ଜୟକୃଷ୍ଣ ତାର ସେହି କଦର୍ଯ୍ୟ ଜୀବିକାଯାପନରେ ସହାୟତା କରି ନିଜର କଳୁଷିତ କଳଙ୍କମୟ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିଲା । ଅନେକଦିନ ଏହିପରି କଟିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏ ଜୀବନଯାତ୍ରାର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ପରିଣାମ ଯାହା, ତାହାହିଁ ଅବଶେଷରେ ଘଟିଲା । ନାନାକାରଣରୁ, ନାନାଘଟଣାରୁ ଏହି ଦୁଶ୍ଚରିତ୍ର ଯୁବକ ଯୁବତୀ ଦୁହିଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭୀଷଣ କଳହର

ସୁବିଧାତ ହେଲା । ତାହା ଦିନକୁ ଦିନ ପରିପୁଷ୍ଟ ଓ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇ ଅବଶେଷରେ ଗୋଟାଏ "ଖୁନ୍-ଖରାପି" ବା ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡର ଅଭିନୟ ହେବାକୁ ଯାଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଭାଗ୍ୟକ୍ରମେ ଜୟକୃଷ୍ଣ ଜୀବନନେଇ ପଳାଇ ଆସିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ତାହାର ପାପପ୍ରେୟସୀ କଲିକତାର ଜଣେ ଧନଶାଳୀ ବଙ୍ଗୀୟ ବାବୁଙ୍କର "ବାଗାନବାଡ଼ି"ରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତା ହୋଇ ଉଦ୍ୟାନ ବିହାରର ସୌଭାଗ୍ୟସୁଖ ବର୍ଦ୍ଧନ କରିଥିଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣର ମୁଖରୁ ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ପୂର୍ବତନ ଆଶ୍ରୟ ସ୍ଥଳୀର କଥା ଏବଂ ଅଜ୍ଞାତବଳରେ ସେ ଏହି ଜନ୍ମଭୂମି ଅଭିମୁଖେ ଦୌଡ଼ିଆସିବା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ ସଙ୍ଗରେ ଆଣିଥିଲା ତାର ବହୁଦିନର ପରିପୋଷିତ ଅହିଫେନପ୍ରୀତି । ପ୍ରତିଦିନ ସେହି ପ୍ରୀତିପଥର ପାଥେୟ ସ୍ୱରୂପ ତାର ଗୁଡ଼ିଏ ପଇସା ଲୋଡ଼ା । ସେତକ ନ ହେଲେ ତାକୁ ତ୍ରିଭୁବନ ଅନ୍ଧାର ଦିଶେ, ଦଶଦିଗ ଘୂର୍ଣ୍ଣିତ ହୁଏ, ଜୀବନର ସମସ୍ତ ସରସତା ମୁହୂର୍ତ୍ତିକେ ଲୋପ ପାଇଯାଏ । ହାଇ ଆସେ, ଆଖି ବୁଜିଯାଏ, ନିଶ୍ୱାସ ତାତିଉଠେ, ପୃଥ୍ୱୀ ପ୍ରଳୟ ହୁଏ । ଦିନେ ଓଳିଏ ତାର ଭାତ ନ ଖାଇଲେ ଚଳିଯାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଅଫିମ ନ ହେଲେ ସେ ଅଚଳ । ସେତକ ତାର ପ୍ରାଣ, ସୁତରାଂ ସେତକରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଲେ ସେ ମହା-ବିଭ୍ରାଟ ସୃଷ୍ଟିକରେ, ଅକଥ୍ୟ ଉପଦ୍ରବ ଆରମ୍ଭ କରେ, ସ୍ୱର୍ଗକୁ ନରକରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରେ ନାହିଁ । ସେତକ ନିର୍ବିବାଦରେ ଲାଭକରି ପାରିଲେ ସେ ସଂସାରରେ ନିଜକୁ ପରମସୁଖୀ ମନେକରେ ଏବଂ ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ସେତକ ତାର ହସ୍ତଗତ କରିଦେଇ ପାରେ ସେ ତାର ମସ୍ତକର ମଣି, ହୃଦୟର ହାର, ପ୍ରାଣର ଉପାସ୍ୟ ଦେବତା; ନଚେତ୍ ସେ ତାର ଶତ୍ରୁ, ତାର ଦୁସ୍‌ମନ୍, ତାର କଣ୍ଟକ ।

କେଉଁ କୁଚକ୍ରୀ ବନ୍ଧୁ ତାର କୁଚକ୍ରଫଳରେ ଏହି ଦୁଷ୍ଟଦାନବ କଲିକତାର ହାଡ଼କଟା ଗଳିରୁ ଫେରି ଆସିଲା, ତା ସେହି ବ୍ୟାଟା ପୁରୁଷଙ୍କ ଜାଣେ। କିନ୍ତୁ ତାର ଆବିର୍ଭାବ ଫଳରେ ସୁରର ଜୀବନରେ ନୂତନ ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଯୋଗର ବହ୍ନି ଜଳିଉଠିଲା।

ବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

"ଏତେବେଳ ଯାଏଁ କଣ ଚା ଟିକିଏ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁରେ। ଉଃ, ଏଇ କେତେଟା ଦିନ ଭିତରେ କି ଅଳସେଇ ଯେ ପାଲଟି ଯାଇଛୁ ତୁ, ତା ଦେଖି ମୁଁ ଅବାକ୍ ହେଉଛି!"

ଏହା କହି ଜୟକୃଷ୍ଣ ଗୃହାଭ୍ୟନ୍ତରକୁ ପ୍ରବେଶ କଲା। ପ୍ରାତଃକୃତ୍ୟ ସାରି ଗରମ ଚା ଟିକିଏ ତାର ନ ହେଲେ ନ ହୁଏ। ପ୍ରତିଦିନ ଏଇ ଝଞ୍ଜାଳ। ସେ ଆସିଲା ଦିନରୁ ଏ ଗୋଟାଏ ନୂତନ ଧନ୍ଦା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି। ସୁଷମାର ଗୋଟାଏ ଅଧିକା କାମ ବଢ଼ିଛି। ପ୍ରାତଃକାଳରୁ ଉଠି ପ୍ରତିଦିନ ତାଙ୍କୁ ଚା କରିବାକୁ ହୁଏ। ତା ନ ହେଲେ ଜାଇଭାଇର ମିଜାଜ ଚାଠାରୁ ଅଧିକ ଗରମ ହୋଇଯାଏ, ସେ ଦକାଦକି କରେ, ଅକାରଣଟାରେ ଅଶାନ୍ତି ସୃଷ୍ଟିକରେ। ଆଜି ଯେ ବେଶୀଗୁଡ଼ାଏ ବେଳ ହୋଇଯାଇଛି, ତା ନୁହେଁ। ଏଇ ଘଣ୍ଟାଏ ହେବ ରାତି ପାହିଲା। ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବତା ଉପରକୁ ଉଠି ନାହାନ୍ତି। ଅନ୍ୟଲୋକଙ୍କ ଘରେ ଏଯାଏଁ କବାଟ ଫିଟି ନାହିଁ। ତଥାପି ଜାଇର ଚା ପାନର ସମୟ ଗଡ଼ିଗଲା ବୋଲି ସେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇଉଠିଲା।

ସୁଷମା ଚୁଲ୍ଲୀ ଭିତରକୁ ଜାଳଟା ଠେଲି ଦେଉଁ ଦେଉଁ ଜବାବ ଦେଲା—ହଉଛି, ଟିକିଏ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ଜାଇଭାଇ। ପାଣିଟା ଅଗ୍ନାଙ୍କର ଫୁଟିଲେ ତ ହେବ?

"ଅଠରେ ତୋ ପାଣି ଛୁନ୍ଦୁ ଛୁନ୍ଦୁ ଏଆଡେ଼ ମଣିଷର ଘର ପଡ଼େ ପଡ଼ିଯାଉ । ଏ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ତୋର ପାଣି ଛୁନ୍ଦୁଛି !"—ଏହା କହି ଜୟକୃଷ୍ଣ ମୁହଁ ଛୁଆଁଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ବାଉଳମା ଅନ୍ଧାରୁଆ ମୁହଁଟିରେ ଅଗଣାଟା ଝାଡୁଥିଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣର ଉତ୍ପାତ ଦେଖି ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲା ନାହିଁ,—କହି ପକାଇଲା—କି ମିଞ୍ଜିଏଟା ମ ! ସନ୍ଧ୍ୟାସଞ୍ଜିଳିହେବା ଯାଉକରେ ନାହିଁ । ଘଡ଼ି ପାହୁଛି କି ନାହିଁ,—ସାନ୍ଧ୍ୟାନ୍ତ୍ରିଆ କୁଆ ଗୁହ ଖାଇଛି କି ନାହିଁ,—କଣ ନା, ଦିଅ ମୋତେ ଗୃ । ମୋ ହଂସା ଉଡ଼ିଗଲା । ଏ କି ଅଲକ୍ଷଣ ଢଙ୍ଗ ଲୋ ମା !

ଏହା କହି ସେ କଙ୍କାଳରେ ହାତଦେଇ ଚଉ୍ ଚଉ୍ କରି ଫମ୍ପିରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣ କାନରେ କଥାଗୁଡ଼ାକ ଯାଇ ଠକ୍ ଠକ୍ ବାଜିଲା । ମିଞ୍ଜାସ ଆହୁରି କଡ଼ା ହୋଇଉଠିଲା । ସେ ଚାହୁଁକାର ଛାଡ଼ିଲା—କଲିକତା ଭାଷାରେ ଶୋଧନ ଝାଡ଼ିଲା—"ଦ୍ୟାଖ୍ ଦ୍ୟାଖ୍ ଘୁଷ୍ଟି, ଏଇ ଦଜାଲ୍ ମାଗୀଟାକେ ଦ୍ୟାଖ୍ ତ ! ଯତ ବଡ଼ ମୁନ୍ ନୟ୍, ତତ ବଡ଼ କଥା ! ତୁଇ ଏ ବାଡ଼ତେ କେ'ଲୁ ?"

ବାଉଳମା ଏଥର କଙ୍କାଳ ସିଧାକରି ଛିଡ଼ାହେଲା । ସମ୍ମାର୍ଜନୀଟା ପଚାଷ୍ଟାର ଭଦରେ ଅଗକୁ ଦର୍ଶେଇ ଦେଇ କହିଲା—ହଇରେ "ଟେକ'ଲା !" ମୁହଁ ସମ୍ଭାଳି କଥାକହ । ନୋହିଲେ ତୋ ବଙ୍ଗାଳପଣିଆ ଛଡ଼ାଇଦେବି । ଜାଣୁନା ? ଏ ଅଉ କେହି ନୁହେଁ ଯେ—ବାଉଳମା । ଭଲପାଖରେ ସେ ଯେତକି ଭଲ, ମନ୍ଦ ପାଖରେ ସେତକି ମନ୍ଦ । ମୋ ଅଗଣେ ବଙ୍ଗଳା ଝାଡୁଛୁ ! କେତେ ବଙ୍ଗାଳୀଙ୍କୁ କାନରେ ଦାଣ୍ଡ ଫୋପାଡ଼ି ଦେବି । ଆଚ୍ଛା ରେ ଗୃ-ଖିଆ ବଙ୍ଗାଳି ! ପଗୁଚରେଁ, କଲିକତା ଗାଁରୁ କି ମାଲ୍‌ମତାଟା ନେଇ ଆସିଥିଲୁ କହ ନା, ଏତେ ଜୁଲମ୍ ?

ଜୟକୃଷ୍ଣ ଏହା ଶୁଣି ଆହୁରି ରଗି ଉଠିଲା । ମାଡ଼ିବାପାଇଁ ହୁମ୍ ହୁମ୍ ହୋଇ ପାଖକୁ ଭିଡ଼ିଗଲା । ବାଉଳମା ବି ଛାଡ଼ିବା ପାତ୍ରୀ

ନୁହେଁ । ତୁରନ୍ତ ଲମ୍ବା ଦାଢ଼ିରେ ହାତପକାଇ ଦେଲା । କହିଲା— କଣ ରେ ଅଲଗାଇଧିଆ ହାଡ଼ଭୁଖିଆ ମେଘେନ୍ତର ! ମାରିବୁ, ମାରିବୁ ? ଲଗାନି ହାତ, ଦେଖେଁ !

ଏହା କହି ପିଠି ସହିତ ସମ୍ମାର୍ଜନୀର ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ଦେବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଉଥିଲା; ଏହି ସମୟରେ ସୁଷ୍ମି ଧାଇଁଆସି ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଛଡ଼ାଛଡ଼ି କରିଦେଲା । କହିଲା ଛି ଛି, ଏ ଗୋଟାଏ କି ଅମର୍ଯ୍ୟାଦାର କଥା ମ ! ଲୋକେ ଶୁଣିଲେ କଣ କହିବେ ? ମୋର ଟିକିଏ ଉଠିବାକୁ ଡେରି ହୋଇଗଲା । ନ ହେଲେ କି ଏତେବେଳଯାଏଁ ଗୃ ଟା ଭଅଁର ଘର ନ ଥାନ୍ତା । ଯା ଯା ବାଉଳୀମା, ତୋ କାମରେ ଯା । ଅସ୍ତ, ଜଇଭାଇ ଗୃ ଥଣ୍ଡା ହୋଇଯିବ ।

ଏହା କହି ସେ ବାଉଳୀମାକୁ ଠେଲି ଅନ୍ୟଆଡ଼କୁ ବାହାର କରିଦେଲା । ବାଉଳୀମା ଗର୍ ଗର୍ ହୋଇ କହିବାକୁ ଲାଗିଲା— 'ତମର ସେଇ ସର୍ବସହଣୀପଣ ଗଲା ନାହିଁ ସଖୀ, ସେଥିପାଇଁତ ଏତେ ଦୁଃଖ ।' ସୁଷ୍ମି ତାକୁ ତୁନି 'ତୁନି ବୋଧ ଦେଇ କହିଲା—ହଉ ଲୋ ବାଉଳୀମା କଣ କରିବା, ମୋ ମୁହଁକୁ ଅନେଇଁ ସବୁ ସହି ଯା ।

ବାସ୍ତବିକ ବାଉଳୀମା ସୁଷ୍ମିର ମୁହଁକୁ ଅନେଇଁ ସବୁ ସହିପାରେ । ସେ ଆଉ ଉଚ୍ଚବାଚ୍ୟ ନ କରି ନିଜ ଧନ୍ଦାରେ ଲାଗିଗଲା । ଇତ୍ୟବସରରେ ଜୟକୃଷ୍ଣ ଯାଇ ଗୋଟାଏ ଘରର ନିର୍ଜନ କୋଣରେ ଠିଆହୋଇ ଦାଢ଼ିଟା ଅଉଁସୁ ଅଉଁସୁ ମନେ ମନେ କହିଲା—'ଉଃ, ଚଣ୍ଡାଳୁଣୀଟା କି ଝିଙ୍କାଟା ଦେଲା, ହୁ ହୁ ହୋଇ ଜଳୁଛି !' ବାସ୍ତବରେ ବାଉଳୀମା ଅଳ୍ପାକରି ଝିଙ୍କାଟାଏ ଦେଇଥିଲା । ସେହିପରି ଆଉ ଥରେ ଝିଙ୍କି ଦେଇଥିଲେ ଜୟକୃଷ୍ଣର ଦାଢ଼ି ନିବାଡ଼ ହୋଇଯାଇଥାନ୍ତା । ଯାହାହେଉ ଜୟକୃଷ୍ଣର ଚେତନା ହେଲା । ସେ ବୁଝି ପାରିଲା— ବାଉଳୀମାଟା ସହଜ ଜନ୍ତୁ ନୁହେଁ । ତା କଥାଉପରେ କଥା କହିବା

ବୁଦ୍ଧିଅଟକାଙ୍କର କାମ ନୁହେଁ । ଏହିସମୟରେ ସୁଷି ଆସି ଡାକିଲା—ଆସ ଜଇଭାଇ, ତମେ ଏଇଠି ଅଛ, ମୁଁ କେତେ ଖୋଜିଲିଣି । ଗୁ-ଟା ପରା ଥଣ୍ଡା ହୋଇଯାଉଛି !

ଜଇ ଛଳନାପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିମାନ କରି କହିଲା—ନା, ସୁଷି, ଆଉ କଣ ଖାଇବି, ଥାଉ । ଗୁ ଖାଇବାର ବଡ଼ ବାପ ହୋଇଯାଉଛି ।

ସୁଷି ଅନୁନୟକରି କହିଲା—ଛି, ଜଇଭାଇ, ଏମିତି ଅବୁଝା ହେଲେ କି ଚଳେ ? ମୋ ଉପରେ ରାଗିବାଟା କଣ ଉଚିତ ? ଆସ, ଖାଇବ ଆସ ।

ଏହା କହି ସେ ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କର ହାତଧରି ଟାଣି ନେଇଗଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣର ମନଟା ମଧ୍ୟ ଥିଲା, ସୁତରାଂ ସେ ସିଧା ଚାଲିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଗରମ ଗୁ ଉଦରସ୍ଥ କରି ଜୟକୃଷ୍ଣ ବୁଲିବାକୁ ବାହାରିଗଲା । ସେହିଦିନ ଜୟକୃଷ୍ଣର ଅଫିମ ଅଣ୍ଟିବା ପାଳି । ସୁଷି ଚାରିଦିନକୁ ଟଙ୍କାଟିଏ ଦିଏ ଏବଂ ସେହି ଟଙ୍କାରେ ଅଫିମ କିଣାହୋଇ ଆସେ । ଆଜି ଅଫିମଟିକ ଦେବାକୁ ଯାଇ ସୁଷି ଦେଖିଲା—ପାଣ୍ଠି ପ୍ରାୟ ଶେଷ ଉପରେ । ଆଉ କେତେଟାଦିନ ଗଲେ ସବୁ ଝାଡ଼ଝୁଡ଼ ହୋଇଯିବ । ପୋଡାଏ କାଣିକଉଡ଼ି ବି ରହିବ ନାହିଁ । ତେବେ ଉପାୟ କଣ ? ତାର ଚିନ୍ତା ବଢ଼ିଗଲା । ଏତେଦିନେ ତା ମନରେ ଦୁଶ୍ଚିନ୍ତା ପ୍ରବେଶକଲା । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ତାକୁ ଶୂନ୍ୟ ଦେଖାଗଲା । ଭବିଷ୍ୟତଟା ଘୋର ବିଭୀଷିକାମୟ ହୋଇଉଠିଲା । ଅଫିମପାଇଁ ଟଙ୍କାଟିଏ ଜୟକୃଷ୍ଣର ହାତକୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ, ସେ ଆସି ପିଣ୍ଡାଟିରେ କାନ୍ଥକୁ ଆଉଜି ବସିପଡ଼ିଲା । ପଦ୍ମଫୁଲପରି ସୁନ୍ଦର ମୁହଁଟି କରତଳରେ ନ୍ୟସ୍ତକରି ସେ ଭାଳିବାକୁ ଲାଗିଲା—ଅଦୂର ଭବିଷ୍ୟତର କଥା । ବାଉଳିମା ପୋଖରୀ ଘାଟକୁ ଯାଇଥିଲା । ଫେରିଆସି ସୁଷମାର ସେହି ଚିନ୍ତାକୁଳ ଅବସ୍ଥା ଲକ୍ଷ୍ୟକଲା । ସୁଷିର ସୁପ୍ରସନ୍ନ ମୁଖମଣ୍ଡଳଟି ଯେପରି କଳା ବାଦଲରେ

ଅଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ବାଉଳମା ପାଖକୁ ଆସି ଡାକିଲା—ସୁଷି !

ସୁଷମାର ଧ୍ୟାନ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ସେ ବିଷାଦଭାରାକ୍ରାନ୍ତ ମୁଖମଣ୍ଡଳରେ ପ୍ରସନ୍ନତାର ଦୀପ୍ତି ଫୁଟାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲା, ମାତ୍ର ଧରା ପଡ଼ିଗଲା । ବାଉଳମା କହିଲା—ସୁଷି ! ଏ କଣ ?

ସୁଷି ଉତ୍ତରଦେଲା—ନା, କିଛି ନା ।

ବାଉଳମା ଧରିବସିଲା—'ନା' ବୋଲି କହିଲେ କି ହୁଏ ମା ? ମୁହଁଖଣ୍ଡି ଯେ ଏକାବେଳକେ କଳାକାଠ ପଡ଼ି ଯାଉଛି । କଣ ହେଲା ସୁଷି !

ବାଉଳମା ଜିଦ୍ଧି କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଠିକ୍ ଗର୍ଭଧାରିଣୀଟି ପରି କୋଳକୁ ଟାଣିନେଇ କହିଲା ମା ମୋର, ସୁନାର ଧାରଟି ମୋର ! କି ଦୁଃଖ ରେ ତୋର ?

ସୁଷି କୋଳରେ ମୁହଁଟି ଗୁଞ୍ଜି କହିଲା—ବାଉଳମା, ଗୋପାଳ ବାବୁଙ୍କର ଛୋଟ ଛୋଟ ଝିଅ ଦୁଇଟିଙ୍କୁ ପଢ଼ାଇବାପାଇଁ ଗୋଟିଏ ମାଷ୍ଟ୍ରାଣି ଦରକାର ବୋଲି ଶୁଣିଥିଲି । ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଟିକିଏ ଯାଇ ବୁଝିଆସି ପାରିବୁ ?

ବାଉଳାମା ଏଥର ସୁଷିର ମନ ଦୁଃଖର କାରଣ ଢେର୍ ଅନୁମାନ କରିନେଲା । ଭାବିଲା—ଯେଉଁ କେତୋଟା ଟଙ୍କା ! ଅନ୍ କେତେଦିନ ସେଥିରେ ଚଳନ୍ତା ? ବସି ଖାଇଲେ ନଈବାଲି ସରେ । ତା ଉପରେ ପୁଣି ସେହି ଅକର୍ମାଟା ଆସି କେଉଁଠୁ ଜୁଟିଲା । ବାପର ମାଲ ଥୁଆହୋଇଥିଲା ପରି ବସି ବସି ତଲୁ କରୁଛି । ସେଥିରେ ପୁଣି କେତେ ଜୁଲମ୍ ! ଚୁ ଦିଅ, ଅମ୍ଳେଟ ଦିଅ, ଯ୍ବା ଦିଅ, ତା ଦିଅ, ନ ହେଲେ ଝଗା । ସତେ ଯେପରି ଚଉଦପୁରୁଷର ଗୁରୁ ଗୋସେଇଁ । ପୁଣି ଅଚଳ ତ ଅଇଲା ଏବେ ଯା । ନା ତା ବି ନୁହେଁ । ଚୋଡ଼ ଜନ୍ମାହିଁ ।

ବାଉଳିମା ଏମିତା ଭାବି ଭାବି ଗଲେ । ମନେ ମନେ କହିଲେ—ସ୍ୱର୍ଗ ଯଦି ଥରେ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ଦିଅନ୍ତା, ଲୁଚି ଯୋଗିନୀଖିଆଙ୍କୁ ପହଁରା ମୁଣ୍ଡରେ ଦଂଘାତାର ଦେଇ ଆଜ ବିଦା କରିଦିଅନ୍ତା । ସେଇଠି ନ ଥିଲେ, ଦଂଠା ପେଟ ପୋଷିବା ବାଉଳୀମା ପଥରେ ବଳିପଡ଼ନ୍ତା ନାହିଁ ।

ଏହାପରେ ମନେ ମନେ ଭାବି ସେ ମୁକ୍ତମାକୁ କହିଲେ—ଶୁଣି ! କେଉଁ ଗୋପାଳବାବୁ ? ସେଇ ଆର ଗାଁର ଜମିଦାରବାବୁ ? ଯା ନାଁ ଧରିଲେ ଭାତ ମିଳେ ନାହିଁ ? ରାମ୍, ରାମ୍, ଲୋକେ ପୁଣି ତା ମୁହଁ ଚାହାଁନ୍ତି ! ଆଉ ତାର ମାଷ୍ଟରାଣୀ ଦରକାର ଥିଲେ ବି କଣ ହେଲା ?

ମୁକ୍ତି ଜବାବ୍ ଦେଲା—ଯଦି ଦୟାଙ୍କର ପିଲା ଦିଓଟି ପଢ଼େଇବାର ଭାର ମୋ ଉପରେ—

ବାଉଳିମା ବାଧାଦେଇ କହିଲେ—ଥାଉ, ଥାଉ । ଆଉ କହିବାର ଦରକାର ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଘରର ଯେଉଁ ଦୟା ମାୟା ତ ! ମରିଯାଉଥିଲେ ଲୋକର ତୁଣ୍ଡରେ ପାଣି ଟୋପାଏ ଦେବେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଘର କଥା ମୁଁ ଜାଣେନାହିଁ ନା ? ପଇସା ଥାଇ କଣ ହେବ ? କାହିଁ ଲାଗିଯାଉ ସେ ପଇସାରେ । ତା ଖାଇବାକୁ ବି ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେଠିକି ଯାଇ ପଢ଼େଇବ ବୋଲି ବିଗୁଡ଼ିଛ ପରା ଶୁଣି ! ଛି କର ! ମରିଛି ତାଙ୍କ ଦୁଆର ମାଡ଼ନ୍ତି ? ମୁକ୍ତି ତାଙ୍କ ଘର ଯାଇ କଉଁଠି,—ଏ ଗାଁ ଛାଡ଼ିଲେ ଯାଇ ସେ ଗାଁ । ଏତେ ବାଟ ପାଠ ପଢ଼େଇବାକୁ ଯିବ ? କି ? ପେଟକୁ ଚାରି ଗଣ୍ଡା ଦେଲେ କଣ ହେଲା କି ? ଦେଖାଯାଉ କେଉଁଠୁ ପାଣି କେଉଁଠିକି ଯାଉଛି । ଏତେ 'ଦେମାକ' କାହିଁକି ? ଯୋଗିନୀଖିଆଟା ଆଜ ଗଲେ, କାଲ ମରିବ କଥା ଟା ବଦଳିବ ନାହିଁ । ତମେ ଏମିତି କାହିଁ ହେଉଛ ? କମଳରେ ଢୋର ହେଲେ ବାଉଳିମା ଏ ସବୁ କଥାକୁ ଚିନ୍ତା କରେ ନାହିଁ ଶୁଣି ! ଗଲ,

ଗୁଳ, ଲଙ୍ଗୋଟା ପାଲଟି ଦିଅ, ମୁଁ ପଖାଳ ପକାଏଁ । ଏଇକ୍ଷଣି ଘଣ୍ଟ ମାଡ଼ିଆସିବ ।

ଯୁଥି ଧୀରେ ଧୀରେ ଉଠି ଠିଆ ହେଲା । କହିଲା—ନା, ବାଉଳମା, ମୁଁ ଯୋଗୀଙ୍କ ତୋଠକୁ ଯାଇ ପେଟରା ପାଣିରେ ବୁଡ଼ାଇଦେଇ ଆସେ ।

ଏହିପରି ଭାବରେ ଆଉ କିଛିଦିନ କଟିଗଲା । ଦିନେ ବାଉଳମା ଯୁଥିକୁ ବୁଝେଇ କହିଲା—ଦେଖ ଝିଅ! ଆମର ଛ ଠ—ଠା ଠିକ୍ । ଆଉ କେତେ କାଳ ସେ ମଣିପଟାକୁ ଯେପରି ଦବେଇ ଯୋଡ଼ିଥିବ ? ତାକୁ ଏବେ ସଫା କହିଦେଲେ ହିଁ ଅଗ୍ରା ନାହିଁ ଯେ—ବାବା, ଏବେ ତୋର ସମ୍ଭା ତୁ ଦେଖ୍ । ଏତେକାଳ ଚଳେଇ ଆସିଲି, ଆଉ ପାରିବୁ ନାହିଁ ।

ଯୁଥିମା ଉତ୍ତର ଦେଲା—ଛି ଛି, ଏମିତ ଗୋଟାଏ କଥା କ କୁହାଯାଏ ବାଉଳମା ?

ବାଉଳମା କହିଲା—ହିଁ ନୁର୍ କୁହାଯାଏ । ତମେ ନ କୁହ, ମୁଁ କହିବି । ନ କହି ତ ଆଉ ଉପାୟ ନାହିଁ ମା ।

ଏହା କହି ସେ ଅନୁମତି ପ୍ରତୀକ୍ଷାରେ ଯୁଥିର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ରହିଲା । ଯୁଥି ଅନେକ ଭାବି ଭାବି କହିଲା—ନା ବାଉଳମା, ଜାଇଭାଇ ମନରେ କଷ୍ଟ ହେବ ।

ବାଉଳମା ଚିଡ଼ିଉଠି କହିଲା—ଦୂର କର । ଯା ମନରେ କଷ୍ଟ ହେବ, ସେ ଅନ୍ୟର କଷ୍ଟ ନ ବୁଝେ କାହିଁକି ? ଯେତେବେଳେ ଖାଣ୍ଟି ଉପାସଟି ରହିବାକୁ ହେବ ସେତେବେଳେ ? ଅଦଣ୍ଡା ବୁଝି ତ ପୁଣି ଛାମ କରିବାକୁ ହୁଏ ?

ଏହା କହି ସେ ପୁନର୍ବାର ଯୁଥିର ଅନୁମତିକୁ ଚାହିଁ ରହିଲା । ଯୁଥି ନିଃଶ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲା—ଯାହା ଭଲ ବୁଝୁଛୁ କର, ବାଉଳମା । ତେବେ ନିତାନ୍ତ କଥାକଥା ଯେପରି—

ବାଉଳମା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଟା ବୁଝିପାରି ତୁରନ୍ତ କହି ଉଠିଲେ—ନା ମା, କଣ୍ଠ କଥା କାହାକୁ କହିବାକୁ ଥିବ ? ଏଥିରେ ସଙ୍କୋଚର ଦରକାର କଣ ?

ସେହିଦିନ ସେ ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଡାକି କହିଲେ—ଆହେ ଜାଇଁଭାଇ, ଗୋଟାଏ କଥା କହିବି, ମନରେ କିଛି ଭାବିବ ନାହିଁ ତ ?

ଜୟକୃଷ୍ଣ ସନ୍ଦେହ ମନରେ ପଚାରିଲେ—କଣ ଏମିତି ଭାବନାର କଥାଟା ବାଉଳମା ?

ବାଉଳମା ଜବାବ ଦେଲେ—ହଁ ଭାଇ, ଭାବନାର କଥା ନୁହେଁ ତ ଆଉ କଣ ? ତମେ କି ତ ଦେଖିପାରୁନଥିବ ! ଏ କେତେ ଦିନ ହେଲା ଯେଉଁ ହଇରାଣ ହେବାକୁ ପଡୁଛି ତା ଯେ ଦିନରାତି କରୁଛନ୍ତି ସେ ଜାଣେ । ପିଲାଟା ବଡ଼ ଗ୍ଲାନିଆ ହୋଇଗଲାଣି, ବସି ବସି ଖାଲି କାନ୍ଦୁଛି । ହାତରେ ପଇସା ବୋଲି ଯା ଥିଲା, ସବୁ ଶେଷ । ଏମିତି ଆକାଶକୁ ଅନାଇ ରହିବା ଛଡ଼ା ଆଉ ଗତି କଣ ଅଛି ? କଥାଟା, ଭାଇ, ତମରି ଭଲପାଇଁ କହୁଛି । ଆମେ ଯାହା ମାଇପିଲୋକ ଉପାସ ରହିକି ପଡ଼ିରହି କପାଳକୁ ଆଦରି କାଳ କାଟିବୁଁ । ତୁମେ ମର୍ଦ୍ଦପୁଅ, ହାତହଲେଇ ରୋଜଗାର କରିବା ଲୋକ । ତୁମେ କାହିଁକି ଆମପାଇଁରେ ପଡ଼ି ଘାଣ୍ଟିହେବ କହିଲ ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ ବୁଝିପାରିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କୁହିଁ ଘରୁ ବାହାର କରିବା ପାଇଁ ଏତେ ଫିକର । ମନେ ମନେ ବଙ୍ଗଳାରେ କହିଲେ—'ମାଗୀ କମ୍ ନୟ ତ !' ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—କାହିଁ ବାଉଳମା, କଣ ହେଲା ଯେ ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ୁଛ ?

ବାଉଳମା କହିଲେ—ମିଛଟାରେ କି ଆଉ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛି ଭାଇ ! ଦିନ ଦୁଇ ଚାରିଟା ପରେ ଯେ କଣ କରିବାକୁ ହେବ, ତା

ଭବ ଗୁରଦଗ ଅନ୍ଧାର ଦେଖାଯାଉଛି । ଏଇ କଥା ଭାବି ଭାବି ବଂଶୀର ଅଧେ ଦେହ ଝଡ଼ିଗଲାଣି । ସେ ଦିନ ପରି କାହିଁ କାହିଁ କାନ୍ଦ ପକେଇଲା—ନାଁ, ବାଉଳମା, ଗଳାରେ ଦଉଡ଼ି ଦେଇ ପଡ଼େ ମରିଯିବି, ଏମିତି ହତାଶା ଜୀବନ ରଖି ପାରିବି ନାହିଁ ।

ଜମ୍ବୁକନ୍ତ କହିଲା—ଏଁ ଏଁ, ଏ କି କଥା ! ଅଚ୍ଛା, ବାଉଳମା ସୁଣି ହାତରେ କଣ ପଇସା ନାହିଁ ? ସମସ୍ତେ ଯେ କହୁଛନ୍ତି—ଗୋଟାଏ ଭାରି ବଡ଼ଲୋକ ତାଙ୍କୁ ବହୁତ ଟଙ୍କା ଦଉଚି,—ଯୁକ୍ତି ଉପରେ ତାର ମିର୍ ସୁନାକାର, ଏସବୁ କଥା କଣ ସତ ନୁହେଁ ?

ବାଉଳାମା କହିଲା—ହାୟରେ ହାୟ ! ଲୋକେ କଣ ନ କୁହନ୍ତି ! କୁଆ ଉଡ଼ିଗଲେ, କୁଆ ଉଡ଼ିଗଲା । ଏଇତ ଏ ସଂସାରର ଲକ୍ଷଣ । ତେବେ ଭାଇ, କଥାଟା ଏତିକି ଯେଉଁ ଯେ ଗଲାବର୍ଷ କାଳ ବଢ଼ିଆ ମାଡ଼ିଆସି ସବୁ ଛାରଖାର କରି ଦେଇଗଲା, ଯେତେବେଳେ ଲୋକଙ୍କୁ ଖାଇବାକୁ ବାଣ୍ଟିବାପାଇଁ ବାବୁ ପଞ୍ଚାଏ ଆସିଥିଲେ, ଠିକ୍ ସେତେବେଳେ ସଉଦ ଅପାର କାଳ ହୋଇଗଲା । ତାଙ୍କ ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ ବାବୁ—ଭାରି ଦୟାବାନ୍, ବଂଶୀର ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦେଖି ସେତେବେଳେ ସାହା ଭରସା ହୋଇଥିଲା । ବାବୁଟି ନୂଆ ଉପକାର କରନ୍ତି । ବଡ଼ଲୋକ ଘର ପୁଅ, ତାର କେଉଁ କଥାର ଅଭାବ ? ଦେଖିଲା ଯେତେବେଳେ ଅପେଖାଟି ମଡ଼ି ଦରିଆରେ ଭାସି ଯାଉଛି ସେତେବେଳେ ପାଖରେ ଛିଡ଼ାହୋଇ ହାତ ବଢ଼େଇ ଦେଇଥିଲା । ତେବେ ସେଇ କଥାଟିକୁ ନେଇ ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଜ ଚହଲ ପଡ଼ିଛି । ହାୟରେ ଗାଁ ଖଣ୍ଡିକ । ଭଲଟିଏ ପାଇଲେ ତାକୁ ଡାଲ କରି ଥୋଇବେ । କି ? ସେ ତ ପରପୁଅ, ଆପଣାର କିଛିତ ନୁହେଁ ଯେ କାଳ କାଳକୁ ଭରସା ହୋଇଥିବ । କହିଲା—"ପର ପୁଅ, ସାର ଚଢ଼େଇ, ଉଡ଼ିଗଲେ ଯାଏ, ଅଙ୍କା ହୋଇ ମନୁଷ ମୋ ଗୁହି

ରହୁଥାଏ ।" ସବୁ ଦିନକୁ ଯେ ସାହା ହୋଇଥିବ ବୋଲି କଣ ଲେଖିଦେଇଛି ? ନା, ତା ଉପରେ କାହାର ଜୋର ଜୁଲମ ଯାଏ ? ସଂସାରରେ ଘର କରିଥିଲେ ଆପଣା କପାଳ ଆପଣାର । ନା, ଭଇଭାଇ ମୁଁ ମିଛ କହୁଛି ।

ଜମ୍ବୁକୃଷ୍ଣ କହିଲା—ମିଛ କାହିଁକି ହେବ ଭଉଣୀ ! ତେବେ କଣ କି କଥାଟା ଭଲ ହେଲା ନାହିଁ । ଯଦି ସେମିତି ଗୋଟାଏ ଭାବ ପ୍ରୀତି ଲାଗିଯାଇଥିଲା, ତେବେ ସେଟା ଭାଙ୍ଗିଦେବା କଅଣ ଭଦ୍ରଲୋକର କାମ । ଅଭିଆଡ଼ା ଝିଅଟା ଏହିଲାଗେ କାହା ଦୁଆରେ ଯାଇ ଛିଡ଼ା ହେବ ?

ଜମ୍ବୁକୃଷ୍ଣର କଥାର ଗତି କେଉଁଆଡ଼େ ଯାଉଛି, ତା ବୁଝିପାରି ବାଉଳମା ଚମକି ଉଠିଲା । ଆଉ ଅଧିକ ସେ ବିଷୟ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ମନେକରି ସେ ଧୀରେଇ ଦେଇ କହିଲା—ସେଥିଲାଗି ମୁଁ କହୁଛି, ଭଇଭାଇ, ତମର ଆଉ ଏଠି ପଢ଼ା ଯାଇବାଣୀ ହେବାଟା ଶୋଭାପାଏ ନାହିଁ, ବେଳ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ତାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିବା ଦରକାର ।

କହୁ—"ତୁ ଯେତେ ନାଚିବୁ ନାଚ, ମୁଁ ସେଇ ଦରଯୋଡ଼ା କାଠ ।" ଜମ୍ବୁକୃଷ୍ଣ ଏ କଥାରେ ଭୁଲିବାର ପାତ୍ର ନୁହେଁ । ସେ ନିଘରେ ହାତ ମାରିଦେଇ କହିଲା—ଅନ୍ଧୁଆର ବାଉଳମା, ଅନ୍ଧୁଥର, ମୁଁ ସବୁ ଠିକ୍ କରି ଦେଉଛି ।

ଏହା କହି ସେ ଘରୁ ବାହାରିପଡ଼ିଲା ।

ପରଦିନ ସେ ନିବେଳାରେ ସୁଷମା ନିକଟକୁ ଯାଇ କହିଲା —ସୁଷମା, ଗୋଟାଏ ଭଲ ଉପାୟ ଭାବି ଭାବି ମୁଁ ସ୍ଥିର କରିଛି । ତୋତେ କେମିତି ଲାଗୁଛି କହିଲୁ ?

ସୁଷମା ପଚାରିଲା—କି ଉପାୟ ଭଇଭାଇ ?

ଜୟକୃଷ୍ଣ କହିଲ—ଚାଲ, ମୋ ସାଙ୍ଗରେ କଲିକତା ଚାଲ । ଚିନ୍ତା କରିବାର କିଛି କାରଣ ନାହିଁ । ବୁଝିଲୁ ସୁଷି, ସେ ଭଳି ଜାଗାରେ ପେଟ ଅପୋଷା ରହେ ନାହିଁ । କପାଳରେ ଥିଲେ ତୋପରି ଗୋଟାଏ ଲୋକ ଯେଉଁଠି ଧନ ଦ'ହାତେ ଲୁଟପୁଟ ହୋଇ ବସିଯିବା ବିଚିତ୍ର ନୁହେଁ । ତେବେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଲୋକ, ରଜା ମହାରଜାଙ୍କ ରହୁଛନ୍ତି ସବୁ ! କାହାରି ସୁନଜର ପଡ଼ିଗଲେହିଁ ହେଲା ।

କାଳିକୃଷ୍ଣ ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପୋଲପଣ ଧାରଥିଲେ ।

ମାତ୍ର ଜୟକୃଷ୍ଣର କଥାଟା ଶୁଣି, ସୁଷିର ଅନ୍ତରଆତ୍ମା ଘୃଣାରେ ବାରମ୍ବାର ଜର୍ଜର ହୋଇ ଉଠିଲା । ଛି ଛି ଛି, କି କଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତାବ ! ପୁଣି ଯେ ସୁଷିର ଭାଇବୋଲି ନିଜର ପରିଚୟ ଦିଏ ! ଏଭଳି କଥା ତୁଣ୍ଡରେ ଆଣିବାପୂର୍ବରୁ ସେ ମର ମାଟିରେ ମିଶି ନ ଗଲା କାହିଁକି ? ଆଉ ସୁଷି ବା କାହିଁକି ବଞ୍ଚିରହିଲା ଏସବୁ ଶୁଣିବାପାଇଁ ? ଛି ଛି ଛି ! ସୁଷି ଆଉ ସେଉଠି ଠିଆ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । କଣ କହି ପଳେଇବ ତାକୁ ବୁଝିବାକୁ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ । ଏହିପରି ସମୟରେ ବାଉଳମା ଆସି ଡାକ ଦେଲା—ସଣି ! କୁଆଡ଼େ ଗଲ ?

ସୁଷି ନମ୍ରତାର ସହ କରି "ଏଇ ଯାଉଛି" ବୋଲି କହି, ଏକ ନିଃଶ୍ୱାସରେ ପଳେଇଗଲା ।

ଏକବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

"କୁଆଡ଼େ ଚଲ ହେ ବାବା ଜୟକୃଷ୍ଣ ?"—ବୋଲି ବାହାରୁ ଡାକ ଦେଇ ଦେଇ, ଶାଗୁଆନକାଠର ବାଡ଼ିଖଣ୍ଡ ଭୂଇଁରେ ଠକ୍ ଠକ୍ କରୁଁ କରୁଁ ଘରଭିତରକୁ ପଶିଆସିଲେ ବୁଢ଼ା ଶମ୍ଭୁନାଥ ଶତପଥୀ । ଶମ୍ଭୁନାଥଙ୍କ ସମବୟସୀ ଲୋକ ଆଖ ପାଖ ପାଞ୍ଚଖଣ୍ଡଗାଁରେ

ନୁହ କାହିଁ ଅଛନ୍ତି,—ବୟସ ସତୁରିର ଦେଶ ପାଖ। ଜାତରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ମୋଟା ଅନେକ ରକମ। ଚଣ୍ଡୀପାଠଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ହଣ୍ଡା ବଜା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶମ୍ଭୁନାଥ ସବୁ କରିପାରନ୍ତି। ନାନା ମନ୍ତ୍ର ତନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ଜଣା ବୋଲି ଅନେକଙ୍କର ମତ। ଘା ଶୁଖାଇବା, ସାପବିଷ ଝଡ଼ାଇବା, ପିଠିରେ ଥାଳୀ ଲଗାଇ ଦୈବାଦଗ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିର ବିଷ କେତେ ଶରୀରରେ ପଶିଛି ତା ପ୍ରକାଶ କରିଦେବା, ଏକ ଦୁହାଁଳି ଗାଈର ଦୁଧ ହରଣକରି ଅନ୍ୟଗାଈର ପହ୍ନାରେ ଭର୍ତ୍ତି କରିଦେବା, ସୁନ୍ଦରୀ ଅର୍ଦ୍ଧସୁନ୍ଦରୀ ବିଧବାମାନଙ୍କୁ ନେଇ କଳିକତାପରି ମହା ମହା ନଗରୀମାନଙ୍କୁ ଚାଲାଣ କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ ସତ୍କର୍ମ କରି ମୁଣ୍ଡିଆ ସମନ୍ତଦାଳ ପାଶ ଦକ୍ଷତାଳରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହେଲେଣି। ଶମ୍ଭୁନାଥ ବିଦାହେଲେ ବିପରୀତ ଦୋହଲଦେଇ ତେହେଲଦେଇ-ମାନଙ୍କର ପରମ ଉପକାର ହୁଏ। ଯେହି ଏକାଙ୍ଗ ବିହଙ୍ଗମନ୍ତ୍ରକପାଇଁ କୋଶଠାରୁ କେତେଦିନରେ ମାତମଣ୍ଡଳୀ ବିହଙ୍ଗମାଟିଏ ମିଳିବ, ତାର ପୂର୍ଣ୍ଣାନୁପୂର୍ଣ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ରଖନ୍ତି ଏହି ବିପ୍ରବର ଶମ୍ଭୁନାଥ। ଅଧିକ ବୟସର ଲୋକ ପତ୍ନୀ ବିୟୋଗରେ ପଡ଼ି ପୁନର୍ବାର ଗୃହସଂସାରଟି ଗଢ଼ିବାପାଇଁ ଆକୁଳହୋଇ ଧରିବସନ୍ତି ତାଙ୍କୁ। ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ହାତରେ ଶହେ ପଚାଶ ଗୁଞ୍ଜିଦେବାକୁ କି କୁଣ୍ଠା ବୋଧକରନ୍ତି ନାହିଁ। ଏଥିରୁ ଶତପଥୀଙ୍କର ଦୁ'ପଇସା ଭଲରକମ ହାତପେଠ ହୁଏ। ଦୁଷ୍ଟଲୋକେ ନାନାକଥା କହିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାକୁ ସେ ତିଳମାତ୍ର ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ କରନ୍ତି ନାହିଁ। ହସି ଉଡ଼ାଇଦିଅନ୍ତି। ବୁଦ୍ଧିବିହୀନ ପରଶ୍ରୀକାତର ଲୋକଙ୍କର ଏହାଟା ସ୍ୱଭାବ ଦୋଷ ବୋଲି ମନେ କରି ସେ ତାକୁ ପଛକୁ ପକାଇଦେଇ ସଂସାର ପଥରେ ବୀରବିକ୍ରମରେ ଅଗ୍ରସର ହୁଅନ୍ତି।

ଶମ୍ଭୁନାଥଙ୍କ ଡାକଟା ଶୁଣି ଜୟକୃଷ୍ଣ ଘରୁ ବାହାରିଆସି,—"ଓହୋ ଶମ୍ଭୁ କକା ଯେ" ବୋଲି କହି ଓଳିପିଡ଼ାଏ ଦେଲା । ତା ପରେ କୌତୂହଳୀ ହୋଇ ପଚାରିଲା—ଏ ଅବେଳରେ ଆଜି କୋଉଁଠି ଗଡ଼ ପଡ଼ିଲ କି କକା ?

ଶମ୍ଭୁନାଥ ଜବାବ୍ ଦେଲେ—ଅନେକ ଦିନରୁ ଆସି ନ ହେଲା ମୁଁ, ଟିକିଏ ଚାଲି ଆସିଲି । ଭାବିଲି—ବହୁତ ଦିନ ପରେ ବାପା ଜୟକୃଷ୍ଣ ଘରକୁ ଫେରିଛନ୍ତି,—ଟିକିଏ ଦେଖାଟା କରି ଦ'ଟା କଥାଭାଷା ହୋଇଆସେଁ । ଦିନ ଦଶପରେ ତୁଏ ତ ତମେ ଚାଲିଯିବ, ଟିକିଏ ସାକ୍ଷାତ ହେବା । ପୁଣି ଆମର ବା କଣ ଅଉ ଦିନକାଳ ଅଛନ୍ତି ! ପାକଲ ତାଳ, ଅଜ ଅବା କାଲି ଖସିଗଲେ ଗଲା । ଏଣୁ ସବୁ କଥାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର,—ବୁଝିଲ ନା ବାପା ।—ଅରେ ! ଏ ମୋର ମା ସୁଷମାରାଣୀ ନା କିଏ ରେ ?

ଅକସ୍ମାତ୍ ସୁଷମା ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଯିବାରୁ କଥୋପକଥନର ଗତି ବଦଳିଗଲା । ଶମ୍ଭୁନାଥ ଦନ୍ତବିହୀନ ତୁଣ୍ଡରେ ହାସ୍ୟର ଅପରୂପ ପ୍ରଭା ବିସ୍ତାର କରି କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ—ବାଃ, ଖୁବ୍ ବଡ଼ଟିଏ ତ ହୋଇଗଲୁଣି ମା । ମୁଁ କହେଁ, ଆହେ ବାପା ଜୟକୃଷ୍ଣ ! ତମେ ତ ଭାଗ୍ୟକୁ ଆସି ଯାଇଛ । ମାଆଟିର ମୋର କିଛି ଗୋଟାଏ ଭଲକିନାରା କରିଯାଅ ଭଲା । ଅଉ କେତେକାଳ ଅନେଇ ବସିଥିବ । କହିଲା ପରା—"ଝିଅ ଘରେ ରହିଲେ ଅଡ଼ୁଆ, ଘିଅ ଘରେ ରହିଲେ କଡ଼ୁଆ ।"

ସୁଷି ଶମ୍ଭୁନାଥଙ୍କ ପାଦତଳେ ଗୋଟାଏ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରି ଚଞ୍ଚଳ ଚଞ୍ଚଳ ପଳାଇଗଲା । କଥାଗୁଡ଼ାକ ତାକୁ କର୍ଣ୍ଣମୂଳରେ ପିଟିବା ଭଳି ଲାଗିଲା । ତା ପରେ ସେ ଅଳ୍ପ, କିପରି ଅନ୍ୟଲୋକର ଅଡ଼ୁଆ ହେଲା ତାହା ସେ ବୁଝି ପାରିଲା ନାହିଁ ।

ଶମ୍ଭୁନାଥ ଏହାପରେ ସ୍ୱରଟା ଖୀଣକରି କହିଲେ
ବାପା, ଆଜିଠାରୁ ଲାଗି ପଡ଼ିବ । ଆଉ, ତମେ ବୁଝୁଁ ତ
ମୁରବି, ଆଉ ଆପଣାର କିଏ ଅଛି ? କିଏ ଏସବୁ କ
କରିବ ? ଝିଅଟା ଦିନକୁ ଦିନ ଯେପରି ବଢ଼ି ଉଠୁଛି କେତେ
କଣ ? ଆଜି କାଲି ଯୁଗର କଥା କଣ ବୁଝିନାହିଁ ? ସାକ୍ଷାତ
ମୂର୍ତ୍ତି ପରି ଦେଖାଗଲଣି ପରା ! ବଡ଼ ବିପଦ ବାପା, ବଡ଼ ବି
ନା, କଣ କହୁଛ ?

ଶମ୍ଭୁନାଥ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରକୁ ଅପେକ୍ଷା ନ ରଖି, ଆହୁରି ଟିକି ପାଖକୁ ଘୁଞ୍ଚିଆସି, ବାଡ଼ନୀତ୍ର ଘୁଞ୍ଚାଇଆଣି, ଅତି ଗୋପନରେ କାନେ କାନେ କହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ—ବାପା, ଗୋଟାଏ ଲାଏକ ପାତ୍ର ବି ହାତରେ ଅଛି । ଧରି ବସିଲେ ଟଙ୍କା ଗୁରଣରୁ କାଉଡ଼ିଟାଏ ଊଣା ହେବ ନାହିଁ । ଲୋକଟାବି ସେ ପକ୍ଷରେ ଦିଆଲୁ । ଧନ ଅମାପ । ଅମାର ଅମାର ଧାନ ଠେସି ଦେଉଛି । ମହାଜନି କାରବାର । ନିତି ନିତି ଗୋଡ଼ତଳେ ଟଙ୍କା ପଇସା ଆସି ଝମ୍ ଝମ୍ ହୋଇ ପଡ଼ୁଛି । ତେବେ କଅଣ କି ଦୋହଲରେଇ । ହେଲେ, ବୟସ ବେଶି ନୁହେଁ, ପଚାଶ ପୂରି ନାହିଁ । ପୁରୁଷ ପୁଅର ବୟସ କି ଧରାଯାଏ ବାପା ? ମୋ ଦେଖିଲାରେ ଲୋକେ ବାଷଠି ବର୍ଷରେ କାର୍ତ୍ତିକେୟ ପରି ପୁଅର ବାପ ହୋଇଚାନ୍ତି,—ଚତୁର୍ଥ ପକ୍ଷର ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରସବ କରି ଥୋଇ ଦେଇଛି । ଆଉ ଏ ବା କେତେ ? ତେବେ, କଣ ବାପା, ଚେଷ୍ଟାଚରିତ୍ର କରି ଦେଖିବା ? ମୁଁ କହି ରଖୁଛି—କାନମୋଡ଼ି ଗୋଟିଗଣା ଗୁଣିଗୁଣି ଟଙ୍କାଟି ଆଦାୟ କରିଦେବି । ଏ ଶମ୍ଭୁନାଥ ଶତପଥୀ, ଯାହା କଥାର ଏପାଖ ସେ ପାଖ ନାହିଁ ।

ଏହା କହି ଶମ୍ଭୁନାଥ ବାଡ଼ଧରି ଉଠିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ ଏବଂ ଛୁଞ୍ଚା ହୋଇପଡ଼ି କହିଲେ—ଏହିକ୍ଷଣି ଜବାବଟା ଦେବାକୁ

୍ର ବାପା । ଏସବୁ କଥା ଭାବିଚିନ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ସମୟ
ଏଲ କରି ଭାବ । କାଲି ସାରି କରି ମୋତେ କହିବ । ଆଉ
।କ ସହିତ ତ ପରାମର୍ଶ କରିବାର ନାହିଁ । ମୁଁ ଯା କହୁଛି
ଧ ବୋଲି ଏକମାତ୍ର ତମେ । ତମେ ଯାହା ସ୍ଥିର କରିବ ତା
। ଅଚ୍ଛା, ମୁଁ ଆସେଁ ବାପା, ଭାବି ଚିନ୍ତି କହିବ । କାଲି ଦେଖା
ବ ତ ?

ଜୟକୃଷ୍ଣ କହିଲା—ହଁ କକା, କାଲି ଏତିକି ବେଳକୁ
ଥିଲେ ହବ ।

"ଅଚ୍ଛା, ଅଚ୍ଛା" ବୋଲି କହି ଶତପଥୀଏ ବିଦା ହେଲେ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ଉଠି, ପାଞ୍ଚିକରି କହିବାକୁ ଲାଗିଲା—କି ଅକଲ ଏତେ ବଡ଼ ଝିଅଟାର ବାବା ! ଆଖିରେ ଦେଖିଗଲା—ଶତପଥୀଏ ଆସି କଥାଭାଷା ହେଉଛନ୍ତି । ଗଣ୍ଡେ ପାନବି ଆଣି ଦେବାକୁ ବୁଦ୍ଧି ହେଲା ନାହିଁ । ଧିକ୍ ସେ ବୁଦ୍ଧିକି ।

ଝୁଷି କଥାଗୁଡ଼ାକ ଶୁଣି, ନ ଶୁଣିଲା ପରି ଚୁପ୍ ରହିଲା ।

ସେ ଦିନ ରାତିରେ ଜୟକୃଷ୍ଣକୁ ଆଉ ନିଦ ହେଲା ନାହିଁ । କେବଳ ମନେ ପଡ଼ିଲା—ଶମ୍ଭୁନାଥଙ୍କ ଆଶାମୟୀ ବାଣୀ । ଆଖି ଆଗରେ ନାଚି ଉଠିଲା—ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ଚୁରିଶହ ଟଙ୍କା । କି ସୁନ୍ଦର ପ୍ରସ୍ତାବ ! ଏକାଥରକେ ଚୁରିଶହ ଟଙ୍କା ତାର ହାତ ମୁଠା ଭିତରକୁ ଅସିଯିବ । ଅଉ ବସିଲେ, ଚୁରିଶହରୁ ବଢ଼ି ବଢ଼ି ପାଞ୍ଚ ଶହରେ ଯେ ନ ଉଠିବ ତା କିଏ କହିବ ? ଶମ୍ଭୁନାଥ ଶତପଥୀ ଯେଉଁଠି ମଧ୍ୟସ୍ଥ, ସେଭଳି ଜାଗାରେ ତା ହେବା ବିଚିତ୍ର ନୁହେଁ । ଲୋକଟାକୁ ସେ ସବୁ କାଇଦା କଟକଣା ଭଲରୂପେ ଜଣା । କିପରି ଲୁହାରେ କି ଭଳି ପାଣି ଦିଆଯାଏ, ତା ସେ ଜାଣେ । ଏପରି ଗୋଟାଏ ବାଗ ଛାଡ଼ିଦେବା ବୁଦ୍ଧିମାନର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭାବିଲା—ଏହିଟା ଠିକ୍ ଉପାୟ । ସେ ଦିନ ସେ ଯେଉଁ ପ୍ରସ୍ତାବଟା କରିଥିଲା ଅର୍ଥାତ୍ ସୁଷିର କଲିକତା ନିବା ପ୍ରସ୍ତାବ, ସେଟା ଠିକ୍ ଜାଗାରେ ବସା ହୋଇ ନ ଥିଲା,—ଯୁକ୍ତି ସେପାର ସାମ୍ନାପଡ଼ାଳି ନୁହେଁ,—ବେଅକ୍କଲ ନିଆଁକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ିବାର ସାହସ ତାର ନାହିଁ । କଲିକତା ନାଁଟା ଶୁଣି ତାର ମୁଣ୍ଡରେ ଚେଙ୍ଗୁଲିଆ ବଗ୍ଧି ବାନ୍ଧିଦେଲା,—ସେ ଛଟିପଟି ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ତାର କଲିଜା ବଡ଼ ନରମ୍ । ଖାଲି ରୂପ ସିନା ଅଛି, ଗୁଣ ନାହିଁ । ସେ ସେହି ପୁରୁଣା କାଳର ସାବିତ୍ରୀ ଠାକୁରାଣୀ,—ଏ ଯୁଗର ଦମ୍ଭବାଲି ନୁହେଁ । ଫନ୍ଲର ଗୋଡ଼ କାଢ଼ି କଲିକତା ରେଙ୍ଗୁନକୁ ଠେଲିଦେବା, ଆଉ ଆପଣାର ନଫିକୁ ତା ରାସ୍ତାରେ ଛାଡ଼ିଦେବା ହୋଇଲେ ଯେଉଁ କଥା ତା ସୁଖେ ଭଲ ଲୋକଦ୍ୱାରା ହେବାର ନୁହେଁ । ଏଣୁ ସନ୍ଧ୍ୟାଟା ଜୟକୃଷ୍ଣ ଚଳିତର୍ଦ୍ଧି କରିଗଲା । ଆଉ ଦେଖିଲା—ଏଥିରେ ପୁଅମାନଙ୍କର ନିଜର ଲାଭ ରହିଛି । ସେ ହେଉଛି ସର୍ବବାଦୀସମ୍ମତ ମୁରବି । ଠିକାଟା ତାହାର ହାତରେ ପଡ଼ିଲେ କେତେ କାମ ଦେଖାଇବ । ଅବଶ୍ୟ, ବନ୍ଧୁବର୍ଗଙ୍କରେ ଗୁଳାଗ ପରୁଣ ଉଡ଼ିଯିବ । ଗଲେ ଯାଉ, ବାକିଟା ତ ହାତ ମୁଠାରେ ରହିବ । ସେତିକି ଧରି କଲିକତା ସହରରେ ଯାଇ ଦାଲିଏ ଦରାଜ ଖୁଆଟେବୁଲରେ ବସିଗଲେ ତେଣିକି ନେଉଥା' । ଏହି ବାଟରେ ଯାଇ ତ ଦୁଣି ଲୋକେ ବଡ଼ ଲୋକ ହୋଇ ବସିଛନ୍ତି, ସେ ବା ନ ହେବ କାହିଁକି ? ଏହା ଭାବି, ଠିକାଟା ହାତକୁ ଆସିଗଲେ ବୈନିକ ଅନ୍ନଯୋଗ ସେଦିନର ମାସା ଆଉ ଟିକିଏ ବଢେଇଦେଇ, ଜୟକୃଷ୍ଣ ଦେହରେ ଟିକିଏ ତାକତ ଆଣିବାକୁ ମଧ୍ୟ ସଙ୍କଳ୍ପ କରିଦେଲା ।

ପରଦିନ ଚା ପାନ କରସାରି ସେ ଖୁସି ମନରେ ବାଉଳିମାକୁ ଡାକି କହିଲା—ବୁଝିଲୁ ନା ବାଉଳିମା, କଲିକତା ଛାଡ଼ ଆଉ

ବେଶିଦିନ ଏଠି ରହିବାକୁ ମନ ହେଉ ନାହିଁ । ଖାଲି ପଳେଇ ଯିବାକୁ ଆତ୍ମା ଡାକୁଛି । ଡେରଦିନର ମାୟା କି ନା । ଗୋଟାଏ ଲୋକର ମାୟା ଯେମିତି, ଗୋଟାଏ ସ୍ଥାନର ମାୟା ସେମିତି ଜାଣିବୁ । କହିବାକୁ ଗଲେ, ଏଇ ଚାରି ପିଲାଦିନରୁ ଯାଇ ସେ ସ୍ଥାନରେ ମୁକାମ କରି ହୋଇଛୁ ତ ! ଆଜି ଆଉ ତାର ମାୟା ଛୁଟିଲେ ଚଳିଛି କେତେଦିନକ ?

ବାଉଳିମା ମନେ ମନେ ଖୁସିହୋଇ କହିଲା---ହଁ ଭାଇ, ସେ କଥା ଠିକ୍ । ଯେ ପିଲାଦିନୁ ଯାହାର ଅନ୍ନ ଖାଇଆସିଲା, ତା ଭୂଇଁକୁ ଆଦର ଯେମିତି, ଯେ ଏତେକାଳ କଲିକତାରେ ରହିଆସିଲା ତା ପକ୍ଷରେ ଏ ମଫସଲ ଗାଁରେ ରହିବା ସେମିତି । ମୁଁ ସିନା କଲିକତା ଯାଇନାହିଁ, ହେଲେ ବାପ-ଦାଦାଙ୍କଠୁ ତ ଶୁଣିଛି । ବାପାଆଜ୍ଞେ ଅମର ସବୁବେଳେ କହନ୍ତି—ଯେ ଥରେ କଲିକତା ଯାଇଛି, ତାର ସହରକୁ ଯିବା ଆଉ ଦରକାର ନାହିଁ । ତମେ ମୋତେ କଅଣ କହୁଛ ? ତେବେ କେଉଁଦିନ ଯିବା କଥା ସ୍ଥିର କରୁଛ ଭାଇ ?

ଜଗନ୍ନାଥ ଗୋଟାଏ ହାଇମାରି ତୁଡ଼ି ଫୁଟାଇଲା । ତା ପରେ ଜବାବ ଦେଲା—ହେଲେ, ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ଯିବାର ଇଚ୍ଛା ସେତେ ଶୀଘ୍ର ଯାଇହେଉନି କାହିଁ ଭଉଣୀ ? ଟିକିଏ କେଁ ଅଛି ପରା । ଏତେଦିନ ପରେ ଆସିଛି, ଗୋଟାଏ ସତ୍ପାତ୍ର ଦେଖି ସୁଜିତାକୁ ସମର୍ପଣ କରି ଦେଇ ନଗଲେ ଲୋକେ ବଡ଼ ନିନ୍ଦା କରିବେ । ଅସିଲା ଦିନରୁ ମୁଁ ସେଇ କଥା ଭାବୁଛି,—ହେଲେ କାହାରିକୁ କିଛି କହିପାରୁ ନାହିଁ । କଅଣ କରିବ ? ଗୋଟାଏ କିଛି ଯୋଗାଡ଼ ହେଲେ ତ କହିବ ? ନୋହିଲେ ସମସ୍ତେ ବୋଲିବେ ... ମୁଗୁଲାଖୋର, ଖାଲି ନିଆଁଲା କଥାଟି ଜାଣେ । ନା ଭଉ

ବାଉଳୀମା ମନରେ 'ସେଉଁ ଆନନ୍ଦରୁଦ୍ଧି ରେଖାଟିକ ସଦ୍ୟ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା ତା ମଉଳିଯିବାର ଉପକ୍ରମ ହେଲା। କିନ୍ତୁ ସେ ତାର କୌଣସି ସୂଚନା ପ୍ରକାଶ ନକରି କହିଲା—ତେବେ କିଛି ଚେଷ୍ଟା-ଚରିତ୍ର କରୁଛ ନା କଣ? ଏତେ ଚଞ୍ଚଳ ସେପରି କିଛି ହେବାର ଆଶା ଅଛି ନା?

"ଅଛି, ଅଛି, ବାଉଳୀମା। ଦେଖାଯାଉ ପିଲାଟାର ଭାଗ୍ୟରେ କଣ ଅଛି।" —ଏହାକହି ଜୟକୃଷ୍ଣ ବାହାରକୁ ଯିବାର ଉଦ୍‌ଯୋଗ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ। ଅଳ୍ପଶବ୍ଦରେ ମଧ୍ୟ ଛଡ଼ିଖଣ୍ଡ ଧରି, ପାଦର ଚଟି ଦୟଟ ଚଟ୍ ଚଟ୍ କରି ବାହାରିଗଲେ।

ଠିକ୍ ସେତିକିବେଳେ କାହିଁକି 'କେଜାଣି ବାଉଳୀମାର ଅନ୍ତସ୍ତଳ ଆନ୍ଦୋଳିତ କରି ଗୋଟିଏ ନୈରାଶ୍ୟର ଦୀର୍ଘଶ୍ୱାସ ବାହାରି ପଡ଼ିଲା। ତାର କେତେ କଥା ମନେ ପଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା। ବିଶେଷ କରି ମନେ ପଡ଼ିଲା—ସେହି ଦିନର କଥା। ଯେଉଁ ଦିନ ମୁକ୍ତି ସହିତ ତାକୁ ହରିଶଙ୍କର ବାବୁଙ୍କ ଘରୁ ବିଦା ହୋଇ ଆସିବାକୁ ହେଲା। ଏହି ମୁକ୍ତିର ବିବାହ-ବ୍ୟାପାର ନେଇ ସେଦିନ ଏତେ ଗୋଳମାଳ। ଏହି ମୁକ୍ତିକୁ ବିବାହ କରିବାପାଇଁ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଏତେ ସ୍ପୃହା, ଏତେ ଅପୂର୍ବ ଅଭିନବ ଘଟଣା! ଶୂଦ୍ର କନ୍ୟାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ-ସନ୍ତାନର କି ଅଭିଳାଷ! ସେଥିପାଇଁ କି ହଟହଟା! କିନ୍ତୁ ଯେ ଏହି ହଟହଟାର ମୂଳ ସେ ଆଜି କୁଆଡ଼େ? ଏତେ ଆଗ୍ରହ କରି ଯେ ବିବାହ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ଥିଲା, ସେ ଆଜି ଟିକିଏ ଦେଖାଦର୍ଶନ ନ ଦେଲେ ଗଲା। କେତେଥର ଚିଠି ପଠାଇଲି, ଘର ଭିତରକୁ ନ ପଶି ସେହି ଦିନରୁ ସେ ଯାଇଛି,—ଯାଇଛି। କିଏ ମରୁ ବା ବଞ୍ଚୁ, ତାର ଟିକିଏ ତଲାସ ନେଉ ନାହିଁ। ହାୟରେ, [illegible] ସେ ପୁଣି [illegible] ନବସମ୍ପଦାର ଆଶ୍ରୟ ହେବାକୁ ଆସିଥିଲା,—[illegible] ଲାଗି ରହିଥିଲା,—

ନିଜକୁ ଅନାଥର ଭରସା ବୋଲି ତାହାରିକୁ ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲି ! ଧିକ୍, ଧିକ୍, ତାକୁ—ଶତ ଧିକ୍ ତାର ସେ ମୁଖା-ଢିଙ୍କା ମୁହଁଖଣ୍ଡିକୁ !

ବାଉଳିମାର ଅସ୍ଥି ମଜ୍ଜା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘୃଣାରେ ଜର୍ଜର ହୋଇ ଉଠିଲା । ମନରେ ଏକ କ୍ରୋଧ ଜାତ ହେଲା । ସୁଷମା ଉପରେ ବି ତାର ଭୟଙ୍କର ରାଗ ଚଢ଼ିଲା । କାହିଁକି ସେହି ଠକ୍‌କା କେତେଟା ସେ ହାତ ପତେଇ ସେ ଧନ ନେବାକୁ ଗଲା ? କାହିଁକି ସେ ତା ପିଙ୍ଗି ନ ଦେଲା ? ଗୋଡ଼ରେ ଦଳି ଦେଇ, ମଳି ଦେଇ, ସେହି ଦାତାଙ୍କ ଉପରକୁ ଫୋପାଡ଼ି ନ ଦେଲା ? ବାଉଳିମା ଆଉ ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲା ନାହିଁ । ଡାକିଲା—ରାଣି !

ସୁଷମା ତାର କଣ୍ଠସ୍ୱରରେ ଗୋଟାଏ ଅସ୍ୱାଭାବିକତାର ଆଭାସ ପାଇଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣ ସହିତ ତାର ଯେଉଁ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଏହି ଘରେ ହୋଇଗଲା ତାହା ସେ ଅନ୍ୟ ଜାଗାରେ ଥାଇ ସବୁ ଶୁଣିଥିଲା । ବଡ଼ ବିଚଳିତ ହୋଇ ଶୁଣିଥିଲା । ଭାବୁଥିଲା—ଏ ପୁଣି ଭାଗ୍ୟର କି ନୂତନ ପରିହାସ ! ଭାଗ୍ୟଦେବତା ତାକୁ ନେଇ କି ଖେଳଟା ଖେଳୁଛନ୍ତି ! କେତେ ହସହସିଆ କରୁଛନ୍ତି । ସେ ହଟହଟାର ଯେପରି ସୀମା ନାହିଁ, ଶେଷ ନାହିଁ, ଅନ୍ତ ନାହିଁ, ଅନ୍ତ ନାହିଁ । କିଏ ଭାବିଥିଲା—ଏତେଦିନ ହେଲା ଯେ ଗୃହତ୍ୟାଗ କରି ଯାଇଛନ୍ତି, ଯାହାର ମୁଖର ଅକୃତିଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୋକେ ଭୁଲିଯାଇଛନ୍ତି—ସେ ପୁଣି ଫେରିଆସିବ, ଅଦ୍ୟାପାରରେ ଦ୍ୟାପାର କରି ବସିବ । ସୁଷିର ସେହି ଶମ୍ଭୁନାଥ ଶତପଥୀଙ୍କ ଉପରେ ଘୋର ବିରକ୍ତି ଜାତ ହେଲା । ଏତେଦିନ ଯାଏଁ ସେ କୁଆଡ଼େ ଥିଲା ? ହଠାତ୍ ତାକୁ କାହିଁକି ତାର ବିବାହର ଚିନ୍ତା ଘାରିବସିଲା ? ସୁଷିର ଯେତେବେଳେ ଘୋର ଦୁଃଖର ସମୟ, ମା'ର ମୃତ୍ୟୁପରେ ସେ ଯେତେବେଳେ ଅକୂଳ ସମୁଦ୍ରରେ ଭାସମାନ, ସେତେବେଳେତ ସେ ମୁହୂର୍ତ୍ତିକ ପାଇଁ ଆସି ଦେଖାଦେଇ ନ ଥିଲା । ଆଜି ତାର ସହାନୁଭୂତି

କାହିଁକି ଉଚ୍ଛୁଳି ଉଠିଲା ? ହାୟ ! ଆଜି ବାରୁଦ ସହିତ ଅଗ୍ନିର ସଂଯୋଗ କାହିଁକି ଘଟିଲା ? ସେ ଥିଲା ଜୟକୃଷ୍ଣ ସଙ୍ଗରେ ତା ବିଷୟ ନେଇ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବସିଲା, ଦୁହେଁ ମିଳି ତାର ତିକ୍ତ ଜୀବନରେ ଅଧିକ ତିକ୍ତତା ଭରିଦେବାକୁ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କଲେ । ଏମାନେ କେଉ ଅପଦେବତାର ଚର ? କି ଉପାୟରେ ସେ ଏମାନଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବ ? ସୁଷିକୁ ବୁଦ୍ଧି ବାଟ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ । ତାର ପ୍ରାଣ ଭିତରେ ଘୋର ଅଶାନ୍ତି କୁହୁଳିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ବାଉଳିମାର ଡାକ ଶୁଭିଲା । ସୁଷି କ୍ଷୀଣ କଣ୍ଠରେ ଜବାବ୍ ଦେଲା । ବାଉଳିମା ସମ୍ମୁଖରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲା—ରାଣି ! ଗୋଟାଏ କଥା ଶୁଣିଗଲି ।

ସୁଷମାର ଅନ୍ତସ୍ଥଳ ଦୋହଲି ଉଠିଲା । କି କଥା ? କିଛି ଗୁରୁତର କଥା ନୁହେଁ ତ ? ସେ ସନ୍ଦେହ ସ୍ୱରରେ ପଚାରିଲା—କଣ ବାଉଳିମା ?

ବାଉଳିମା କହିଲା—ଅଚ୍ଛା ରାଣି, ତମେ ତ ପୋଥିପତ୍ର ପଢ଼ିଛ । 'ରାମାୟଣ' 'ମହାଭାରତ' ଗାଇ ଶିଖିଛ, ତମକୁ ତ ଜଣା ଥିବ—ମୂଳକରୁ ମୂଳକ କେମିତି ଗୁଣିଆ ହୁଏ ଜାଣିଲ ?

ଚିନ୍ତାଭାରଗ୍ରସ୍ତା ସୁଷିର ମୁହଁରେ ଈଷତ୍ ହାସ୍ୟରେଖା ଫୁଟି ଉଠିଲା । ସେ ବିଦ୍ରୂପ କରି କହିପକେଇଲା—ହଁ, ରାମାୟଣ ମହାଭାରତରେ ତ ସେ ସବୁ କଥା ଢେର ଢେର ଲେଖାହୋଇଛି, କାହିଁକି ?

''ତେବେ କହିଲ ରାଣି, କେମିତି ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ହୁଏ, କେଉଁଠି ଯାଇ କରିବାକୁ ହୁଏ ?''

ସୁଷି କୌତୂହଳୀ ହୋଇ ପଚାରିଲା—ଗୁଣିଆ ଜାରଟାଏ ଦରକାର ନା କଣ ?

ବାଉଳିମା—ହଁ, ରାଣି ।

କାହା ନାଁରେ ଲୋ ?

ସେହି ଭୁଲମନ ବାବୁଙ୍କ ନାଁରେ ।

ଦୂର ପୋଡ଼ାମୁହିଁ, ସବୁବେଳେ ସେହି ବାବୁ, ବାବୁ । ତୋ ମୁହଁରେ ସେ ନାଅଁ ଦେବେ ନା କଣ ଲୋ ?

ବାଉଳମା କହିଲା—ସେଇଟା ତ ଦେଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା ରାଣି ! ହରି ହରି ସେତକ ଦାକି ରଖିଲା କିଏଁ ଶୁଣେ ! ଦିନକ ପାଇଁ ଆସି ତମ ମୁହଁରେ ଆଉ ମୋ ମୁହଁରେ ସେତକ ଦେଇଗଲେ ତ ଯାଆନ୍ତା, ତେଣିକି ସେ ବି ଝଲସ୍, ଆମେ ବି ଖାଲସ୍ । କେହି କାହାରିକୁ କହିବାକୁ ନ ଥାନ୍ତା !

ଏହା କହି ବାଉଳମା ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ ରହିଲା ।

ଅବୋଧା ନାରୀର ଅକୃତ୍ରିମ ସହାନୁଭୂତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସୁଷମାର ଅନ୍ତଃକରଣ ଆର୍ଦ୍ର ହୋଇଉଠିଲା । ସେ ମୁହିଁ ନଇଁକି ତଳକୁ ପୋତି ଉତ୍ତର ଦେଲା—ଛି, ବାଉଳମା । ତାଙ୍କର କି ଦୋଷ ? ନିଜର କପାଳକୁ ନିନ୍ଦା ନ କରି ଅନ୍ୟଲୋକଙ୍କୁ ଦୋଷ ଦେବାଟା କି ଯାଜେ ?

ବାଉଳମା ଦୃଢ଼ସ୍ୱରରେ କହିଲା—ଯାଜେ, ରାଣି ! ଯାଜେ । ତମକୁ କେବେ କହିନାହିଁ, ଆଜି କହୁଛି—ଯେଉଁ ଦିନ ସେ ମୋତେ ଆଣି ଏଇ ଘରେ ରଖିଗଲେ, ସେ ଦିନ କଣ କହିଥିଲେ ଜାଣ ? କହିଥିଲେ—"ବାଉଳମା, ସୁଚିର ମା ତ ଘରେ ନାହିଁ । ଆଜି ତୋତେ ତାର ମାଆ ହୋଇ ବସିବାକୁ ହେବ । ତାର ସମସ୍ତ ଭାର ତୋ ଉପରେ, ଆଉ ମୋ ଉପରେ ରହିଲା । ତାକୁ ନିଜ ଝିଅଟି ପରି ଦେଖିବୁ । ମାଆର ଅଭାବ ତାକୁ ଯେପରି ନ ବାଧେ ।" ଯେ ବାବୁ ଏତେ କଥା କହି ନିଜର ମଣିଷ ହୋଇ ବସିଥିଲ,—ପୁଣି, ନିଜଠାଁ ପାଇଁଟି ବଡ଼ ହେବ ବୋଲି ମନ କରିଥିଲ, ସେ ଆଜି ଏତେ ନିଦୟା ପାଲଟି ପାରେ ! ଅଚ୍ଛା, ତୁ ଁ ଗ୍ଲେଇରେଁ ତାର କଣ ବା ଅସାଧ୍ୟ ଥିଲା ?

ନିଜେ ବିଭାହେବା କଥା ଯଦି ନୋହିଲା,—ଆଉ, ତା ବା କେମିତି ହୁଅନ୍ତା ?—ବ୍ରାହ୍ମଣ ଦରକୁ ଶୂଦ୍ର କନିଆ ! ତେବେ ପଇସା ଖର୍ଚ୍ଚ କରି ସେ ତ ଭଲ ପାଣଟିଏ ଦେଖି ତାହାର ହାତରେ ସଅଁପି ଦେଇ ପାରିଥାନ୍ତା । ତା ନ କଲା କାହିଁକି ? ପୁଣି ଏଠି ଆଣି ମକେଇ ଏମିତି ହଇରାଣ କରିବାର ମତଲବ୍ କଣ ? ସେଥିଲାଗି କହୁଥିଲି—ଗୋଟାଏ ହୁଲିଆ କରି ଆଣିବାକୁ । ଏବେ ମୋ ଆଗକୁ ଆସିଲେ ଜମିଦାର ପୁଅଟିର ଅକଲ ଗୁଡ଼ୁମ୍ କରି ଦଅନ୍ତି । ସେଠା କଣ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ଲଣି ?

ସୁକ୍ତି ସହିତ୍ର 'ନା' ବୋଲି କହି ବାଉଳିମାର ମୁହଁକୁ ଅନାଇ ରହିଲା । ସତେ ଯେପରି ସେହି ବୃଣାବରକ୍ତମୂର୍ତ୍ତି ମୁହଁ ଖଣ୍ଡିକରେ ତାର ମାତୃମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ଦେଖିପାରିଲା । କ୍ଷଣକ ଅନ୍ତେ ସେ ଗଦ୍‌ଗଦ ସ୍ୱରରେ କହିଲା—ଆଜିଠାରୁ ତୋତେ ମା ବୋଲି ଡାକିବି ବାଉଳିମା, ତୁ ମୋର ମା ।

ବାଉଳିମା ତାକୁ କୋଳକୁ ଟାଣି ନେଇ କହିଲା—ମୁଁ କି ସତେ ଏତେ ଭାଗ୍ୟବତୀ ରେ ଲଣି !

ସୁକ୍ତି ଉତ୍ତର ଦେଲା—ହୁଁ, ହୁଁ । ଏହା କହି ସେ ତାର ବକ୍ଷ ଉପରେ ମୁହଁଟି ଥାକି ଦେଇ ନିମୀଳିତ ନେତ୍ରରେ ତାକୁ ଆଉଜି ରହିଲା ।

ଦ୍ୱାବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ପାଦତଳେ ନୀରବ ପ୍ରଣତଟି ଉପହାର ଦେଇ ଯେଉଁଦିନ ସୁଷମା ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ବନା ଅଟଉଡରେ ବାହାରି ଆସିଲା, ସେହିଦିନଠାରୁ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ମନରେ ତିଳାର୍ଦ୍ଧ ଶାନ୍ତି ନ ଥିଲା । ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପରୁ ତାର ବିଶେଷ କିଛି ସୂଚନା ହୁଥ.ମ

ପ୍ରଥମେ ମିଳୁ ନ ଥିଲା । ତାର କାରଣ, ସେ ନିଜକୁ ସଂଯତ କରି ରଖିବାକୁ ପ୍ରାଣପଣେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣର ଅଶାନ୍ତି ଅଧିକ ଦିନ ସଂଯମ ମାନି ଚଳେ ନାହିଁ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ତାହା ପ୍ରକାଶିତ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ସୁବିଧା ପାଇଲେ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ତାହା କଥାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇପଡ଼େ । ସେଥିରେ ବାଧା ପଡ଼ିଲେ ତାହା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଫୁଟିଉଠେ । କାର୍ଯ୍ୟରେ ଓ କଥାରେ ସତର୍କତାର ବେଷ୍ଟନୀ ଯଥାସମ୍ଭବ ସୁଦୃଢ଼ କରି ଦେଲେ, ତାହା ଫାଙ୍କି ଦେଇ ନୀରବତାରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିବ ସେ । ରାଧାପ୍ରିୟା ବଡ଼ ମୁସ୍କିଲରେ ପଡ଼ିଲେ । ଏହିପରି କିଛିଦିନ ଗଲାପରେ ରାଧାପ୍ରିୟା କ୍ରମେ କ୍ରମେ ହଟିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ନିଜ ପାଖରେ ତାଙ୍କର ପରାଜୟ ସ୍ପଷ୍ଟରୁ ସ୍ପଷ୍ଟତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । କେତେବେଳେ ଔଦାର୍ଯ୍ୟର ଆକାରରେ କେତେବେଳେ ବା କ୍ରୋଧର ମୂର୍ତ୍ତି ଧରି ତାହା ଦେଖାଦେଲା । ସମୟ ସମୟରେ ଅକାରଣ ବିରକ୍ତିର ଲକ୍ଷଣ ସ୍ୱରୂପ ତାହା ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ସୁନ୍ଦରର ପ୍ରସ୍ଥାନ ପରେ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ପାଇଁ ପାନଭଙ୍ଗି ଯଥାସମୟରେ ଯୋଗାଇବାର ଭାର ପଡ଼ିଲା ପୂର୍ବ ପରିଚାରିକା ସେବତୀ ଉପରେ । ପୂର୍ବରୁ ଏହି ବିଶିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟର ଭାର ତାହାରି ଉପରେ ଥିଲା । ତାମ୍ବୁଲ ପରିବେଷଣ କିପରି କରିବାକୁ ହୁଏ, ତାହାର କୌଶଳ ତାକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ବିଦିତ ଥିଲା । ଦିନେ ସେ ସ୍ୱୟଂ ମା-ଠାକୁରାଣୀଙ୍କଠାରୁ ଏ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ପ୍ରଶଂସା ଦାବି କରୁଥିଲା । ମା-ଠାକୁରାଣୀ ମଧ୍ୟ ତା ଉପରେ ପ୍ରଶଂସା ବର୍ଷଣ କରିବାକୁ ଦିନେ ପଶ୍ଚାତ୍ପଦ ହେଉ ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଆଜି ଆଉ ସେ ପ୍ରଶଂସା ସେବତୀ ଲାଭ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ । ପୂର୍ବ ଗୌରବରେ ପୁନଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବାପାଇଁ ପ୍ରାଣପଣ ଚେଷ୍ଟାକରେ, ଯଥାସମ୍ଭବ ମନୋନିବେଶ କରି ପାନଭଙ୍ଗି ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନ କରିବାକୁ ଯତ୍ନକରେ । ମାତ୍ର ସେ ଦିନୁ କେବଳ

ଯନ୍ତ୍ରରେ ସମ୍ପାଦିତ ହୁଏ, ସିଦ୍ଧିଲାଭ ଘଟେ ନାହିଁ । ଅନେକ ସମୟରେ ସ୍ୱାମିପ୍ରିୟା ପାନମଞ୍ଚ ପାଖିରେ ଗୁଞ୍ଜିଦେଇ, ଥରେ ଦୁଇଥର ଚୋବାଇ ପକାଇ, ଥୁ ଥୁ କରି କାଢ଼ି ପକାନ୍ତି । ସେଦିନ ମତିବୁଦ୍ଧି ହୋଇଯାଏ । ହାୟ ହାୟ ! ତାର ଏତେ ଶ୍ରମସ୍ୱୀକାରର ପରିଣତି ହେଲା ଥୁ ଥୁ ! ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନାନୀ ଅତିଯତ୍ନ କରି ଦିବ୍ୟସୁନ୍ଦର ଅନ୍ନବ୍ୟଞ୍ଜନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ । ସ୍ୱାମିପ୍ରିୟାଙ୍କ ଭୃତ୍ୟକୁ ଯାହା ଯାହା ରୁଚେ ତାହା ନୂଆ ପଞ୍ଚଖାଟି କରି ସଜା ଆଣେ । ପାଖରେ ବସି ଖୁଆଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରେ । ମାତ୍ର ଭୁଞ୍ଜିବାଆଗରୁ ତାହା ସ୍ୱାମିପ୍ରିୟାଙ୍କ ଭୃତ୍ୟକୁ ଚୁରିକରି ନେଲା ବୋଲି ଜଣା ପଡେ ନାହିଁ । ନାନୀ କହେ—ମା-ଠାକୁରାଣୀ ବଡ଼ନବାସରେ କଣ ଭଲ ହୋଇ ନାହିଁ ? ଛେନା ଖୋଳଥାଳରେ କାହିଁତ ହାତ ବାଜୁ ନାହିଁ ? ସ୍ୱାମିପ୍ରିୟା କହନ୍ତି—"ହଁ ଗୋ, ବାଜିବ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଆଉ କେତେ ଖାଇବି ?" କିନ୍ତୁ ଏ କଥାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନାନୀର ମନବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେ ମୁହଁ ବଙ୍କା କରି ବସେ । ଗୃହଦେବତା ମଦନମୋହନଙ୍କ ପୂଜାରୁ ବାହାରିଥିବା ଫୁଲ ଚନ୍ଦନ ତୁଳସୀ ଓ ନିର୍ମାଲ୍ୟ ଆଣି ମା-ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇ କହେ—ମା, ଆଜି ସନ୍ଧ୍ୟା ଆରତିବେଳେ ନିଜେ ଦେଖିବାକୁ ଭୁଲିବେ ନାହିଁଟି । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱାମିପ୍ରିୟା ଭୁଲିଯାନ୍ତି । ସନ୍ଧ୍ୟା ଆରତି ଶେଷହୁଏ, ଅଥଚ ମା ଠାକୁରାଣୀ ଉଠନ୍ତି ନାହିଁ । ପର୍ବପର୍ବାଣିବେଳେ ଘରେ କିପରି ଉତ୍ସବର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବାକୁ ହେବ ସେ ବିଷୟରେ ପରାମର୍ଶ କରିବାପାଇଁ ଦାସ ଦାସୀମାନେ ଆସି ତାଙ୍କୁ ବ୍ୟସ୍ତ କରନ୍ତି, ସ୍ୱାମିପ୍ରିୟା ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ବିରକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରି କହନ୍ତି—"ତମର ବୁଦ୍ଧିଶୁଦ୍ଧି କଣ ଲୋପପାଇଛି ? ଥରକୁ ଥର ଆସି ମୋତେ ପଚାରୁଛ ? ଏତେ ଦିନହେଲା ଏ ଘରେ ରହିଲ, କେତେବେଳେ କଣ ହୁଏ ତା କଣ ଜାଣନାହିଁ ? ଦାସଦାସୀମାନେ ସ୍ୱାମିପ୍ରିୟାଙ୍କର

ଏ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ବଦଳ ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି । ସେଠି ଘରବୋହୂ ଆଠଦିନରେ ଥରେ ଆସି ମା-ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କର ମଳିନବେଶ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି କହେ—ପହରଣ ଖଣ୍ଡି ପାଲଟିଦେବାକୁ ହୁକୁମ ହେଉ ମା । ରାଧାପ୍ରିୟା ଉଦାସ କଣ୍ଠରେ କହନ୍ତି—"ଆଉ ଲୋ ନାକପୋଡ଼ିମା, ଆଉ ଦିନେ ନେବୁ, ଆଜି କିଏ ଦେଉଛି ।' ଜାଗିରଖିଆ ବନ୍ଧୁବାରିକର କଅଁଳ କନ୍ଧୀ ଘରଣୀ ଆସି ଗୋଡ଼ଧରି ଜିଦିକରି ବସେ—ଆସ ମା, ଆସ, ମୋ ରାଣୀଟି, ମୋ ମୁଣ୍ଡ ଖାଇବ, ନଖଗୁଡ଼ାକ ବଢ଼ିଗଲାଣି, ଥରେ ନହୁଣୀଟା ବୁଲେଇ ଦିଏଁ । ରାଧାପ୍ରିୟା କହନ୍ତି—ନା ଲୋ ବାରିକଘର ବୋହୂ, ତୁ ଆଜି ଯା ।

ଦିନକୁ ଦିନ ଏହିପରି କାର୍ଯ୍ୟରେ, ବାକ୍ୟରେ, ଆଚରଣରେ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କର ଔଦାସୀନ୍ୟ ଫୁଟି ଉଠୁଥିଲା । ସବୁ ବିଷୟରେ ଗୋଟାଏ ନିର୍ଲିପ୍ତଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲା । ଯେ ପ୍ରକାରେ ହେଉ ଦିନକେତୋଟା କଟିଗଲେ ହେଲା । ଜୀବନର ସ୍ରୋତଟା ଯେବେ ଶୁଖିଗଲେ ହେଲା, ଏହିପରି ଗୋଟାଏ ବୈରାଗ୍ୟର ଲକ୍ଷଣ ଦେଖା-ଯାଉଥିଲା । ସମସ୍ତେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଏହି ବିଷୟଟା ନେଇ ନାନାପ୍ରକାର ଆଲୋଚନା ଚାଲିଥିଲା । ଦାସ ଦାସୀମାନେ ନାନା ଟୀକା ଟିପ୍ପଣୀ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । କେହି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ଦୋଷ ଦେଉଥିଲା, କେହିବା ହରଶଙ୍କରଙ୍କୁ, ଆଉ କେହିବା ସୁନ୍ଦମାଳୁ ଦୋଷୀ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରୁଥିଲା । ଦିବ୍ୟଦାସ ବୁଢ଼ା ମୁଣ୍ଡ ହଲେଇ କହୁଥିଲା—ସାଆନ୍ତେ ଭାରି ଗୁଣବନ୍ତ ଲୋକ ହିଁ, ହେଲେ କଣ ହେବ, ଟିକିଏ ଅଖାଡ଼ୁ ପ୍ରକୃତିର । ଯାହା କଉଁକାଳେ ଦେଖାନାହିଁ କି ଶୁଣା ନାହିଁ, ତା କରିବାକୁ ଯିବାଟା ପିଲାଳିଆ କଥା । ବଡ଼ ଗୁମାସ୍ତାଏ କହନ୍ତି—"ବଡ଼ ଖରାପ କଥାଟା ହେଲା । ମାମୁ ସାଆନ୍ତେ ଟିକିଏ ସମ୍ଭାଳିଯାଇ ଭଲ କଥାରେ ବାବୁ ସାହେବଙ୍କୁ

ବୁଝାଇ ଦେଇଥିଲେ ହୋଇଥାନ୍ତା,—ହଠାତ୍ ପଞ୍ଚମ ହୋଇଗଲେ । ବାବୁ ଅଭିମାନୀ ଲୋକ, ଅଭିମାନ ଧରି ବସିଲେ । ସେହି ନିଅଣ୍ଡି ଝିଅଟିର କପାଳ ଫାଟିଲା । ଆହା ବଡ଼ ଗୁଣବତୀ ଝିଅଟି, ଯାହାକୁ କହନ୍ତି ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା । କୀର୍ତ୍ତିନଅ କହେ—"ଟେପଟେପାଟେଣା କଥା ବୁଝିବାକୁ ଲୋକଟା ଥିଲା ଏକା ! ଏଥରୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀପ୍ରତିମା ଚାଲିଗଲା । କେତେଟା ଦିନରେ ସେ ଲୋକଙ୍କୁ କି ଆପଣାର କରି ପକାଇଥିଲା । ସେ ଦିନ ଦୈବକୁ ମୁଁ ନ ଥିଲି, ନୋହିଲେ କି ସହଜରେ ଛାଡ଼ ଦେଇଥାନ୍ତି ? ଦଜଣଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଭିଡ଼ିଧରି ଲମ୍ବହୋଇ ପଡ଼ିଯାଇଥାନ୍ତି —କହିଥାନ୍ତି,—ଯିବ ଯଦି ଏହି କୀର୍ତ୍ତିନଆ ଉପରେ ଚଢ଼ିକରି ଯାଅ । ସେତିକି ବୁଦ୍ଧି ତ କାହାରିକୁ ଦିଶିଲା ନାହିଁ ।" ହରିଆମା ପୋଇଲା ଭୁଣି ଭୁଣି କହେ—'ଝିଅଟାର ସବୁଗୁଣ ଭଲ ହଁ, ହେଲେ ଅଟପଣ୍ଠ ଦେଖିପାରେ ନାହିଁ । ମୁଁ କହେଁ—ସେ ତ ଜଗାଧର ପୁଅ, ତୁ ତ ଗରିବ ଘର ଝିଅ, ବଡ଼ଲୋକ ପୁଅ ସାଙ୍ଗରେ ପାରିବୁ କିଆଁ ? ସବୁ କଥା ସେଇଠି ରହିଛି ନା ! ମୂଳରୁ ସେତିକି ଜିଦ ନ କରି ଥାନ୍ତୁ, ପାଣି ପଶିବାକୁ ଦେଇ ନ ଥାନ୍ତୁ, ତେବେ ଏତେ କଥା କ୍ୟାଁ ହୋଇଥାନ୍ତା ।'

କେହି କେହି ବିଶେଷ ବିଜ୍ଞତା ପ୍ରକଟ କରି ମନ୍ତବ୍ୟ ଦିଅନ୍ତି, —'ମା-ଠାକୁରାଣୀଙ୍କର ଟିକିଏ ଭୁଲ ହେଲା । ସେ ଧାରକୁଅଁ ଦେଲେ ନାହିଁ, ସାପକୁ ମରି ବୋଲି କହିଲେ ନାହିଁ କି ବାଡ଼ିକୁ ଭାଙ୍ଗ ବୋଲି କହିଲେ ନାହିଁ । ସବୁ କଥାରେ ଚୁପ୍ ମାରିଗଲେ । ଆଗୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ସମଝାଇ ଝିଅଟିକୁ ଗୋଟିଏ ପାନ ଦେଖି ଉଠେଇ ଦେଇଥିଲେ ତ କଥା ସରିଥାନ୍ତା ।' କେହି ଏହା ଶୁଣି ଯୁକ୍ତି କରି ଦିଅନ୍ତି—ଏତେ କଥାକୁ ସମୟ ହେଲା କାହିଁ ? ଅନ୍ୟ କେହି ତାର ଜବାବ ଦିଅନ୍ତି—ସମୟର କଥା ତ ନୁହେଁ, ସେ ଦିଗରେ ତାଙ୍କର ଚେଷ୍ଟା ହିଁ ହେଲା ନାହିଁ ।

ମିଛଟାରେ ଘରଲୋକ ଗୁଡ଼ାକ ଯେତେବେଳେ ଏହିପରି ଚକ୍ରାନ୍ତରେ ଲାଗିଥିଲେ ସେତେବେଳେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଦୁଶ୍ଚିନ୍ତା ଦିନକୁ ଦିନ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗୁଥିଲା । ଘରଗୋଳରେ ସେ ସ୍ନେହର ଭାଗିନେୟ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଅନେକ ଗୁଡ଼ାଏ ମର୍ମନୁଦ କଥା କହି ପଠାଇଥିଲେ ଏବଂ ତାହାର ଫଳ ଯେ ଏତେ ଗୁରୁତର ହେବ, ତାହା ଭାବି ନ ଥିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ବାସ୍ତବରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ବଡ଼ ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ । ନିଜେ ପୁତ୍ରହୀନ ଥିବାରୁ ଭଗିନୀର ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ସେ ନିଜର ପୁତ୍ରପରି ମନେ କରୁଥିଲେ । ଠିକ୍ ବୁଝିବାକୁ ଗଲେ ଶିବଶଙ୍କର ଥିଲେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଜନ୍ମଦାତା ପିତା, କିନ୍ତୁ ପିତାର କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ କୃଷ୍ଣମାଧବ । ପିଲାଟି ଦିନରୁ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ମଣିଷ କରି ଆଣିଥିଲେ ସେହି । ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ସୁଖ ସୁବିଧା ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟରଖି ତଦନୁଯାୟୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିଲେ ସେହି । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କଠାରେ ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଥିଲେ ତାହା ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଉଥିଲା । ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସ୍ନେହ ସମ୍ବନ୍ଧର ମଧୁମୟ ବନ୍ଧନଟି ଥିଲା, ତାହା କେବେ ଛିନ୍ନ ହେବବୋଲି କେହି କଳ୍ପନା କରୁ ନ ଥିଲେ । ଆଜି ତାହା ଆଉ ପୂର୍ବପରି ମଧୁମୟ ରହିପାରିଲା ନାହିଁ । ଏହା ଅନ୍ୟଲୋକ ଅପେକ୍ଷା କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁହିଁ ଅଧିକ ବାଧୁଥିଲା । ସେ ଦିନ ଏପରି ଗୋଟାଏ କଥା କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ତୁଣ୍ଡରୁ ଖସି ଯାଇଥିଲା ଯାହାପାଇଁ ସେ ପରେ ବଡ଼ ଅନୁତପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ସେ କହିଥିଲେ, ହରିଶଙ୍କର ଜମିଦାରୀର କେହି ନୁହେଁ,—କୃଷ୍ଣମାଧବହିଁ ସବୁ । କଥାଟା ଠିକ୍ ଏହିଭାବରେ କୁହା ହୋଇ ନ ଥିଲା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଭାବଟା ଭିନ୍ନ ନ ଥିଲା । ଏତେବଡ଼ ରୂଢ଼ କଥାଟା କହିଦେବା କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଉଚିତ ନ ଥିଲା । କି ଜାଣି ବା ଏହି କଥାଟା ପାଇଁ ଆଜି ହରିଶଙ୍କର ଜମିଦାରୀ ସହିତ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ

ସମ୍ପର୍କ ତୁଟାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଆଜକୁ ବର୍ଷାଧିକ କାଳ ହୋଇଗଲା ସେ ଘରକୁ ଫେରିଲେ ନାହିଁ, କେଉଁଠି ଅଛନ୍ତି ତାର ବି କୌଣସି ସ୍ଥିରତା ନାହିଁ । ଚିଠି ନାହିଁ, ପତ୍ର ନାହିଁ । ନିଜର ଖରଚ ପାଇଁ ଟଙ୍କା ବି ଗ୍ରହଣ୍ଟ ନାହାନ୍ତି । କି ଉପାୟରେ ଚଳୁଛନ୍ତି ତା ମଧ୍ୟ ଜଣାନାହିଁ । ଗ୍ରାମତ୍ୟାଗର ମାସକ ପରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଗମ୍ଭୀର ଗୁମାସ୍ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ —ହରିଶଙ୍କର ପାଖକୁ ଟଙ୍କା ପଠେଇଛ ? ଗୁମାସ୍ତା ଜବାବ୍ ଦେଲେ —ବାବୁ ସାହେବ କୌଣସି ଠିକଣା ଦେଇଯାଇନାହାନ୍ତି ଯେ ।' ପର ମାସ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହି ଜବାବ ମିଳିଲା । ଆଉ କିଛିଦିନ ପରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଆଦେଶ ଦେଲେ—କଟକ ଠିକଣାରେ ହଜାରେ ଟଙ୍କା ପଠେଇଦିଅ । ମାତ୍ର ଟଙ୍କା ଫେରିଆସିଲା । ଗୁମାସ୍ତା ସେ ଖବର କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ଦେବାରୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଚିଡ଼ିଉଠି କହିଲେ—ଓହୋ ! ଯେଉଁ ଗୁମାସ୍ତାଟି ମିଳିଛ ନା ! ଯିବାସମୟରେ ଆଉ ଠିକଣାଟା ବୁଝି ରଖି ପାରିଲ ନାହିଁ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାଠ ଅପା ଅପା ମାରିଗଲା । କି ଅଶୋଭିଆ କଥା ! କୃଷ୍ଣମାଧବ ମିଛଟାରେ ଏହିପରି ଦୋଷ ଦିଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ରାଗିଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜବାବ ଦେବାକୁ ସାହସ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ସୁତରାଂ କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ, ଦୋଷଟା ନୀରବରେ ମୁଣ୍ଡେଇ ନେଲେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଦୁର୍ଭାବନା ଦିନକୁ ଦିନ ବଢ଼ିଲା । ଜମିଦାରୀ ପରିଚାଳନା ତାଙ୍କୁ ବିଷବତ୍ ବୋଧ ହେବାକୁ ଲଗିଲା । ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟଟା ତାଙ୍କୁ ଅସୀମ ଆନନ୍ଦ ଦେଉଥିଲା, ସେଇଟା ଆଜି ଗୋଟାଏ ଦଣ୍ଡଭୋଗ ପରି ଜଣାଗଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଦଣ୍ଡଭୋଗ ନ କରି ଉପାୟ ନାହିଁ । ଗୋଟାଏ ପଦାର୍ଥ ଯେତେବେଳେ ଲୋକ ରଖି ନ ପାରେ, ପୁଣି ଛାଡ଼ି ମଧ୍ୟ ନ ପାରେ, ସେତେବେଳେ ତାହାର ମନର ଅବସ୍ଥା ଯାହା ହୁଏ, କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ତାହାହିଁ ହେଲା । ସେ ବିବ୍ରତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ।

ଗୃହଅଡ଼କୁ, ଅନେକ ପରିଚିତ ଲୋକଙ୍କ ନିକଟକୁ ପତ୍ର ଲେଖିଲେ—ହରଶଙ୍କର କେଉଁଠି ଅଛନ୍ତି ତାର ସନ୍ଧାନ ଲାଭ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ, ମାତ୍ର ସମସ୍ତ ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା । ଦିନେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ନିକଟରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । କହିଲେ—ନାନି ! ହରି ତୋ ପାଖକୁ କିଛି ଚିଠିପତ୍ର ଲେଖୁନାହିଁ ? ରାଧାପ୍ରିୟା ସଂକ୍ଷେପରେ 'ନା' ବୋଲି କହି ଚୁପ୍ ରହିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଆଉ କଣ ପଚାରିବେ କିଛି ଭାବି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ରାଧାପ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ କୌଣସି ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କଲେ ନାହିଁ । ଉଦାସୀନ ହୋଇ ବସି ରହିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଥରେ ତାଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଦେଖିଲେ । ମନେ ହେଲା ଯେପରି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଲୋକର ମୁହଁ,—ଭଉଣୀ ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କର ନୁହେଁ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଗୁଡାକ ଧଡ଼ ଧଡ଼ କରି ଉଠି ଧଡ଼ ପଡ଼ି ପଡ଼ିଲା । ସେ ନୀରବରେ ସ୍ଥାନ ଛାଡ଼ି ଉଠିଆସିଲେ । ଅପରାଧୀ ପରି ଏକ ନିମ୍ନରେ ପଳେଇଯାଇ ଉଆସ ବାହାରେ ଥିବା ନିଜର ବୈଠକଖାନାରେ ଆସି ବସିପଡ଼ିଲେ ।

ତ୍ରୟସ୍ତ୍ରିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ବୈଠକଖାନାରେ ବସିଥିବା ସମୟରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଖବର ପାଇଲେ ଯେ ଟେଲିଗ୍ରାମ ପିଅନ କ ଗୋଟାଏ ତାର ଖବର ଆଣି ଉପସ୍ଥିତ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଉଠିପଡ଼ି ଭାବିଲେ—ନିଶ୍ଚୟ ହରିଶଙ୍କରଠାରୁ ଟେଲିଗ୍ରାମ ଆସିଛି । ଜରୁରି ଟଙ୍କାର ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ, ହରିଶଙ୍କର ଅନେକ ସମୟରେ ବିଦେଶରୁ ଏହିପରି ଟେଲିଗ୍ରାମ କରିଥାନ୍ତି । ନିଶ୍ଚୟ ଟଙ୍କାର ଦରକାର ପଡ଼ିଛି । ଦିନେ ଏହିପରି ଘଟିବ ସେ ଜାଣିଥିଲେ । ଏତେ ଦିନେ ତାହା ଘଟିଛି । କୃଷ୍ଣମାଧବ ମନେ ମନେ

ଖୁସି ହେଲେ । ସ୍ଥିର କଲେ, ଏଥର ଟଙ୍କା ଡାକରେ ପଠାଇବେ ନାହିଁ ? ଟେଲିଗ୍ରାମର କୌଣସି ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟ ଦେବେ ନାହିଁ । ନିଜ ହାତରେ ପାଞ୍ଚ ହଜାର ଟଙ୍କା ନେଇ ସ୍ୱୟଂ ହରିଶଙ୍କର ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବେ । ଏକ ହାତରେ ଟଙ୍କା ଦେବେ । ଅନ୍ୟ ହାତରେ ହରିଶଙ୍କରକୁ ଟାଣି ଘରକୁ ନେଇ ଆସିବେ । କହିବେ—"ହରି, ଏତେ ଅଭିମାନ ତୋର ! ପଦେଅଧେ କଥାରେ ଏତେ ରାଗ ! କେବେ ଏତେ ଅଭିମାନ କରି ଶିଖିଲୁ ? ହଁ, ତୁ ଅନ୍ୟର ସନ୍ତାନ ହୋଇପାରୁ, କିନ୍ତୁ ଗଢ଼ିଛି ତୋତେ କୃଷ୍ଣମାଧବ । ଆଜି ତାହାର ଆଦେଶ, ଚାଲ, ଫେରିଚାଲ, ଅବିଳମ୍ବେ ଘରକୁ ଫେରିଚାଲ । ଘରେ ମା ରାଜପ୍ରିୟାର ଚେହେରା ଦେଖି ତା ପରେ ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର ।"

ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଅନେକ କଥା ଭାବିଗଲେ । ଭାବୁଁ ଭାବୁଁ ସେ ବାହାରକୁ ଆସିଲେ । ପିଅନ ହାତରୁ ଟେଲିଗ୍ରାମଟା ଗ୍ରହଣ କରି ଓ ଡାକ ବହିରେ ସ୍ୱାକ୍ଷର କରି ତାକୁ ଫେରାଇ ଦେଲେ । ଖୋଳଟା ଚିରି ପକାଇ ଟେଲିଗ୍ରାମଟା ପଢ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ମୁହଁର କାନ୍ତି ମଳିନ ହୋଇ ଆସିଲା । ମୁହଁ ଉପରେ ଆଶଙ୍କାର ଛାୟାପାତ ହେଲା । ଟେଲିଗ୍ରାମ କାଗଜ ଖଣ୍ଡ ହାତରେ ଧରି ସେ ବିଷଣ୍ଣ ବଦନରେ ପୁନଶ୍ଚ ବୈଠକଖାନା ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କଲେ ।

ଟେଲିଗ୍ରାମଟା ହରିଶଙ୍କରଙ୍କଠାରୁ ଆସି ନ ଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଶୁଭ ସମ୍ବାଦ ମଧ୍ୟ ଆଣି ନ ଥିଲା । ତାହା ବହନ କରି ଆଣିଥିଲା—ଏକ ଦୁଃସମ୍ବାଦ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଜାମାତା ଏକ ମୋଟର ଦୁର୍ଘଟଣାରେ ସାଂଘାତିକ ଭାବରେ ଆହତ ହୋଇ ବାରିପଦା ହାସପାତାଳରେ ମୁମୂର୍ଷୁ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିରହିଛନ୍ତି । ସେନ୍ନ ବାରିପଦା ଟାଉନରେ ସପରିବାର ରହି ସେ କୌଣସି ଏକ ଅଫିସରେ ଚାକିରି କରୁଥିଲେ । ଆଜି ଅକସ୍ମାତ ସେଠାରେ ଏ ବିପଦ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ତୁରନ୍ତ ଆସିବା ପାଇଁ ତାର କରା ହୋଇଛି ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ସ୍ତ୍ରୀପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ଏ ଅକସ୍ମିକ ବିପଦର ଖବର ଦେଇ ଯଥାସମୟରେ ଦାରପଦା ଅଭିମୁଖୀରେ ଚାଲିଲେ । କିନ୍ତୁ ଦାରପଦାରେ ପହଞ୍ଚିବାବେଳକୁ ସମସ୍ତ ଶେଷ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ହାସପାତାଲରେ ଜାମାତାଙ୍କର ଜୀବନବର୍ତ୍ତିକା ଅଳ୍ପ କେତେ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟରେ ଚିରଦିନ ପାଇଁ ନିର୍ବାପିତ ହୋଇଥିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଏକମାତ୍ର ସନ୍ତାନ ପ୍ରାଣଠାରୁ ବଳି ପ୍ରିୟ ଷୋଡଶ ବର୍ଷୀୟା କନ୍ୟା ମାଳତୀର ସୀମନ୍ତରୁ ସୌମ୍ୟ ସିନ୍ଦୂର ରେଖାଟି ବିଧାତା ନିଷ୍ଠୁରହସ୍ତରେ ପୋଛିଦେଇ ସାରିଥିଲା ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେହି ସଦ୍ୟ ବିଧବା ଦୋଳା ପ୍ରବାସ ଭବନରେ ପାଦ ଦେଇ ହୃଦୟର ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ଶୋକାବେଗ ସମ୍ଭାଳି ରଖି ପାରିଲେ ନାହିଁ,—ଝରଝର ହୋଇ ନୟନାଶ୍ରୁ ଝରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସଦ୍ୟ-ବୈଧବ୍ୟ ବିଧୁରା କନ୍ୟା ମାଳତୀ ତାଙ୍କର ପାଦ-ଲୁଣ୍ଠିତାହୋଇ ହୃଦୟଫଟା କରୁଣ ଆର୍ତ୍ତନାଦରେ ଗଗନ ବିଦୀର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେ ଶୋକାକୁଳ ମୂର୍ତ୍ତିଅଡ଼କୁ ଚାହିଁ ପାରିଲେ ନାହିଁ,—ଜନ୍ମଦାତା ପିତା ହୋଇ କେହି ଚାହିଁପାରେନାହିଁ । ତାଙ୍କର ମର୍ମସ୍ଥଳ ଚଳ ଚଳ ହୋଇ ଦଗ୍ଧୀଭୂତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ମାଳତୀ ଯୁବତୀ । ଯେ ବୟସରେ ରମଣୀ ଗୃହ-ସଂସାର ଆଲୋକିତ କରି ସୁଖର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ରଶ୍ମି ବିଚ୍ଛୁରିତ କରେ, ସେହି ବୟସରେ ତାର ବୈଧବ୍ୟ । ଯେତେବେଳେ ଆଶାର ଅବାରିତ ଅନ୍ତଃଅନ୍ତରାଳରେ ନେଇ ସେ ମଧୁଚକ୍ର ନିର୍ମାଣ କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତଥିଲା, ସେତିକବେଳେ ଝଞ୍ଜାର ଆବିର୍ଭାବ । ନିୟତିର କି କଠୋର କୁଠାରାଘାତ ! କିଏ ଭାବିଥିଲା—ମାଳତୀର କପାଳରେ ଏଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ବଜ୍ରାଘାତ ହେବ ? କେତେ ସ୍ନେହରେ, କେତେ ଯତ୍ନରେ, କେତେ ଆଦରରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏହି ଏକମାତ୍ର ସନ୍ତାନକୁ ବଢ଼େଇ ଥିଲେ । ମାଳତୀ ମାତୃହୀନା

ହୋଇ ଥିଲା ସତ, କିନ୍ତୁ ପିତା ସେ ସ୍ଥାନ ପୂରଣ କରି ଥିଲେ । ମାତାର ଅଭାବ ମାଳତୀ ପ୍ରାୟ ବୋଧ କରି ନ ଥିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯେତେବେଳେ ସ୍ୱଗୃହ ତ୍ୟାଗ କରି ଭଗ୍ନୀପତିର ଭବନରେ ଆସି ବାସ କଲେ, ସେତେବେଳେ ମାଳତୀ ଶିଶୁ । ଭଗ୍ନୀପତିଙ୍କ ବିଶାଳ ହର୍ମ୍ୟପୁଞ୍ଜରେ ବାଳସୁଲଭ ଅଭିନୟ କରିବାକୁ ଅନ୍ୟ କେହି ନ ଥିଲେ । ତାହା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲା ଏକମାତ୍ର ବାଳିକା ମାଳତୀ । ମାତ୍ର ସେ ଅଭିନୟର ରସାସ୍ୱାଦ ଉପଭୋଗ କରିବାକୁ ଲାଳାୟିତ ଥିଲେ ସମସ୍ତେ । ସୁତରାଂ ମାଳତୀ ହୋଇଥିଲା ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଦରିଣୀ । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ସେ ପ୍ରାଣ, ଭଗ୍ନୀପତିଙ୍କର ସେ ଆନନ୍ଦର ଉତ୍ସ; ଶିବଶଙ୍କରଙ୍କର ସେ କ୍ରୀଡ଼ାର ସଙ୍ଗିନୀ । ଜମିଦାର ଗୃହର ଅସଂଖ୍ୟ ପରିଚାରକ-ପରିଚାରିକାଙ୍କ କୋଳରେ ବା କାଖରେ ତାର ଦିନଗୁଡ଼ିକ ଆନନ୍ଦରେ କଟିଥିଲା । ସମସ୍ତେ ତାକୁ ଡାକୁଥିଲେ—ମାଳି । ଯୌବନାଗମରେ ପିତା ସୁନ୍ଦର ସୁପାତ୍ର ଦେଖି ମହାସମାରୋହରେ ମାଳତୀର ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇ-ଥିଲେ । ଜାମାତା ଥିଲେ ଯୋଗ୍ୟ ଉପାର୍ଜ୍ଜନଶୀଳ ଯୁବକ । ମୋଟା ଦରମାରେ ସେ ମୟୂରଭଞ୍ଜରେ ଚାକିରି କରୁଥିଲେ । ଦିନକୁ ଦିନ ଯୁବକ ଯୁବତୀ ଦୁଇଟିଙ୍କର ସୁଖର ସୌଧ ସୁନ୍ଦରଭାବରେ ଗଢ଼ା ହୋଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ କାଳ ତାହା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଦେଲା ନାହିଁ । ଅକାଳରେ ସୁଖର ସ୍ୱପ୍ନ ଭାଙ୍ଗିଦେଲା ।

ଯେଉଁ ମାଳତୀ ନାନା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଳଙ୍କାରରେ ଭୂଷିତା ହୋଇ ଦିନକ ପୂର୍ବରୁ ଶୁଭ୍ର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରି ରଖିଥିଲା ଆଜି ସେ ନିରାଭରଣା । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ଏହି ନିରାଭରଣା ଯୁବତୀମୂର୍ତ୍ତି ଏକ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ବିଷାଦିତାର ସୃଷ୍ଟି କଲା । ବିଧାତାର କଠୋର ବିଦ୍ରୂପ ପରି ତାହା ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଉଠିଲା । ଭିତରେ ଭିତରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଚମକି ଉଠିଲେ । ହଠାତ୍ ଯେପରି କିଏ ଅନ୍ଧକାରରୁ ଡାକି ଆଣି ଏହି

ନିରାଭରଣା ସଦ୍ୟ ବିଧବାର ସ୍ଥାନରେ ବସାଇ ଦେଲା ଆଉ ଏକ ଯୁବତୀମୂର୍ତ୍ତି । ମାତ୍ର ସେ ବିଧବା ନୁହେଁ,—ସଧବା ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାକୁ ପ୍ରଥମ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖି ଅନାଦର କରି, ଘୃଣା କରି, ନା, ନା, ବିଦ୍ରୂପ କରି ଭାବିଥିଲେ ବିଧବା । ଆଜି ହୁଏତ ବିଧାତା ତାଙ୍କ ଉପରେ ଦାଉ ସାଧିଲା,—ତାଙ୍କର ଅସ୍ତ୍ରରେ ତାଙ୍କରି ହୃଦୟକୁ ଚିରକାଳ ପାଇଁ ଆହତ କରି ରଖିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ବିଦୀର୍ଣ୍ଣବକ୍ଷରୁ ତପ୍ତ ନିଃଶ୍ୱାସ ମୁହୁର୍ମୁହୁ ନିର୍ଗତ ହେଲା ।

କନ୍ୟାର ଶ୍ୱଶୁର-ଶାଶୁ କେହି ଜୀବିତ ନ ଥିଲେ । ଶ୍ୱଶୁରକୁଳର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ଲୋକ ଥିଲେ ସତ, ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ଥିବା ନ ଥିବା ସମାନ । ସମସ୍ତେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ, କାହାର ସଙ୍ଗରେ କାହାର ବିଶେଷ କିଛି ସମ୍ପର୍କ ନ ଥାଏ, କେହି କାହାର ଦୁଃଖସୁଖରେ ବିଶେଷ ଭାଗୀ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ନିଜେ ନିଜର ସଂସାରଟି ନେଇ ବ୍ୟସ୍ତ ଥାଆନ୍ତି । କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେମାନଙ୍କୁ କେବଳ ଦୁଃସମ୍ବାଦଟା ଅନ୍ୟଦ୍ୱାରା ଜଣାଇଦେଇ ମାଳତୀକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଫେରିଆସିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଘରେ ଗୋଡ଼ ଦେବାପୂର୍ବରୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୁଃସମ୍ବାଦ ଶ୍ରବଣ କଲେ । ଆଠ ଦିନ ହେଲା ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କର ଭୟଙ୍କର ଜ୍ୱର । ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ହେଲେ ଜ୍ୱରର ବିରାମ ନାହିଁ । ଡାକ୍ତରବାବୁଙ୍କ ମତରେ ଜ୍ୱରଟା ଟାଇଫଏଡ଼ । ଯଥାମତ ଚିକିତ୍ସା ହେଉଛି । ସହରର ଖ୍ୟାତନାମା ଡାକ୍ତର ସୁରେନ୍ଦ୍ରବାବୁ ଦିନକରେ ତିନି ଥର ଯାଇଆସି ରୋଗୀର ତତ୍ତ୍ୱ ନେଉଛନ୍ତି । ସାଧୁ ଗୁମାସ୍ତାଙ୍କୁ ଖାଇବା ପିଇବାକୁ ବେଳ ନାହିଁ । ଘରର ସମସ୍ତେ ପ୍ରାଣପଣରେ ଶୁଶ୍ରୂଷାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ସମସ୍ତେ ଆତଙ୍କିତ । କାହାରି ମନରେ ସୁଖ ନାହିଁ, ଶାନ୍ତି ନାହିଁ । ସମସ୍ତ ଚିକିତ୍ସା, ସମସ୍ତ ଶୁଶ୍ରୂଷା ସତ୍ତ୍ୱେ ରୋଗର ଉପଶମ ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ ।

ବରଂ ଦୁଇ ଦିନ ହେଲା ଅତିରିକ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଛି । ରୋଗିଣୀର ଚେତା ରହୁ ନାହିଁ,—ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ପ୍ରଳାପ ହେଉଛି ।

ଗୋଟାଏ ଗୁରୁତର ବିପଦ ପରେ ଆଉ ଗୋଟାଏ ଗୁରୁତର ବିପଦ । ଖବରଟା ଶୁଣି କୃଷ୍ଣମାଧବ କିଛି ସମୟ ଗୁମ୍ ହୋଇ ରହିଗଲେ । ପରେ ଦୀର୍ଘ ନିଃଶ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲେ—"ହେଉ, ବାବା ମଦନମୋହନ, ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତୁମ୍ଭର ।" ଏହା କହି ସେ ଧୀରେ ଧୀରେ ମାଳତୀକୁ ନେଇ ଉଆସ ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ସିଧା-ସଳଖ ଚାଲିଲେ ସୁଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ କକ୍ଷ ଅଭିମୁଖରେ । ସେତେବେଳେ ସୁଧାପ୍ରିୟା ଅଚେତ । ମୁଖରୁ ପ୍ରଳାପ ଛୁଟୁଛି—"ସୁଷମା, ସୁଷମା, ତୋତେ କେତେ କହିବି ମ ! ପାନ ଖଣ୍ଡେ ଖା ।" ସେ ପ୍ରଳାପ-ଉକ୍ତି ଶୁଣି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ହୃତପିଣ୍ଡଟା ଛକ୍ ଛକ୍ ହୋଇ ତେଇଁ ଉଠିଲା ।

ପ୍ରକୃତିସ୍ଥ ହୋଇ କୃଷ୍ଣମାଧବ ସମସ୍ତ ଅବସ୍ଥା ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ । ଅନତିବିଳମ୍ବେ ଡାକ୍ତର ବାବୁଙ୍କୁ ଡକେଇ ତାଙ୍କଠାରୁ ସମସ୍ତ କଥା ବୁଝିଲେ । ସୁରେନ୍ଦ୍ର ବାବୁଙ୍କର ଗୋଟାଏ ମହାନ୍ ଗୁଣ ଏହି ଯେ ସେ ନିଜର ସୁନ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଓ ସୁମିଷ୍ଟ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଦ୍ୱାରା ରୋଗୀ ବା ରୋଗୀର ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନଙ୍କ ଉଦ୍‌ବେଗ ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଦୂର କରି ପାରନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ଡାକ୍ତର ତା ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଖୁବ୍ ବଡ଼ ବଡ଼ ଡାକ୍ତରଙ୍କଠାରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଗୁଣର ଅଭାବ ଦେଖାଯାଏ । ରୋଗତତ୍ତ୍ୱ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱଟା ପ୍ରତି ସମାନ ଦୃଷ୍ଟିଦେଇ ଚାଲନ୍ତି । ଫଳତଃ ତାଙ୍କ ଚିକିତ୍ସାରେ ରୋଗୀ ବା ରୋଗୀର କୁଟୁମ୍ବିଙ୍କ ଲୋକ ହତାଶ ହୁଏ ନାହିଁ । ସୁରେନ୍ଦ୍ର ବାବୁଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଆଶ୍ୱସ୍ତ ହେଲେ ।

ରୋଗିଣୀର ଚିକିତ୍ସା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଯୀପ୍ରଗତିରେ ଚାଲିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ସୁଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଶଯ୍ୟାପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦିନରାତ ଜଗି ବସି ଶୁଶ୍ରୂଷାର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ

ଚଳେ,—ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଶୁଶ୍ରୂଷା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କନ୍ୟା ମାଳତୀ ମଧ୍ୟ କଠିନ କଠିନ ଭାଗ୍ୟକୁ ଆଦରି, ନିଜର ବସ୍ମରଣୀୟ ଦୁଃଖ-ଯାତନାର ଭାର ଧୈର୍ଯ୍ୟସହକାରେ ବହନ କରି, ପିତୃସେବାର ପରିଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଲାଗିଲା । ଭଗବାନ୍ ଯେ ଶରଦିନ ପାଇଁ ଏ ଦୁଃଖ ଯାତନାର ଭାର ତା ଉପରେ ଲଦିଦେଇଛନ୍ତି ! ତାହା ନୀରବରେ ନିର୍ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରେ ବହନ କରି ଏ ଜନ୍ମଟା ପାଇଁ ଜାଳାତପାତ କରିବା ଛଡ଼ା ହିନ୍ଦୁରମଣୀର ଆଉ ଉପାୟାନ୍ତର କଣ ଅଛି ? ପତିହୀନା ସାଧ୍ୱୀ ପତିକୁ ସାରା ଜୀବନରେ ଭୁଲି ପାରେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଦାରୁଣ ସ୍ମୃତିର ଚିତାଗ୍ନି ହୃଦୟରେ ଜାଳିରଖି ତାକୁ ସଂସାର ମରୁରେ ବୁଲିବାକୁ ପଡ଼େ ।

ସୁଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଶୁଶ୍ରୂଷାରେ ନିଯୁକ୍ତ ରହି ମାଳତୀ ଅନେକ ସମୟରେ ରୋଗିଣୀର ପ୍ରଳାପ ଶୁଣେ । ସେ ପ୍ରଳାପ ମଧ୍ୟରେ ସୁଷମାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି । ମାତ୍ର ସୁଷମା କିଏ, ମାଳତୀ ବୁଝିପାରେ ନାହିଁ । ତାହା ଜାଣିବାକୁ ତାର ଅନ୍ତରାତ୍ମା କୌତୂହଳୀ ହୁଏ । ହେଲେ ମଧ୍ୟ, କୌତୂହଳ ନିବୃତ୍ତିର ସେ ଚେଷ୍ଟା କରେ ନାହିଁ ; କରିବାର ସମୟ ନୁହେଁ । ସୁଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଲାଗି କାହାର ମନରେ ସୁଖ ନ ଥାଏ । ସୁତରାଂ ସେ କଥା କାହାରିକୁ ପଚାରିବାକୁ ସେ ସାହସ କରେ ନାହିଁ ।

କିଛିଦିନ ପରେ ସୁଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଶରୀରର ଅବସ୍ଥା ଟିକିଏ ଭଲ ଆଡ଼କୁ ଗତି କଲା । ପ୍ରଳାପଟା କମି ଆସିଲା । ଜ୍ୱରର ପ୍ରକୋପ ଲୋପ ପାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରଳାପ ମଧ୍ୟ ଲୋପ ପାଇଲା । ସଂଜ୍ଞାହୀନତା ଆଉ ଦେଖା ଗଲା ନାହିଁ । ସୁଧାପ୍ରିୟା ଟିକିଏ ଟିକିଏ କଥାବାର୍ତ୍ତା କହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଦିନେ ସୁଧାପ୍ରିୟା କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ —ହରି କିଛି ଚିଠିପତ୍ର ଦେଇ ନାହିଁ କୃଷ୍ଣ ? କୃଷ୍ଣମାଧବ ରୋଗିଣୀଙ୍କୁ ପ୍ରବୋଧ ଦେବାପାଇଁ କହିଲେ—ହଁ, ଦେଇଛି ।

ରାଧାପ୍ରିୟା ପଚାରିଲେ—ଭଲ ଅଛି ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ—ହଁ ।

ରାଧାପ୍ରିୟା—ମୋ ଦେହ ପା କଥା ଶୁଣି ନାହିଁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ—ନା ।

ରାଧାପ୍ରିୟା—ତୁ ବୋଧହୁଏ ଲେଖି ନାହୁଁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ—ନା, ହର ମନରେ କଷ୍ଟ ହେବ ବୋଲି ଆଉ ଲେଖି ନାହିଁ । କାଲିଆଉଙ୍କୁ ଲେଖିବ ।

ରାଧାପ୍ରିୟା ମୃଣ୍ଣ ହେଲେଇ କହିଲେ—ନା, ନା, ବାହିଁକ ଲେଖିବୁ । ମୁଁ ତ ଭଲ ହୋଇ ଆସିଲଣି । ଆଉ ଲେଖିବାର କ ଦରକାର । ତା ପରେ ସେ ଟିକଏ ଚୁପ୍ ରହି ପୁନର୍ବାର ପଚାରିଲେ —ହର ଆଉ କଛି କଥା ଲେଖି ନାହିଁ କୃଷ୍ଣ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏହି "ଆଉ କଛି"ର ଅର୍ଥ ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝିପାରିଲେ । ମୁହଁ ତଳକୁ କର କହିଲେ—ନା ।

ରାଧାପ୍ରିୟା ଦୀର୍ଘ ନିଃଶ୍ୱାସଟିଏ ମୋଚନକରି କଡ଼ ଲେଉଟାଇ ଶୋଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ । ଏହି ସମୟରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ମାଳତୀର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର କଥା ରାଧାପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଲେ । ସେ ତାହା ଶୁଣି କୋହ ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲେ ନାହିଁ, ଅଜସ୍ର ଲୋତକଧାରାରେ ବେଗଶଯ୍ୟା ଭିଜାଇଦେଲେ । ଏଥିରେ ରୋଗିଣୀର ଅନିଷ୍ଟ ହେବାର ଆଶଙ୍କା କରି କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାଙ୍କୁ ବହୁତ ପ୍ରବୋଧ ଦେଇ ସ୍ଥିରକଲେ । ରାଧାପ୍ରିୟା ମାଳତୀକୁ ପାଖକୁ ଡାକିଲେ । ଦୁଇ ହାତରେ ତାକୁ କୁଣ୍ଢାଇଧରି କହିଲେ—ହଉ ମା, ଭଗବାନଙ୍କର ଯାହା ଇଚ୍ଛା । ମୋ କୋଳକୁ ଯଦି ଫେରେଇ ଦେଲେ, ଦେଉନ୍ତୁ ।

ସେହିଦନ କୃଷ୍ଣମାଧବ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ କର ରଖିଲେ ଯେ, ବେତେ ବଡ଼ ବଡ଼ ନାମଜାଦା ଇଂରେଜୀ କାଗଜ ଭାରତରେ ଚଳୁଛି ସବୁଥିରେ

ସେ ନିଜ ନାମରେ ଏହି ମର୍ମରେ ଗୋଟାଏ ନୋଟିସ ଦେଇଦେବେ; ଯଥା:—"ଚୌଧୁରୀ ଶ୍ରୀ ହରଶଙ୍କର ପ୍ରହରାଜ, ବାଲେଶ୍ୱରର ବିଖ୍ୟାତ ପ୍ରହରାଜଇଷ୍ଟେଟର ଖ୍ୟାତନାମା ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ ତରୁଣ ଜମିଦାର— ବୟସ ୨୮ ବର୍ଷ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଗୌରବର୍ଣ୍ଣ (ସବୁବେଳେ ସ୍ୱଦେଶୀ ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରନ୍ତି)—ବର୍ଷାଧିକ କାଳ ହେଲା ଗୃହ ତ୍ୟାଗକରି ଯାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେହି ସଠିକ ସମ୍ବାଦ ଦେଇପାରିଲେ ହଜାରେ ଏକଟଙ୍କା ପୁରସ୍କାର ପାଇବେ ।"

ଏହିପରି ନୋଟିସଟା ଲେଖି କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାର ଅନେକଗୁଡ଼ାଏ ନକଲ ଟାଇପ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଟାଇପ୍ ହୋଇ ଆସିଲା ପରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେ ଗୁଡ଼ାକ ଆଗରେ ଥୋଇ ଅନେକ କ୍ଷଣ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ହୋଇ ଭଲ କେତେ କଣ ଭାବିଲେ । ତା ପରେ ସେ ହଠାତ୍ ସେ ଗୁଡ଼ାକ ଗୋଟାଏ ଅଳିଆ ପାଛିଆରେ ପକାଇଦେଇ କହିଲେ—ନା, ଥାଉ, ଏ ମସୁଧାଟା ଭଲ ନୁହେଁ । ପରଦିନ ସେ ଆଉ ଏକ ମସୁଧା କଲେ । ସେଟା ତାଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଭଲ ବୋଧହେଲା । ତଦନୁଯାୟୀ ସେ ଆଉ ଗୋଟାଏ ନୋଟିସ ସମ୍ବାଦ ଆକାରରେ ଖବରକାଗଜମାନଙ୍କରେ ଛପିବାପାଇଁ ପଠାଇଦେଲେ । ତାହାର ମର୍ମ ଏହିପରି—"ଖ୍ୟାତନାମା ଜମିଦାର ଚୌଧୁରୀ ଶ୍ରୀ ହରଶଙ୍କର ପ୍ରହରାଜଙ୍କର ଧର୍ମପତ୍ନୀ କନକ ଶ୍ରୀମତୀ ସୁଧାପ୍ରିୟା ଦେବୀ ବହୁଦିନାବଧି କଠିନ ଟାଇଫଏଡ଼ ରୋଗରେ ଶଯ୍ୟାଗତା । ଦୁଇଦିନ ତଳେ ତାଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଆଶଙ୍କାଜନକ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଭଲ । ତଥାପି ଆଶଙ୍କାର କାରଣ ରହିଛି ।"

ପଇସା ଖର୍ଚ୍ଚକରି, ବଡ଼ ବଡ଼ ଅକ୍ଷରରେ ଚମକପ୍ରଦ ଶିରୋନାମା ଦେଇ, କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏ ସମ୍ବାଦଟା ଖବରକାଗଜମାନଙ୍କରେ ଛପାଇ ଦେଲେ ।

ଚତୁର୍ବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ସୁଧାପ୍ରିୟା ଅନେକ ପରିମାଣରେ ସୁସ୍ଥ ହୋଇ ଆସିଲେଣି, କିନ୍ତୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାଧାରଣ ପଥ୍ୟ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ବାହାରେ ସାମାନ୍ୟ ଟିକିଏ ବୁଲବୁଲି ପାରୁଛନ୍ତି । ବେଶି ଚଲାବୁଲା କରିବାକୁ ଡାକ୍ତର ବାବୁଙ୍କର ମନା । ଘରର ସମସ୍ତେ ଟିକିଏ ଅସ୍ବସ୍ତି ବୋଧ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେଣି । ଆଉ ରାତଦିନ ଶୁଶ୍ରୂଷା କରିବାକୁ ପଡ଼ୁ ନାହିଁ । ଅଥଚ ଦୁଇ ତିନିଜଣ ପୋଇଲି ପରିବାରୀ ବରାବର ଜଗି ରହିଥାନ୍ତି । ମାଳତୀ ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ସୁଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ନିକଟରେ ଥାଏ, ରାତିରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କରି ଘରେ ଶୁଏ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଦିନରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ତିନିଥର ଆସି ଭଗିନୀର ତତ୍ତ୍ୱ ନିଅନ୍ତି । ସୁଧାପ୍ରିୟା କହନ୍ତି କାହିଁକି ଅଉ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛୁ କୃଷ୍ଣ ? ବଞ୍ଚିବାର କଥା ତ ହେଲା । ତୁମ୍ଭେମାନେ ତ ମୋତେ ମରିବାକୁ ଦେଲ ନାହିଁ । ହେଲେ, ମରିଥିଲେ ତରି ଯାଇଥାନ୍ତି ଭାଇ ! କୃଷ୍ଣମାଧବ ଏ କଥାର ଉତ୍ତର ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ ।

ସେ ଦିନ କୃଷ୍ଣମାଧବ ନିଜର ବୈଠକଖାନାରେ ବସି ଗୁଡୁଗୁଡୁ କରି ଗୁଡ଼ାଖୁ ଖାଉଛନ୍ତି ଏବଂ ଧୂଆଁ ଛାଡୁଛନ୍ତି । ମନେ ମନେ ହରି-ଶଙ୍କରଙ୍କ କଥା ଭାବୁଛନ୍ତି । ଖବରକାଗଜରେ ଯେଉଁ ସମ୍ବାଦଟା ସେ ଛାପି ଦେଇଛନ୍ତି ସେଟା କଣ ହରିର ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ ନାହିଁ ? କିଏ ଜାଣେ ? କିନ୍ତୁ ନ ପଡ଼ିବ ବା କାହିଁକି ? ହରି ତ ପ୍ରତିଦିନ ଖବର କାଗଜ ପଢ଼େ,— ନ ପଢ଼ିଲେ ବାୟା ହୋଇଯାଏ,—ସେଟା ତାର ଗୋଟାଏ ନିଶା । ନିଶ୍ଚୟ ପଢ଼ିଥିବ । କିନ୍ତୁ ଅଜାଯାଏ ସେତ ଆସିଲା ନାହିଁ ! ମାଅର ସାଙ୍ଘାତିକ ଅସୁସ୍ଥତାର ଖବରଟାକୁ କଣ ସେ ଲଘୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିଲା ? ନା, ତା ତ ବିଶ୍ୱାସ ହେଉ ନାହିଁ ।

ନିର୍ଜନରେ ବସି ଏହିପରି ଭାବୁଥିବା ସମୟରେ ମାଳତୀ ବହିଖଣ୍ଡିଏ ହାତରେ ଧରି ଧୀରେ ଧୀରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । କନ୍ୟାକୁ ଦେଖି କୃଷ୍ଣମାଧବ ପଚାରିଲେ—କି ଖବର ମା ?

ମାଳତୀ କହିଲା— କିଛି ନା ଦାଦା, ସବୁ ଭଲ, ତେବେ ଗୋଟାଏ କଥା ପଚାରିବାକୁ ଆସିଲି ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ—କଣ ପଚାରିବୁ ପଚାରୁ ନାହୁଁ ମା ?

ମାଳତୀ—ପଚାରିଲେ କିଛି ମନେ କରିବ ନାହିଁ ଦାଦା ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ମାଳତୀର କଥା ଶୁଣି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ପିଲାଦିନରୁ ମାଳତୀକୁ ସେ ଯେତେ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ଆଜି ତାର ଅକାଳ ବୈଧବ୍ୟରେ ତାହା ଶତଗୁଣିତ ହୋଇ ଉଠିଛି । ବିଧବା କନ୍ୟାଟିକୁ ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କର ହୃଦୟରେ ସ୍ନେହର ବନ୍ୟା ଉଛୁଳି ଉଠେ । ହତଭାଗିନୀ ପ୍ରତି ଗଭୀର ସମବେଦନା ସେ ସ୍ନେହର ପ୍ଲାବନକୁ ସ୍ଫୁଳ କରିଦିଏ । ସେ ପୁଣି ତାର କଥା ଶୁଣି କଣ ଗୋଟାଏ ମନେ କରିବେ ! କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଏହା କଳ୍ପନାର ଅତୀତ । ସେ ସସ୍ନେହ ନୟନରେ କନ୍ୟାର ମୁହଁଟିକୁ ଚାହିଁ କହିଲେ,—କି କଥା ମା ? କାହିଁକି କଣ ମନେ କରିବ ?

ମାଳତୀ ହସି ହସି ପଚାରିଲା—ଦାଦା, ସତ କହୁଛ ? ମୋ ମୁଣ୍ଡଛୁଇଁ କହିଲ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ କୃତ୍ରିମ କୋପରେ ଅସ୍ଫାଳନ କରି କହିଲେ—ହଇର ପାଗଳୀ, ସବୁଦିନେ ସେହି ପିଲାଳିଆ କଥା, କଣ କହୁଛୁ କହ ତୋ କଥାଟା ନ ରହିଲେ ସିନା ଦୋଷ ଦବୁ ।

ମାଳତୀ—ତେବେ କହିବ ଦାଦା ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ—ହଁ କହ ରେ ।

ମାଳତୀ ଧୀରେ ଧୀରେ କହିବାକୁ ଲାଗିଲା—ବାବା ମୁଁ ଯଦି ମନଇଚ୍ଛା ଖରଚ କରିବାକୁ ମାସରେ ପଚିଶଟା ଟଙ୍କା ମାଗେ ତମେ କଣ ଦବ ନାହିଁ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ ହସି ହସି ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ଏଇ ସାମାନ୍ୟ କଥାଟା ପାଇଁ ଏତେ ଭୂମିକା । ଯା, ସେହି ହାତବାକ୍ସଟା ଫିଟେଇ ତୋର ଯେତେ ଦରକାର ନେଇ ଯା । ଆଉ ଏ ଚାବିଟା ବି ତୁ ରଖ୍ । ପଚିଶ ଟଙ୍କା ଛାଡ଼ ହରିଶଙ୍କରର ତହବିଲରୁ ୫୦୦ ଟଙ୍କା ମାସରେ ନେଲେ ବି କେହି ପାଟି ଫିଟାଇବ ନାହିଁ,—ହରି ସେ ଭଳି ପିଲା ନୁହେଁ । ତାର ଗୋଟାଏ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମୁଁ ସମସ୍ତ ଦେଖି କରିଦେବି ।

ଏହା କହି ସେ ଚାବି ଗୋଛାଏ ମାଳତୀ ଆଡ଼କୁ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଲେ । ମାଳତୀ ତାହା ଫେରାଇ ଦେଇ କହିଲା—ନା ବାବା, ଚାବି ମୋର ଦରକାର ନାହିଁ । ମୁଁ ଖାଲି ସେତିକି ଜାଣିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲି, ହେଲେ ଆଉ ଗୋଟାଏ କଥା ଅଛି ବାବା ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ—ଆଉ କଣ ମା ?

ମାଳତୀ—ମୋର ଗୋଟାଏ ଭଉଣୀ ଅଛି ବାବା, ସେ ବି ବଡ଼ ଦୁଃଖିନୀ । ସେହି ଟଙ୍କାଟା ତାହାଙ୍କ ପାଖକୁ ମାସକୁ ମାସ ପଠାଇ ଦେବାକୁ ତମ ଗୋଡ଼ଧରି ଅନୁରୋଧ କରୁଛି । ମୋ ଅନୁରୋଧ କି ରଖିବ ନାହିଁ ବାବା ?

ଏହା କହି ମାଳତୀ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ପାଦ ଦୁଇଟି ଭିଡ଼ି ଧରିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ପାଗଳୀଟା, ପାଗଳୀଟା, ଛାଡ଼ ମା । ତୋ କଥା କୃଷ୍ଣମାଧବ କେବେ କାଟି ଦେଇଛି, ମାଲ ?

ମାଳତୀ—ନା, ବାବା, କେବେ କାଟି ଦେଇନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ତ ସାହସ କରି କହୁଛି, ତେବେ ଅଜାଡ଼ାକୁ ପଠେଇବ ?

କୃଷ୍ଣମାଧବ—ତୋ ନାମରେ ପଠେଇ ଦେ ମା । ମୁଁ ପଠେଇଲେ—

ମାଲତୀ ବାଧାଦେଇ କହିଲା—ନା, ବାବା, ମୋତେ ଯେ ସେ ଚିହ୍ନେ ନାହିଁ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ପରିହାସ ଛଳରେ କହିଲେ—ଭଉଣୀ ପୁଣି ଭଉଣୀକୁ ଚିହ୍ନେ ନାହିଁ ? ଏଥା କେହି ବିଶ୍ୱାସ କରିପାରେ ମାଲ ?

ମାଲତୀ ଉତ୍ତର ଦେଲା—ଥଟ୍ଟା ନୁହେଁ ବାବା । ମୁଁ ଯେ ସୁଷମାକୁ କେବେ ଦେଖି ନାହିଁ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ ଉଠିଲେ । କହିଲେ—ମୁଁ ଯେ ତାର ଠିକଣା ଜାଣେ ନାହିଁ ମା । ତେବେ ବାପୁକୁ ପଚାରିବେ—ସେ କାଲେ ଜାଣିଥିବ ।

ମାଲତୀ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ଜବାବ ଦେଲା—ନା, ବାବା, ଠିକଣା ମୁଁ ଜାଣେ । ଏହା କହି ସେ ହାତରେ ଧରିଥିବା ବହିଖଣ୍ଡି ଖୋଲି ପ୍ରଥମ ପୃଷ୍ଠାରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବା ସୁଷମାର ନାମ ଓ ଠିକଣା ଦେଖାଇଦେଲା ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ବହି ଖଣ୍ଡି ନିଜ ହାତକୁ ନେଇ ଦେଖିଲେ । ଅତି ସୁନ୍ଦରାକ୍ଷରରେ, ବୋଧହୁଏ ସୁଷମାର ନିଜ ହସ୍ତରେ, ସୁଗୋଲ ଅକ୍ଷରରେ, ନାମ, ଗ୍ରାମ, ପୋଷ୍ଟଅଫିସ ଓ ଜିଲ୍ଲା ସମସ୍ତହିଁ ଲେଖା ଅଛି । କୃଷ୍ଣ-ମାଧବଙ୍କର ମନେ ପଡ଼ିଲା—ବୋଧହୁଏ ଦିନେ ସେହି ଠିକଣାରେ ସେ ହରଶଙ୍କରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଟଙ୍କା ପଠାଇ ଥିଲେ । ସିରସ୍ତାର କାଗଜ-ପତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ତାହା ଅଦ୍ୟାବଧି ଥାଇପାରେ । ମାଲତୀର ମୁହଁକୁ ଅନାଇ ସେ ପଚାରିଲେ—ଏ ବହି ଖଣ୍ଡ ତୁ କେଉଁଠୁ ପାଇଲୁ ମାଲ ?

ମାଲତୀ ଉତ୍ତର ଦେଲା ଯେ, ଗୃହପ୍ରିୟାଙ୍କ ଘରେ ଯେଉଁ ଅଲମାରିଟା ଅଛି ତାହାର ଉପରେ ସେ ବହିଖଣ୍ଡ ପଡ଼ିଥିଲା, ଅଲମାରି ଉପରଟା ଝାଡୁ ଝାଡୁ ସେ ଖଣ୍ଡ ସେ ପାଇଛି ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ଭଲ କଥା । ଟଙ୍କାଟା ଏହି ଠିକଣାରେ ପଠାଇ ଦେଇପାରୁ । କିନ୍ତୁ ମୋ ନାମରେ ପଠେଇବାଟା ଉଚିତ ହେବ ନାହିଁ ମା । ଗୋଟାଏ କାମ କର, ତୋହର ନାଁରେ ପଠେଇ ଦେ, ଆଉ ତୋର ହରଶଙ୍କର ଭାଇର ଆଦେଶ କ୍ରମେ ପଠେଇଲି, ବୋଲି ଲେଖି ଦେ ।

ମାଳତୀ ଉତ୍ତର ଦେଲା—ସେଟା କଣ ଭଲ ହେବ ବାବା ! ବରଂ ଅପରିଚିତ ହେଲେ ବି ନିଜ ନାମରେ ପଠାଯାଇ ପାରେ, କିନ୍ତୁ ହରିଭାଇଙ୍କ ନାଁରେ ପଠେଇବାକୁ ମନ ବଳୁ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ସେ ହୁଏ ତ ଅଧିକ ଅପମାନିତ ବୋଧ କରିପାରେ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ଆଉ ତ କିଛି ଉପାୟ ଦେଖୁ ନାହିଁ ମା । ତେବେ ଠିକଣାଟା ଟିପି ଦେଇ ଯା ।

ମାଳତୀ ଠିକଣାଟା ଖଣ୍ଡିଏ କାଗଜରେ ଟିପି କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇ ଆସିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ତାହା ଖୁବ୍ ସାବଧାନରେ ରଖିଲେ ।

କଣ ଭାବି କି ଜାଣି କୃଷ୍ଣମାଧବ ସେହି ଦିନ ମାଳତୀ ନାମରେ ଶହେ ଟଙ୍କା ସୁଷମା ନିକଟକୁ ମନିଅର୍ଡର କରି ପଠାଇ ଦେଲେ ଏବଂ ମାଳତୀକୁ ଡାକି କହିଲେ—ମା, ଶେଷରେ ତୋହର ନାଁରେ ପଠେଇ ଦେଲି ରେ । ମାଳତୀ ଅବାକ୍ ହୋଇ ରହିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ଯାଉ, କିଛି କ୍ଷତି ନାହିଁ ।

ହେଲେ, ମାଳତୀର କଥାଗୁଡ଼ାକ ତାଙ୍କ ମନରେ ଗୋଟାଏ ଗଭୀର ଦାଗ ରଖିଦେଇଗଲା । ଏଇ କେତେଟା ଦିନ ଭିତରେ ମାଳତୀ ସମସ୍ତ ଘଟଣାଟା ବୁଝିସାରିଛି । ସୁଷମା ପ୍ରତି ତାର ସହାନୁଭୂତି ଜାତ ହୋଇଛି । ନିଜର ଭଉଣୀ ପରି ସେ ତାକୁ ଜ୍ଞାନ କରିଛି । ନ ଦେଖିଥିଲେ ବି ସୁଷମାପ୍ରତି ତାର ସ୍ନେହମମତାର ସୂଅ ନିଜେ ସ୍ୱତଃ

ପ୍ରଧାବିତ ହୋଇ ପାରନ୍ତି । ତେବେ ଏହି ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ସୁଷମାର ଶତ୍ରୁ କିଏ ? ବୋଧହୁଏ ଜଣେ । ହୁଏ ସେ ଜଣକ ବି ତାର ଶତ୍ରୁ ନୁହେଁ । ଠିକ୍ ବୁଝିବାକୁ ଗଲେ, ତାର ଶତ୍ରୁ ମନୁଷ୍ୟ ରୂପଧାରୀ କେହି ନୁହେଁ । ତାହା ଏକ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଜରାଜୀର୍ଣ୍ଣ ଅନୁଷ୍ଠାନ, କିମ୍ବା ଅନୁଷ୍ଠାନ-ପ୍ରୀତି ପ୍ରାଚୀନତାର ମୋହ ବା ମୋହଜ ଭ୍ରାନ୍ତି ବୋଲି ମଧ୍ୟ ତାର ନାମ ଦିଆଯାଇ ପାରେ । ଅନ୍ୟ କଥାରେ ତାହା ଦୁର୍ବଳତା ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ ଧଡ଼ପଡ଼ି ଉଠିଲେ । ଡାକିଲେ—ବନ୍ଧୁ ! ଅଳ୍ପଗତ୍ରେ ଛଡ଼ାଇଲ କଚେରୀଘର ଦାଣ୍ଡରେ ବନ୍ଧୁଙ୍କର ଶାନ୍ତ ଅଧିଷ୍ଠାନ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ହୁକୁମ ଦେଲେ—ଦଲଦାର ମିଆଁ ବରକନ୍ଦାଜ, ପିଅଦା ହନୁମନ୍ତ ସିଂହ, ଗୁଜର ସଙ୍ଖାଳି ଦାରିକ, ସେପେୟା ନବଘନ ପଣ୍ଡା, ଫଉ ନୁହେଁ ସଦାର ବେହେରାଙ୍କୁ ଖବର ଦିଅ ।

ମୋଫସଲ ଗସ୍ତକୁ ଗଲେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କର ଏହିପରି ସାଜସଜ୍ଜାର ଆୟୋଜନ ହୁଏ । ସୁତରାଂ ବନ୍ଧୁମାନେ ଅନୁମାନ କରିନେଲେ— ମାମୁଁ ସାଆନ୍ତେ ମୋଫସଲ ଗସ୍ତରେ ବାହାରିବେ । ତଦନୁସାରେ ସେ ସମସ୍ତ ଆୟୋଜନ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ।

ଯିବା ପୂର୍ବରୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ସୁଆସିନୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କରି ଦୁଇ ଚାରିଦିନ ଭିତରେ ଫେରି ଆସିବେ ବୋଲି କହିଗଲେ । ମାଳତୀ ଓ ବଧୂମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ ତତ୍ତ୍ୱ ନେବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଗଲେ ।

କିଛି ସମୟ ପରେ ବେହେରାମାନେ ଫେରିଆସି ଖବର ଦେଲେ ସାଆନ୍ତେ ରେଲଗାଡ଼ିରେ ବଢେଇ ହୋଇ ଦକ୍ଷିଣକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ ।

ପଞ୍ଚବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଭଦ୍ରକେଟ୍ରର ଷ୍ଟେସନ । ଟ୍ରେନ ଛାଡ଼ିବାକୁ କିଛି ବିଳମ୍ବ ଅଛି, ମାତ୍ର ବେଶି ବିଳମ୍ବ ନାହିଁ । ଗାଡ଼ି ଆସି ପ୍ଲାଟଫର୍ମରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇଛି । ଜଙ୍କସନ ଷ୍ଟେସନ । ସେ ଦିନ ଅନେକ ଯାତ୍ରୀ । କିଏ ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇବାକୁ ବ୍ୟସ୍ତ, କିଏ ବା ଗାଡ଼ିରେ ଚଢ଼ିବାକୁ ବ୍ୟସ୍ତ । ଗାଡ଼ି ବହୁତ୍ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଷ୍ଟେସନରେ ଛିଡ଼ା ହୁଏ, ସେଥିପାଇଁ ବ୍ୟସ୍ତତା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ସବଲବଳେ ଅବତରଣ କଲେ ଏବଂ ଲୋକଗହଳି ଭିତର ଦେଇ ପ୍ଲାଟଫର୍ମ ଗେଟ୍ ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲେ । ଗେଟ ପାଖରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ବିଶୃଙ୍ଖଳା ତେଲଙ୍ଗା ବାବୁଟିଏ ଟିକେଟ୍ ନେଉଥିଲା । ଲୋକ ଦେଖି କାରବାର କରୁଥିଲା । ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଅଧେ ଲୋକଙ୍କୁ ଅଟକାଇ ରଖି କିଛି ଅଣ୍ଟିଗୁଞ୍ଜା ନେଇ ଛାଡ଼ ଦେଉଥିଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯେତେବେଳେ ଗେଟ୍ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲେ, ସେତେବେଳେ ତେଲଙ୍ଗା ବାବୁଟି ଶୁଭ୍ରପରିଚ୍ଛଦଧାରୀ ମୁକ୍ତକେଶ ନମ୍ର କୌଶେୟ ତରୁଣ ଭଦ୍ର-ସନ୍ତାନଠାରୁ ଟିକେଟ ନେଉଥିଲା । ପଛଆଡ଼ୁ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯାଇ ହାଜର ଗଲେ । "ଏ କିଏ ରେ ? ହରି !" ବୋଲି ଚିତ୍କାର କରି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଯୁବକଟିକୁ କୁଣ୍ଢାଇ ପକାଇଲେ । ଯୁବକ ତଟସ୍ଥ ହୋଇଗଲା । ଏ ଯେ ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବ । ହରିଶଙ୍କର ପାଦତଳେ ମୁଣ୍ଡ ଲଗାଇ କରି ପ୍ରଣାମ ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗଳଦଶ୍ରୁନେତ୍ର ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଆଲିଙ୍ଗନ ପାଶରୁ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ଭାଗିନେୟଙ୍କୁ ବାହୁପାଶରେ ଭିଡ଼ି ଧରି ଛିଡ଼ା ହୋଇ ରହିଲେ । ନେତ୍ରଯୁଗଳରୁ ଝର ଝର ହୋଇ ଅଶ୍ରୁବିନ୍ଦୁ ଝରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଟିକେଟ୍‌କଲେକ୍ଟରଟା ଆଁ କରି ଅନାଇ ରହିଲା । ଗେଟ ପାଖରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇଥିବା ଯାତ୍ରୀମାନେ କୌତୂହଳୀ ହୋଇ ଦୃଶ୍ୟଟା

ଦେଖିବାକୁ ଲଗିଲେ । ଦୁଇ ପାଞ୍ଚ ମିନଟ୍ ଏହିପରି କଟିଗଲା । ଶେଷରେ ଟିକଟ୍‌କଲେକ୍ଟର ଅଯଥା ବିଳମ୍ବ ହେଉଥିବାର ଦେଖି ହାତଟା ପ୍ରସାରିତ କରି ଚିତ୍କାର କରି ଉଠିଲା—'ଟିକଟ୍ ଆପ୍କା । ପହିଲେ ଟିକଟ୍ ଦେନା ଚାହି, ପିଛେ ଓ ସବ୍‌ବାତ ।' କୃଷ୍ଣମାଧବ ଶୁଣିଲେ ନାହିଁ । ପୂର୍ବପରି ସ୍ଥିର ଅଲଙ୍ଘନ କରି ରହିଲେ । ଟିକଟ୍‌ବାବୁ ଅତୁରି ତାର ସ୍ୱରରେ ଚିତ୍କାର କଲା—'ଟିକଟ୍ ଦେ ଦୋ ବାବୁ ଟିକଟ୍ ଦେ ଦୋ ।' କୃଷ୍ଣମାଧବ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ—'ଅରେ ଠହର୍ ଯାଓ, ଟିକଟ୍ ଟିକଟ୍ ମତ ଚିଲାଓ, ଅଭି ଟିକଟ୍ ନେହି ଦେଗା ।' ଟିକଟ୍‌ବାବୁଟି କାବା ହୋଇ ରହିଗଲା । ପରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଅନେକଗୁଡ଼ାଏ ଟିକଟ୍ ପକେଟରୁ ବାହାର କରି ତା ହାତକୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ । ତା ପରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଧରି ନେଇ ସେ ଫାଟକ ପାର ହେଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ନିଷ୍କ୍ରାନ୍ତ ହେଲା ପରେ ଫାଟକବାବୁଟି ମୁରୁକି ମୁରୁକି ହସି ସମ୍ମୁଖସ୍ଥ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଦକ୍ଷିଣୀ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦାଢ଼ିଲା—ବାବୁ 'ଗୁପା' ପଢ଼ିଗଲା ପସ ! ଓହୋ ! କେତେ ଗୁପା !

ଅକସ୍ମାତ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତଭାବରେ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ସହିତ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ ଘଟିଗଲା । ହରିଶଙ୍କର କିମ୍ବା କୃଷ୍ଣମାଧବ କେହି ଏହା ସ୍ୱପ୍ନରେ ଭାବି ନ ଥିଲେ । ହରିଶଙ୍କର ସୁଷମାକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଯେଉଁ ଦିନ ଘରୁ ବିଦାହୋଇ ଚାଲି ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ସୁଷମାକୁ ସ୍ୱଗୃହରେ ପୁନଃ ସଂସ୍ଥାପିତ କରି ଫେରିଯାଇଥିଲେ, ସେହି ଦିନରୁ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଖବର କେହି ପାଇ ନ ଥିଲେ । ଅଭିମାନୀ ଯୁବକ ଆଉ ଘରକୁ ଫେରିବେ ନାହିଁ, ସମ୍ପତ୍ତି ଦାବି କରିବେ ନାହିଁ, ନିଜେ ଉପାର୍ଜ୍ଜନ କରି ଚଳିବେ ଇତ୍ୟାଦି ନାନାପ୍ରକାର କଳ୍ପନା ସେ ଦିନ ମନରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ଥିଲା । ଭୁବନେଶ୍ୱରରୁ କଟକକୁ ଫେରି ଆସି ସେ ଦିନଟା ସେ ନିତାନ୍ତ ଅବ୍ୟବସ୍ଥିତଭାବରେ କଟାଇଥିଲେ ।

ପରଦିନ ସେ ଭାରତଲକ୍ଷ୍ମୀ କଟନ୍‌ମିଲରୁ ପ୍ରେଫେଡ ଏକହଜାର ଟଙ୍କା ଲଭାଂଶର ଚେକ୍ ପାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେ ଟଙ୍କାଟା କଣ କରିବେ ତାହାହିଁ ଭାବୁଥିଲେ । ମନେ ମନେ ଯୁକ୍ତି କରୁଥିଲେ—ଏ ଟଙ୍କାଟା ବି ତ ନିଜର ଉପାର୍ଜିତ ସମ୍ପତ୍ତି ନୁହେଁ । ଏଟା ସେହି ପିତୃପିତାମହଙ୍କ ଉପାର୍ଜିତ ଜମିଦାରୀର ଟଙ୍କା । ତେବେ ସେହି ଜମିଦାରୀ ତହବିଲକୁ ଫେରିଯିବା ଉଚିତ । ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ନାମରେ ଚେକ୍‌ଟା ପଠାଇଦେଲେ ହେବ । କିନ୍ତୁ ସେଟା କି ଭଲ କଥା ହେବ ! କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କୁ ଗୋଟାଏ ମାଡ଼ ମାରିଲା ପରି ନ ହେବ କି ? ନା, ଥାଉ । ତେବେ ଚେକ୍‌ଟା ଉଙ୍ଗେଇ ସୁଷି ନାମରେ ବେଙ୍କରେ ଜମା ରଖିଦେଲେ ତ ମନ୍ଦ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ।

ଏହିପରି ନିର୍ଜନରେ ବସି ଭାବୁଥିବା ସମୟରେ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଜଣେ ବନ୍ଧୁ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । କହିଲେ—ଏତେ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ହୋଇ ସତ୍ୟଯୁଗର ମହର୍ଷି ପରି କଣ ଭାବୁଛ ହେ ! ଥରେ ସମାଧିଟା ଭାଙ୍ଗି ଏ ବାସ୍ତବ ଜଗତ୍‌ଟା ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଅ । ବନ୍ଧୁ ଏହା କହି ଠୋ ଠୋ ହୋଇ ହସିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ ହାସ୍ୟରୋଳରେ ବାସ୍ତବିକ ହରିଶଙ୍କରଙ୍କର ଧ୍ୟାନ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ସେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ଆରେ ! ବ୍ରଜମୋହନ ବାବୁ ଯେ ! ଆଜି କଣ ଖବର ?

ବ୍ରଜମୋହନ କହିଲେ—ଖବର ସାଙ୍ଘାତିକ । ଏକାବେଳେକେ ଶ୍ରୀ ମମତାଜ୍‌ମହଲଙ୍କ ସମାଧି ମନ୍ଦିର ଅଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରା ।

"ସତେ ? ତାଜ୍‌ମହଲ ଦେଖିବାକୁ ବାହାରିଛ ନା କଣ ?"

'ନିଶ୍ଚୟ ।' ସାହାଜାହାନ ମିଅାଁଙ୍କର ଏତେ ବଡ଼ କୀର୍ତ୍ତିଟା ଯଦି ବ୍ରଜମୋହନ ମଙ୍ଗରାଜ ନ ଦେଖନ୍ତି, ତେବେ କାହା ଲାଗି ସେଟାର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ?

ହରଶଙ୍କର ପଚାରିଲେ—ନା, ଥାଉ ନୁହେଁ । ଏବେ ଅଗ୍ରା ଯାଉଛ ?

ବ୍ରଜମୋହନ କହିଲେ—ଥରେ ତ କହିଲି । ସେଥିରେ ପୁଣି ସନ୍ଦେହ କାହିଁକି ? ହଁ ହେ,—ଚାଲ ନା—ତ୍ରିବେଣୀ ସାଇଦେଇ ଆସିବା । ତମ ପରି ମୋର ସବୁ ଠିକଣାର ଗଛ ଥାନ୍ତା, ଭାଇ, ପ୍ରତି ମାସରେ ଥରେ ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପଟା ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ ନ କରି ଛାଡ଼ନ୍ତି ନାହିଁ । କଣ କହୁଛ—ହରିଦ୍ୱାରକୁ ? ଯିବ ? ଯିବାକୁ ତ ହିଁ ହେବ ହେ । ଉଠ ।

ଏହା କହି ବ୍ରଜମୋହନ ଏକାବେଳେକେ ଟାଣିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ହରଶଙ୍କର କହିଲେ—ଆରେ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧର । ଯିବା ବୋଇଲେ କଣ ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ?

ବ୍ରଜମୋହନ ଉତ୍ତର ଦେଲେ—ହଁ, ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ । ଡେରି ହୋଇଯିବ । ଖାଇବା ପିଇବା ଆଜି ଆମ ଘରେ, ଉଠ ।

ବ୍ରଜମୋହନ ଅସ୍ଥିର କରି ପକାଇଲେ । ହରଶଙ୍କର ଭାବିଲେ—ପ୍ରସ୍ତାବଟା ମନ୍ଦ ନୁହେଁ । ଥରେ ବୁଲି ଆସିଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା । ଏହା ଭାବି ଆଉ ଆପତ୍ତି ନ କରି ଉଠିଲେ । ବ୍ରଜମୋହନ ଖୁସି ହୋଇ କହିଲେ—ବ୍ରେଭୋ ! ବ୍ରେଭୋ !

ସେହି ଦିନ ହରଶଙ୍କର ଅଗ୍ରାଯାତ୍ରୀ ହୋଇ ବାହାରି ପଡ଼ିଲେ । ମୁକ୍ତି ନାମରେ ଠିକଣାଟା ଉପାଜର୍ଚ୍ଚ ହେବା ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୂନ୍ୟେ ଶୂନ୍ୟେ ଉଡ଼ିଗଲା । ଚେକ୍‌ଟା ବେଙ୍କରେ ଭଙ୍ଗାଇ ନେଇ ସେ ଚାଲିଲେ ।

ବର୍ଷାଧିକ କାଳ ହରଶଙ୍କର ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ବୁଲି ଅନେକ ଜିନିଷ ଦେଖିଲେ । ସମସ୍ତ ଉତ୍ତର-ଭାରତଟା ତନ୍ନ ତନ୍ନ କରି ବୁଲି ଆସିଲେ । ବିଦେଶ ଭ୍ରମଣ ସାଙ୍ଗ ହେଲା । ଅବଶେଷରେ ବ୍ରଜ-ମୋହନଙ୍କ ସହିତ ଫେରିଲେ । କିନ୍ତୁ ବ୍ରଜମୋହନ ବାଟରେ ଅଟକି

ଗଲେ । ବନ୍ଧୁବିଶେଷଙ୍କ ସନିର୍ବନ୍ଧ ଅନୁରୋଧ ଏଡ଼ି ନ ପାରି ସେ ହାବଡ଼ାରେ ରହିଗଲେ । ବ୍ରଜମୋହନ ମଧ୍ୟ ଧନୀ ସନ୍ତାନ । ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ପରି ବଡ଼ଲୋକ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଘରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଟଙ୍କା ଅଛି । ପୁଣି ଧନବାନ୍ ଶ୍ୱଶୁରଙ୍କର ଏକମାତ୍ର କୁଳନନ୍ଦନୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରି ମନ ଇଚ୍ଛା ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ ଟଙ୍କା ପାଉଥାନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଚିନ୍ତା କଣ ?

ଯାହାହେଉ ବ୍ରଜମୋହନ ହାବଡ଼ାରେ ରହିଗଲେ । ହରିଶଙ୍କର ଏକାକୀ ଫେରିଲେ । ଗାଡ଼ି ବାଲେଶ୍ୱର ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚିଲା ପରେ ଟିକିଏ ଓହ୍ଲାଇପଡ଼ି ମାଆଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣ ଦର୍ଶନ କରି ଆସିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ସୁଷମାର କଥା । ସୁଷମାକୁ ଘରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଇ, ମନିବେଗ୍‌ଟାରୁ ପାଞ୍ଚଟି ମାତ୍ର ଟଙ୍କା କାଢ଼ି ନେଇ, ସମଗ୍ର ବେଗ୍‌ଟା ତାହାର ହାତରେ ଦେଇ ଆସିଥିଲେ । ସେଥିରେ କେତେ ଟଙ୍କା ଥିଲା, ତାହା ଗଣି ଦେଖି ନାହାନ୍ତି । ବୋଧହୁଏ ତିନି ଶହ, ସାଢ଼େ ତିନି ଶହ ଭିତରେ ହେବ । କିନ୍ତୁ ବର୍ଷେ କେତେ ମାସ ହୋଇଗଲା । ଏଡ଼େ ଟଙ୍କା ପଇସା କିଛି ପଠା ହୋଇ ନାହିଁ । ହରିଶଙ୍କର ଭାବିଲେ—ସୁଷିର ହାତରୁ ଯଦି ପଇସା କଉଡ଼ି ସରି ଯାଇଥାଏ ? ତାର ଅବସ୍ଥା ଆଜି କଣ ହୋଇ ନ ଥିବ ! ଭିକାରୁଣୀ ହୋଇ ସୁଷି ଆଜି ଦ୍ୱାରେ ଦ୍ୱାରେ ବୁଲୁ ନ ଥିବ କି ? ଭାବୁ ନ ଥିବ କି—ପ୍ରେମାସ୍ପଦ ବୋଲି ଯେ ଦିନେ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଅସ୍ଫାଳନ କରି ଛିମ୍ଭା ଦୁନ୍ଦୁଭି ବଜାଇ ବୁଲୁଥିଲା, ସେ ଏତେ ନିଷ୍ଠୁର, ଏତେ ପାଷାଣ ! ଦୟାମାୟା ବୋଲି କୌଣସି ବସ୍ତୁର ସେ ଧାର ଧାରେ ନାହିଁ । ହାୟ ରେ ଛଳନାମୟ ନିଷ୍ଠୁର ସଂସାର !

ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ଅନ୍ତରାତ୍ମା ନିଜ କୃତ ଦଶାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଉଠିଲା । ବାହାରେ ସୂଚିଭେଦ୍ୟ ଅନ୍ଧକାର ତାଙ୍କ କଟମଟ କରି ଚାହିଁ ତାକୁ

ଉପଦ୍ରାପ କରିବାକୁ ଲଗିଲ । ହରଶଙ୍କର ଚୁପ୍ ହୋଇ ବସି ରହିଲେ, ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ପ୍ରସ୍ଥାନ ଘଣ୍ଟା ବାଜିଲା—ଗାଡ଼ି ସିଟି ଦେଲା—ଶେଷରେ ଝମ୍ ଝମ୍ ଦମ୍ ଦମ୍ ହୋଇ ଚାଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ହରଶଙ୍କର ସେହିପରି ବସିରହିଲେ । କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ପୁଣି ଭାବିଲେ—ବୋଧହୁଏ ସୁଷିର ଅବସ୍ଥା ଏତେ ଗୁରୁତର ହୋଇ ନ ଥିବ । ଦୁଇଟା ପେଟ ତ ? ମାସରେ କେତେ ଖରଚ କି ? ବୋଧହୁଏ ହାତରେ କିଛି ଥିବ । କିନ୍ତୁ ନିଶ୍ଚୟ ଶେଷ ହେବା ଉପରେ ହେବଣି ତା ପରେ ସୁଷିର ଉପାୟ ?

ହରଶଙ୍କର ଧଡ଼ପଡ଼ି ଉଠିଲେ । ସୁଟ୍‌କେସଟା ଖୋଲି ଦେଖିଲେ, ଟଙ୍କା ଶହେ ପାଞ୍ଚ ପା ଭିତରେ ଅଛି । ଇଚ୍ଛା ହେଲା—ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ପିଙ୍ଗି ଦିଅନ୍ତେ,—ଠିକ୍ ସୁଷିର କୋଳରେ ଯାଇ ଝଣ୍‌ଝାଣ୍ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତା । ହାୟ ହାୟ, ସୁଷି ଏତେ ନିକଟରେ ନୁହେଁ । ହରଶଙ୍କର ଭାବିଲେ—ନା, କଟକରେ ପହଞ୍ଚି ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ, ସମସ୍ତ ଟଙ୍କା ସୁଷି ନାମରେ ଟେଲିଗ୍ରାମ ମଣିଅଡ଼ରରେ ପଠେଇ ଦେବା ।

ଗାଡ଼ି ଚାଲିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଷ୍ଟେସନ ପରେ ଷ୍ଟେସନ ଗଲା । ମହାନଦୀର ପୋଲ ପଡ଼ିଲା । ବି, ଏନ୍, ଆର ଗାଡ଼ି ବୀରଦର୍ପରେ ସିଂହନାଦ କରି ଚାଲିଲା,—ଝମ୍ ଝମ୍—ଝମାଝମ୍, ଝମ୍ ଝମ୍—ଝମାଝମ୍, ଶେଷରେ କଟକ ଷ୍ଟେସନ ହାବୁଡ଼ିଲା । "କଟକ୍—କଟକ୍",—"ଚା—ଗରମ ଚା—ଗରମ୍", "ପାନ୍ ବିଡ଼ି ସିଗ୍ରେଟ୍"—ନାନା ଶ୍ରାବ୍ୟ ଅଶ୍ରାବ୍ୟ ଆବାଜ୍ ହେଲା । ହରଶଙ୍କର ଉଠିଲେ; କିନ୍ତୁ କଣ ମନକୁ ଆସିଲା କି ଜାଣି, ପୁଣି ବସିପଡ଼ିଲେ । ତଳାକୁ ବି ହଲିଲେ ନାହିଁ । ଗାଡ଼ି ଚାଲିଲା, କଟକ ଷ୍ଟେସନରେ ଓହ୍ଲାଇବା ହେଲା ନାହିଁ, କିମ୍ବା "ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ"ଟା ମଧ୍ୟ କରାଗଲା ନାହିଁ ।

ଶେଷରେ ଗାଡ଼ି ଆସି ଭୁବନେଶ୍ୱର ଷ୍ଟେସନରେ ଠିଆ ହେଲା । ହରିଶଙ୍କର ସୁଟ୍‌କେସ୍ ଖଣ୍ଡି ହାତରେ ଧରି ବାହାରି ପଡ଼ିଲେ । ତା ପରେ ଯାହା ଯାହା ହେଲା, ସବୁ କହୁଛି ।

ପ୍ଲାଟ୍‌ଫର୍ମର ବାହାରକୁ ଆସି କୃଷ୍ଣମାଧବ ଡାକିଲେ—ଦଲ୍‌ଦାର ମିଆଁ !

ଦାଲ୍‌ଦାର ଜବାବ୍ ଦେଲା—ହଜୁର୍ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବ—କାକଟପୁର୍ ଯାନେକା ଓାସ୍ତେ ଏକ୍ ଅଚ୍ଛା ଘୋଡ଼ୁକା ଗାଡ଼ି ଲ୍ୟାଓ ତ । ହନୁମନ୍ତ ସିଂ କୋ ବି ଲେ ଯାଓ ।

ପିଆଦା ଓ ବରକନ୍ଦାଜ ଧାଇଁଲେ । ସିନ୍ଦୁର ଫାଟିଆସିଲା । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଆକାଶ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳରୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଷ୍ଟେସନ ଆଗରେ ଯେଉଁ ଗଛଗୁଡ଼ାକ ଅନ୍ଧାରରେ ଭୂତ ଭଳି ଛିଡ଼ା ହୋଇଥିଲେ, ସେଗୁଡ଼ାକ ଦିବାଲୋକରେ ଦେହ ମାଜ ସୁନ୍ଦର ଚେହେରା ଫୁଟାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ବୃକ୍ଷାଶ୍ରୟୀ ପକ୍ଷୀଗୁଡ଼ାକ ଖାଦ୍ୟାନ୍ୱେଷଣରେ ଏଣେ ତେଣେ ଉଡ଼ିଯିବାର ଉଦ୍‌ଯୋଗ କଲେ । ଦଲ୍‌ଦାର ମିଆଁ ଓ ହନୁମନ୍ତ ସିଂ ଗାଡ଼ି ଗୋଟାଏ ଯୋଗାଡ଼ କରି ଆଣିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କହିଲେ—ଚାଲ । ହରିଶଙ୍କର ଛିଡ଼ା ହୋଇ ରହିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ହାତ ଧରି ଟାଣି ଆଣିଲେ, କହିଲେ— "ଗାଡ଼ିରେ ବସ, କାକଟପୁର ଯିବାକୁ ହେବ ।" ହରିଶଙ୍କର ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ବସିଲେ; କୃଷ୍ଣମାଧବ ମଧ୍ୟ ବସିଲେ । ଗାଡ଼ି ଚାଲିଲା ।

ଏହି କାକଟପୁରହିଁ ପୁଷ୍ପମାର ଗ୍ରାମ ।

ଷଡ଼୍‌ବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଷମାର ବିଚିତ୍ର ଜୀବନ ଇତିହାସର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅଧ୍ୟାୟର କଥା କହିବି । ଜୟକୃଷ୍ଣ ସାଙ୍ଗରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ସେଦିନ ଶମ୍ଭୁନାଥ ଶତପଥୀ ସ୍ୱଗୃହକୁ ଗଲେ । ପରଦିନ ତାଙ୍କୁ ଆଉ ଜୟକୃଷ୍ଣ ସହିତ ପୁନରାଲାପ କରିବାପାଇଁ ଆସିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ନିଜେ ଯାଇ ଶମ୍ଭୁନାଥଙ୍କୁ ନିଜର ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟା ଜଣାଇ ଆସିଲା । ଶମ୍ଭୁ ମନେ ମନେ ବଡ଼ ଅହ୍ଲାଦିତ ହେଲେ । ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ ସେ କାମରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ଯେଉଁ "ଲାଏକ୍‌ପାତ୍ର"ଟିର ସୂଚନା ସେ ପୂର୍ବରୁ ଦେଇଥିଲେ, ଅନତିବିଳମ୍ବେ ଯାଇ ତାର ଦ୍ୱାରସ୍ଥ ହେଲେ ଏବଂ କେତେ କଷ୍ଟରେ ଯେ ସେ ଏକ ପରମସୁନ୍ଦରୀ ସର୍ବସୁଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତା ସତ୍ପାତ୍ରୀର ଯୋଗାଡ଼ କରିଛନ୍ତି ତାହା ବିଶଦଭାବରେ ବଖାଣି ଗଲେ । ପାତ୍ରୀର ଏକମାତ୍ର ମୁରବି ସେହି ଭ୍ରାତୃଶିରୋମଣିର ପ୍ରସଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ଥାପନ କରି ଖୁବ୍ ଜୋରଦେଇ କହିଲେ—"କିନ୍ତୁ ଦେଖ ବାବା ! ଏ ସହଜ ପାତ୍ରୀ ନୁହେଁ, ଜଣେ ଲମ୍ପଟର ହାତରୁ ତାକୁ ଏକପ୍ରକାର ଝାମ୍ପ ମାରି ଛଡ଼ାଇ ଆଣିବାକୁ ହେଉଛି । ସେଥିକି କରିବାକୁ ନାକେ-ଦମ୍ ହେବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ବହୁତ ଟଙ୍କାର ଲୋଭ ଦେଖାଇ ଭାଇଟାକୁ ବଶ କରି କାମ ହାସଲ କରା ହୋଇଛି । ପାଞ୍ଚଶହ ଟଙ୍କାରୁ କାଣିଚାଏ ବି ଛାଡ଼ିବାକୁ ସେ ନାରାଜ । ହେଲେ, ପାତ୍ରୀ ଭଳି ପାତ୍ରୀଟିଏ ଏଇଟା । ସାକ୍ଷାତ ଅପ୍‌ସରୀ ! ରୂପ ଦେଖି ଲୋକ ଚମକି ପଡ଼ିବ, ରଜାଘର ରାଣୀ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟ । ଯଦି ଚାହିଁ, ଦେଖେଇ ଦେଇପାରେଁ ।

ଶମ୍ଭୁନାଥଙ୍କର ଲାଏକ୍ ପାତ୍ରଟିଏ କାମୁକ ଧରଣର । ସସନ୍ତାନା ସ୍ତ୍ରୀଟିଏ ବି ବିଦ୍ୟମାନ । କିନ୍ତୁ ସେଥିକିରେ ତାଙ୍କର ମନଃପୂତ ନୁହେଁ । ବିଶେଷତଃ ସ୍ତ୍ରୀର ବୟସ ବେଶୀ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରୂପକାନ୍ତି

ମଧ୍ୟ ଖସିପଡ଼ୁଛି । ଅନେକ ସମୟରେ ସ୍ୱାମୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଦୁଇ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ଖିଟ୍ ଖିଟ୍ ଲାଗେ । ସୁତରାଂ ଆଉ ଗୋଟିଏ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋଡ଼ା । ସେଇଟି ସୁସ୍ଥ ଯୁବତୀ ହେବା ଦରକାର । ଶତପଥୀଙ୍କୁ ସେପରି ଗୋଟିଏ ପାତ୍ରୀ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଦେଖିବାକୁ ସେ ଥରେ ଅଧେ କହିଛନ୍ତି । ଉପଯୁକ୍ତ ପାତ୍ରୀ ହେଲେ ସେ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ଟଙ୍କା ମଧ୍ୟ ମହାଜନପ୍ରସାଦଙ୍କ ସିନ୍ଦୁକରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଅଛି ।

ଶମ୍ଭୁନାଥଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ମହାଜନେ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ଟିକିଏ ପାତ୍ରୀ ଦେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛା । ଏତେ ଗୁଡ଼ାଏ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କରି ବାହା ହେବେ, କାଳେ ପରେ ପସ୍ତେଇବାକୁ ପଡ଼ିବ, ସୁତରାଂ ଦେଖି ଶୁଣି ମନରୁ ସନ୍ଦେହଟା ପୋଛି ଦେଇଥିବା ଭଲ । ଶମ୍ଭୁନାଥ ତ ତାହାହିଁ ପ୍ରସ୍ତାବ କରିସାରିଥିଲେ । ସେ କହିଲେ—ବହୁତ ଆଚ୍ଛା । ପରଦିନ ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସମସ୍ତ କଥା ଜଣାଇ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଦେଲେ । ମହାଜନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଖୋଜିବା ବାହାନାରେ ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଶମ୍ଭୁନାଥ ସରୁଗଳାରେ ଡାକିଲେ—"ମୋ ମା ସୁଷମା ରାଣୀ କୁଆଡ଼େ ରେ ?" ଜୟକୃଷ୍ଣ ପୂର୍ବ ଇଙ୍ଗିତ କ୍ରମେ ଘରେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ଥିଲା । ସୁଷମା ତାହାର ଅସ ଜବାବ୍ ଦେଲା—"ଜଇଭାଇ ନାହାନ୍ତି ।" ଶମ୍ଭୁନାଥ ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ମହାଜନଙ୍କ ଦେହରେ ବଡ଼ିଆଙ୍ଗୁଳି ଚୁଞ୍ଚିଦେଲେ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦୁଇଟା ପିପାସିତ ଚକ୍ଷୁ ଯେପରି ସୁଷମାର ରୂପମାଧୁରୀ ଶୋଷିନେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଲା । ସୁଷମା ଗୋଟାଏ ନିତାନ୍ତ ଅପରିଚିତ ଲୋକଙ୍କୁ ସମ୍ମୁଖରେ ଦେଖି କ୍ଷଣକେ ମଧ୍ୟରେ ପଳାଇଗଲା । ଲୋକଟାର ନିର୍ଲଜ୍ଜ ଚାହାଣି ତାକୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ମନେ ମନେ କହିଲା—ଏଟା କିଏ ମ, ନ କହି ନ ପୋଛି ଘରକୁ ପଶି ଆସୁଛି !

ମହାଜନେ ସୁଷମାର ରୂପଲାବଣ୍ୟ ଦେଖି ଭାରି ଖୁସିହୋଏ ହେଲେ । ସାକ୍ଷାତ୍ ଅପ୍‌ସରୀ ବୋଲି ଶମ୍ଭୁନାଥ ଯେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ, ଠିକ୍ ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ମିଳିଗଲା । ଅତଶୀଘ୍ର ସେ ବିବାହ କରିବା ପାଇଁ ଅଭିଳାଷ ପ୍ରକାଶ କଲେ । "ଜଠା କନ୍ୟା" ସ୍ୱରୂପ ପାତ୍ରୀକି ନେଇ ନିଜ ଗୃହରେ ବିଭା ହେବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ ଓ ଶମ୍ଭୁନାଥଙ୍କୁ ତାହାହିଁ ଜଣାଇ ଦେଲେ । କନ୍ୟାପକ୍ଷର ସେଥିରେ ଗୋଟାଏ କାଣି କଉଡ଼ି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି ଲୋଭ ଦେଖାଇଲେ । ଶମ୍ଭୁନାଥଙ୍କ ମୁଖରୁ ଜୟକୃଷ୍ଣ ଏହା ଶୁଣି ପରମ ଆପ୍ୟାୟିତ ହେଲା । ଭାବିଲା—ଖେକଠୋକ ଚାରି ଶହ ଟଙ୍କାଟି ଏଥର ମୁଠା ଭିତରେ । ପାଠକ ପାଠିକା ଏହି ହିସାବରେ ଗୋଳମାଳ ହେଲା ବୋଲି ମନେ କରିବେ ନାହିଁ; ଏହି ଚାରି ଶହ ସଙ୍ଗେ ଶମ୍ଭୁନାଥଙ୍କର ଭିତର ପାଉ ଶହେ ଟଙ୍କା ଯୋଗ କରି ଦେଖିଲେ ଠିକ୍ ପାଞ୍ଚଶ ଆସିଯିବ ।

ଜବାବ୍ ଦିଆ ହୋଇଗଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣ ପରମ ଆନନ୍ଦରେ ଘରେ ଆସି ସେ ସୁଖବର ଦେଲା । ଦାଉଳମାକୁ ଡାକି କହିଲା—ବୁଝିଲ ନା ଦାଉଳମା, କଥାବାର୍ତ୍ତା ଛିଣ୍ଡିଗଲା । ଓଃ, ଏତେ ଦିନେ ମୁଣ୍ଡରୁ ଗୋଟାଏ ବୋଝ ଓହ୍ଲାଇଲା ଗଲା ପରି ! ଦିନ ରାତି ମୋତେ ବ୍ରହ୍ମରାକ୍ଷସ ପରି ମାଡ଼ି ବସିଥିଲା । ଏଥର ଏକ୍‌ପ୍ରକାର ଖଲାସ । ବିଭାଘର ଦିନବାର ସବୁ ଧାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ଜଠା କନ୍ୟା, କିଛି ଦେବାଲିବା ଝିଂଝଟ ନାହିଁ । ଏ ପିଠିରୁ କିଛି ଖରଚ ନାହିଁ, ସବୁ ଖର୍ଚ୍ଚ ସେ ପକ୍ଷର । ହେଲେ, ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ ସେ ପକ୍ଷର ଡର ନାହିଁ । ବର ବଡ଼ଲୋକ, ନାମ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମହାନାଏକ । ଟଙ୍କା ପଇସା ଗବ୍ ଗବ୍ ହଉଛି, ମହାଜନୀ କାରବାର, ଲକ୍ଷ୍ମୀଠାକୁରାଣୀ ଘରେ ବନ୍ଧା । ସବୁ ଅଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଦେଖିଲେ ସୁବିଧା । ଝିଅଟିର ଭାଗ୍ୟ ଭଲ, ପ୍ରଜାପତି

ସୁପନ୍ତ । ରଜା ଘରେ ଯାଇ ରାଣୀ ହୋଇ ବସିଯିବ, ପୋଇଲି ପରିବାରୀ ଲାଗିବେ,—କେତେ ଲୋକ ଅଣ୍ଟାକୁ ଅବଧାନ ହେବେ । ଏତେ ବଡ଼ ଘର, ଏଡ଼େ ବଡ଼ ପାଟ ଭାଗ୍ୟକୁ ଜୁଟିଯିବ ବୋଲି ମୁଁ ଭାବି ନ ଥିଲି । ତେବେ କଣ କି, ବାଉଳୀମା, ଅସଲ ନସିବ୍ । ନସିବ୍ ଫିଟିଲେ ଫକୀର ବାଦସା । କହନ୍ତି ପରା—"ନସିବ୍ କ୍ୟା ନ କରେ କାମ୍, ଅ ବେ ଅନନ୍ତା, ଯା ବେ ଅନନ୍ତା, ବାବୁ ଅନନ୍ତ ରାମ । ତାର ଅର୍ଥ ବୁଝିଲୁ ନା ? ବୋଇଲା—ତୋତେ ଆଜି ଡାକୁଛନ୍ତି 'ଅନନ୍ତା', କହୁଛନ୍ତି—'ଅନନ୍ତା ଆବେ, ଅନନ୍ତା ଯା ବେ'; କାଲି ତୋ ନସିବ୍ ଖୋଲିଗଲା, ଲୋକେ ଆଉ ତୋତେ ସେପରି କହିବେ ? ଏଡ଼େ ଛାତି ତାଙ୍କର ଆଉ ହବ ? ତୋ ପାଖରେ ନେଫିଡ଼ ହେବେ, ହାତ ସଲାମ୍ ବଜେଇବେ, କହିବେ—ହୋ ଅନନ୍ତରାମ ବାବୁ ! ହେ ସାଆନ୍ତେ ! ହେ ମଣିମା ! ଶୁଣି ଅଣ୍ଟା ହେଉନ୍ତୁ, ଶୁଣି ଅଣ୍ଟା ହେଉନ୍ତୁ । ଏମିତି କହି ଯୋଷା କୁତା ପରି ତୋ ପଛେ ପଛେ ବୁଲିବେ । ଏ ସବୁ ନସିବ୍‌ର କାମ୍ । କହନ୍ତି—"ଶୁଣ୍ଡ ରେ ମାଲ, ଜଡ଼ କପାଳ ।" ଝିଅଟାର କପାଳରେ ଅଛି—ସେ ରାଣୀ ହବ । ତୁ ବନ୍ଦ କରି ପାରିବୁ, ନା ମୁଁ ପାରିବି । ହବଇ ହବ, ନ ହେଇ ଯିବ କୁଆଡ଼େ ? ବିଧାତା ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ ସବୁ ହୁଏ । କହନ୍ତି—"ଖୋଦା ପରମ ଦୟାଳୁ, ଅଭି ଦେତା ନେହି, ଯବ୍ ଦେଗା, ଛପର ଫାଡ଼୍‌କେ ଦେଗା ।" ତେବେ ବୁଝିଲୁ ନା ବାଉଳୀମା ! ଗୋଟାଏ କଥା । ସୁଖି ଯେତେ-ବେଳେ ରାଣୀ ହୋଇ ବସିଥିବ, ଗୁଡ଼ାଏ ପୋଇଲି ପରିବାରୀ ଲାଗିଥିବେ, ସେତେବେଳେ ତୋତେ ପଚାରିଲେ ସିନା ହୁଏ ! ତା ନ କରି ଯଦି ମୁଣ୍ଡ ଛାଞ୍ଚୁଣି ଝାଡ଼ି କହେ—"ଆଲୋ ଭିକାରୁଣୀ ଟା, ତୁ କିଆଁ ଏ ଦୁଆର ମାଡ଼ିଲୁ ଲୋ, ତୋତେ କିଏ ଏଠିକି ଆସିବାକୁ କହିଲା ଲୋ ? ନିକଲ୍, ନିକଲ୍, ଦୂର୍ ହ ।" ତା ହେଲେ,—

"ସବୁ ସୁଖ ସବୁଗଲା ମୁରଲୀ—ବଜାଉରେ!" ଏହା କହି ଜୟକୃଷ୍ଣ ଅଙ୍ଗ ଦୋହଲାଇ, ଗୀତ ଗାଇ, ହୋ ହୋ ହୋଇ ହସିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ ଏକ ନିଃଶ୍ୱାସରେ କହିଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ପାଟିରେ ବାଧୁଲା ବାଜିଲା ନାହିଁ । ପ୍ରାଣ ତାର ଫୁଲି ଉଠୁଛି, ଆନନ୍ଦର ଲହରୀ ତୋ ତୋ ହୋଇ ତେଉ ମାରୁଛି । ତା କଥାରେ କେହି କାନ ଦେଉ ବା ନ ଦେଉ ସେ ପୁରାଣପଣ୍ଡା ପରି ଗାଇଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ବାଉଳମା ଖାଲି ପାଟିଟା ଆଁ କରି ରହିଥାଏ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭାବିଲା—ମାଇକିନାଅଟା ତା କଥାଗୁଡ଼ାକ ଖାଲି ଗିଳିଯାଉଛି,—ଭାରି ସୁଅଦି ଲାଗୁଛି । କିନ୍ତୁ ବାଉଳମାକୁ କଥାଗୁଡ଼ାକ ବିଷ ପରି ବୋଧ ହେଉଥିଲା,—ତାକୁ ଖାଲି ଅଳ୍କା କରି ଦେଉଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ସୁଷମା ଡାକ୍ତରାଣୀ ହୋଇ ବସିବ—ଏ ଖବରଟା ମନୋରମ । କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ସତ୍ୟ କେତେ, ମିଥ୍ୟା କେତେ, କିଏ ଜାଣେ ? ଅଫିମାଟାର କଥାରେ ବିଶ୍ୱାସ କଣ ? ଅଫିମନିଶା ତ କମ୍ ନୁହେଁ ! ତାହାର ଟୁଙ୍କରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଉଈଁ ଯାଉଥିବ ?

ବାଉଳମାର ମନରେ ଘୋର ସନ୍ଦେହର ଶୁଳ୍ୟାପାତ ହେଲା । ଟିକିଏ ଭୀତ ସଞ୍ଚାର ମଧ୍ୟ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ସେ କିଛି ନ କହି ଖାଲି ଶୁଣିଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣର ହାସ୍ୟ ରୋଳରେ ସେ ଯୋଗ ଦେଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ସେଟା ତାକୁ ରାକ୍ଷସର ବିକଟ ହାସ୍ୟ ପରି ଶୁଣାଗଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣ ମନ ଇଚ୍ଛା ହସଟାଏ ହସି ନେଇ ପୁନଶ୍ଚ ଆରମ୍ଭ କଲା—ବୁଝିଲୁ ନା ବାଉଳମା, ସୁଖି ଏବେ ପଡ଼ୁଛୁ ବା ନ ପଡ଼ୁଛୁ, ଆମ ଭାଗିଟା ଆମେ କରିଦେଲେ, କଥା ସରିଲା । ଏବେ ଜୟକୃଷ୍ଣ ଆନନ୍ଦରେ ଚାଲିବେ କଲିକତା, ଅର୍ଥାତ୍ ସେହି ଭୂତଙ୍କ ପୁରୀକୁ ।

ବାଞ୍ଛଲମା ମନେ ମନେ ଅଭିଶାପ ଦେଇ କହୁଥିଲେ—"ଗାତକୁ ।"

ସୁଚି ଘର ଭିତରେ ବସି ସମସ୍ତ କଥା ଶୁଣୁଥିଲା । ମନେ ମନେ ଟିପ୍ପଣୀ ଦାଢ଼ିଲା—"ନରକକୁ ।"

ତା ପରଦିନ ବାଞ୍ଛଲମା ତତ୍ତ୍ୱାନୁସନ୍ଧାନ କରିବାରେ ପ୍ରାଣପଣେ ଲାଗିଗଲେ । ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମହାନାଏକ ଲୋକଟା କିଏ ? ଅନେକ ପେଟଲୋକଙ୍କୁ ପଚାରି ବୁଝିଲେ । ତନ୍ନ ତନ୍ନ କରି ସମସ୍ତ ଖବରଣୀ ସଂଗ୍ରହ କଲେ । ତିନି ଗାଁ ପରେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମହାନାଏକ ବୋଲି ଏକ ମହାଜନ ଅଛି । ଅବଶ୍ୟ ସେଭଳି ଡାକୁଆ ମହାଜନ ନୁହେଁ, ତେବେ ବେଶ୍ ପଇସାବାଲା । ବାପ ଗୋସାଇଁବାପଙ୍କ ଅମଳରୁ ମହାଜନୀ କାରବାର । ହେଲେ ଲୋକଟା ପାକଲ,—ଓମର ପଚାଶର ଆଖପାଖ । ସନେଇମା ବାଞ୍ଛଲମାର ଜଣେ ଆଚ୍ଛା ପେଟଲୋକ । ସେ ଆଖି ଦ'ଟା ସଦାଡାଳେ କାଢ଼ି ପକାଇ କହିଲା—କି ଲୋ ! ଜାଣୁ ନାହିଁ କି ଲୋ ? ହାତ ପରି ମାଇପଟା ରହିଛି ପରା ! ପୁଚିଲେ ଚିଲା ! ହେଲେ, ମର୍ଦ୍ଦଟା କଥା କହ ନା । କାଲେ ଆଉ ଗୋଟେ ବାହା ହବ,—ମନ ସକ ସକ ହଉଚି । ପଇସା ସବୁ କରେ ଲୋ, ପଇସା ସବୁ କରେ । ହାତରେ ଧନ ଥିଲେ ଲୋକ ଦଥା କଣ, ଦଟଣ୍ଡା ବାହା ହବାକୁ ମନ କରେ । ହଉଲେ ମା, ତୋର ମୋର ଯାଏ ଅସେ କେତେ ? ତେବେ, ମାଇପଟା ମନରେ ସୁଖ ନାହିଁ । କେଉଁଠୁ ଆସିବ ? ସଉତୁଣୀ ନେଇ ଘର କରିବାକୁ କାହା ମନ ରସେ ? କହନ୍ତି—

"ସଉତୁଣୀ ନେଇ ଘର କରିଥିବୁ, କାଢ ଲାଗିଥିବ ଗୋଳ,
ପଣତ କାନ୍ଥରେ ଆଖି ପୋଛୁ ପୋଛୁ କାଟୁଥିବୁ ସାରାକାଳ ।"

ଏଇତ ଶାସ୍ତ୍ର କଥା । ସେଥିରେ ଆଉ ହରପ ଭଉଠୁଁ ଅସିବ । ଦାରୁପରି ମାଇକିନାଠା, ଏଇ କଥା ଚବିଶି ଘଣ୍ଟା ଭଲ ଭଲ କଣ୍ଠା ପରି ହୋଇଗଲଣି ।

ବାଉଳିମା ଏହା ଶୁଣି ଗାଲରେ ହାତ ଦେଲା । କଣ ! ଏଇଠା ବେକରେ ପଥ ରଣୀକି ଅଣି ବାନ୍ଧବା କଥା ହଉଛ ! ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିମାକୁ ଅଲକ୍ଷଣୀ କି ପଙ୍କରେ ଘାଣ୍ଟିବାକୁ ଯାଉଛନ୍ତି ? ହାୟ-ହାୟ-ହାୟ ! କିଏ ତାକୁ ଏତେ କଥା କହିବାକୁ କହୁଥିଲା ? କିଏ ତା ଗୋଡ଼ ଧରି ଅଳି କରୁଥିଲା ? ଯୋଡିମାଖିଆଠା କେଉଁଠି ଥିଲା, ଯଗମ୍ନିତରେ ଆସି ଏତେ ନାଠ ଲଗେଇଛନ୍ତି ! ସେଇ କଳିକତାରେ ମଲା ନାହିଁ ? ହାଡ଼ ଯୋଷାଡିଲେ ନାହିଁ ? ଏତେ ଲୋକଙ୍କୁ ଅକାଳ ମଉତ ହଉଚି, ତାକୁ ଯା ଭୁଲିଗଲା ! ଏହାପରେ ବାଉଳିମା ମନେ ମନେ ବହୁତ ବାହୁନି ହେଲା । ଜମ୍ବୁକନ୍ତର ମୁଣ୍ଡଟା ଚୋବେଇ ଖାଇ ଯିବାକୁ ତାର ଇଚ୍ଛା ହେଲା । ଏହା ପରେ ପୁଣି ସେ ଖବର ପାଇଲା ଯେ ଜାଇ ଏ ମଧରେ କିଛି ଟଙ୍କା ବି ପେଟରେ ପକେଇ ସାରିଲଣି,— ଆଉ ପୂଜାଏ ଆଜ୍ଞା କରି ମାରିବ । ବାଉଳିମା ଭାବିଲା—ହାୟ ରେ ଚଣ୍ଡାଳ ! ଏଇଥିପାଇଁ ତ କୁଲ୍‌ବୁଣ୍ଟି ! କଥା ଏତେ ଗହୀରରେ ଯାଇ ପଶିଛି । ଭାରି ଭଲ ମଣିଷଟି ପରି କହୁଛି—ମୋ ମୁଣ୍ଡରୁ ଗୋଟାଏ ବୋଝ ଗଲା । ଓହୋ ! ଯତେ ଯେମିତ ଦେହଗୋଠାକ ମହାପ୍ରସାଦରେ ଗଢ଼ା ରେ !

ଏହାପରେ ଭାବୁଁ ଭାବୁଁ ବାଉଳିମା ଆସି ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ପହଞ୍ଚି, ଡାକିଲା—'ରାଣି !' ସୁନ୍ତି ମନରେ ସୁଖ ନ ଥିଲା । ସେ ମେଞ୍ଚାଟି ହୋଇ ଘରର ଗୋଟାଏ କୋଣରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ଆକାଶ ପାତାଳ କେତେ କଣ ଭାବୁଥିଲା । ଭାବନାର ଆଦ୍ୟ ଅନ୍ତ ନ ଥିଲା । ଅନ୍ୟମନସ୍କ ଥିବାରୁ ବାଉଳିମାର ଡାକଟା ତା କାନରେ ପଶିଲା ନାହିଁ । ବାଉଳିମା

ଖୋଜି ଖୋଜି ଅସି ସେହି କୋଣଠାରେ ହାବୁଡ଼ିଗଲା । ସୁଷିର ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ତା ମନରେ ବଡ଼ କଷ୍ଟ ହେଲା; କିନ୍ତୁ କିଛି କହିପାରିଲା ନାହିଁ । ଖାଲି ଠିଆହୋଇ ରହିଲା,—ଯେପରି ବିମୂଢ଼ମୂର୍ତ୍ତି । ସୁଷି ଚମକି ପଡ଼ି ଉଠିଲା । ତାର ଅନ୍ୟମନସ୍କତା ଉଭେଇଗଲା । ମନରେ ସେ ଦୃଢ଼ତା ଆଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରି କହିଲା—ଅସିଲଣି ମା ? ଏତେ ବେଳଯାଏ ଆଜି କୁଆଡ଼େ ଯାଇଥିଲ କହନି ?

ସୁଷି ଏବେ ବାଉଳିମାକୁ 'ମା' ବୋଲି ଡାକିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛି । ବାଉଳିମା କହିଲା କୁଆଡ଼େ ଯିବି ସଣି ? ଏଇ ଗାଁ ଗଣ୍ଡାକୁ ଠିକାଏ ବୁଲିବାକୁ ଯାଇଥିଲି । ଆଉ କଉଁ ଗାଡକୁ ଯିବି ?

ଉତ୍ତର ଦେବାର ଭଙ୍ଗିରୁ ବାଉଳିମା ମନରେ ଶାନ୍ତି ଥିଲା ପରି ଜଣା ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ସୁଷମା ଆଉ କିଛି କହିବାକୁ ସାହସ କଲା ନାହିଁ ।

ସପ୍ତତ୍ରିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ବିବାହ ଆଉ ଅଳ୍ପଦିନ ରହିଲା ।

ସୁଷମାର ଆଜି ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ଘରକୁ ଯିବାର କଥା । ଉଠା-ଇନିଆ ହେଲେ ଯାହା କରିବାକୁ ହୁଏ ତାହା ଏହିପରି । ପାତ୍ରୀକୁ ଆଗରୁ ନେଇଯିବାକୁ ହୁଏ । ଦିନର ବିବାହ ନିଜ ଘରେ ଯଥା ସମୟରେ ହୁଏ । ତଦନୁସାରେ ସୁଷମାକୁ ଆଜି ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ଘରକୁ ନେଇଯିବାକୁ ହେବ । ସେ ଭାର ଜୟକୃଷ୍ଣ ଉପରେ । ସନ୍ଧ୍ୟା ପରେ ବାହାରିବା ସ୍ଥିର ।

ସନ୍ଧ୍ୟାର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବରୁ ଜୟକୃଷ୍ଣ ଗୃହ ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରି କଡ଼ା ଗଳାରେ ଡାକିଦେଲା—ବାଉଳିମା !

ବାଉଳମା ଡାକଟା ଶୁଣି ଶୁଣିଲା ନାହିଁ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ତାର ସ୍ୱରରେ ଚିତ୍କାର କରି ଉଠିଲା—କାନରେ କଣ ହୋଇଛି କି ?

ବାଉଳମା ତୀବ୍ର ସ୍ୱରରେ ଜବାବ୍ ଦେଲା—ହୋଇଛି, ତୋ ମୁଣ୍ଡ ଆଉ ଗଣ୍ଡି । ଏତେ ଗରମ କାହିଁକି ?

ଜୟକୃଷ୍ଣ—ଗରମଟା ଯେ ଦେଖି ତୋର ଦେଉଛୁ ! ଆଜି ଯିବାକୁ ହେବ, ସେ କଥା କଣ ମନେ ନାହିଁ ?

ବାଉଳମା—ଯାହାର ଯିବାର କଥା ତାକୁ କହିବୁ । ମୁଁ କଣ ଯିବି ?

ଜୟକୃଷ୍ଣ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଡାକିଲା—ସୁଷମା !

କୌଣସି ଉତ୍ତର ଆସିଲା ନାହିଁ । ଆହୁରି ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଗର୍ଜ୍ଜନ କଲା—ମଲୁଣି କି ? ଆଜି ଭଲଦିନେ ମୋ ପାଟିରୁ ଅବାଚ୍ୟ ବାହାରୁଛି । ଘରୁ ବାହାରି ପାରୁ ନାହୁଁ ?

ସୁଷମା ବିଦ୍ୟୁତ୍ ବେଗରେ ବାହାରି ଆସି ଜୟକୃଷ୍ଣର ଗୋଡ଼ ଧରି ପଡ଼ିଗଲା । ଜୟକୃଷ୍ଣ କହିଲା—ଉଠ୍ ତୋ ଢଙ୍ଗ । ଏଟା ବାଉଳମାର ଶିକ୍ଷା ନା କଣ ?

ବାଉଳମା ଗର୍ଜି ଉଠିଲା—ମୁହଁ ସମ୍ଭାଳି କଥା କହ । ଆଉ ଥରେ ବାଉଳମାର ନାଁ ଧରିଲେ ଜିଭ ଉପାଡ଼ି ଦେବି ।

ସୁଷମା ବାଷ୍ପଜଡ଼ିତ କଣ୍ଠରେ କହିଲା—କ୍ଷମା କର, ଜଉଭାଇ । ମୁଁ ପାରିବି ନାହିଁ ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ଗୋଡ଼ ଦିଟା ଛଡ଼ାଇ ନେଇ ଅଧର ଦଂଶନ କରି କହିଲା—କଣ ? ପାରିବୁ ନାହିଁ ? ଗୋଟାଏ ଟୋଇଠା ଦେଇ ତୋ କଲିଜା ଛତୁ କରିଦେବି । ମୋତେ ଚିହ୍ନୁ ନାହୁଁ ?

ବାଉଳମା ଆଉ ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲା ନାହିଁ । ନିକଟରେ ଗୋଟାଏ ଝାଡୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେଇଟା ଟାଣିଆଣି ତୁରନ୍ତ ଆସି ଆଗରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇଯାଇ କହିଲା—ଦିଅ ଚୁଁଡ଼ ମୋ ଝିଅ ଉପରେ ଦେଖେଁ ।

ଏହା ଭିତରୁ ଝାଡୁଟା ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖମଣ୍ଡଳରେ ନିତାନ୍ତ ନିଷ୍ପେଷଣ କରିଦେଲା ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ ନାରବ । ସୁତରାଂ ଯୁଦ୍ଧରେ ଯୋଗଦାନ କରିବାଟା ଉଚିତ ମନେ ନ କରି ଟିକିଏ ହଟିଯାଇ ଚକ୍ଷୁ ଦୁଇଟାରୁ ନିଷ୍ଫଳ ଅଗ୍ନିବର୍ଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଦାଣ୍ଡଦ୍ୱାରରେ କଳରବ ଶୁଣାଗଲା । ଜୋତାର ମଚ୍ ମଚ୍ ଶବ୍ଦ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦୁଇଟି ପୁରୁଷ ମୂର୍ତ୍ତିର ଅକସ୍ମାତ୍ ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା । ଜଣେ ବର୍ଷୀୟାନ୍, ଅନ୍ୟଟି ତରୁଣ । ପଛରେ ହନୁମନ୍ତ ସିଂ, ସଙ୍ଗୀତ ବାଦକ, ନବଘନ ପଣ୍ଡା । ବାହାରେ ମୁସଲମାନୀ ଗଳାର ଆବାଜ ଶୁଣାଯାଉଛି—ବାବୁଜିକା ବଗ୍ଗିକା ଗାଡ଼ିସେ ଉତାର୍ କର୍ ଭିତର ଦୋ ।

ବାଉଳମାର ହାତରୁ ଝାଡୁଟା କେତେବେଳେ ଖସି ପଡ଼ିଲାଣି ତାକୁ ଜଣା ନାହିଁ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ସ୍ତମ୍ଭୀଭୂତ । ସେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଯାଇ କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ପାଦତଳେ ପ୍ରଣାମ କଲା । କୃଷ୍ଣମାଧବ ସହାସ୍ୟମୁଖରେ କହିଲେ—ଉଠ୍ ମା ।

ଯୁଦ୍ଧର ଘନଘଟା ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସଫା ହୋଇଗଲା ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ ଗୃହଲକ୍ଷ୍ମୀ ଲୋକ । ସମସ୍ତ ଘଟଣା ଅଭ୍ରାନ୍ତ ଅନୁମାନ ବଳରେ ବୁଝିନେଲା । ଘରଟା ଲୋକବାକରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲାଣି ଦେଖିଲା । ବାହାରକୁ ଯାଇ ଦଳଦାର ମିଆଁଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିଲା, ହାତରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଭଳି ଠେଙ୍ଗାଟା ମଧ୍ୟ ଦେଖିଲା,—"ସଲାମ୍ ମିଆଁଜୀ" ବୋଲି କହି ଅତଳାଭକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କଲା । ଦଣ୍ଡେ ଘଡ଼ିଏ ଏପାଖ ସେପାଖ ଲଙ୍ଗ୍ ଲଙ୍ଗ୍ ହେଲା । ଭିତରେ ଭିତରେ ମନଟା ଭାରି ଫିକା ପଡ଼ିଗଲା । ଭାରି ବଡ଼ ଶିକାରଟାଏ ହାତରୁ ଖସିଗଲା । ହାୟ ହାୟ ! ଧନ ଦ'ଟା ଆଗରୁ ଛାମଟା ହାସଲ କରି ନେଇଥିଲେ କେତେ ଭଲ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା ବୋଲି ଅନୁତାପରେ ଟିକିଏ ଦଗ୍ଧ ହେଲା । ମାତ୍ର

କପାଳକୁ ଆଦର ରହିବା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନ ଥିଲା । ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କଠାରୁ ଶହେ ଟଙ୍କା ହାତପାଇଠ କରି ସାରିଥିଲି । ସୁତରାଂ ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ବୁଦ୍ଧିମାନ ବ୍ୟକ୍ତିର ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତାହା କଲି,—ଖସିଲି । ଅନ୍ଧକାରର ଆବରଣ ତଳେ ଜମ୍ବୁକୃଷ୍ଣ ନିର୍ବିବାଦରେ ଚମ୍ପଟ ମାରିଲି । ଏ ଘଟଣା ପରେ, ଯେତେ ବଡ଼ ଅବସ୍ଥିତିଠାଏ ହୋଇ ପଡ଼େ, ଜମ୍ବୁକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଯେ ଆବିଷ୍କାର କରିପାରନ୍ତି, ତା କାହାରିକୁ ଜଣା ନାହିଁ ।

ନୈଶଭୋଜନ ସମାପନ ପରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅସ୍ଥିର କରି ପକାଇଲେ । କହିଲେ, ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ଖିଆପିଆ ଶେଷ କରିଦିଅ, ବାହାରି ପଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ସମସ୍ତେ ଖାଇ ପିଇ ସାରିଲେ । କେବଳ ସୁଷି ଓ ବାଉଲମା ଖାଇ ନ ଥିଲେ । କୃଷ୍ଣମାଧବ ସୁଷମା ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲେ—"ଖାଇନାହୁଁ ମା ? ଯା, ଶୀଘ୍ର ଯା । ଆଜି ଯେ ଯିବାକୁ ହେବ, ଆଉ ଡେରି କର୍ ନା ।"

ସୁଷି ବାଉଲମାକୁ ଅନ୍ତରାଳକୁ ଡାକି ପଚାରିଲା—କଇ ଭାଇ କୁଆଡ଼େ ଗଲା ମା ?

ବାଉଲମା ଉତ୍ତର ଦେଲା—ଯମପୁରକୁ ।

ସୁଷି—ନା, ଥରେ ଦେଖ୍ ମା, କାଲେ ଦାଣ୍ଡପଟେ ଥିବ । ସେ ଯେ ଖାଇନାହିଁ ।

ବାଉଲମା କଠୋର ସ୍ୱରରେ କହିଲା—ଚାଲ୍ ଚାଲ୍, ବେଳ ହୋଇଯାଉଛି । ମୁଁ ଆଉ ଦେଖି ନାହିଁ ଯେ ଦେଖିବି । ଭାଗ୍ୟେ ତାର ସେହି ଛିଣ୍ଡା ବେଗ୍ ଖଣ୍ଡିକ ନେଇଯାଇଛି । ନ ହେଲେ ସେଇଟାକୁ ଚୁଲ୍ଲୀରେ ପକାଇ ପୋଡ଼ି ମନର ଓରମାନ ମେଣ୍ଟାଇଥାନ୍ତି ।

ଏ ମଧ୍ୟରେ ବାଉଲମା ଜମ୍ବୁକୃଷ୍ଣର ଏକମାତ୍ର ସମ୍ପତ୍ତି ସେହି ବେଗ୍ ଖଣ୍ଡିକୁ ଅଣ୍ଟାଳି ଆବିଷ୍କାର କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ସାରିଥିଲା । ମାତ୍ର ସେ ଚେଷ୍ଟା ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଥିଲା ।

ବାଉଲମାର ଆନନ୍ଦର ସୀମା ନ ଥିଲା । ଗୋଡ଼ ଆଜି ତାର ତଳେ ଲାଗୁ ନ ଥିଲା । ରଙ୍କ ନିଧି ପାଇଲେ ମଧ୍ୟ ଏତେ ଖୁସି ହୁଏ ନାହିଁ,—ଅନ୍ଧ ଚକ୍ଷୁ ପାଇଲେ ବି ଏତେ ଆହ୍ଲାଦ ପ୍ରକାଶ କରେ ନାହିଁ । ତାର ଯେପରି ସମସ୍ତ ମନସ୍କାମ ଆଜି ପୂର୍ଣ୍ଣ । ତା "ବାବୁ" ଆସିଛନ୍ତି, ଲୁପ୍ତ ରତ୍ନର ଉଦ୍ଧାର ହୋଇଛି । ଅକାଳ ଧୂମକେତୁଟା ଅପେ ମିଳେଇ ଯାଇଛି । ସୁଷିର ଭାଗ୍ୟ-ତପନ ପୁଣି ହସି ଉଠିଛନ୍ତି । ଆଉ ବାକି ରହିଲା କଣ ? ସୁଖର ସପ୍ତମ ସ୍ୱର୍ଗରେ ବାଉଲମାର ଆସନ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ।

ପରିଶିଷ୍ଟ

କୃଷ୍ଣମାଧବ ସଦଳବଳେ ଯେତେବେଳେ ସୁଷିକୁ ନେଇ ଫେରି ଆସିଲେ, ସେତେବେଳେ ରାଧାପ୍ରିୟା ମାଳତୀକୁ ପାଖରେ ବସାଇ କହୁଥିଲେ—ମାଳ, ଆଜି ବାଁ ଆଖିଟା କାହିଁକି ଘନ ଘନ ଫରକୁଛି କହନା ? ଅଣ୍ଟା ଅଣ୍ଟା, ଫରକି ଉଠୁଛି । ମାଳ କହୁଥିଲା—ସେ ତ ଭଲ ଲକ୍ଷଣ ଅପା । ଭାରି ଶୁଭଟାଏ ଘଟିବ ଭଳି ମୋତେ ଜଣା ପଡ଼ୁଛି ।

ରାଧାପ୍ରିୟା—ହଇ, ଶୁଭଟାଏ ଘଟିବ ନାହିଁ ତ କଣ ? ଶୁଭ ଘଟିବା ଏ ଜୀବନରେ ସରିଯାଇଛି ମା !

ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ କୃଷ୍ଣମାଧବ ଦୁଇ ହାତରେ ଦୁଇଜଣଙ୍କୁ ଧରି, ଦକ୍ଷିଣ ବଗରେ ହରଶଙ୍କର ଓ ବାମ ବଗରେ ସୁଷମା, ଅକସ୍ମାତ୍ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ଆନନ୍ଦରେ ଅଧୀର ହୋଇ

କହିଲେ—"ଏଇ ନେ ନାନ, ଆଶୀର୍ବାଦ କର, ଏ ଦୁଇଟି ପ୍ରାଣୀ ଦୀର୍ଘଜୀବୀ ହୋଇ ସୁଖରେ ରହନ୍ତୁ । ଆଉ ଏ ବୁଢ଼ା କୃଷ୍ଣମାଧବର ଅପରାଧ ସମସ୍ତେ ଭୁଲିଯାଅ ।"

ସୁଧାପ୍ରିୟା କ୍ଷଣକାଳ ଅବାକ୍ ହୋଇ ରହିଲେ । ପରେ ପଦ-ପ୍ରାନ୍ତରେ ଅବଲୁଣ୍ଠିତ ଦୁଇଟି ତରୁଣ ମସ୍ତକ ସ୍ପର୍ଶ କରିବାକୁ ଯାଇ ଅବାରିତ ଅଶ୍ରୁଧାର ଢାଳିଦେଲେ । ସୁଷମାକୁ ପାଦତଳୁ ଉଠାଇବା ସମୟରେ ସେ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ କହି ପକାଇଲେ—ଉଠ୍ ମା, ସତୀ ସୁଲକ୍ଷଣୀ ! ପୁତ୍ରବତୀ ହୋଇ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀର ସୌଭାଗ୍ୟ ଭୋଗ କର ।

ବାଉଳିମା ସୁଧାପ୍ରିୟାକୁ ଦଣ୍ଡବତ କରୁଁ କରୁଁ ହର୍ଷ ଗଦ୍‌ଗଦ ସ୍ୱରରେ କହିଲା—ମୁଁ ଆସିଛି ମା ସାଆନ୍ତାଣୀ !

ସୁଧାପ୍ରିୟା କହିଲେ—କିଏ ଲୋ ? ବାଉଳି ମା ? ଉଠ୍ ଉଠ୍, ତୁ ବି ଆସିଛୁ ? ଅଚ୍ଛା କରିଛୁ—ଭଲ କରିଛୁ ।

ବାଉଳିମା ସୁଧାପ୍ରିୟାଙ୍କ ଗୋଡ଼ଟିଏ ଟାଣି ନେଇ ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା ଏବଂ କହିବାକୁ ଲାଗିଲା ଆହା ହା ! ଏ ଶ୍ରୀପାଦ ଛୁଇଁବା କମ୍ ଭାଗ୍ୟର କଥା ନୁହେଁ ମା !

ଇତ୍ୟବସରରେ ମାଲତୀ ସୁଷମାକୁ ଟାଣି ନେଇ ଗୋଟାଏ ନିର୍ଜନ କୋଠରୀରେ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରଣୟର ପାରିବାର ଉନ୍ମୁକ୍ତ କରି ଦେଇଥିଲା । ମାଲତୀ କହିଲା—ସୁଷମା, ଚିହ୍ନି ପାର୍ ବା ନ ପାର୍, ଏହି ପରମ ପୂଜନୀୟ ନନ୍ଦ ଭଉଣୀର ଶ୍ରୀଚରଣରେ ଗୋଟାଏ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କର୍ ତ ।

ସୁଷମା ସସ୍ମିତମୁଖରେ ଗୋଡ଼ତଳେ ଜୁହାର ହେଲା । ମାଳତୀ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ହାତ ରଖି କହିଲା—ହର ଚରଣରେ ମତି ଅଟଳ ରହୁ ।

ସୁଷମା ହାତଟାକୁ ଠେଲିଦେଇ କହିଲା—ଯାଃ ।

ପରଦିନଟା ବୈଶାଖ ମାସର ଗୋଟାଏ ଭାରି ଶୁଭଦିନ ଥିଲା, ବିବାହ ପ୍ରଭୃତି ମଙ୍ଗଳ କିର୍ଯ୍ୟାପାଇଁ ପ୍ରଶସ୍ତ । କୃଷ୍ଣମାଧବ କହିଲେ—ଆଜି ଶୁଭାନୁଷ୍ଠାନ ହେବହିଁ ହେବ ।

କୃଷ୍ଣମାଧବଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଓ କର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ବିଶେଷ କିଛି ବ୍ୟବଧାନ ନ ଥାଏ । ସୁତରାଂ ଶୁଭ ଘଟ ବସିଲା, ଶୁଭଶଙ୍ଖ ବାଜିଲା, ଶୁଭ ମନ୍ତ୍ର ଶୁଭ ମୁହୂର୍ତ୍ତିରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହେଲା । ବୃଦ୍ଧ ଗୁମାସ୍ତା ବୟୋବୃଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ମନ୍ତ୍ରୋଚ୍ଚାରଣ କରି ସୁଚିକୁ ସେ ନିଜ କୁଳକୁ ନେଲେ ଏବଂ ନିଜେ କନ୍ୟା ପିତା ହେଲେ । ବର ପିତାର କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ—ମାତୁଳ କୃଷ୍ଣ-ମାଧବ । ହରଶଙ୍କର ବେଦବାକ୍ୟ ପଢ଼ିଲେ—"ଯଥା ରାମସ୍ୟ ବୈଦେହୀ, ଯଥା ରାବଣସ୍ୟ ମନ୍ଦୋଦରୀ" ଇତ୍ୟାଦି ।

ସୁଷମା ପାଟରାଣୀ ହେଲା ।

ମାଳତୀ ନାମରେ ସୁଚି ନିକଟକୁ ଯେଉଁ ଚିଠିଟା ପଠାଯାଇଥିଲା, ସେଟା ଦାବିଦାର ଅଭାବରୁ ସେହିଦିନ ଫେରି ଆସିଲା । ମାଳତୀ ତାହା ଆଣି ସୁଚି ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲା—

"ଆଲୋ ସଖି ସୁଚି ! ବସିଲୁ ପାଟ ରୁଚି ।
ମୁହିଁ ଚିଠିଟା ପାଇଲେ ଏଥର ହୋଇଯିବୁ ତ ଖୁସି ?"
ସୁଷମା ହସି ହସି କହିଲା—ଆଉ କବି ଯିବିଛ ତ ଅପା ?

ମାଳତୀ ଜବାବ୍ ଦେଲା—

"ଦେଖି ଯେ ମୁହିଁ ଛବି,
ହୋଇଚ ଆଜ କବି,
କବିତା ଆଜ ବାହାର ପଡ଼େ ପୀରତି ତୋର ଲଭ ।"

ଏହା କହି ମାଳତୀ କଡ଼ା କଣ୍ଠରେ ଆଜ୍ଞା ଦେଲା—ହାତ ଦେଖା, ନ ହେଲେ ଭଲ କଥା ହେବ ନାହିଁ ।

ସୁପ୍ତି ପୋଷ ମାନିଲା ପରି ହାତ କାଢ଼ିଲା ।

ମାଳତୀ କହିଲା—ଅଞ୍ଜଳି କର ।

ସୁପ୍ତି ସୁବୋଧ ଶିଷ୍ୟାଟି ଭଳି ଏ ଅଜ୍ଞା ପାଳନ କଲା ।

ଝଣ୍, ଝଣ୍, ଝଣ୍ । ମାଳତୀ ସେ ଅଞ୍ଜଳି ଭିତରେ ଠଙ୍କା ଗୁଡ଼ାଏ ଅଜାଡ଼ି ଦେଲା ।

ଏହି ଠଙ୍କାର ଇତିହାସଟା ସେ ମାଳତୀ ମୁହଁରୁ ପରେ ଶୁଣି ସମସ୍ତ କଥା ବୁଝି ପାରିଥିଲା ।

ଏଥର ଖାଲି ମଧୁରଜନୀର ଉପାଖ୍ୟାନଟା ବାକିଦେଲେ ମୋର ଛୁଟି !

*

ସୁନ୍ଦର ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ଜକ୍ ଜକ୍ ବୈଶାଖୀ ରଜନୀ । ସୁସଜ୍ଜିତ ଶୟନ କକ୍ଷ । ମନୋରମ ମଧୁଶଯ୍ୟା । ସମଗ୍ର କକ୍ଷଟି ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ କରି ରଖିଛି ଏକ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ଆଲୋକ ଝାଡ଼ । ବାହାରେ ଜ୍ୟୋସ୍ନା ହସୁଛି, ଭିତରେ ଆଲୋକ ।

ଶୁଭ୍ରଶଯ୍ୟା ଉପରେ ଉପବେଶନ କରି ପ୍ରଚୁର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଳଙ୍କାର-ମଣ୍ଡିତା ସୁପ୍ତି ହରିଶଙ୍କରଙ୍କ ହାତକୁ ବଢ଼େଇ ଦେଲା ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ପାର୍ସେଲ ବାକ୍ସ । ହରିଶଙ୍କର ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ସୁବର୍ଣ୍ଣହାର କାଢ଼ିଲେ,

ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗୁରୀୟ ବାହାର କଲେ, ମୁଦର ଚୁଡ଼ି ମଧ୍ୟ କାଢ଼ିଲେ ଏବଂ ଗୋଟି ଗୋଟି କର ପ୍ରିୟତମାର ଅଙ୍ଗଦେଶରେ ପିନ୍ଧାଇଦେଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ଅଳଙ୍କାର ପରିଧାନ କରିଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଏହି କେତୋଟି ଅଳଙ୍କାର ପାଇଁ ତାହାର ସ୍ଥାନ ଖାଲି ଥିଲା ।

ସୁପ୍ତି ସମ୍ମୋହିତମୂର୍ତ୍ତିରେ ପଲକ ନୟନର ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରି ପଚାରିଲା—"ଏଥର କେମିତି ?"

ହରିଶଙ୍କର ଉଦ୍‌ବେଳିତ ପ୍ରାଣରେ ପ୍ରଗାଢ଼ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଉତ୍ତର ଦେଲେ—"**ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ** ।"

Printed by U. C. Mohanty, Cuttack Publishing Press, Cuttack—1947